

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 6, 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць

Випуск 6, 2023

Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.

Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.

Свідectво про державну реєстрацію – серія KB № 21525-11425 P від 08.09.2015.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 15 від 28.12.2023 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук із юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, професор (науковий редактор); **Боровик А.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануйлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – LL.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць.
Випуск 6. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. – 288 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:

Науково-дослідний інститут публічного права
03035, м. Київ, вул. Г. Кірпи, 2А, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2023

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 159:343.915

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.1>

МАКСИМІВ І.І.

**ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ РОЗУМІННЯ ДИТЯЧОГО ЖЕБРАЦТВА
ЯК ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ**

**HISTORICAL ORIGINS OF THE UNDERSTANDING OF CHILD BEGGING
AS A LEGAL AND PSYCHOLOGICAL PHENOMENON**

Стаття присвячена історичній ретроспективі тлумачення дитячого жебрацтва як юридико-психологічного феномену. Наголошується, що науковий та громадський інтерес до жебрацтва як соціального явища почав зростати із середини 90-х рр. XX ст. у зв'язку поширенням цього явища в пострадянському суспільстві, повномасштабним вторгненням та розвитком теорії і практики соціальної роботи. Наводяться різноманітні наукові визначення феномену жебрацтва та окреслюється узагальнення його розуміння, а саме: бродяжництво – стан, спосіб життя бродяги, тобто бездомної людини, яка не має постійного місця проживання, сталого роду заняття, роботи. Ставлення суспільства до жебрацтва має свою давню історію. На перших етапах розвитку культурного середовища стародавніх слов'ян жебрацтвом займалися ті люди, яких плем'я виштовхувало зі своїх рядів з тієї чи іншої причини, зокрема, через порушення чинних соціальних норм, злочинство стосовно родичів, прояви боягузтва в бою. З появою державності, розвитку торгівлі та ремесла, усталенням сімейних відносин з'являються прошарки населення, які з різних причин залишаються поза суспільством. В Європі раннього Середньовіччя ставлення до жебраків було обумовлено масовою релігійністю суспільної свідомості, християнськими догматами і заповідями про любов до ближнього. В XIV-XVII ст. терпимість до жебрацтва з різних причин зменшується, воно офіційно визнається соціальним злом. Починаючи з XVIII ст., поступово відбувається усвідомлення низької ефективності боротьби з жебрацтвом виключно силовими способами, хоча репресивна складова політики держави щодо жебрацтва залишається досить вагомою. В XIX ст. відбувається поступова відмова від силових методів впливу на жебраків, кримінального переслідування і примусової праці. Основними стимулами до праці для переважної більшості громадян стають інтереси та економічні фактори. У XX ст. соціальна політика європейських держав концентрується на створенні ефективних систем захисту соціального стану від загроз соціальних ризиків, забезпеченні мінімальних життєвих стандартів, тобто формуються соціально-економічні умови запобігання крайньої бідності, жебрацтва, безпритульності, їхньої профілактики.

Ключові слова: *жебрацтво, дитяче жебрацтво, бідність, спосіб життя, безпритульність.*

The article is devoted to a historical retrospective of the interpretation of child begging as a legal and psychological phenomenon. It is emphasized that scientific and

public interest in begging as a social phenomenon began to grow in the mid-90s of the twentieth century due to the spread of this phenomenon in post-Soviet society, the full-scale invasion and development of the theory and practice of social work. Various scientific definitions of the phenomenon of begging are given and a generalization of its understanding is outlined, namely: vagrancy is the state, way of life of a vagrant, that is, a homeless person who does not have a permanent place of residence, a stable occupation, or work. Society's attitude to begging has a long history. At the first stages of the development of the cultural environment of the ancient Slavs, begging was practiced by those people who were pushed out of the tribe for one reason or another, in particular, because of violations of existing social norms, theft against kin, or cowardice in battle. With the emergence of statehood, the development of trade and crafts, and the establishment of family relationships, there are strata of the population that for various reasons remain outside society. In early medieval Europe, attitudes toward beggars were conditioned by the massive religiosity of public consciousness, Christian dogmas and commandments about love for one's neighbor. In the fourteenth and seventeenth centuries, tolerance for begging decreased for various reasons, and it was officially recognized as a social evil. Starting from the eighteenth century, there was a gradual realization of the low effectiveness of combating begging exclusively by force, although the repressive component of the state's policy on begging remained quite significant. In the nineteenth century, there was a gradual abandonment of forceful methods of influencing beggars, criminal prosecution and forced labor. For the vast majority of citizens, the main incentives to work were interests and economic factors. In the twentieth century, the social policy of European states focused on creating effective systems to protect the social status from threats of social risks, ensuring minimum living standards, i.e., socio-economic conditions for preventing extreme poverty, begging, homelessness, and their prevention were formed.

Key words: *begging, child begging, poverty, lifestyle, homelessness.*

Вступ. Науковий та громадський інтерес до жебрацтва як соціального явища почав зростати із середини 90-х рр. XX ст. у зв'язку поширенням цього явища в пострадянському суспільстві, розвитком теорії і практики соціальної роботи та інших чинників [1]. Слід виділити публікації наукового та навчального плану М.В. Фірсова, В.І. Шаріна, А.Г. Горілого, А.М. Ключко, В.О. Петренко, В.А. Поліщук, Н.О. Семчук, О.І. Янкович та інші [2-5].

Виклад основного матеріалу. Жебрацтво як соціальне явище виникає в суспільстві за наявності певних соціальних умов. Під жебрацтвом, згідно з Академічним тлумачним словником української мови, розуміють збирання милостині, жебраання; відсутність необхідних для існування засобів; злиденність, убогість [7, с. 517]. Жебрацтво – соціальний феномен, що має місце практично в кожній країні світу, хоча ступінь його розповсюдженості різниться. Як спосіб існування жебрацтво відоме з найдавніших часів.

Оскільки деякі види жебрацтва безпосередньо пов'язані з бродяжництвом, надамо визначення й цьому явищу: бродяжництво – стан, спосіб життя бродяги, тобто бездомної людини, яка не має постійного місця проживання, сталого роду заняття, роботи [6, с. 237-238].

В Енциклопедичному словнику В. С. Безрукової зазначено, що жебрацтво є способом вирішення фінансових та матеріальних проблем шляхом звернення за безоплатною допомогою до осіб або до організацій [8]. Жебрацтво – явище соціально-економічне: зростання убогості в суспільстві народжує велику кількість бідних, жебраків. Водночас частина жебраків, втягнувшись у злидні і неробство, стають «професійними» жебраками і добровільно зберігають цей статус, не бажаючи його змінювати. Зазначимо і те, що інколи жебрацтво може стати способом збагачення – добування коштів для придбання дорогих речей, для розваг.

Слід зауважити, що всі види жебрацтва мають однакові форми зовнішнього вираження. Це: прохання милостині, «прибіднення» як припинення своїх можливостей, скарги, просьби, заяви на надання допомоги та ін. У будь-якому випадку тут має місце розрахунок на милість, доброту з боку громадськості, жалість людей. Схильність до жебракування як способу пристосування до життя може проявитися вже в дитинстві на основі заздрості або ліні [8, с. 599].

Також не варто виключати таку вірогідність стати на шлях жебрацтва, як життєві потреби, країні обставини, психологічна криза сімейних відносин, неспроможність держави забезпечити нормальний рівень життя своїх громадян.

Проведений аналіз світового досвіду засвідчує, що навіть стабільні держави з високими економічними й культурними здобутками не позбулися проблеми жебрацтва, оскільки це явище має глибокі суто психологічні корені, виступає як несприйняття соціальних цінностей переважної більшості громадян країни, як форма особистої незгоди з діючими суспільними правилами і вимогами. А непродумані, жорсткі заходи державних заборон лише посилюють проблему, поглиблюють суперечності між сторонами.

Щоб краще зрозуміти сутність жебрацтва як соціально-психологічного феномену, слід звернутися до генезису даної проблематики.

Ставлення суспільства до жебрацтва має свою давню історію. Як відомо, на перших етапах розвитку культурного середовища стародавніх слов'ян жебрацтвом займалися ті люди, яких плем'я виштовхувало зі своїх рядів з тієї чи іншої причини, зокрема, через порушення чинних соціальних норм, злодійство стосовно сородичів, прояви боягузства в бою тощо.

З появою державності, розвитку торгівлі та ремесла, усталенням сімейних відносин з'являються прошарки населення, які з різних причин залишаються поза суспільством (немічні старці, каліки, ті, які не мають сім'ї, пристанища). Прийняття Руссю християнства сприяло тому, що місцями скупчення жебраків стали церкви і монастирі, оскільки саме церква вчила любити ближнього через особисту милостиню. Любити ближнього – це, насамперед, нагодувати голодного, напоїти спраглого. Саме в такому сенсі проявляється ментальність християнського народу. Схоже відношення суспільства до людей, які займаються жебрацтвом, кардинально не змінилося і в сучасній Україні.

Злиденність на Русі (злиденність і жебрацтво у ті часи були синонімами) вважалась не економічним тягарем, а одним з основних засобів виховання народу. Часто люди ставали на шлях злидарювання не тому, що несподівано виникла нужда, а тому, що це було вигідніше, ніж своєю працею заробляти на хліб [9].

В Європі раннього Середньовіччя ставлення до жебраків було обумовлено масовою релігійністю суспільної свідомості, християнськими догматами і заповідями про любов до ближнього. Спосіб життя жебраків розглядається в релігійному контексті як божественний промисел. Саме через жебраків в процесі милостині встановлюється зв'язок з духовним, з вищими силами. Вважалося, що молитви жебраків найкраще доходять до Господа, і тому багато побожних громадян просили їх помолитися за них у храмі, за що жебрак отримував дрібну монету. Подаяння жебраку трактувалося як спосіб очищення від гріхів, спасіння душі. З кожним роком все більше і більше з'являлося жебраків, що просили милостиню в ім'я Христа.

Професійними жебраками в Середні віки ставали вигнані з товариства люди, знедолені ізгої. Це і волоцюги, і люди з фізичними вадами, і чужинці, а також ремісники та селяни, які розорилися, жінки та діти, котрі залишилися без годувальника.

У Європі в XII–XIV ст. суспільство вже цілком усвідомлює загрозу жебрацтва, яке прийняло масовий характер, в тому числі «професійного». В цей період відбувається зниження позитивного сприйняття жебраків як носіїв релігійної моралі. В інтересах суспільства, жебраків не пускають в міста, непокірних карають, відбувається відторгнення жебраків як суспільного елементу. Окрім того, зміна економічних умов відіграла значну роль. Люди, які бажали працювати, стали в змозі прогодувати себе та свою родину. Жебраками ставали, в основному, особи, які не бажали працювати. Тому міська влада обходилася з бродягами та жебраками «без церемоній», будь-який бажаний міг карати, заставляти їх виконувати роботу [10]. Однак, така політика видимого успіху не давала.

В XIV–XVII ст. терпимість до жебрацтва з різних причин зменшується, воно офіційно визнається соціальним злом. На той час жебрацтво дійсно набуло розмірів суспільного лиха. Величезні маси людей, не маючих засобів до існування, голодних і озлоблених, заповнювали міста та села, бродили дорогами, де вдавалися до насильства.

Держава вдається до нормативно-правового регламентування відносин суспільства і жебраків. Як правило, це полягало в забороні просити милостиню і подавати милостиню. Порушники несли сувору кримінальну відповідальність, інколи – аж до смертної кари. З'являється новий метод боротьби з жебрацтвом – ізоляція від суспільства, тобто примусове утримання в спеціально створюваних установах тюремного типу, де жебраків поділяли на працездатних і непрацездатних.

В Російській імперії вперше покарання за жебрацтво (навіть за подаяння жебракам) було введено Петром I. Як і в багатьох своїх реформах, він наслідував Захід (в країнах Європи жебрацтво вважали злочином ще з XIV ст.). Втім, в цьому була об'єктивна необхідність: у великих

містах кількість жебраків була настільки велика, що людям стало незручно пересуватися вулицями. В 1700 р. Петро I заборонив жебракам переходити з одного міста або повіту в інше. В 1705 р. був виданий наказ про тілесне покарання жебраків і введення штрафів для тих, хто подає милостину. В 1712 р. жебраків зобов'язали жити в богодільнях, але багато з них тільки формально там реєструвалися, а далі продовжували займатися жебракуванням, дармоїдством.

В епоху Катерини II продовжилась політика створення і утримання сирітських будинків, лікарень, богодільень, будинків для психічно та невиліковно хворих. Завдяки створенню даної системи, суттєво скоротилася кількість жебраків. Згодом з'явилися перші закони, що регулювали стосунки між жебраком та суспільством, які в більшій мірі були заборонними. Хоча вони і загальмували розвиток жебрацтва на певний період, однак, не виявилися достатньо дієвими.

Починаючи з XVIII ст., поступово відбувається усвідомлення низької ефективності боротьби з жебрацтвом виключно силовими способами, хоча репресивна складова політики держави щодо жебрацтва залишається досить вагомою. Каральні заходи застосовуються проти «професійних» жебраків і, в основній більшості, тільки за рішенням суду. Непрацездатне населення отримує соціальну допомогу від держави за місцем проживання, працездатне, – яке не має бажання трудитися, – перебуває у в'язницях або у так званих «робітних будинках». Таким чином, вирішується основне завдання відносно працездатних громадян, які займалися жебракуванням – всіяке залучення їх до трудових суспільних відносин. Даний напрям роботи держави дозволив значною мірою знизити кількість жебраків і безпритульних, але повністю вирішити проблему жебрацтва в суспільстві не вдалося. Саме в цей період дослідники звернули свою увагу на жебрацтво дітей і висунули на розгляд так званий проєкт «системи захисту дитинства». В ньому пропонувалася низка нововведень, зокрема, «дитяче право», за порушення якого батьки, родичі або інші дорослі, котрі змушували дітей до жебрацтва, потрапляли б під суд.

Отже, можна констатувати, захист дітей, їх нормальний фізичний та моральний розвиток став актуальним для держави та громадськості. Так, в статті 2079-II розділу «Про зловживання батьківською владою та про злочини дітей проти батьків» «Укладення про покарання кримінальні і виправні» 1845 р. зазначено: «Батьки, які використовують на зло свою владу, переконують дітей вчинити злочин, втягують умисно неповнолітніх дітей своїх у вчинення злочину, підлягають за це, навіть якщо вони не приймали активної участі у вчиненні злочину, вищій мірі покарання або стягненню за той злочин, визначений в законі» [11, с. 972].

У статті 2093 розділу IV «Зловживання владою опікунів та піклувальників» того ж Укладення вказано: «Опікун, який використовує свою владу на зло дитині або внаслідок злочинних переконань чи вподобань, втягне умисно в скоєння злочину особу, яка знаходиться під його опікою чи піклуванням, підлягає за те вищій мірі покарання або стягненню на те в законі визначеному» [11, с. 974].

Формування нових відносин «суспільство – жебрак» слугував розвиток капіталізму, економічний і соціальний прогрес, становлення громадянського суспільства, ідеологія національної солідарності та прав людини в XIX ст. В даний період відбувається поступова відмова від силових методів впливу на жебраків, у тому числі, кримінального переслідування і примусової праці. Основними стимулами до праці для переважної більшості громадян стають інтереси та економічні фактори. На зміну боротьбі з жебрацтвом приходить політика його запобігання, профілактика [12].

Узагальнюючи ставлення суспільства до жебрацтва як до соціального явища, можна виділити кілька етапів.

Етап перший – «шанування». Це раннє Середньовіччя. Ставлення до жебраків обумовлено релігійним суспільною свідомістю, християнськими догматами і заповідями про любов до ближнього. Спосіб життя жебраків розглядається в релігійному контексті як божественний промисел, в ньому бачиться зречення від мирських благ, саме через жебраків в процесі милостині встановлюється зв'язок з ірреальним. Мандрівник, жебрак – узаконений Новим Заповітом об'єкт уваги і допомоги. Він викликає повагу і схилення.

Етап другий – «відторгнення». У Європі в XII-XIV ст. суспільство вже цілком усвідомлює загрозу жебрацтва, що прийняв масовий характер, у тому числі «професійного», відбувається зниження сприйняття жебраків як носіїв релігійної моралі. В інтересах суспільства жебраків не пускають в міста, своїх висилають під нагляд громад за місцем проживання, прийшли відворяються з країни, непокірні караються. Однак політика відторгнення жебраків успіху не має.

Етап третій – «репресії» – XIV-XVII ст. Жебрацтво офіційно визнається соціальним злом. Держава нормативно-правовим способом регламентує відносини суспільства і жебраків. Як

правило, це заборони просити подаяння і подавати саму милостиню. Порушники несуть кримінальну відповідальність аж до страти. Силкові способи впливу на жебрацтво залишаються основними. Новий метод – ізоляція, тобто примусова локалізація носіїв соціальних патологій, в основному, в спеціально створюваних установах тюремного типу. Жебраки підрозділяються на працездатних і непрацездатних.

Етап четвертий – «соціальна допомога» – починається з XVIII ст. Репресивна складова політики держави щодо жебрацтва залишається ще вагомою, але поступово відбувається усвідомлення низької ефективності боротьби з жебрацтвом виключно силковими способами. Каральні заходи поліцейського характеру (арешт, взяття) застосовуються проти «професійних» жебраків, в основному за рішенням суду. Непрацездатні отримують соціальну допомогу за місцем проживання (народження) або в спеціальних установах, працездатні, які не бажають працювати, закріплюються у в'язницях або робітних будинках. Відносно працездатних вирішується головне завдання – всемірне залучення в трудові суспільні відносини.

Ця політика дозволила значною мірою знизити кількість бродячої бідноти, але вирішити проблему жебрацтва в прийнятній для суспільства мірою не вдалося.

Етап п'ятий – «профілактика» – бере свій початок в XIX ст. Розвиток капіталізму, економічний і соціальний прогрес, становлення громадянського суспільства, ідеологія національної солідарності та прав людини формують нові відносини «суспільство – жебрак». Відбувається повна відмова від силових методів впливу, у тому числі кримінального переслідування та примусової праці. Спонукаючими факторами для переважної більшості громадян стають економічні стимули і інтереси. На зміну боротьбі з жебрацтвом приходить політика його запобігання [1].

У XX ст. соціальна політика європейських держав концентрується на створенні ефективних систем захисту соціального стану від загроз соціальних ризиків, забезпеченні мінімальних життєвих стандартів, тобто формуються соціально-економічні умови запобігання крайньої бідності, жебрацтва, безпритульності, їхньої профілактики.

Наслідками Першої світової війни, Жовтневої революції та громадянської війни стали, окрім іншого, вкрай несприятливі матеріальні умови для громадян Радянського Союзу. Зокрема, різко зросло кількість дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, при цьому система їх соціального захисту була цілком зруйнована. В країні панував голод і розруха. Внаслідок високого рівня дитячої безпритульності та бездоглядності, залучення дітей до жебрацтва дорослими особами чи самотійного жебракування, діти вступали у свідоме доросле життя відчайдушними злочинцями або озлобленими, майже професійними, безхатченками, блудягами.

Щоб запобігти цьому, 04.03.1920 р. Рада Народних Комісарів СРСР прийняла декрет «Про справи неповнолітніх, які обвинувачені у суспільно небезпечних діяннях» та погодила «Інструкцію комісіям у справах неповнолітніх», в якій було зазначено, що обов'язком даних комісій є притягнення до відповідальності осіб, котрі втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, експлуатують неповнолітніх чи жорстоко з ними поводяться. Першим систематизованим законодавчим документом України, що встановлював кримінальну відповідальність батьків за залучення дітей до жебрацтва, став Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. Згідно з ч. 2 ст. 161 КК, була встановлена кримінальна відповідальність за залишення батьками малолітніх дітей без необхідної підтримки, а також їх експлуатацію шляхом потурання до заняття жебрацтвом [13, с. 98].

Паралельно з зазначеною нормою мала чинність Постанова Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів СРСР від 7 квітня 1935 р. «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх», якою було визначене наступне: «Осіб, викритих у підбурюванні або в залученні неповнолітніх до участі в різних злочинах, а також у примушуванні неповнолітніх до заняття спекуляцією, проституцією, жебракуванням і т. ін., – карати тюремним ув'язненням не нижче 5 років» [14, с. 40].

Згідно з ст. 208 Кримінального кодексу УРСР від 1960 р., встановлена кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, проституцією, азартними іграми, а також використання неповнолітніх для цілей паразитичного існування. Такого роду злочин карався позбавленням волі на строк до 5 років. При цьому в Науково-практичному коментарі зазначалося: «Якщо моральний розвиток не ставиться в небезпеку заподіяння йому шкоди і при цьому відсутня суб'єктивна спрямованість дій винної особи на цю соціальну цінність, вчинене не підпадає під ознаки ст. 208 (наприклад, при використанні немовляти під час заняття жебрацтвом...)» [15, с. 638].

На нашу думку, приклад вкрай невдалий: використання немовляти – протиправне діяння з усіма ознаками суспільної небезпеки. Те, що немовля не усвідомлює шкоди, яка при цьому

наноситься конкретно йому і суспільним відносинам загалом, цього факту не змінює (за аналогією: жертва шахрайства також далеко не завжди усвідомлює, що її ошукано). До того ж такий спосіб життя матері, безумовно, перешкоджає нормальному фізичному і психічному розвитку дитини, хоча така шкода й не є очевидною для пересічних громадян.

Незважаючи на певну непослідовність трактування нормативно-правового регулювання протидії жебрацтву, в означені часи необхідності захисту дітей від використання у жебрацтві в соціальному контексті почала приділятися особлива увага. Можна констатувати, що в радянський період в СРСР була загалом сформована система соціального захисту населення, що дозволило значно скоротити жебрацтво. Створювались необхідні умови розвитку єдиної всезагальної та доступної системи матеріального забезпечення. Право громадян на забезпечення в старості, у випадку хвороби, повної або часткової втрати працездатності було закладено в Конституції СРСР. Це право гарантувалося соціальним страхуванням громадян, допомогою з тимчасової непрацездатності, виплатою пенсій за віком чи інвалідністю за рахунок держави.

Окрім зазначеного, КК УРСР 1960 р. містила ст. 214, згідно з якою заняття бродяжництвом чи жебрацтвом або ведення іншого паразитичного способу життя передбачало покарання у вигляді позбавлення волі або виправні роботи на строк від одного до двох років. Вчинення повторно такого діяння каралося позбавленням волі від одного до трьох років [16, с. 143]. В 1992 р. стаття 214 КК була вилучена з аргументуванням, що вибір способу життя – природне право кожної людини.

В чинному Кримінальному кодексі України проблема втягнення дитини в жебракування відображена в ст. 304 КК – «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» розділу XII – «Злочини проти громадського порядку та моральності» в диспозиції ч. 1 – «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми...» (згідно Закону України № 616-VI від 01.10.2008 р.); в ст. 150-1 КК – «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом» (Кодекс доповнено статтею 150-1 згідно з Законом № 894-VI від 15.01.2009 р.; із змінами, внесеними згідно з Законом № 3571-VI від 05.07.2011), а також в ст. 166 КК – «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування» розділу III – «Злочини проти волі, честі та гідності особи».

Список використаних джерел:

1. Войтович Н.М., Бричка Б.Б., Гримак О.Я. Жебрацтво як девіація: Історичний та соціальний аспект. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. Том 32 (71) № 3 2021, С. 39–44.
2. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи в Україні. Тернопіль: ТАНГ, 2001. – 191 с.
3. Поліщук В.А. Янкович О.І. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи [Текст] : курс лекцій. Т. : ТДПУ, 2009. 256 с.
4. Семчук Н. О. Суб'єкт та суб'єктивна сторона залучення неповнолітніх до заняття жебрацтвом за законодавством України та деяких зарубіжних країн. *Вісник Академії адвокатури України*. – 2011. – Число 2. – С. 113–118.
5. Клочко А.М. Петренко В. О. Деякі аспекти правового регулювання відповідальності дитяче жебрацтво в Україні. Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право». 2015. № 6. С. 259–261.
6. Словник української мови : [в 11 т.] / АН УРСР, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1970–1980. Том 2, 1971. С. 517.
7. Словник української мови : [в 11 т.] / АН УРСР, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. – Том 1, 1971. – С. 237–238.
8. Безрукова В. С. Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога). Екатеринбург, 2000. С. 599–600.
9. Грушевський М. С. Історія України-Руси: [в 11 томах]. – К. : Наук. думка, 1991. – Т.1. – 648 с.
10. Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. М. : Искусство, 1990. 280 с.
11. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание второе. Том XX. Отделение первое, 1845 г., от № 18573-19303. Санкт-Петербург: В типографии, Отделение Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1846. – 1045 с.
12. Феномен жебрацтва: характеристики та соціально-економічні основи. URL: http://nebook.net/book_storya-socarno-roboti_652_page_53

13. Новый Уголовный кодекс УССР / под ред. С. А. Пирогова. – Харьков : Юрид. изд-во НАРКОМЮСТА УССР, 1927. 121 с.
14. Борьба с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность / И. П. Лановенко, Т. С. Барило, Ф. Г. Бурчак [и др.] ; отв. ред. И. П. Лановенко. К. : Наук. думка, 1986. 254 с.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Спеціальний випуск (за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 25 травня 1994 року) / Ю.В. Александров, М.Й. Коржанський, П.С. Матишевський. К.: Юрінком, 1994. 797 с.
16. Уголовный кодекс Украинской ССР : Офиц. текст с изм. и доп. по состоянию на 1 июля 1983 г. К. : Политиздат Украины, 1983. 215 с.

УДК 340.11:341.171:342.7
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.2>

РОГОВА О.Г., ОСТАПЕНКО О.Г.

ПРИНЦИПИ ПРАВА ЯК ДЖЕРЕЛО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

PRINCIPLES OF LAW AS A SOURCE OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION

Поширення методології природно-правового мислення як інструментарію наукових досліджень та платформи взаємодії людини і держави поступово призвело до розширення наукового дискурсу щодо сутності, ролі та місця принципів права у механізмі правового регулювання. Кінець XX – початок XXI століття для вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції знаменувався збагаченням наукових досліджень сутності принципів права як одного з основних елементів правової доктрини, правової системи держави, процесів правотворення та реалізації права. Вплив європейської інтеграції, вступ України до Ради Європи та ратифікація Конвенції про основоположні права та свободи стали переламними факторами у переосмисленні сутності принципів права як джерела права.

Аналіз європейської системи захисту прав людини дозволив сформулювати наступні особливості її організації та функціонування: наявність двох регіональних інституційних систем захисту прав людини, які реалізуються в межах Ради Європи та в межах ЄС частково носить характер конкуренції та частково взаємно субсидіарний характер. Феномен конкуренції між системами захисту прав людини Ради Європи та ЄС носить політичний та організаційний характер, зберігаючи при цьому змістовну єдність та уніфіковане розуміння застосовуваних принципів права. Розвиток судової практики як середовища формування принципів права відбувався завдяки унікальному поєднанню та співіснуванню юрисдикцій Суду ЄС, ЄСПЛ та національних судових систем держав-членів. Головним вектором розвитку правотворчої та правозастосовної практики ЄС можна вважати поступове напрацювання живого, динамічного прецедентного права, аксіологічним ядром якого виступають найважливіші загальні принципи права. Поєднання у правовій системі ЄС елементів континентального та загального (прецедентного) права дозволило Європейському Союзу побудувати ефективну систему захисту прав людини з поступовим збільшенням питомої ваги судових прецедентів.

Ключові слова: *принципи права, джерело права, права людини, Європейський Союз, Україна.*

© РОГОВА О.Г. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового регулювання економіки (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця)

© ОСТАПЕНКО О.Г. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового регулювання економіки (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця)

The spread of the methodology of Natural and Law thinking as a toolkit of scientific research and a platform for human – state interaction gradually led to the expansion of the scientific discourse on the essence, role and place of the principles of law in the mechanism of legal regulation. The end of the 20th – the beginning of the 21st century for domestic general theoretical jurisprudence was marked by the enrichment of scientific research into the essence of the principles of law as one of the main elements of the legal doctrine, the legal system of the state, the processes of law-making and implementation of law. The influence of European integration, the accession of Ukraine to the Council of Europe and the ratification of the Convention on Fundamental Rights and Freedoms became turning points in the reinterpretation of the essence of the principles of law as a source of law.

The analysis of the European human rights protection system made it possible to formulate the following features of its organization and functioning: the presence of two regional institutional systems for the protection of human rights, which are implemented within the Council of Europe and within the EU, are partly competitive and partly mutually subsidiary in nature. The phenomenon of competition between the human rights protection systems of the Council of Europe and the EU is of a political and organizational nature, while preserving meaningful unity and a unified understanding of the applied principles of law. The development of judicial practice as an environment for the formation of principles of law took place thanks to the unique combination and coexistence of the jurisdictions of the Court of the EU, the ECtHR and the national judicial systems of the member states. The main vector of the development of law-making and law-enforcement practice of the EU can be considered the gradual development of a living, dynamic precedent law, the axiological core of which is the most important general principles of law. The combination of elements of continental and general (precedent) law in the EU legal system allowed the European Union to build an effective human rights protection system with a gradual increase in the specific weight of court precedents.

Key words: *principles of law, source of law, human rights, European Union, Ukraine.*

Вступ. Розширення предметного поля загальнотеоретичної юриспруденції, зміна методологічних орієнтирів наукових досліджень за рахунок застосування правової аксіології, конвергенція сучасних правових систем – ось далеко неповний перелік чинників, які актуалізують науковий інтерес щодо дослідження принципів права, їх властивостей та особливостей як самостійного джерела права. Особливого значення набуває науковий дискурс щодо безпосереднього застосування принципів права як форми (джерела) права у контексті перспектив набуття Україною повноправного членства у Європейському Союзі, включення нашої правової системи до європейського правового простору.

Перші дослідження принципів права з'явилися у другій половині 40-х років XX ст. і цей процес триває до сьогодні, а інтерес науковців до цієї проблеми продовжує зростати [1, с. 3]. Необхідно відзначити дослідження таких вітчизняних вчених, як А. Бабенко, О. Борисова, А. Колодій, М. Козюбра, Л. Луць, С. Погребняк, П. Рабінович, О. Уварова, Т. Фулей, І. Шаповалова, С. Шевчук та інших, які в своїх працях зосереджували увагу на сутності, класифікаціях, ролі у механізмі правового регулювання принципів права, аналізували розуміння принципів права в межах різних концепцій праворозуміння, національних правових систем. Не зважаючи на збільшення загального професійного інтересу до проблематики принципів права, зростання кількості досліджень, актуальність опрацювання цієї найважливішої науково-практичної проблеми не зменшується, а тільки зростає у контексті перспектив набуття Україною повноправного членства у Європейському Союзі.

Проблема застосування принципів права як безпосередніх джерел права аналізувалася науковцями у різних аспектах. Як зазначає М.І. Козюбра, «попри синкретичність і високий ступінь абстрактності, універсальні принципи права в певних варіантах можна віднайти практично у всіх правових системах. Попри те, що в західній правничій літературі звернули увагу на такі принципи вже близько двох століть тому, ставлення до цієї проблеми в закордонній теорії права і порівняльному правознавстві поки що неоднозначне, хоч переважна більшість їхніх представників схиляються до того, що пошуки універсальних принципів права слід продовжувати» [2, с. 9].

Залишимо за межами нашого дослідження об'єктивні та суб'єктивні чинники, які сприяли тому, що вітчизняна та західна правничі традиції дослідження принципів права розвивалися

у різних напрямках. Для мети нашого дослідження важливо підкреслити, що панування позитивістської моделі правосвідомості протягом усього «радянського» періоду історії України стало визначальним фактором у процесі дослідження ролі принципів права у механізмі правового регулювання і суттєво позначилося на загальнотеоретичних дослідженнях у перші роки незалежності України. Як зазначає О. О. Уварова, «юридичний позитивізм не зміг запропонувати свій шлях обґрунтування обов'язкової сили приписів, що є принципами права і не знайшли свого закріплення у визнаних державою формах» [3, с. 20].

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз наукових підходів щодо сутності принципів права, сучасного стану та перспектив застосування принципів права як джерела захисту прав людини в Україні та Європейському Союзі.

Результати дослідження. Одним з перших системних вітчизняних досліджень сутності принципів права стала дисертація А. М. Колодія «Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання)» (1999 р.), у якій підкреслювалося, що «право вже не обмежується тільки позитивістсько-нормативістським його сприйняттям і тлумаченням» [4, с. 3]. Здійснивши блискуче комплексне дослідження принципів права, А. М. Колодій серед інших висновків підкреслив «можливість і корисність прямої дії принципів права». Але, на його думку, «для цього вони повинні матеріалізуватись у чинному законодавстві» [4, с. 29]. У наступні роки дослідження принципів права здійснювалося також під впливом позитивістського розуміння їх сутності.

Як елемент наукової новизни власного дисертаційного дослідження (2003 р.) Т. І. Фулей запропонувала визначення загальнолюдських (загальноцивілізаційних) принципів права – «це *зафіксовані у позитивному праві* (курсив наш – Р.О. та О.О.) його універсальні нормативні застави, які напрацьовані людством як глобальною макроцивілізаційною системою, об'єктивно зумовлені потребами і рівнем розвитку людської цивілізації та втілюють її найкращі здобутки у правовій сфері, визначають сутність і спрямованість правового регулювання і придатні до застосування у будь-якій системі права». Цікаво, що ця дослідниця вказує, що «При впровадженні загальнолюдських принципів права в юридичну практику України важливим є... врахування того, що принципи права не мають своєї зовнішньої форми (джерела)...» [5, с.15, 17].

За висновками О. О. Уварової, «довгий час вітчизняною юридичною наукою, яка розглядала принципи виключно як ідеологічну складову права, заперечувався їх безпосередній регулюючий вплив на суспільні відносини, що зрештою негативно вплинуло на розвиток національної правової системи» [3, с. 5]. Таке сприйняття принципів права спричинило вплив не тільки на юридичну науку, але й на вітчизняну правотворчу та правозастосовну практику. Найбільш «руйнівними» наслідками недооцінки принципів права виявилися явища правового нігілізму, певна фрагментація вітчизняної правової доктрини, неузгодженість та непослідовність судової практики.

Ухвалення у 1996 році Конституції незалежної України знаменувало новий етап розвитку вітчизняної правової системи, закріплення на рівні Основного закону найважливіших фундаментальних прав і свобод людини, принципів їх визнання, гарантування та захисту державою. Але цей перший – основоположний – крок на шляху інституалізації правових принципів як невід'ємного елемента конституційного-правового статусу людини і громадянина в Україні потребував подальших зусиль від держави і суспільства. Потрібно було системно змінити правову свідомість правників, щоб у 2023 році судді Верховного Суду констатували, що «За п'ять років функціонування Верховного Суду можна стверджувати про те, що принципи права перейшли з розряду лише теоретичного поняття (з-поміж тих, які асоціюються з однією з перших в університеті лекцій з будь-якої галузі права й зовсім не запам'ятовуються) до доволі таки потужного системозмінювального інструменту, який подекуди має вирішальне значення в зміні підходів до розгляду тієї чи іншої категорії справ» [6].

На нашу думку, перші роки після ухвалення Конституції України можна описати як «підсвідоме ігнорування» регулюючого потенціалу принципів права у вітчизняній правовій системі, що можна пояснити декількома чинниками: 1) сприйняття широким колом правників принципів права як абстрактно-схоластичних категорій, відірваних від життя; 2) отождолення принципів права з офіційною ідеологією (яка у перші роки після ухвалення Конституції України тільки формувалася на «уламках» розвінчаної ідеології радянської доби); 3) бажання суспільства дистанціюватися від формальних нав'язливих наративів ідеології радянської доби та відсутність вкоріненого у правову свідомість імперативу поваги до основоположних прав і свобод; 4) домінування у загальнотеоретичному дискурсі позитивістського розуміння природи принципів права.

Друга половина 90-х років минулого століття ознаменувалася в Україні бурхливим розвитком досліджень «праволюднинної» проблематики, актуалізацією досліджень проблем

природно-правового мислення. Під егідою Академії правових наук України було створено Львівську лабораторію прав людини (1996 р.), дослідники якої розвивали наукову школу теорії прав людини, зробивши Лабораторію «своєрідним «методологом» досліджень праволюднинної проблематики» [7, с. 117].

На тлі процесів поступового поширення природно-правового мислення та відповідної методології загальнотеоретичних досліджень можна назвати революційним висновок, оприлюднений М. І. Козюброю у 2004 р., що «загальні принципи права – це не просто певні ідеї, які існують у правосвідомості, навіть теоретичній, а відправні начала права, які можуть фіксуватися, а можуть і не фіксуватися в текстах нормативно-правових актів» [8, с. 7]. Водночас науковець констатував, що «у вітчизняному (та й пострадянському загалом) загальнотеоретичному правознавстві продовжує домінувати точка зору, згідно з якою будь-які вихідні (керівні) положення для того, щоб отримати статус принципів права, обов'язково мають бути закріплені в його нормах» [8, с. 5].

С. П. Погребняк у своїй монографії «Основоположні принципи права (змістовна характеристика)» (2008 р.) зазначає, що «принципи наче розчинені в праві, пронизують собою практично всі або майже всі його норми та інститути» [9, с. 32]. Водночас науковець виділяє «основоположні принципи, закріплені в законодавстві, та такі, що ним не передбачені». Важливо, що С. П. Погребняк констатує наявність «традиційного підходу», згідно з яким «принципи розглядаються лише як зміст права (як норми-принципи) і тому в будь-якому разі мають знайти своє втілення у формах позитивного права...» [9, с. 35].

В Україні головними формами позитивного права, у яких знайшли об'єктивацію найважливіші принципи права, стали нормативно-правові акти найвищої юридичної чинності (Конституція України, закони), а також рішення Конституційного Суду України (надалі – КСУ), які відіграли важливу роль в утвердженні «нового статусу» принципів права як самостійного джерела (форми) права. Такими рішеннями КСУ стали Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 [10], Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року N 5-рп/2005 [11] та інші. Завдяки рішенням, ухваленим КСУ у 2004-2005 роках, поступово і суди загальної юрисдикції почали більш активно утверджувати основоположні принципи права в актах судової правотворчості. Поступово розуміння сутності принципів права у контексті інтегративного праворозуміння ставало частиною правосвідомості все більш широкого кола дослідників: «...в сучасній українській правовій системі формується «правовий ґрунт» для сприйняття дуалізму в розумінні основоположних принципів права» [9, с. 36].

Досліджуючи принципи права у контексті ідей природно-правової і позитивістської концепцій праворозуміння, О. О. Уварова констатує, що «Зближення двох підходів до праворозуміння дозволяє розглядати принципи права – як ті, що отримали закріплення у статтях нормативно-правових актів, так і ті, що такого закріплення не мають – як безпосередній регулятор суспільних відносин, нормативну основу правозастосування» [3, с. 26].

Балансуючи на межі між природно-правовим та позитивістським розумінням сутності принципів права, деякі дослідники навіть пропонували ухвалити закон про принципи права України, щоб на нормативному рівні вирішити питання їх юридичної чинності та місця у механізмі правового регулювання. Такі пропозиції були розкритиковані з точки зору наївності визначення вичерпного переліку принципів права, їх динамічного характеру, а також з точки зору неможливості остаточного вирішення джерел їх походження.

На думку С. В. Шевчука, загальні принципи права «здебільшого «відкриваються» судами у процесі вирішення конкретної справи й походять також не тільки з текстів конституції та законів, а також із конституційної доктрини, традицій публічного або приватного права, формулюються судами у процесі захисту прав людини, тобто стають принципами правової системи через прецедентне право. На такий підхід у країнах Європи вплинула традиція загального англійського права, яке вважалось «резервуаром усіх загальних та всеосяжних принципів, встановлення яких у законі не вважалось за необхідне» [12].

Реалізація судової реформи в Україні серед нормативних та інституційних перетворень торкнулася проблеми ролі принципів права у судовому процесі. Законом України «Про внесення

змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 № 2147-VIII було внесено зміни, відповідно до яких: «Суд при розгляді справи керується принципом верховенства права (Ч.1 ст.10 Цивільного процесуального кодексу України), «Суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини (Чч.1-2 ст.6 Кодексу адміністративного судочинства); «Суд при розгляді справи керується принципом верховенства права» (Ч. 1 ст. 11 Господарського процесуального кодексу України) [13]. На нашу думку, зазначені норми стали компромісним варіантом закріплення у процесуальних кодексах України формули безпосередньої дії принципів права як джерела права.

Дослідження принципів права в Україні в теперішній час здебільшого визнають значення принципів права як джерел права: «можуть бути безпосередньою основою для прийняття індивідуальних юридичних рішень у конкретних справах; при прогалинах в законодавстві принципи права можуть використовуватися як юридична підстава при розгляді питання про право, при цьому вони виступають як джерело права, принципи права сприяють правильному тлумаченню правових норм» [1, с. 6].

У сучасній правовій реальності «безпосередня регулююча роль принципів права визнається як романо-германською, так і англосаксонською правими сім'ями», «проявом визнання спільних цінностей країнами континентальної й англо-саксонської правових систем стало право, розроблене Страсбурзьким судом на підставі положень Європейської конвенції про захист прав людини» [3, с. 74, 75].

Як відомо, формування європейської системи захисту прав людини відбувалося паралельно в межах трьох різних інституційних систем – Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі (надалі – ОБСЄ) та Європейського Союзу (раніше – Європейських Спільнот). Як зазначає Ю.°С.°Разметаєва, «в межах європейської юриспруденції склалася не лише сучасна доктрина прав людини, але й розгалужена та ефективна система їх забезпечення і захисту. Ця система має декілька рівнів, що частково перекриваються один одним, а частково – доповнюються, як у стандартах щодо прав, так і у механізмах реалізації і захисту» [14, с. 120].

Історіографія досліджень різних аспектів формування та функціонування Ради Європи (надалі – РЄ) включає чимало наукових праць вітчизняних правників. Частково це пояснюється тим, що Україна є членом Ради Європи з 1995 року, і за час перебування у складі цієї регіональної організації вітчизняна юриспруденція планомірно здійснювала значні кроки на шляху вивчення, засвоєння та імплементації правових цінностей і принципів, на яких базується РЄ.

Загальновідомо, що головним призначенням ОБСЄ є сприяння миру та безпеці в Європі, вона здійснює суттєвий вплив на стандарти у сфері прав людини та систему їх захисту. Ця структура функціонує як політичний орган з 1975 року, а як міжнародна організація – з 1995 року [14, с. 123].

У той же час, дослідження принципів захисту прав людини в межах правової та інституційної системи Європейського Союзу (надалі – ЄС) не такі багатоманітні. У преамбулі Договору про Європейський Союз (надалі – ДЄС) закріплено принципи, на яких базується ця регіональна організація: «загальні цінності непорушності та невідчужуваності прав особистості, свобода, демократія, рівність та верховенство права», «відданість принципам свободи, демократії, верховенства права, поваги до прав людини та основоположних свобод» [15]. Зазначені принципи також системно викладені у Статті 2 ДЄС: «Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків».

У Статті 1 ДЄС закріплено принцип субсидіарності як основу правових відносин між громадянином (громадянином Європейського Союзу, а значить – кожної держави-члена ЄС) та органами публічної влади всіх рівнів: «Цей Договір позначає новий етап процесу утворення як ніколи тісного союзу народів Європи, де рішення приймають якомога відкритіше та ближче до громадянина» [15].

Цікавою особливістю формування вектору захисту прав людини у різноманітних політиках ЄС, на нашу думку, можна вважати майже повну відсутність норм про права людини в установчих договорах цього загальноєвропейського об'єднання. Як справедливо зазначає

І. А. Шуміло, «Не згаданий в установчих договорах Європейських співтовариств, принцип поваги до прав і свобод людини поступово починає забезпечуватися рішеннями Суду ЄС, які відіграли важливу роль у формуванні та розвитку механізмів захисту прав людини в ЄС» [16, с. 68]. Важливо, що у європейській правозастосовній практиці принципи права розглядаються як безпосереднє джерело права, «правовість» та ефективність якого забезпечується судовою практикою.

На вагому роль судової гілки влади та судової практики у формуванні європейської системи захисту прав людини також вказує К. В. Смирнова: «...процеси реформування на регіональному рівні слугують дієвим фактором удосконалення механізму забезпечення захищеності прав людини через судові установи та інші органи. ...З точки зору формально-юридичного підходу обов'язковості рішень основними компонентами європейської системи захисту прав людини слугують саме Рада Європи та Європейський Союз» [17, с. 166]. Найголовнішим принципом функціонування європейської системи захисту прав людини є узгодженість політик, цінностей та принципів її складових. Важливе значення для забезпечення узгодженості правових систем Ради Європи, Євросоюзу та держав-учасниць має правовий механізм взаємодії, який визначено як систему правових засобів (зокрема, процедур), що сприяють узгодженому гармонійному функціонуванню міждержавних та національних правових систем у межах єдиного правового простору [18, с. 11].

З іншого боку, не можна не помітити певної конкуренції між юрисдикціями ЄСПЛ та Суду ЄС. «Суд ЄС в свій час виступив проти приєднання до Європейської конвенції без змін до установчих документів щодо європейських інтеграційних об'єднань. Важливим фактом у підтримці цієї позиції стало те, що таке приєднання передбачало б впровадження норм без урахування специфіки самого Європейського Союзу та його права [19, с.10].

Не можна не помітити, що на перших етапах функціонування Європейських Спільнот захист прав людини відігравав, скоріше, інструментальну роль, не займаючи центрального місця у системі спільних цілей та політик. Так, дослідники оцінювали значення захисту прав людини у правовій системі ЄС «як елемент забезпечення ефективного функціонування внутрішнього ринку» [17, с. 168]. «Відправною точкою» стала справа «Stauder v. City of Ulm» [(1969) Case 29/69], яку розглядав Європейський суд (Суд справедливості) у 1969 році [14, с. 119]. Подальший розвиток та збагачення судової практики Суду ЄС сприяв безпосередньому застосуванню принципів права ЄС як джерел права.

Як зазначає Т. В. Комарова, «найголовнішим внеском, який зробив Суд ЄС у встановлення інтеграційного правопорядку, є вироблені ним принципи, що становлять базу функціонування права ЄС та пояснюють, у чому полягає унікальність інтеграційного права» [20, с. 225]. До цих принципів відносяться принцип верховенства права ЄС над національним правом держав-членів, принцип прямої дії права ЄС, принцип відповідальності держав-членів перед приватними особами у випадку порушення права ЄС.

Принцип прямої дії норм права ЄС полягає, крім надання прав безпосередньо приватним особам, ще й у тому, що акти органів Союзу не потребують затвердження парламентами держав-членів. Ці акти можуть зобов'язати країни-члени до вчинення певних дій без їх згоди, а національні суди мають застосовувати ці норми без урахування можливого протиріччя з нормами національного законодавства. Значення принципу прямої дії полягає у тому, що право ЄС може діяти і в тих випадках, коли держава-член не виконає своє зобов'язання щодо імплементації права ЄС [20, с. 230].

Принцип відповідальності держави-члена ЄС, згідно з яким у випадку порушення нею права ЄС вона має відшкодувати приватним особам шкоду, що стала наслідком такого порушення, зараз є однією з засад європейського правопорядку [21, с. 163]. Прецедентом, на підставі якого було запроваджено цей принцип, стало рішення Суду ЄС 1991 р. у справі Francovich, коли Суд вперше розглянув справу про відповідальність держави-члена за недотримання свого зобов'язання щодо належної імплементації директиви, що спричинило шкоду приватним особам.

Особливість цього рішення полягає в тому, що концепція відповідальності держави-члена була вперше застосована в контексті директиви, яка не мала прямої дії, тобто за обставин, коли приватна особа не могла безпосередньо покладатися на конкретне положення певної директиви ЄС згідно з доктриною «вертикальної прямої дії» (тобто у провадженнях проти держави-члена) [21, с. 165].

Безпосереднім результатом реалізації цих найважливіших принципів права ЄС стало утворення унікального правопорядку, який формується Судом ЄС через судову практику та підтримується національними судами держав-членів. Це «привело до зміни національної судової

практики, яка почала пристосовуватися до основних принципів права ЄС, а приватні особи стали відігравати активну роль у реалізації права ЄС у рамках національних правових систем [20, с. 231].

В теперішній час повага до прав людини розглядається не просто як загальний принцип права ЄС, спільна цінність європейського правового простору, але є важливим складовим елементом Копенгагенських критеріїв членства, тобто системи вимог, які необхідно виконати будь-якій державі-кандидату на вступ до ЄС. Копенгагенські критерії членства були схвалені на засіданні Європейської Ради у місті Копенгагені у червні 1993 року та складаються з декількох категорій. Перший критерій (політичний) полягає у стабільності всіх інститутів, які є гарантантами реалізації прав людини, поваги та захисту прав меншин [22, с. 401].

Як відомо, система захисту прав людини, розбудована в межах інституційної системи Ради Європи, розвивалася у часі і просторі паралельно з процесами оформлення та подальшого об'єднання Європейських Спільнот.

Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – ЄКПЛ) стала правовою основою найбільш ефективної системи захисту прав людини водночас у двох вимірах: у масштабі загальноєвропейської регіональної організації – Ради Європи – та у масштабі національних правових систем держав-членів Ради Європи.

Всі держави-члени ЄС ратифікували ЄКПЛ як члени Ради Європи.

Євросоюз визнає Європейську конвенцію 1950 р., але не є її учасником, і тому Конвенція не становить частину права ЄС в класичному розумінні [23, с. 301].

Незважаючи на те, що усі держави-члени ЄС ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, а також низку інших міжнародних документів про права людини, донедавна на рівні ЄС не було окремого обов'язкового акта, який би містив каталог прав людини. Для того, щоб заповнити цю прогалину, у 2000 році було ухвалено Хартію основних прав ЄС (надалі – Хартія ЄС) (як політичний документ) [14, с. 132]. У 2009 році Хартія ЄС отримала статус обов'язкової юридичної чинності на рівні актів первинного права ЄС. З моменту набуття чинності Лісабонським договором Хартія є актом, що безпосередньо регулює права людини на рівні ЄС.

Важливо, що Хартія ЄС закріплює фундаментальні людські цінності, послідовне викладення яких обумовлює структуру документа: людська гідність, свобода, рівність та солідарність. Відповідно до цих найважливіших цінностей права людини структуровані у групи.

Текст Хартії ЄС поєднує більш широкий каталог гарантованих прав і свобод порівняно з ЄКПЛ, закріпивши деякі нові права, зокрема право на цілісність особистості (ст. 3), право на належне управління (ст. 41), а також конкретизувавши сферу застосування (ст. 51) та уточнивши механізми дії (ст. 52) її положень порівняно з Хартією ЄС, проголошеною 7 грудня 2000 р. як політичної декларації [24, с. 153].

Можна з упевненістю стверджувати, що для Суду ЄС – органу, який послідовно забезпечує втілення принципу пріоритету права ЄС щодо національних правопорядків держав-членів цього формування, першочергового значення набула саме Хартія ЄС, а не ЄКПЛ, попри те, що остання визнана ЄС одним із загальних принципів його правової системи, які (принципи) теж є джерелами права ЄС [25, с. 25]. На влучний вислів С. В. Шевчука, «прецедентне право Європейського суду з прав людини є правом принципів» [12].

Аналізуючи правові властивості та механізми застосування Хартії ЄС, С. Добрянський наголошує, що норми Хартії ЄС, зокрема ч. 3 ст. 52, містять застереження, відповідно до якого права та свободи, закріплені у Хартії ЄС, в процесі його застосування повинні мати значення та обсяг відповідно до однойменних прав та свобод, закріплених у ЄКПЛ. «Зазначена норма покликана служити гарантією того, що принципи захисту прав людини, закріплені в ЄКПЛ, та розроблені практикою ЄСПЛ, отримують своє належне та повне відображення у правозахисній практиці Суду ЄС» [25, с. 28]. Зазначена норма підкреслює змістовний та процесуальний зв'язок між Хартією ЄС та ЄКПЛ.

Дослідники визнають певну обмеженість можливостей практичного застосування закріплених у Хартії ЄС стандартів прав людини у правовому порядку ЄС та необхідність гармонізації цих стандартів з однойменними правами, закріпленими у ЄКПЛ та інтерпретованими у практиці ЄСПЛ [25, с. 29]. Згідно з п. 5 ст. 52 Хартії ЄС, принципи, закріплені Хартією ЄС, мають зобов'язальний характер, як і права, втім «підлягають судовому захисту тільки якщо закріплені в законодавчих / делегованих актах інституцій ЄС або нормативно-правових актах держав-членів, що імплементують відповідні норми права ЄС» [24, с.156].

Діяльність Суду ЄС постійно скерована на поглиблення захисту прав приватних осіб та ефективність компетенційних повноважень усіх елементів судової системи ЄС. При цьому відбувається, так би мовити, фундаменталізація правової системи ЄС та основоположних прав і свобод громадян [20, с. 292].

Висновки. Ретроспективний аналіз головних проблем наукового дискурсу проблематики принципів права дозволяє стверджувати, що після проголошення незалежності України та ухвалення Конституції України закріплені Основним законом принципи сприймалися різними верствами населення як: 1) формальні атрибути правового статусу людини і громадянина; 2) як елемент юридичної техніки; 3) як данина конституційній традиції; 4) як ще не подолана частина офіційної ідеології «градянського» періоду історії України тощо. Поширення методології природно-правового мислення як інструментарію наукових досліджень та платформи взаємодії людини і держави поступово призвело до розширення наукового дискурсу щодо сутності, ролі та місця принципів права у механізмі правового регулювання. Кінець XX – початок XXI століття для вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції знаменувався збагаченням наукових досліджень сутності принципів права як одного з основних елементів правової доктрини, правової системи держави, процесів правотворення та реалізації права. Вплив європейської інтеграції, вступ України до Ради Європи та ратифікація Конвенції про основоположні права та свободи стали переламними факторами у переосмисленні сутності принципів права як джерела права. Вітчизняна методологія вивчення та тлумачення сутності принципів права поступово позбавляється схоластично-позитивістського підходу, результатом чого є визнання найважливіших принципів права джерелом права. Вектор розвитку вітчизняної моделі загальнотеоретичного аналізу та тлумачення сутності принципів права можна описати за формулою «від схоластично-позитивістського до помірковано природно-правового».

Аналіз європейської системи захисту прав людини дозволив сформулювати наступні особливості її організації та функціонування: 1) наявність двох регіональних інституційних систем захисту прав людини, які реалізуються в межах Ради Європи та в межах ЄС частково носять характер конкуренції та частково взаємно субсидіарний характер. Феномен конкуренції між системами захисту прав людини Ради Європи та ЄС носить політичний та організаційний характер, зберігаючи при цьому змістовну єдність та уніфіковане розуміння застосовуваних принципів права. 2) Розвиток судової практики як середовища формування принципів права відбувався завдяки унікальному поєднанню та співіснуванню юрисдикцій Суду ЄС, ЄСПЛ та національних судових систем держав-членів. 3) Головним вектором розвитку правотворчої та правозастосовної практики ЄС можна вважати поступове напрацювання живого, динамічного прецедентного права, аксіологічним ядром якого виступають найважливіші загальні принципи права. 4) Поєднання у правовій системі ЄС елементів континентального та загального (прецедентного) права дозволило Європейському Союзу побудувати ефективну систему захисту прав людини з поступовим збільшенням питомої ваги судових прецедентів та безпосереднього застосування принципів права.

Список використаних джерел:

1. Бабенко А. М., Борисова О. О., Шаповалова І. О. Принципи права: поняття та класифікація/ *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Випуск 3(44). С. 3–8.
2. Козюбра М. І. Нерозгадані таємниці права. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2022. Т. 9–10. С. 3–12.
3. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: *монографія* / О. О. Уварова. Харків: «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
4. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): *Автореф. дис... д-ра юрид. наук*: 12.00.01;12.00.02 / А.М. Колодій ; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 1999. 36 с.
5. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні: *А/реф. дис.... канд. юрид. наук*: 12.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2003. 20 с.
6. Крат В., Бабанли Р. Принципи права у практиці Верховного Суду: тернистий шлях від букви до духу. URL: <https://www.deadlawyers.org/de-take-napysano/>.
7. Рабінович П.М. Львівській лабораторії прав людини – 20 років. *Вісник НАПН України*. 2016. № 3 (86). С.114-120.
8. Козюбра М. І. Тенденції розвитку джерел права України в контексті європейських правоінтеграційних процесів. *Наукові записки НаУКМА : Юридичні науки*. 2004. Т. 26. С. 3–9.

9. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): *Монографія*, Харків: Право, 2008. 240 с.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) Справа N 1-33/2004 від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) Справа N 1-17/2005 від 22 вересня 2005 року N 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>.
12. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні: монографія. Київ : Реферат, 2007. 627 с. e-Pidruchniki.com: Бібліотека електронних підручників. URL : https://e-pidruchniki.com/content/700_241_principi_prava_ponyattya_ta_vidi_ih_vpliv_na_sydneyu_pravotvorchist.html.
13. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text>.
14. Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини: Навчальний посібник/ Підготовлено в рамках реалізації і за підтримки Програми Європейського Союзу ERASMUS+ 573861–EPP–1–2016–1–EE–EPPKA2–CBHE–JP «European Human Rights Law for Universities of Ukraine and Moldova» HRLAW. Київ, 2018. 364 с.
15. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями станом на 30.03.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.
16. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини: *Навчальний посібник*/ Підготовлено в рамках реалізації і за підтримки Програми Європейського Союзу ERASMUS+ 573861–EPP–1–2016–1–EE–EPPKA2–CBHE–JP «European Human Rights Law for Universities of Ukraine and Moldova» – HRLAW. Київ: ФОП Голембовська О.О. 168 с.
17. Смирнова К.В. Роль Європейського Союзу у процесі реформування європейської системи захисту прав людини. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини* : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.) / за ред. С. В. Ківалова ; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. С. 166–177.
18. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: *Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень* / Л. А. Луць. К., 2005. 32 с.
19. Мельник О.Г. Механізм захисту фундаментальних прав людини у Європейському Союзі: нормативні та правові гарантії забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2022. С. 40–45.
20. Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу : *монографія*. Х. : Право, 2010. 360 с.
21. Водянніков О.Ю. Відповідальність держав-членів ЄС перед приватними особами за невиконання зобов'язань за правом ЄС. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Серія ПРАВО. Випуск 75: частина 3. С. 162–171.
22. Солодкова К., & Бойчук Д. (2019). Копенгагенські та Мадридські критерії вступу до Європейського Союзу: перспективи для України. *Молодий вчений*. 11 (75). 400–403. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-88>.
23. Асірян С., Власенко С., Трішина С. Приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 300–304. С. 300.
24. Фалалєєва Л. Г. Захист основоположних прав у інтеграційному правопорядку Європейського Союзу: *монографія*. Київ: ФОП Кандиба Т. П., 2020. 455 с.
25. Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний правополодінний стандарт. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 23–31.

26. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014 р.: станом на 30 листоп. 2015 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

27. Хартія основних прав Європейського Союзу : Хартія Європ. Союзу від 07.12.2000 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text.

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.3>

ТИЧИНА Д.М.

ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК ІДЕАЛИ ТА КОМПРОМІСИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ ПІДХІД

GENERAL HUMAN VALUES AS IDEALS AND COMPROMISES: THEORETICAL AND LEGAL APPROACHES

У статті наголошено, що цінності є результатом узагальнення соціального досвіду і виражають суспільні ідеали. Переорієнтація світоглядних принципів на розуміння людини як найвищої мети зумовила еволюцію поглядів на цінність від визнання її як практичної корисності до утвердження у найвищому значенні – як своєрідної, специфічної самоцінності, і такою самоцінністю виступає особистість в єдності з суспільством. Право у своїх нормах та інститутах виражає цінності суспільства, вони отримують друге народження у правових цінностях. Це передусім права і свободи людини, юридичні обов'язки, правові принципи, законність. До правових цінностей також належать специфічні правові засоби та юридичні механізми, які забезпечують дотримання законів. Основними шляхами формування правових цінностей є: процес правового виховання як знайомство та досягнення конкретної правової культури, а в подальшому формування системи знань про правові феномени, яка допомагає орієнтуватися у правовій дійсності; засвоєння наявної системи правових цінностей, притаманних саме цій правовій культурі, що сприяє асиміляції до конкретної правової культури; інтеріоризація правової культури і правових цінностей в особистісну структуру; процес правової соціологізації індивіда, який визначає його правову самоідентифікацію та його правову ідентичність. Аналіз таких цінностей загальнолюдського рівня, як свобода, відповідальність, рівність, справедливість дозволили стверджувати, що право виступає одним з основних засобів забезпечення загальнолюдських цінностей. Сьогодні правові цінності варто розглядати у трьох основних буттєвих формах: це суспільні цінності та ідеали як продукт колективної свідомості та духовного виробництва представників конкретного суспільства; предметно втілені цінності, через які правові ідеали як належне закріплюються в нормативних документах; особистісні цінності – індивідуальні уявлення людини про орієнтири у правовому житті. Зроблено висновок, що правові цінності варто розглядати за такими основними формами: це суспільні цінності та ідеали як продукт колективної свідомості та духовного виробництва представників конкретного суспільства; предметно втілені цінності, через які правові ідеали як належне закріплюються в нормативних документах; особистісні цінності – індивідуальні уявлення людини про орієнтири у правовому

© ТИЧИНА Д.М. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності (Національна академія внутрішніх справ) <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>

житті. Саме завдяки такому методологічному підходу: право та його елементи постають як суто людське, невід'ємне від людського буття явище; право розкривається як духовно-культурний феномен, як особлива соціокультурна цінність, завдяки якій забезпечується не просто правопорядок, а досягається гармонізація суспільних відносин; розкривається гуманістична, людинотворча сутність права загалом, прав людини зокрема; забезпечується цілісність і глибинність сприйняття і трактування права та його елементів.

Ключові слова: *цінності, ідеали, компроміси, право, генеза, правозабезпечення, праворегулювання.*

The article emphasizes that values are the result of the generalization of social experience and express social ideals. The reorientation of worldview principles towards the understanding of man as the highest goal led to the evolution of views on value from its recognition as practical utility to its affirmation in the highest sense – as a peculiar, specific self-worth, and such self-worth is represented by the individual in unity with society. Law in its norms and institutions expresses the values of society, they receive a second birth in legal values. These are primarily human rights and freedoms, legal obligations, legal principles, legality. Legal values also include specific legal instruments and legal mechanisms that ensure compliance with laws. The main ways of forming legal values are: the process of legal education as familiarization and understanding of a specific legal culture, and then the formation of a system of knowledge about legal phenomena, which helps to navigate in legal reality; assimilation of the existing system of legal values inherent in this particular legal culture, which contributes to assimilation to a specific legal culture; internalization of legal culture and legal values into the personal structure; the process of legal sociologization of an individual, which determines his legal self-identification and his legal identity. The analysis of such universal values as freedom, responsibility, equality, and justice made it possible to assert that law is one of the main means of ensuring universal values. Today, legal values should be considered in three main material forms: they are social values and ideals as a product of collective consciousness and spiritual production of representatives of a particular society; materially embodied values, through which legal ideals are properly fixed in normative documents; personal values – individual ideas of a person about guidelines in legal life. It was concluded that legal values should be considered according to the following basic forms: they are social values and ideals as a product of collective consciousness and spiritual production of representatives of a particular society; materially embodied values, through which legal ideals are properly fixed in normative documents; personal values – individual ideas of a person about guidelines in legal life. Thanks to this methodological approach: law and its elements appear as a purely human phenomenon, inseparable from human existence; law is revealed as a spiritual and cultural phenomenon, as a special socio-cultural value, thanks to which not only legal order is ensured, but the harmonization of social relations is achieved; the humanistic, man-creating essence of law in general, human rights in particular, is revealed; integrity and depth of perception and interpretation of law and its elements is ensured.

Key words: *values, ideals, compromises, law, genesis, legal protection, legal regulation.*

Вступ. Право набуває особливого значення останнім часом у зв'язку з процесами євроінтеграції, входження України у світовий правовий простір. Прогресивні зрушення у країні потребують утвердження правового суспільства як єдності правової держави і громадянського суспільства. Тому виникає нагальна потреба перегляду правових основ соціального життя, глибокого осмислення світоглядних і методологічних основ юриспруденції, що неможливо без урахування як надбань світової юридичної культури, досягнень різних правових теорій, які вже одержали широке визнання, так і тих правових концепцій, що з'явилися в останні десятиліття і є предметом дискусій фахівців.

Водночас проблеми правових цінностей в умовах сьогоденні перебувають під пильним наглядом багатьох учених, оскільки їх формування на різних історичних етапах і в різних державах має як загальні закономірності, так і особливості, зумовлені рівнем соціально-політичного,

економічного, духовно-культурного, морально-етичного розвитку, розвиненості демократичних інститутів влади, громадянського суспільства і правової держави, а також вдумливим ставленням до нових демократичних правових цінностей.

Окремою проблемою, що зумовлює актуальність теми, є формування та розвиток в Україні теорії прав людини, яка має стати теоретичним знаряддям подолання усіляких форм безправ'я, захисту невідчужуваних природних прав та свобод людини, розбудови України як правової демократичної держави.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Проблема цінностей взагалі досліджували в Україні такі вчені, як О. О. Бандура, М. Г. Братасюк, В. М. Вовк, О. І. Гвоздік, Є. В. Івашев, Р. А. Калужний, А. А. Козловський, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, О. Л. Копиленко, М. В. Костицький, Н. В. Кушакова-Костицька, О. В. Петришин, П. М. Рабинович, В. Ф. Сіренко, С. С. Сливка, В. В. Шкода та інші українські вчені. Водночас, незважаючи на усю розробленість проблематики, залишаються малодослідженими питання загальнолюдських цінностей у контексті сучасних теоретико-правових орієнтирів, які детермінують дуальність цих цінностей, оскільки такі цінності одночасно є ідеалами та компромісами.

Виклад основного матеріалу. Категорія цінності у теорії держави і права входить до числа основних. Адже цінності відіграють принципову роль у людському житті. Становлячи певний спосіб буття людини у світі, спосіб її ставлення до світу, складаючи сенс усього простору душі індивіда і надаючи йому цілісності, вони стають чинниками, через які люди відчують себе людьми, мірилом людського у людині й виражаються у думках, діях, усій поведінці [1, с. 14-15].

Цінності треба розглядати як похідні від людських інтересів; це більш висока порівняно з потребами й інтересами категорія. Свого роду синтетичний погляд на філософське тлумачення цінностей пропонує О. О. Липовець. «Цінності, – пише вона, – це інтереси, які відособилися в ході розвитку самої історії завдяки поділу праці в сфері духовного виробництва. Але предметами цих інтересів, що відособилися, ...виступає певний духовний зміст, який полягає в особливій концентрації почуттів і думок і який втілюється у зразках прекрасного, істинного, доброго, шляхетного» [2, с. 33]. Тут на перший план виступає те, що відповідає уявленню про призначення людини та її гідність. З такого погляду світ цінностей – це насамперед світ культури, сфера духовної діяльності, моральної свідомості людини. Вона набула широкого визнання лише на сучасному етапі філософського осмислення природи цінності.

Загалом цінність є феноменом, що виникає в об'єктно-суб'єктному відношенні, виступає «значенням об'єкта для суб'єкта». Цінності виявляються в результаті узагальнення соціального досвіду, втілюють у собі суспільні ідеали і тому слугують еталонами належного. Зрозуміло, що не можна ототожнювати цінність і предмет як її носія.

Розглянутий вище підхід до висвітлення змісту категорії цінностей (та їх класифікації) через його зв'язок з поняттями потреб та інтересів не можна вважати єдино можливим. При такому підході розкриваються переважно онтологічні основи цінностей. З ґносеологічного погляду всю багатоманітність цінностей поділяють на два типи – об'єктні та суб'єктні. До першого відносять предмети людської діяльності, суспільні відносини та включені до їхнього кола природні явища як об'єкти ціннісного відношення. Суб'єктні цінності – установки й оцінки, імперативи та заборони, цілі та проекти, виражені у формі нормативних уявлень; іншими словами, це способи і критерії, що слугують основою самої процедури оцінювання відповідних об'єктів. «Предметні» та «суб'єктні» цінності виступають, так би мовити, двома протилежностями, що доповнюють одна одну [3].

Цінність права значною мірою визначається тим, що воно виступає засобом цивілізованого регулювання цього процесу. Разом з тим право необхідне і для регламентації такої складової процесу самоорганізації суспільства, що має особливе значення за умов формування нового порядку, як відособлення частин системи в межах цілого [4, с. 117]. У період нерівноважної ситуації зародження нового соціального порядку посилюється схильність до федералізму, автономії, місцевого самоуправління, аж до прийняття власного законодавства суб'єктами державності в межах єдиного конституційного простору, сепаратизму. Ці явища також позначають небезпеку розпаду цілісної системи, яким може закінчитися за вказаних умов зростаючий хаос на макрорівні [5, с. 83].

У сучасному правознавстві найпоширеніший погляд на право полягає у тому, що воно є нормою свободи. Найвищими цінностями життя, вираженими у правових приписах, вважаються автономія й самодостатність, тобто особиста свобода. Разом з тим відособлення людини від суспільства не повинне бути надмірним, бо тоді стає можливим таке послаблення міжособистісних зв'язків, яке може виявитися небезпечним для соціуму.

Людські потреби складають систему, ядром якої є життя, прагнення до нього виражається у гідності та власності, похідною від них є свобода, котра обмежується свободою інших. Тому в суспільстві потрібна рівність, але не тільки формальна, а реальна, що враховує внесок кожного у суспільне благо і пільги для тих членів суспільства, які не здатні захистити власні права. Цю реальну рівність можна розуміти як справедливість. Можна сказати, що життя, гідність, власність, свобода, рівність, справедливість є предметами людських інтересів і що вони співвідносяться між собою аналогічним чином [6].

Свобода притаманна тільки людині та є головною з тих власних підвалин суспільства, на яких воно здійснює свою самоорганізацію. У цілому людина не є вільною від умов. Але вона вільна зайняти щодо них певну позицію. Умови не детермінують її повністю. Можна сказати, що власне людське буття починається лише там, де закінчується будь-яка однозначна й остаточна визначеність, і проявляється (додаючись до природної заданості людини) особистісна настанова. Від неї (звісно, у певних межах) залежить, чи поступиться вона умовам. Свідомо чи несвідомо вона вирішує: протистояти чи здатися. Людина здатна піднятися над умовами і таким чином увійти до людського виміру. Її поведінка значною мірою визначається її саморозумінням. У тому, як людина поводить себе, виявляється її особистість. Особистісне буття людини й означає свободу – свободу стати особистістю [7, с. 40].

Свобода є однією з найважливіших людських цінностей. Вона може за певних умов вважатися важливішою від життя, особливо власного. Вона становить ту глибинну цінність, яка визначає можливість усякої іншої цінності. Свобода як сутність і є глибинним сенсом людського буття, без якого вона втрачає в кінцевому рахунку свою суб'єктивність. Втративши можливість самовизначення, людина перестає бути людиною.

Ефективна самоорганізація суспільства потребує упорядкування свободи. Дуже потужним її засобом є право (особливо у поєднанні з державою, про що мова буде нижче). Саме воно і вказує розумну міру свободи, проводить межу між діяннями, які сприяють нормальному життю суспільства (принаймні, є нейтральними в цьому відношенні) і такими, що перешкоджають йому, визначаючи найбільш небезпечні з числа останніх як злочинні. Визнання суспільством прав і свобод особи потребує їхнього позитивування (перетворення на основні права, закріплені конституцією) [8; 9].

У суспільстві утверджується той варіант свободи, якого воно потребує на даному історичному етапі для подальшого розвитку. Якщо ситуація дуже складна, йдеться про виживання суспільства, люди повинні пожертвувати приватними інтересами в ім'я цієї мети, тоді свобода виступає у формі пізної необхідності. Якщо ж ці труднощі подолано, то з'являються альтернативи і форма свободи стає іншою – тепер це вже можливість вибору.

Зазначені інтерпретації свободи мають істотне значення для правосвідомості. Коли громадянин вважає норми позитивного права (закони) справедливими і цілком згоден з ними, можна сказати, що вони становлять його вибір, він ставиться до них як до правил, встановлених ним самим. Тоді свобода виступає для нього як можливість вибору. У протилежному випадку, якщо він не приймає ці норми, він усе-таки змушений їх дотримуватись, оскільки вони ґрунтуються на силі держави, і його свобода виступає в іншій формі – у формі пізної необхідності.

Рівність виступає необхідною стороною, умовою справедливості [10]. Категорія справедливості (соціальної справедливості) оцінює суспільну дійсність, яку слід зберегти або змінити з позицій належного. Вона фіксує в узагальненому вигляді принципи взаємовідносин особи та суспільства, класів, соціальних груп, ґрунтовно характеризує людську діяльність. Вона потребує відповідності між практичною діяльністю окремих індивідів і соціальних груп та їхнім становищем у суспільстві, між правами й обов'язками, працею та винагородою, заслугами людей і їх суспільним визнанням. Будь-яка невідповідність у цих співвідношеннях розглядається суспільством як несправедливість. Соціальна справедливість – це не лише правильний розподіл між людьми продуктів виробництва та різноманітних благ, але й однакова можливість користуватися соціальними та політичними правами. У понятті соціальної справедливості розкриваються уявлення індивіда чи соціальної групи, класу про суспільні порядки, які відповідають їхнім інтересам або протилежні їм [10, с. 7–8].

Звісно, гарантовані законом свобода, відповідальність, рівність, справедливість мають юридичний характер. Водночас фактично між людьми існують суттєві відмінності у психіці, здібностях, життєвому досвіді тощо, але соціальні форми їхньої взаємодії потребують юридичного визнання їхніх рівних можливостей і обов'язків. Формальна свобода, відповідальність, рівність, справедливість – це найбільше з того, що може дозволити суспільство, якщо воно визнає та поважає особисту гідність і права людини.

Право виступає як організуючий чинник і щодо самої держави, воно дозволяє встановити тверді, постійні правові й організаційні основи її функціонування, визначити найраціональніші форми здійснення державної влади, суворо і точно регламентувати компетенцію державних органів, їх відносини між собою та з громадянами.

Право є насамперед уявленням про свободу й основним засобом її забезпечення, оскільки втілює це уявлення в норми поведінки, гарантовані організованою силою держави, її інститутами.

Право є необхідним і ефективним засобом вираження та утвердження цінностей демократії, яка покликана закріпити в оптимальних цивілізованих формах свободу та відповідальність у сфері політичного життя. Оскільки це стосується форм демократії, пов'язаних з діяльністю держави, рівень нормативно-правового закріплення демократичних принципів, а також інститутів значною мірою виражає ступінь їхнього реального розвитку. Через право принципи демократії, так само як й інші цінності, набувають статусу правових. Право надає їм практичної сили, забезпечуючи умови для їх реалізації. З іншого боку, саме в умовах демократії право знаходить своє власне буття та свій власний зміст [11, с. 7].

Право є разом з тим засобом реалізації такої цінності культури, як мораль. Вони органічно зв'язані між собою вже своїм походженням [12]. Мораль образно називають неписаним законом, а закон – писаною мораллю. З одного боку, моральне почуття – найглибший особистий спосіб буття норми. З іншого – зміст права пронизується панівною мораллю, воно є необхідною формою існування певного кола моральних принципів. Чимало принципів моралі, існуючи як суто моральні норми, водночас виражаються і в юридичних нормах [13, с. 22].

Цінність права в цьому розумінні виражається насамперед у тому, що звід законів будь-якої держави дає хоч і специфічну, проте досить чітку картину життя цієї держави, суспільства в цілому. Норми права минулих епох нині є багатим, а часом і єдиним, джерелом пізнання епохи, особливостей життя народу, його культури, побуту, специфіки суспільно-політичного ладу.

Право слід розглядати як важливий, і разом з тим активний елемент духовного життя суспільства, як істотне джерело розвитку культури. Річ не лише в тім, що в юридичних нормах тією чи іншою мірою відображаються й закріплюються досягнення матеріальної та духовної культури. Цей бік проблеми стосується в основному інтелектуального змісту права, характеру та обсягу втілених у ньому моральних принципів. Передусім тут слід мати на увазі, що правова форма суспільного регулювання, властивості права, в тому числі висока нормативність, формальна визначеність, засоби, що забезпечують його динамізм, процесуальні форми тощо, являють собою значні досягнення культури [14, с. 50].

Право виступає одним із тих засобів самоорганізації суспільства, які дозволяють відповідно до соціальних особливостей акумулювати істотні прогресивні елементи культури, що набувають нового розвитку в сучасних умовах. Відповідно, в теорії та практиці виникла категорія правової культури. Вона є одним із найважливіших інструментів суспільних перетворень. Правова культура поєднує соціальні ідеали та практику, моральні та правові цінності з практично корисною діяльністю щодо втілення в життя вимог законності. Проте її рівень у нашій країні ще низький, про що свідчать правовий нігілізм, велика кількість порушень закону. Правова культура тісно пов'язана з загальною культурою народу, базується на її основних засадах, відображає рівень її розвитку. Задача розвитку правової культури і є «...задачею запровадження в законодавство, у практику застосування закону всього того, що характеризує право як величезну соціальну цінність, явище загальнолюдської культури» [15, с. 70]. О. О. Бандура оцінює право як «божественну святиню в житті людини» [15, с. 71].

Отже, право як цінність має досить складну структуру. Воно є насамперед інструментальною цінністю і має в цьому відношенні низку аспектів; одночасно з іншого боку воно може розглядатися як самостійна цінність. Право є духовною цінністю, але такою, що тісно пов'язана з матеріальними цінностями, оскільки регулює відносини в економічній сфері. Воно становить водночас і соціальну, і особистісну цінність. Через пізнання права особистість робить його корисним для себе. Можна вести мову про правові цінності особистості – це сукупність правових ідей, уявлень і поглядів, засвоєних правових норм і принципів, які складаються у процесі розвитку правової та загальної культури особистості й відповідного типу її взаємодії з державою та суспільством [16, с. 73].

Усе це здійснюється за допомогою правових норм. Через них держава надає названим та іншим людським цінностям статусу офіційних і захищуваних. Втілюючись у чинному законодавстві, упорядкованість соціального життя, свобода, відповідальність тощо набувають певних юридичних рис, які характеризують їхній офіційний рівень, що його визнає держава. Вони можуть

бути і не записані у вигляді словесного формулювання в якомусь акті, але як принципи вони втілюються (або не втілюються) в життя через поведінку осіб, котрі створюють і застосовують право.

Зусилля, спрямовані на реалізацію цінностей права, радикальні перетворення, що розпочалися в українському суспільстві на шляхах його демократизації, розвитку ринкових відносин, здійснення національно-державницької ідеї через розбудову суверенної соціальної правової держави, розвиток законодавства України, вдосконалення практики його застосування, можуть досягти бажаних результатів лише за умови належного наукового забезпечення згаданих процесів з боку науки, в першу чергу юридичної.

Цінність права має дві основні складові – інструментальну і власну цінність. Перша проявляється в тому, що право є засобом регламентації суспільного життя. Вносячи до нього нормативні начала, право дає можливість взаємоузгодити різноманітні цінності особистостей, окремих спільнот і соціуму загалом. Право є необхідним засобом вираження цінностей демократії. Воно тісно пов'язане з моральними цінностями, виступаючи засобом їх реалізації. Значну цінність має право як посередницька ланка при організації виробничої діяльності суспільства. Загалом право як інструмент має настільки високу цінність, що рівень його розвитку можна розглядати як показник соціального прогресу взагалі.

З іншого боку, право є феноменом культури. Власна його цінність проявляється в тому, що називається духом права і полягає у прагненні застосовувати для розв'язання конфліктів лише правові методи. Право протистоїть сваволі і є символом свободи, відповідальності, справедливості, рівності. Авторитет права міститься в ньому самому.

Законодавство будь-якої держави дає досить чітку картину її життя. Досягненнями культури, її цінностями є також правова форма суспільного регулювання, властивості права – висока нормативність, формальна визначеність, засоби, що забезпечують його динамізм тощо. Право як засіб самоорганізації суспільства дозволяє акумулювати істотні прогресивні елементи культури. Таким чином виникає правова культура як спосіб правового життя.

Право у своїх нормах та інститутах виражає цінності суспільства, вони отримують друге народження у правових цінностях. Це передусім права і свободи людини, юридичні обов'язки, правові принципи, законність. До правових цінностей також належать специфічні правові засоби та юридичні механізми, які забезпечують дотримання законів. Право як засіб регулювання соціальних відносин та як культурне явище становить водночас і соціальну, і особистісну цінність. Зусилля, спрямовані на реалізацію цінностей права, на розбудову української соціальної правової держави, здатні дати бажані результати лише за умови належного забезпечення згаданих процесів з боку науки, насамперед юридичної.

Сучасні юридичні норми і закони конкретної держави не можуть бути ідеальною мірою та оптимальним способом закріплення правових цінностей, а також мірилом справедливості, рівності та свободи: це «пояснюється тим, що, по-перше, конкретний закон, регулюючи певну сферу суспільних відносин і, відображаючи інтереси одного прошарку суспільства, вступає в протиріччя з іншим. По-друге, фіксуючи й регулюючи головні аспекти соціальної проблеми, законодавець відсуває на другий план «незначні» обставини, які в процесі реалізації закону можуть зумовити втрату авторитету закону, віру в його справедливість» [17, с. 120].

Юридичними цінностями можна вважати такі явища правової системи, які мають статус формально закріплених і забезпечених державою. Такі цінності використовуються для підтримки балансу загальнозначимих інтересів, а також є засобами для задоволення інтересів суб'єктів права. Наприклад, Конституція України має найвищу юридичну цінність, а закони й усі інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції та відповідають її положенням. Норми Конституції України є нормами прямої дії і підлягають застосуванню на території України. Стаття 8 Конституції України встановлює, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду за захистом конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Водночас судова практика свідчить, що пряме застосування норм Конституції в Україні відсутнє [18–20].

Висновки. Право є необхідним засобом вираження цінностей демократії. Воно тісно пов'язане з моральними цінностями, виступаючи засобом їх реалізації. Загалом право як інструмент має настільки високу цінність, що рівень його розвитку можна розглядати як показник соціального прогресу взагалі. З іншого боку, право є феноменом культури. Власна його цінність проявляється в тому, що називається духом права і полягає у прагненні застосовувати для

розв'язання конфліктів лише правові методи. Право протистоїть сваволі і є символом свободи, відповідальності, справедливості, рівності.

Цінності є результатом узагальнення соціального досвіду і виражають суспільні ідеали. Оцінка є віднесенням до цінності. Уявлення про цінність еволюціонували відповідно до змін у поясненні цілей діяльності людини. Переорієнтація світоглядних принципів на розуміння людини як найвищої мети зумовила еволюцію поглядів на цінність від визнання її як практичної корисності до утвердження цінності у найвищому значенні – як своєрідної, специфічної самоцінності, і такою самоцінністю виступає особистість в єдності з суспільством. Ступінь наближення тієї чи іншої цінності до самоцінності стає своєрідним критерієм масштабу даної цінності.

Право у своїх нормах та інститутах виражає цінності суспільства, вони отримують друге народження у правових цінностях. Це передусім права і свободи людини, юридичні обов'язки, правові принципи, законність. До правових цінностей також належать специфічні правові засоби та юридичні механізми, які забезпечують дотримання законів. Право як засіб регулювання соціальних відносин та як культурне явище становить водночас і соціальну, і особистісну цінність. Зусилля, спрямовані на реалізацію цінностей права, на розбудову української соціальної правової держави, здатні дати бажані результати лише за умов належного забезпечення згаданих процесів з боку науки, насамперед юридичної.

Основними шляхами формування правових цінностей є: процес правового виховання як знайомство та осягнення конкретної правової культури, а в подальшому формування системи знань про правові феномени, яка допомагає орієнтуватися у правовій дійсності; засвоєння наявної системи правових цінностей, притаманних саме цій правовій культурі, що сприяє асиміляції до конкретної правової культури; інтеріоризація правової культури і правових цінностей в особистісну структуру; процес правової соціологізації індивіда, який визначає його правову самоідентифікацію та його правову ідентичність.

Аналіз таких цінностей загальнолюдського рівня як свобода, відповідальність, рівність, справедливість дозволили стверджувати, що право виступає одним з основних засобів забезпечення загальнолюдських цінностей. В аксіологічному відношенні суспільне життя – це світ цінностей, у якому існує величезна кількість різного роду суперечностей. Усі зазначені цінності відіграють у соціальному житті фундаментальну роль. Їх реалізація у процесі самоупорядкування життя соціуму здійснюється передусім за допомогою права (в єдності з державою).

Сьогодні правові цінності варто розглядати за такими основними формами: це суспільні цінності та ідеали як продукт колективної свідомості та духовного виробництва представників конкретного суспільства; предметно втілені цінності, через які правові ідеали як належне закріплюються в нормативних документах; особистісні цінності – індивідуальні уявлення людини про орієнтири у правовому житті. Саме завдяки такому методологічному підходу: право та його елементи постають як суто людське, невід'ємне від людського буття явище; право розкривається як духовно-культурний феномен, як особлива соціокультурна цінність, завдяки якій забезпечується не просто правопорядок, а досягається гармонізація суспільних відносин; розкривається гуманістична, людинотворча сутність права загалом, прав людини зокрема; забезпечується цілісність і глибинність сприйняття і трактування права та його елементів.

Список використаних джерел:

1. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини у праві (філософський аналіз): дис. ... д-ра філос. наук: 12.00.12. К., 2003. 403 с.
2. Липовець Ю. О. Право на приватне життя як цінність (філософсько-правовий аспект). *Europska VEDA*. 2018. Вип. 1. С. 32–36.
3. Береза Н. В. Правові цінності та принципи як основоположні засади розвитку кримінального права України. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 106–114.
4. Кучук А. Аксіологічний підхід до дослідження правових явищ. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 116–120.
5. Липовець Ю. О. Полеміка про універсальності прав людини. *Філософські і методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 81–85.
6. Вовк В. М. «Свобода» і «несвобода» як бінарна опозиція римської правової системи цінностей. *Актуальні проблеми політики*. 2009. Вип. 38. С. 75–80.
7. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 304 с.

8. Бігун В. С. Людина в праві : аксіологічний підхід : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. К., 2003. 220 с.
9. Братасюк М. Г. Ціннісний підхід до права в контексті сучасної правничої методології. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 5. С. 3–7.
10. Момот М. О. Реалізація принципу справедливості в правотворчій діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. К., 2011. 20 с.
11. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3–11.
12. Кістяківський Б. Соціальні науки і право. Антологія лібералізму. Політико-правові вчення та верховенство права. К., 2008. 992 с.
13. Крук О. Проблемні питання реалізації демократичних прав і свобод людини. *Право України*. 2007. № 5. С. 20–24
14. Верховенство права : традиція доктрини і верховенство права : монографія / за заг. ред. М. Г. Патей-Братасюк. К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2010. С. 117–139.
15. Бандура О. О. Взаємозв'язок цінностей та істини в праві. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 1998. № 2. С. 63–78.
16. Стратонов В. М. Аксіологічний вимір діяльності слідчого на стадії досудового розслідування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2019. № 4. С. 72–75.
17. Івашев Є. В. Вплив аксіології права на розвиток теорії прав людини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 112–121.
18. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. К. : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
19. Липовець Ю. О. Правова аксіологія й аксіосфера. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права: матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф.* (Київ, 26 листоп. 2020 р.). Київ, 2020. С. 172–174.
20. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.4>**РУСЕЦЬКА О.О.****ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ
RIGHTS AND OBLIGATIONS OF THE PARTIES IN EXECUTIVE PROCEEDINGS**

У статті на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України досліджені та проаналізовані права та обов'язки сторін у виконавчому провадженні. З'ясовано, що процесуальні права та обов'язки сторін-учасників виконавчого провадження під час примусового виконання рішень передбачені в багатьох нормах Закону України «Про виконавче провадження» та залежно від змісту їх поділяють на: загальні та спеціальні права та обов'язки. Зазначено, що обсяг загальних прав та обов'язків, наявних як у стягувача, так й у боржника, є однаковим, що визначається принципом рівноправності сторін. Також звернено увагу, що рівноправність сторін у виконавчому провадженні означає рівні можливості використовувати процесуальні засоби захисту. Встановлено, що спеціальні права та обов'язки сторін закріплені в окремих статтях законодавства про виконавче провадження та мають на увазі особливі умови їх здійснення та використання, у цьому проявляється дія принципу диспозитивності. Аргументовано, що суб'єктивні права існують відповідно до юридичних обов'язків, а їх порушення тягне за собою настання юридичної відповідальності. Здійснивши аналіз практики виконання рішень у примусовому порядку державними та приватними виконавцями, а також судової практики, встановлено непоодинокі випадки зловживання процесуальними правами як стягувача та і боржника. Зазначено про відсутність законодавчого закріплення щодо зловживання процесуальними правами у виконавчому провадженні взагалі. Зроблено висновок, що зловживання процесуальними правами сторонами як учасниками виконавчого провадження у більшості випадків, це умисні недобросовісні їх дії, що супроводжуються порушенням суб'єктивних процесуальних прав при здійсненні примусового виконання рішень. А також зловживання процесуальними правами сторонами у виконавчому провадженні можливо як й у формі бездіяльності. Запропоновано закріпити на законодавчому рівні питання щодо неприпустимість зловживання процесуальними правами та установити відповідальність за зловживання процесуальними правами у виконавчому провадженні, оскільки жодна заборона не має сенсу без належного санкціонування, тобто без встановлення відповідальності за її порушення.

Ключові слова: *сторони виконавчого провадження, стягувач, боржник, права та обов'язки сторін, зловживання процесуальними правами, примусове виконання рішень, виконавче провадження.*

In the article, based on the analysis of the scientific views of scientists and the norms of the current legislation of Ukraine, the rights and obligations of the parties in

© РУСЕЦЬКА О.О. – аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу (Національний університет «Одеська юридична академія»), приватний виконавець виконавчого округу Дніпропетровської області

executive proceedings are researched and analyzed. It was found that the procedural rights and obligations of the parties involved in enforcement proceedings during the enforcement of decisions are provided for in many provisions of the Law of Ukraine "On Enforcement Proceedings" and, depending on the content, they are divided into: general and special rights and obligations. It is noted that the amount of general rights and obligations available to both the debt collector and the debtor is the same, which is determined by the principle of equality of the parties. It was also noted that the equality of the parties in enforcement proceedings means equal opportunities to use procedural means of protection. It has been established that the special rights and obligations of the parties are fixed in separate articles of the legislation on executive proceedings and imply special conditions for their implementation and use, which shows the effect of the principle of dispositiveness. It is argued that subjective rights exist in accordance with legal obligations, and their violation entails the onset of legal liability. Having analyzed the practice of execution of decisions under compulsory procedure by state and private executors, as well as court practice, rare cases of abuse of procedural rights of both the debt collector and the debtor have been established. It is noted that there is no legislative confirmation regarding the abuse of procedural rights in executive proceedings in general. It was concluded that the abuse of procedural rights by the parties as participants in executive proceedings in most cases is their intentional dishonest actions, accompanied by a violation of subjective procedural rights during the enforcement of decisions. And abuse of procedural rights by the parties in executive proceedings is possible as well as in the form of inaction. It is proposed to enshrine at the legislative level the issue of the inadmissibility of the abuse of procedural rights and to establish responsibility for the abuse of procedural rights in executive proceedings, since no prohibition makes sense without proper authorization, that is, without establishing responsibility for its violation.

Key words: *parties to enforcement proceedings, debt collector, debtor, rights and obligations of the parties, abuse of procedural rights, enforcement of decisions, enforcement proceedings.*

Вступ. Відповідно до ст. 15 Закону України «Про виконавче провадження» сторонами виконавчого провадження є стягувач і боржник [1]. Стягувач та боржник є обов'язковими учасниками виконавчого провадження, оскільки саме на їх права та обов'язки безпосередньо може вплинути рішення, що підлягає виконанню у примусовому порядку. Законодавець надає визначення поняттям таким термінам як стягувач та боржник, а саме: «стягувачем є фізична або юридична особа чи держава, на користь чи в інтересах яких видано виконавчий документ. Боржником є визначена виконавчим документом фізична або юридична особа, держава, на яких покладається обов'язок щодо виконання рішення» (ч. 2 ст. 15 Закону України «Про виконавче провадження»). Кожний учасник виконавчого провадження наділений відповідним правовим статусом, який є об'єктивним відображенням того, яке місце належить цьому суб'єкту у конкретних правовідносинах та які процесуальні права та обов'язки йому належать.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження прав та обов'язків сторін у виконавчому провадженні та можливих зловживань їх правами.

Результати дослідження. Одним із елементів правового статусу учасників виконавчого провадження під час примусового виконання рішення є їх суб'єктивні права, юридичні обов'язки та відповідальність за зловживання їх процесуальними правами. Під суб'єктивним правом учасників виконавчого провадження необхідно розуміти міру можливої поведінки суб'єктів відповідних правовідносин, що передбачає можливість вчинення певних процесуальних дій у виконавчому провадженні, що визначені чинним законодавством України. Під суб'єктивним правом у теорії держава та права як правило розуміють «... передбачену нормами права міра можливої поведінки учасника правовідносин. Іншими словами, це міра поведінки, що належить уповноваженій особі для задоволення її інтересів та потреб і яка забезпечується відповідними юридичними обов'язками інших (зобов'язаних) осіб» [2]. У доктрині права такі права прийнято називати процесуальними, оскільки особа може скористуватись ними лише у певних правовідносинах, зокрема у виконавчому провадженні. Наприклад, стягувач наділяється процесуальними правами у випадку пред'явлення виконавчого документа до виконання та відкриття виконавчого провадження.

В юридичній літературі з виконавчого провадження права та обов'язки сторін прийнято поділяти на загальні й спеціальні. Також необхідно звернути увагу, що обсяг загальних прав та

обов'язків, наявних як у стягувача, так й у боржника, є однаковим, що визначається принципом рівноправності сторін. Звертаємо увагу, не зважаючи на те, що законодавець визначив рівні права сторін виконавчого провадження, однак це не означає, що стягувач та боржник можуть однако- вим чином ці права використовувати. Рівноправність сторін виконавчого провадження означає рівні можливості використовувати процесуальні засоби захисту.

Зокрема до загальних прав сторін у виконавчому провадженні, законодавець відносить, – право «ознайомлюватись з матеріалами виконавчого провадження, робити з них виписки, зні- мати копії, заявляти відводи у випадках, передбачених цим Законом, мають право доступу до автоматизованої системи виконавчого провадження, право оскаржувати рішення, дії або безді- яльність виконавця у порядку, встановленому цим Законом, надавати додаткові матеріали, заяв- ляти клопотання, брати участь у вчиненні виконавчих дій, надавати усні та письмові пояснення, заперечувати проти клопотань інших учасників виконавчого провадження та користуватися ін- шими правами, наданими законом» (ч. 1 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження»).

Як визначають науковці, що «доречним законодавчим нововведенням потрібно визнати можливість доступу сторін до автоматизованої системи виконавчого провадження...Автомати- зована система виконавчого провадження є комп'ютерною програмою, що забезпечує збирання, зберігання, облік, пошук, узагальнення, надання відомостей про виконавче провадження, форму- вання Єдиного реєстру боржників та захист від несанкціонованого доступу. Таким чином, зав- дяки цій системі сторони отримують доступ до Єдиного державного реєстру виконавчих прова- джень та до Єдиного реєстру боржників»[3, с. 151].

Відповідно до ч. 1 ст. 16 Закону України «Про виконавче провадження» «сторони можуть реалізувати свої права і обов'язки у виконавчому провадженні самостійно або через представни- ків». Отже, з аналізу цієї норми вбачається, що сторони мають право на правничу допомогу, яка реалізується через представників. Особиста участь особи у виконавчому провадженні не поз- бавляє його права мати представника, за винятком випадку, коли боржник зобов'язаний згідно з рішенням вчинити певні дії особисто (ст. 16 Закону «Про виконавче провадження»). Боржник і стягувач наділені правом самостійно обрати та запросити перекладача або вимагати його при- значення у разі такої необхідності та залучати інших осіб, які в силу своїх професійних якостей можуть сприяти примусовому виконанню, шляхом подання клопотань лідируючим суб'єктам провадження. Також «сторони у процесі виконання рішення відповідно до законодавства мають право укласти мирову угоду, що затверджується (визнається) судом, який видав виконавчий до- кумент» (ч. 2 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження»).

Щодо обов'язків сторін, то за загальним правилом, сторони під час здійснення виконав- чих дій зобов'язані виконувати вимоги, визначенні законодавством про виконавче провадження. Зазначений перелік прав та обов'язків сторін не є вичерпним, а тому прослідковується під час виконавчого провадження.

Спеціальні права та обов'язки сторін закріплені в окремих статтях законодавства про ви- конавче провадження та мають на увазі особливі умови їх здійснення та використання, у цьому проявляється дія принципу диспозитивності (відмова від виконання, зменшення вимог, угода сто- рін тощо). Так, наприклад, стягувач має диспозитивне право : звернення з заявою про примусове виконання рішення до державного або приватного виконавця; встановлення чи зміна способу або порядку виконання судового рішення (ч. 1 ст. 435 ЦПК України; ч. 1 ст. 331 ГПК України; ч. 1 ст. 378 КАС України); пред'явлення до суду заяви про звернення стягнення на грошові кошти, що належать особі, яка має заборгованість перед боржником, що не оспорується зазначеною особою або підтверджено судовим рішенням, що набрало законної сили (ч. 1 ст. 440 ЦПК України) тощо. Також, стягувач має право на отримання від суду роз'яснення резолютивної частини рішення, шляхом звернення до суду або до органу (посадової особи), який видав виконавчий документ, з відповідною заявою. В свою чергу відповідно до законодавства боржник має право на звернен- ня до суду із заявою про стягнення на його користь безпідставного одержання стягувачем за ви- конавчим документом, або із заявою про визнання виконавчого документа таким, що не підлягає виконанню (ч. 7 ст. 431 ЦПК України; ч. 7 ст. 373 КАС України; ч. 7 ст. 327 ГПК України) тощо.

До спеціальних обов'язків стягувача необхідно віднести, наприклад, що стягувач зобов'я- заний у місячний строк з дня надходження постанови про відновлення виконавчого провадження пред'явити його до виконання тощо. Серед спеціальних обов'язків боржника, слід зазначити про обов'язок боржника сплатити виконавчий збір та, як правило, витрати на здійснення виконавчих дій. Також, відповідно до ч. 5 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження» боржник зоб- ов'язаний: «утримуватися від вчинення дій, що унеможливають чи ускладнюють виконання

рішення; допускати в установленому законом порядку виконавця до житла та іншого володіння, приміщень і сховищ, що належать йому або якими він користується, для проведення виконавчих дій; за рішеннями майнового характеру подати виконавцю протягом п'яти робочих днів з дня відкриття виконавчого провадження декларацію про доходи та майно боржника, зокрема про майно, яким він володіє спільно з іншими особами, про рахунки у банках чи інших фінансових установах, небанківських надавачах платіжних послуг, електронні гаманці в емітентах електронних грошей, про майно, що перебуває в заставі (іпотеці) або в інших осіб, чи про кошти та майно, належні йому від інших осіб, за формою, встановленою Міністерством юстиції України; повідомити виконавцю про зміну відомостей, зазначених у декларації про доходи та майно боржника, не пізніше наступного робочого дня з дня виникнення відповідної обставини; своєчасно з'являтися на вимогу виконавця; надавати пояснення за фактами невиконання рішень або законних вимог виконавця чи іншого порушення вимог законодавства про виконавче провадження».

Однак необхідно звернути увагу, що не завжди сторони, як стягувач, так і боржник, належним чином дотримуються своїх прав та виконують обов'язки у виконавчому провадженні. У зв'язку з цим постає питання щодо запобігання та протидії зловживання сторонами виконавчого провадження своїми правами. Також необхідно зазначити, що на законодавчому рівні взагалі не визначено питання зловживання процесуальними правами у виконавчому провадженні. З цього приводу С.О. Кравцов зазначає, що «...не менш важливим теоретико-прикладним питанням у науці цивільного процесуального права є зловживання процесуальними правами на стадії виконання судового рішення, яке стає наріжним каменем щодо порушення учасниками виконавчого провадження права на справедливий судовий розгляд у контексті застосування ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [4, с. 122].

Здійснивши аналіз практики виконання рішень у примусовому порядку державними та приватними виконавцями, а також судової практики, встановлено непоодинокі випадки зловживання процесуальними правами як стягувача та і боржника. Досліджуючи доктрини права з цього питання, необхідно відзначити, що є різні позиції науковців щодо визначення поняття терміну зловживання процесуальними правами у виконавчому провадженні. Так, під зловживанням процесуальними правами в юридичній літературі розуміють умисні недобросовісні дії учасників виконавчого провадження, що супроводжуються порушенням суб'єктивних процесуальних прав при здійсненні примусового виконання рішень. Однак деякі науковці вказують на «...можливість зловживання процесуальними правами як через процесуальні дії, так і через процесуальну бездіяльність» [5, с. 45]. Інші науковці дотримуються позиції, що «...зловживання процесуальними правами, як і зловживання правами взагалі, може мати місце лише у вигляді дій, але не бездіяльності» [6, с. 117].

Якщо розглядати питання зловживання процесуальними правами сторонами як учасниками виконавчого провадження, то у більшості випадків, це умисні недобросовісні їх дії, що супроводжуються порушенням суб'єктивних процесуальних прав при здійсненні примусового виконання рішень. Так, наприклад «...стягувач може зловживати своїм правом шляхом вибору місця відкриття виконавчого провадження, зловживання боржником свого права щодо не допуску виконавців для опису арештованого нерухомого майна» [7, с. 104]. Боржник може зловживати своїми правами шляхом «ініціювання боржником паралельного судового розгляду щодо оскарження результатів електронних торгів у той час, як новий власник звертається з позовом до суду про усунення перешкод у користуванні житловим приміщенням та виселення» [8].

Отже, необхідно підтримати тих науковців, які вважають, що зловживання процесуальними правами можливе й у формі бездіяльності. З цього приводу науковець Н. А. Сергієнко наводить цікавий приклад, а саме зазначає, що «...за наявності ... підстав виконавець зобов'язаний заявити самовідвід (це його прямий процесуальний обов'язок), а сторони / їх представники мають право заявити йому відвід (це їх процесуальне право). Відтак якщо з певних причин самовідвід за таких підстав не заявив виконавець, то наявне правопорушення. А якщо цього не зробили сторони за даних підстав, то чи може це вважатися зловживанням процесуальним правом? Як видається, так, може. Оскільки за таких умов сторона обізнана, що умови неупередженості виконавчого провадження не дотримані, а сам виконавець це не усунув через самовідвід, отже, не заявляючи відвід виконавцю, така сторона сприяє тому, щоб виконавче провадження провадилося тим виконавцем, який не може за законом його провадити, оскільки порушується принцип неупередженості як один із принципів виконавчого провадження (п. п. 5 ч.1 ст. 2 Закону України «Про виконавче провадження»)» [5, с. 43]. На підставі вищенаведеного вважаємо, що зловживання процесуальними правами у виконавчому провадженні можливо як у формі дій так й у формі

бездіяльності. Також можна навести й інший приклад, коли учасники виконавчого провадження зловживають процесуальними правами через бездіяльність, наприклад, коли боржник з метою затягування процесу примусового виконання рішень може навмисно не знайомлення з матеріалами виконавчого провадження тощо.

Також необхідно зазначити, що «жодна заборона не має сенсу без належного санкціонування, тобто без встановлення відповідальності за її порушення» [9, с. 139]. Отже, така відповідальність також повинна супроводжуватись накладенням штрафу на особу, яка зловживає своїми процесуальними правами у виконавчому провадженні. Тому вважаємо, що назріла необхідність закріплення на законодавчому рівні питання щодо неприпустимість зловживання процесуальними правами та установити відповідальність за зловживання процесуальними правами у виконавчому провадженні.

Висновки. На підставі проведеного дослідження та аналізу норм законодавства щодо виконавчого провадження варто зазначити, що сторони у виконавчому провадженні наділені широким колом прав, якими вони можуть користуватись для захисту своїх прав та інтересів. Аргументовано про доцільність закріплення на законодавчому рівні питання щодо неприпустимість зловживання процесуальними правами та встановлення відповідальності за зловживання процесуальними правами у виконавчому провадженні.

Список використаних джерел:

1. Про виконавче провадження: Закон України від 02 червня 2016 р. № 1404-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 30. Ст. 542.
2. Ведерніков Ю.А., Папірна А.В. Теорія держави і права : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 333 с
3. Виконавче провадження : навч. посіб. (у схемах і таблицях) (електронне видання) / Ю. М. Юркевич, О. Б. Верба-Сидор, Н. М. Грабар та ін.; за ред. канд. юрид. наук, доц. О. Б. Верби-Сидор. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. С. 151. 600 с.
4. Кравцов С.О. Окремі аспекти зловживання процесуальними правами у виконавчому провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6. 2019. С. 121–125
5. Сергієнко Н. А. Зловживання правами у виконавчому процесі. Серія: *Право*, 2020 р., № 3 (69). С. 41–46.
6. Маруніч Г.І. Затягування цивільного процесу: сутність, правові наслідки та способи запобігання : дисертація ... кандидата юридичних наук. Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ. 2018. 240 с.
7. Король О.Д. Деякі аспекти зловживання процесуальних прав у виконавчому провадженні. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів* : зб. наук. пр. / за ред. Ю.В. Білоусова. Хмельницький : ФОП Мельник А.А., 2019. С. 103–106.
8. Кравцов С. Виконавче провадження як завершальна частина судового розгляду у світлі практики ЄСПЛ та протидія зловживанням процесуальними правами учасників виконавчого провадження. *Юридичні науки*. 1(112). 2020. С. 36–43.
9. Русецька О. О. Окремі аспекти зловживання процесуальними правами у виконавчому провадженні. *Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 16 грудня 2022 р.) / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2022. С. 137–139.

КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ СІМЕЙНИХ СПОРІВ

CLASSIFICATION AND SPECIAL FEATURES OF FAMILY DISPUTES

Стаття присвячена визначенню класифікації сімейних спорів та особливостей їх вирішення.

У статті запропоновано авторську класифікацію сімейних спорів, а також за результатами синтезу теоретичних та емпіричних знань автора, отриманих під час здійснення представництва інтересів учасників сімейних правовідносин, визначено особливості вирішення сімейних спорів у судах України.

Наведено наукові класифікації сімейних спорів, аргументовано необхідність віднесення до сімейних спорів спори щодо поділу майна набутого членами сім'ї та про відшкодування шкоди завданої одним із батьків іншому, який ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування або договору.

Доведено необхідність удосконалення законодавства, що регламентує процедуру вирішення сімейних спорів, шляхом запровадження обов'язкової участі органу опіки та піклування у таких справах, а також законодавчого врегулювання питання підтвердження статусу «члена сім'ї» по відношенню до осіб, які не мають загальноприйнятого споріднення. Автором акцентовано, що зміни законодавства сприятимуть розгляду сімейних спорів судами, сприятиме позитивному вирішенню спірних питань між членами сім'ї, зокрема, в частині доказування обставин справи.

У статті підтримано існуючу наукову думку про майбутні позитивні зміни участі прокурора в справах про усиновлення дітей громадянами України та іноземцями, що буде наслідком покращення в частині забезпечення найкращих інтересів дитини.

Визначено практичні підвалини вирішення сімейних спорів, сформульовано проблемні та позитивні тенденції їх вирішення у практичному аспекті.

Автором виокремлено окремі позитивні приклади розгляду сімейних спорів з урахуванням динамічних змін законодавства.

Ключові слова: сімейні спори, шлюб, орган опіки та піклування, сімейні правовідносини, сімейне законодавство.

The article is dedicated to determination of classification of family disputes and special features of their settlement.

In the article there is proposed the author's classification of family disputes, and according to the results of synthesis of the theoretical and empirical knowledge of the author that was got during representation of interests of participants of family legal relations there were determined special features of settlement of family disputes in courts of Ukraine.

There were presented scientific classifications of family disputes, there was reasoned the necessity of inclusion to family disputes of disputes concerning division of the property that was acquired by members of a family and concerning indemnification of damage that was caused by one parent to another, who is evading fulfilment of a decision of the authority of custodianship and guardianship or an agreement.

There was proved the necessity of improvement of the legislation that regulates the procedure of settlement of family disputes by means of implementation of obligatory

participation of the authority of custodianship and guardianship in such cases, as well as legal regulation of the question of confirmation of the status of "family member" in respect to the persons that do not have the generally accepted kinship. The author emphasizes that changes of the legislation will facilitate consideration of family disputes by courts, they will promote positive settlement of disputable issues among members of a family, namely, with regard to proving of circumstances of a case.

In the article there was supported the existing scientific idea in respect to future positive changes of participation of prosecutors in cases concerning adoption of children by citizens of Ukraine and by foreigners, that will be a result of improvement as to providing of the best interests of a child.

There were determined practical foundations of settlement of family disputes, there were formed problematic and positive tendencies of their settlement in the practical aspect.

The author distinguished separate positive examples of consideration of family disputes with taking into account dynamic changes of the legislation.

Key words: *family disputes, marriage, authority of custodianship and guardianship, family legal relations, family legislation.*

Вступ. Сталість сімейних правовідносин в Україні розпочала свій початок з дня набрання чинності СК України [1], ЦК України [2]. Щорічно відсоток судових сімейних спорів із загальної кількості судових справ судів загальної юрисдикції складає майже 1/5 від загальної кількості позовів [3].

Вирішення у відповідності до закону сімейного спору в непоодиноких випадках має наслідком виникнення, припинення, зміну правовідносин інших правовідносин. При цьому правильне вирішення сімейного спору сприяє урегулюванню не лише сімейних правовідносин, але й інших правовідносин, що тісно з ними пов'язані, зокрема і спадкових.

В свою чергу, дефекти визначення виду сімейного спору в непоодиноких випадках мають наслідком допущення помилок правозастосування (як судом, так і іншими учасниками судового розгляду), дисонуючи із вірним тлумаченням норм права.

Сімейні спори є видом судових спорів (податкові, корпоративні, спадкові, договірні). В основу класифікації категорій сімейних спорів може бути покладено різні критерії. Серед них суттєвими, які складають основу спору, є: обставини; предмет спору; ініціатор (суб'єкт); особа, яка порушила право; заінтересована особа (третя особа).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сімейні спори досліджували С. Василів, В. Євко, Ю. Черняк, класифікації сімейних спорів присвячені наукові праці О. Тригубової, Е. Тригубова. Окремі видів сімейних правовідносин досліджували вчені М. Бориславська, В. Труба, Л. Єрмоленко-Князева, С. Червоний, Я. Шевченко.

Сімейні спори є розповсюдженими в Україні. Це пояснюється тим, що на рівні основного закону сім'я відіграє важливу роль і охороняється державою. В державі діє спеціальне законодавство та міжнародні договори, які є частиною національного законодавства, що регулюють та захищають учасників сімейних правовідносин, в тому числі при вирішенні сімейних спорів.

Вчені Е. Трегубов, О. Трегубова правові спори, які виникають з сімейних правовідносин, класифікували на: «1) спори про шлюб, права і обов'язки подружжя (спори стосовно укладання, припинення шлюбу чи визнання його недійсним, спори про правовий статус майна подружжя, спори про виконання обов'язків по утриманні одного із подружжя, спори щодо укладання, визнання чи розірвання шлюбного договору); 2) спори про права і обов'язки матері, батька і дитини; 3) спори про влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; 4) спори про права і обов'язки інших членів сім'ї» [4].

Заслуговує на увагу думка В. Труби, який дійшов висновку, що систему сімейних правовідносин становлять: 1) правовідносини між подружжям, колишнім подружжям, чоловіком та жінкою які проживають однією сім'єю але не перебувають у шлюбі, відносини між подружжям або колишнім подружжям у разі набуття права на утримання; 2) відносини між батьками та дітьми; 3) правовідносини між іншими родичами; 4) квазісімейні правовідносини; 5) правовідносини з фактичного виховання між особою, яка взяла у свою сім'ю дитину, та такою дитиною щодо її виховання, захисту та утримання [5, с. 4-5]. Також розділяємо думку А. Дутко про те, що сімейні правовідносини залежно від суб'єктів поділяються на: 1) шлюбні правовідносини; 2) батьківські

правовідносини і дитиною; 3) родинні правовідносини; 4) правовідносини свояцтва; 5) правовідносини з виховання; 6) постсімейні правовідносини [6. с. 431-432].

Постановкою завдання є здійснення класифікації сімейних спорів, що вирішуються в судовому порядку між їх учасниками, та виклад особливостей їх вирішення, внесення пропозицій з метою вдосконалення практики вирішення судами сімейних справ.

Виклад основного матеріалу. Сімейні спори, як і інші спори між фізичними особами, не є винятком серед спорів, що вирішуються в судовому порядку. Аналіз наукової літератури дозволяє дійти висновку про наведення науковцями класифікацій сімейних правовідносин майже у повній відповідності до глав та розділів Сімейного кодексу України. Разом з тим, недостатню увагу вченими приділено саме питанням класифікації сімейних спорів.

Обґрунтованою є позиція С. Василюка, який вказує про те, що сімейні спори характеризуються рядом особливостей щодо складу учасників, порядку розгляду таких спорів, правового регулювання розгляду і вирішення сімейних спорів, що зумовлено вираженням особистісним характером сімейних правовідносин» [11. с. 57].

За результатами аналізу правової природи та видів сімейних правовідносин, які покладено в концепцію дослідження, пропонуємо виділити наступні види сімейних спорів (із наведенням іманентних ознак та особливостей їх вирішення судом).

Спори, пов'язані з припиненням шлюбних відносин, мають своє особливе місце в сімейних правовідносинах. До таких спорів можливо віднести визнання шлюбу неукладеним, недійсним або його розірвання. При розгляді такої категорії справ подружжя зазвичай нехтують особливостями цього спору.

З урахуванням суб'єктного складу учасників, з урахуванням змісту ч. 1 ст. 42 СК України, слід зауважити, що позивачами в справах про визнання шлюбу недійсним можуть бути дружина або чоловік, інші особи, права яких порушені у зв'язку з реєстрацією цього шлюбу, батьки, опікун, піклувальник дитини, опікун недієздатної особи, прокурор, орган опіки та піклування, якщо захисту потребують права та інтереси дитини, особи, яка визнана недієздатною, або особи, дієздатність якої обмежена. Відповідачем в цій категорії справ, залежно від особи позивача, є один з подружжя або обидва. Третіми особами, з урахуванням предмету та підстав позову, можуть бути визначені органи ДРАЦС, органи опіки та піклування.

Вивченням судових рішень (з урахуванням ухвал про відкриття провадження або залишення позову без руху), розміщених в Єдиному державному реєстрі судових рішень, встановлено, що за результатами здійснення пошукового запиту процитованої ч. 1 ст. 42 СК України відображено лише 100 судових рішень.

Диференційною особливістю судових справ про визнання шлюбу недійсним, крім специфічного складу учасників справи, також є те, що у випадку розірвання шлюбу на підставі рішення суду, такий шлюб можливо визнати недійсним лише після скасування рішення суду. У разі набрання законної сили рішенням про розірвання шлюбу заінтересованій особі потрібно не лише поновлювати процесуальні строки на подання апеляційної скарги, а і обґрунтовувати, що прийняте рішення стосувалося її прав, після чого – викладати відповідну правову аргументацію та підстави для скасування рішення суду.

У справах про розірвання шлюбу позивачем виступає один з подружжя, а відповідачем – другий; інші учасники в такій категорії справ відсутні.

Законодавством встановлені казуїстичні обставини, за наявності яких суд не розглядає справу про розірвання шлюбу, зокрема, серед них відповідно до ч. 2 ст. 110 СК України передбачена заборона розірвання шлюбу у випадках вагітності дружини та протягом року після народження дитини. Враховуючи вищенаведений передбачений законом прелімінарний механізм цим обставинам, законодавцем одночасно визначено, що позов про розірвання шлюбу може бути розглянуто також за наявності цих обставин, але за умов, що: батьківство в період вагітності дружини визнано іншою особою; мала місце вчинена протиправна поведінка з ознаками кримінального правопорушення одним із подружжя по відношенню до іншого, а також у разі, якщо за рішенням суду відомості про батька були виключені з актового запису про народження дитини.

Слід також констатувати, що у судовому рішенні про розірвання шлюбу встановлюються обставини, що можуть мати юридичне значення для вирішення інших судових спорів, в першу чергу – сімейних, зокрема:

– дата припинення фактичних шлюбних відносин (зазначена преюдиція матиме наслідком неможливість заперечити факт припинення відносин в певний період часу та можливою передумовою для застосування в подальшому положень ч. 6 ст. 57 СК України, яка зазначає, що суд

може визнати особистою приватною власністю дружини, чоловіка майно, набуте нею, ним за час їхнього окремого проживання у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин);

– відомості про те, з ким проживала дитина після фактичного припинення шлюбних відносин (варіативним наслідком встановлення такого факту може бути наявність додаткової переваги у одного з подружжя при розгляді судової справи про визначення місця проживання дитини).

Однією із суттєвих особливостей недійсного шлюбу слушно відзначити також можливість ініціювання питання поділу майна, набутого в період шлюбу. Майно, набуте в період такого шлюбу, має статус «спільної часткової власності» та його поділ відбувається з урахуванням особистих вкладень чоловіка та жінки. Такі приписи передбачені в статті 45 СК України.

Зважаючи на предмет дослідження, з метою встановлення додаткової матеріальної відповідальності за неправомірні дії іншого з подружжя, пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 46 СК України пунктом 5, який доцільно викласти в такій редакції: «Якщо особа не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, вона має право на компенсацію в розмірі двадцяти прожиткових мінімумів визначених для працездатних осіб від іншого з подружжя, який приховав перешкоди, які унеможливили би реєстрацію шлюбу. Суд одночасно з ухваленням рішення про визнання шлюбу недійсним вирішує питання про стягнення коштів, окрема позовна вимога не вимагається».

Спори, пов'язані з поділом майна набутого членами сім'ї. Вказана категорія спорів врегульована як нормами СК України, так і ЦК України. До неї можливо віднести спори стосовно майна, яке було набуто чоловіком та жінкою до реєстрації фактичних шлюбних відносин при наявності відносин притаманних подружжю, після реєстрації шлюбних відносин, після припинення шлюбу при умові наявності відносин притаманних подружжю, а також спори про поділ майна, набутого членами сім'ї.

З нормами, що регулюють відносини поділу майна між подружжям або поділ майна між чоловіком та жінкою, які проживають між собою але не перебувають у шлюбі між собою є зрозумілим в загальному прийнятій практиці. В частині інших членів подружжя видається можливою при умові нам одночасно застосувати положення ст. 3 СК України та ч. 4 ст. 368 ЦК України – перша норма розкриває зміст поняття «члена сім'ї», яка не вимагає обов'язкового кровного споріднення, а інша – дозволяє вирішити питання поділу такого майна.

Учасниками вищевказаної категорії сімейних спорів можуть бути особи, зазначені в статті 3 СК України – особи з кровним спорідненням, дитина, дочка, син та інші, зазначені в нормі права.

Вказаний вид спорів відрізняється складністю доказування підстав позову. Зокрема, наявні прецеденти, коли один з членів сім'ї зловживає довірою, набуваючи за рахунок іншого право власності на майно, внаслідок чого «потерпілий» немає доказів для спростування такого статусу як «особиста власність». Передумовами виникнення такої ситуації слід вважати необізнаність осіб в своїх правах та обов'язках, популізм довгих тверджень в суспільстві про «рівний поділ майна при припиненні відносин».

Іншим проблемним питанням вирішення судових спорів про поділ майна між членами сім'ї є необхідність у окремих випадках доводити факт набуття статусу «члена сім'ї», тобто серед іншого на особу покладено тягар доведення обставин передбачених ч. 2 ст. 19 СК України (зокрема, спільного проживання, пов'язаності в спільному побуті, наявності взаємних прав та обов'язків, що притаманні членам сім'ї).

У зв'язку з викладеним, пропонуємо внести відповідні зміни до законодавства, поклавши на осіб, які будуть вважати один одного своїм членом сім'ї, обов'язок здійснення нотаріального підтвердження статусу «член сім'ї» по відношенню до певної особи, що дозволить уникнути складнощів доведення у правовому полі статусу члена сім'ї.

Спори, пов'язані з правами та обов'язками матері, батька, дитини. До таких спорів слід віднести спори про встановлення факту батьківства, материнства або їх оскарження, стягнення аліментів, додаткових витрат на дитину, позбавлення/поновлення батьківських прав, зміни імені дитини, примусове відібрання дитини та повернення її на попереднє місце проживання.

Учасниками цих спорів є батько, мати, дитина, а в визначених законом випадках – орган опіки та піклування (як третя особа або позивач).

Особливістю такої категорії справ є те, що в більшості випадків участь також приймає орган опіки та піклування в силу приписів ст. 19 СК України. Зазначений орган отримує не тільки зобов'язання у відповідності до норм наведеної статті, але і статус самостійного учасника сімейного спору, який розглядається судом. У таких випадках орган опіки та піклування наділяється

процесуальними правами відповідно до положень ЦПК України, в тому числі правом на оскарження судових рішень першої та апеляційної інстанції.

Перевагами залучення органу опіки та піклування до визначених спорів як третьої особи можна назвати широкий практичний досвід цього органу і забезпечення прав дітей в позасудовому порядку.

З практичної точки зору слід критично оцінити необхідність залучення органу опіки та піклування як третьої особи, оскільки після підготовки висновку, передбаченого ст. 19 СК України, обмежує можливості відступу представників органу опіки та піклування від попереднього висновку, викладеної у резолютивній частині їх рішення, а також розповсюдженими є випадки їх неявки у судові засідання. В свою чергу, зміна істотних обставин не матиме для них правового значення, оскільки вже ухвалено їхнім рішенням позицію, а повторний висновок законом не передбачений.

Іншою особливістю наведеної категорії справ є наявність більш розширеного переліку доказів, порівняно з іншими сімейними спорами. Це, зокрема, спори про позбавлення батьківських прав, визначення місця проживання дитини та про примусове відібрання дитини без позбавлення батьківських прав. Яскравим практичним прикладом зазначеного є цивільна справа № 362/6361/20 про визначення місця проживання дитини, яка була розглянута Васильківським міськрайонним судом Київської області [7]. В ній представником позивача для отримання бажаного результату для батька дитини використано 53 докази (письмові, електронні), заявлені клопотання про проведення експертизи, а також подані заяви про виклик та допит свідків.

Також, частину 4 ст. 19 СК України пропонуємо викласти у наступній редакції: «При розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним, орган опіки та піклування подає висновок у відповідності до положень ч. 5 ст. 19 СК України».

Вважаємо за доцільне зміст ч. 5 ст. 19 СК України доповнити наступними положеннями: «При підготовці висновку орган опіки та піклування має право ознайомлюватися з відповідною судовою справою по якій він готує висновок. Орган опіки та піклування зобов'язаний повторно підготувати висновок, якщо сторона змінила або доповнила підстави позову. У випадку неможливості подати повний висновок з причин, що не залежать від органу опіки та піклування, останній подає висновок з урахуванням відомих йому відомостей».

Спори про владштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. До таких спорів в науковій літературі традиційно віднесено спори щодо усиновлення, спори щодо усиновлення за участі іноземців, спори щодо встановлення опіки і піклування над дітьми.

Визначальною особливістю зазначеної категорії судових спорів є те, що ці справи повинні розглядатися судом з урахуванням найвищих інтересів дитини, направлених на забезпечення її життя, в умовах, що дозволять виховати в дитині найкращі моральні якості. Іншою, не менш важливою, відмінністю вказаної категорії справ є існування обмежень в частині суб'єктів, які мають право бути усиновити або взяти опіку, а також наявність визначеного переліку осіб, яким заборонено бути усиновлювачами, опікунами.

Після усиновлення наступають правові наслідки для батька або матері дитини, а саме – якщо дитина була усиновлена іншим чоловіком або жінкою, то обов'язок по сплаті аліментів припиняється у його батька (матері) (залежно від обставин справи).

Слід зазначити, що на сьогоднішній день Верховною Радою України прийнято за основу проєкт закону, яким передбачено обов'язкову участь прокурора в справах про усиновлення; 31.08.2022 Закон № 7087 від 22.02.2022 направлено на підпис Президенту України [8].

За результатами вивчення даного проєкту закону [9] окреслено наступні позитивні аспекти участі прокурора у справах про усиновлення:

1) згідно публічної інформації у мережі Інтернет ми можемо побачити, що в непоодиноких випадках є недобросовісні особи, які намагаються усиновити дітей для подальшої експлуатації або продажу дитини за межі України. Прокурори мають вагомий досвід здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням подібної категорії кримінальних проваджень, а отже сприятимуть виявленню обману з боку майбутнього «усиновлювача»;

2) прокурору, на відміну від адвоката, частіше дають відповіді на запити, тому участь прокурора є доцільною з огляду наявних можливостей прокурора у збиранні додаткових доказів для повноти розгляду справи;

3) як правило, прокурори, так і адвокати мають певний судовий досвід вирішення судових спорів, тому практика розгляду подібних справ буде доволі високою.

З огляду на вищевикладене підтримуємо думку щодо необхідності забезпечення участі прокурорів у справах про усиновлення дітей, це сприятиме забезпеченню найкращих інтересів дитини.

Спори про права і обов'язки інших членів сім'ї по утриманню. До такої категорії справ слід віднести спори про обов'язок баби, діда утримувати внуків, правнуків утримувати бабу, діда, прабабу, прадіда, утримання братів та сестер, утримання мачухи, вітчима утримувати падчерку, пасинка, утримання іншими особами утримувати дитину.

Зазначені права та обов'язки передбачені Главою 22 Розділу 5 СК України.

Сторонами в даній категорії справ є позивач (той з членів сім'ї, який має право на утримання) та відповідач або відповідачі, які повинні надавати таке утримання позивачу відповідно до приписів Глави 22 Розділу 5 СК України.

Особливістю цієї категорії справ можна назвати наявність таких обставин як відсутність у осіб певного ступеня споріднення, наявність потреби у допомозі та змоги надавати таку допомогу, а надання допомоги корелює всьому колу зобов'язаних надавати таку допомогу.

Коментуючи відповідну можливість стягувати аліменти, Г. Гаро та М. Бабішена слушно зазначили, що «...інститут аліментних зобов'язань інших членів сім'ї та родичів існує та врегульований, однак, своє практичне застосування відповідні положення СК України знаходять вкрай рідко» [10].

Спори, пов'язані з відшкодуванням матеріальної та моральної шкоди. До таких спорів слід віднести спори про відшкодування матеріальної та моральної шкоди у зв'язку із невиконанням умов договору про виховання дитини тим із батьків, з ким проживає дитина, спори про відшкодування шкоди тим із батьків, який не виконує рішення органу опіки та піклування тому із батьків, який проживає окремо від дитини, спори про відшкодування шкоди за самочинну зміну місця проживання дитини, завдану тому, з ким проживала дитина.

Позивачами в такій категорії справ ми є той з батьків, який має право на відшкодування шкоди, а відповідачем є той хто спричинив своїми неправомірними діями виникнення цієї шкоди.

Вказана категорія справ відрізняється від інших видів сімейних спорів тим, що наявність самостійної вимоги про відшкодування шкоди вкрай рідко ставиться окремо від основної вимоги, направленої на забезпечення прав одного з батьків та дитини. Як варіант, вказані позовні вимоги будуть заявлені одночасно з вимогою про відібрання дитини і повернення її до попереднього місця проживання. В такому випадку ще одним учасником спору буде орган опіки та піклування.

Варто звернути увагу, що у разі заявлення позовної вимоги про відшкодування шкоди разом з іншою вимогою, а також у разі залучення органу опіки та піклування, розгляд судом спору буде тривалим, і за цей час можуть суттєво змінитися обставини справи.

Висновки. За результатами аналізу правової природи та видів сімейних правовідносин, які покладено в концепцію дослідження, пропонуємо консолідувати наступні види сімейних спорів: 1) спори, пов'язані з припиненням шлюбних відносин; 2) спори, пов'язані з поділом майна набутого членами сім'ї; 3) спори, пов'язані з правами та обов'язками матері, батька, дитини; 4) спори про влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; 5) спори про права і обов'язки інших членів сім'ї по утриманню; 6) спори, пов'язані з відшкодуванням матеріальної та моральної шкоди.

Кожний сімейний спір має свої іманентні відмінності та особливості вирішення у судовому порядку. Наявна потреба фрагментарного удосконалення норм матеріального та процесуального законодавства, що сприятиме вдосконаленню правового регулювання окремих положень розгляду сімейних спорів та пришвидшить розгляд цієї категорії справ.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Сімейні правовідносини та спори, що виникають з цих відносин, є предметом дослідження в науці досить тривалий час. Особи, які брали участь в підготовці проєктів законів щодо внесення змін в сімейне законодавство, надалі продовжують досліджувати вказані питання.

Завдяки науковим дослідженням, пропозиціям науковців та практиків внесено ряд актуальних змін до СК України, направлених на забезпечення найкращих інтересів дитини та удосконалення судового механізму застосування наслідків припинення сімейних правовідносин.

Разом з тим додаткового теоретичного осмислення та юридичного аналізу потребують питання новелізації норма права, що застосовуються судами при вирішенні сімейних справ в умовах воєнного стану. Крім того, недостатньо дослідженими залишаються питання законодавчого унормування в нашій державі положень інституту спільної батьківської опіки, що застосовується судами у більшості розвинених країн світу.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України. Верховна Рада України. Закон № 2947-III від 01.01.2003. Набрання чинності 01.01.2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 14.02.2024 року).
2. Цивільний кодекс України. Верховна Рада України. Закон № 435-IV від 16.01.2003 року. Набрання чинності 01.01.2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 14.02.2024 року).
3. Судова статистика. Державна судова адміністрація України. URL: https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/ (дата звернення 14.02.2024 року).
4. Трегубов Е., Трегубова О. Сімейні спори. Серія «Судова практика і коментарі». Х.: Фактор, 2010.
5. Труба В.В. Дисертація на тему «Поняття та загальна класифікація сімейних правовідносин». Одеса – 2020. с. 4-5. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/ese7d346-8501-483d-a24d-8b2da12f375c/content> (дата звернення 26.02.2024 року).
6. Дутко А. До питання про учасників сімейних правовідносин. Львівський державний університет внутрішніх справ. Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні. Збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції 8 грудня 2023 року. Львів. С. 431-432. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/6862/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8_08-12-23_23-01-24.pdf#page=430 (дата звернення 21.02.2024 року).
7. Заочне рішення Васильківського міськрайонного суду Київської області у справі № 362/6361/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116120954> (дата звернення 20.02.2024 року).
8. Картка законопроекту 7087 від 22.02.2022. Пропозиції Президента України до Закону "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування функцій органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дітей у зв'язку з утворенням Державної служби України у справах дітей". Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39054> (дата звернення 20.02.2024 року).
9. Янчук А.А. Сайт практикуючого адвоката Янчука А.А. Проект закону 7087 від 22.02.2022: розмежування функцій органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дітей у зв'язку з утворенням Державної служби України у справах дітей. Перша згадка в пошуку мережі Google 22.02.2022 року. URL: <https://solutio.com.ua/uk/blog/proekt-zakonu-7087-vid-22-02-2022-ozmezhuvannya-funkcij-organiv-derzhavnoyi-vlady-ta-organiv-misczevogo-samovryaduvannya-z-pytan-zahystu-prav-ditej-u-zvyazku-z-utvorenniam-derzhavnoyi-sluzh> (дата звернення 21.02.2024 року).
10. Гаро Г., Бабішена М. Аліменти з інших членів сім'ї та родичів: що, коли і як?. Вища школа адвокатури. Розділ: публікація лекторів. Публікація від 29.06.2021 року. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/alimenty-z-inshyh-chleniv-sim-yi-ta-rodychiv-shho-koly-i-yak> (дата звернення 23.02.2024 року).
11. Василів С.С. Поняття та особливості сімейних спорів. Юридичний науковий електронний журнал. Випуск № 7 2021 року. С. 57. URL: http://lsej.org.ua/7_2021/14.pdf (дата звернення 24.02.2024 року).

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.5.

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.6>

ДЕНИСЕНКО С.М.

ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ ЗА КОНЦЕНТРАЦІЯМИ НА ЦИФРОВИХ РИНКАХ

PECULIARITIES OF MERGER CONTROL IN DIGITAL MARKETS

Актуальність статті полягає в тому, що контроль за концентрацією на цифрових ринках є складною, багатоаспектною та трудомісткою роботою, яка виконується спеціально створеними для цього суб'єктами публічної влади в сфері захисту конкуренції та контролю за цифровими ринками (в Україні – це Антимонопольний комітет України та Міністерство цифрової трансформації України). Разом з тим законодавство України, яке б регулювало процеси концентрації на цифрових ринках, повноваження АМК України при концентрації на цифрових ринках, відсутнє.

Метою статті є розкриття особливостей здійснення концентрацій на цифрових ринках з метою визначення тих аспектів, які необхідно врахувати при формулюванні пропозицій удосконалення вітчизняного конкурентного права.

У статті були проаналізовані роботи зарубіжних авторів, аналітичні звіти Організації економічного співробітництва та розвитку, іноземних конкурентних відомств, законодавство України, ЄС, Німеччини, Японії, Китаю. Зазначений аналіз дозволив синтезувати найбільш характерні ознаки концентрацій на цифрових ринках. Зазначено, що ознаками концентрації на цифрових ринках є: зосередження даних постачальників наборів даних та інформаційних послуг; концентрація даних як перевага на рекламних ринках; перевага даних для вдосконалення існуючих або розробки нових продуктів; утримання даних та вхідних даних.

Вказано на те, що за останні десять років найбільші оператори цифрових платформ зміцнили і консолідували свої позиції на ринку за рахунок великої кількості угод зі злиття та поглинання. Тому конкурентні відомства багатьох держав почали замислюватися над формулюванням пропозицій щодо нових підходів до контролю за концентраціями на цифрових ринках.

Наголошено на тому, що регулятори усвідомили, що спостерігається зростаюча тенденція до поглинання стартапів цими цифровими компаніями. Основна проблема полягає в тому, що через низький обсяг реалізації, характерний для стартапів, транзакції не виявляються антимонопольними органами, що ускладнює відокремлення антиконкурентних транзакцій від проконкурентних або нейтрально-конкурентних.

Доведено, що конкуренція між підприємствами цифрових платформ та ефективне антимонопольне регулювання цифрової економіки в міжнародному контексті залежить від того, чи країни та регіони постійно поглиблюють двостороннє, багатостороннє та регіональне співробітництво в антимонопольному контексті.

Ключові слова: концентрація, цифрові ринки, дані, вхідні дані, конкурентне законодавство, господарська діяльність.

The relevance of the article lies in the fact that control over concentration in digital markets is a complex, multifaceted and time-consuming work performed by specially created public authorities in the field of competition protection and control over digital markets (in Ukraine, these are the Antimonopoly Committee of Ukraine and the Ministry of Digital Transformation of Ukraine). At the same time, there is no effective Ukrainian legislation that would control the processes of concentration in digital markets, nor the powers of the AMC of Ukraine in the context of concentration in digital markets.

The purpose of the article is to reveal the peculiarities of concentrations in digital markets with a view to identifying the aspects which should be taken into account when formulating proposals for improving the national competition law.

The article analyzes the works of foreign authors, analytical reports of the Organization for Economic Cooperation and Development, foreign competition authorities, and the laws of Ukraine, the EU, Germany, Japan, and China. This analysis allowed the author to synthesize the most relevant characteristics of concentrations in digital markets. It is noted that the aspects of concentration in digital markets are as follows: concentration of data providers of datasets and information services; data concentration as an advantage in advertising markets; advantage of data for improving existing products or developing new ones; data retention and input data.

It is pointed out that over the past ten years, the largest digital platform operators have strengthened and consolidated their market positions through a large number of mergers and acquisitions. Therefore, the competition authorities of many countries decided to formulate proposals for new approaches to controlling concentrations in digital markets.

It is emphasized that regulators have realized that there is a growing trend of startups being acquired by these digital companies. The main problem is that, due to the low turnover characteristic of startups, transactions are not detected by antitrust authorities, which makes it difficult to separate anticompetitive acquisitions from procompetitive or neutral-competitive ones.

It is proved that competition between digital platform companies and effective antitrust regulation of the digital economy in the international context depends on whether countries and regions constantly deepen bilateral, multilateral and regional cooperation in antitrust enforcement.

Key words: *concentration, digital markets, data, input data, competition law, economic activity.*

Вступ. Останні два десятиліття очевидно є тенденція, що великі технологічні компанії часто купують менших учасників ринку, особливо тих, які лише розпочинають свою господарську діяльність. Однак купівля однієї компанії іншою може призвести до набуття контролю, а саме вирішального впливу однієї чи декількох пов'язаних юридичних та/або фізичних осіб на господарську діяльність суб'єкта господарювання чи його частини, який здійснюється безпосередньо або через інших осіб (ст.1 Закону України «Про захист економічної конкуренції (надалі – Закон про конкуренцію.)) [1]. У ч.2. ст. 22 Закону про конкуренцію міститься перелік дій, які визнаються концентрацією та залежать від складу активів; ст.24 Закону про конкуренцію передбачає випадки, у яких необхідно отримувати дозвіл на концентрацію та пов'язані з фінансовими показниками набувача контролю (управителя) та об'єкта набуття контролю (власника активів). Однак на практиці суб'єкти господарювання при купівлі інших компаній занижують порогові показники, визначені конкурентним законодавством, і таким чином, уникають необхідності отримання дозволу на концентрацію.

Тим не менш, особливості функціонування цифрових ринків показують, що подібні концентрації несуть потенційні загрози для економічної конкуренції, а традиційні підходи до врегулювання процедур контролю за концентраціями шляхом встановлення порогових значень, не є ефективними. Конкурентне відомство Німеччини визнало, що за останні десять років найбільші оператори цифрових платформ зміцнили і консолідували свої позиції на ринку за рахунок великої кількості угод зі злиття та поглинання, чому не завадило ефективне застосування стандартного набору інструментів контролю за злиттями [2].

У цьому контексті слід згадати явище неконтрольованих «вбивчих поглинань»: йдеться про поглинання нових, високо інноваційних, (потенційно) конкуруючих компаній вже з існуючими інтернет-компаніями з метою забезпечення ринкової влади останніх, без можливості

будь-якого державного контролю за злиттями через малий розмір придбаних компаній (обсягу реалізації). Саме тому конкурентні відомства багатьох держав почали замислюватися над формулюванням пропозицій щодо нових підходів до контролю за концентраціями на цифрових ринках.

Певні ключові особливості цифрових індустрій суттєво впливають на динаміку цих ринків і на те, як фірми конкурують між собою. Зокрема, ці характеристики можуть сприяти зростанню та зміцненню екосистем і часто непередбачуваній еволюції нових бізнес-моделей. Тому важливо розуміти ці характеристики, щоб всебічно оцінити цифрові злиття та їхні потенційні результати.

Постановка завдання. Метою цього дослідження буде з'ясувати особливості здійснення концентрацій на цифрових ринках з метою визначення тих аспектів, які необхідно врахувати при формулюванні пропозицій удосконалення вітчизняного конкурентного права.

Доктринальний аналіз робіт зарубіжних авторів (Rupprecht Podszun [2], V. Robertson [3], H. Richter [4]), а також аналітичних звітів Організації економічного співробітництва та розвитку [5], іноземних конкурентних відомств дозволив синтезувати найбільш характерні ознаки концентрацій на цифрових ринках.

Результати дослідження. З 2015 року почав діяти Єдиний цифровий ринок – документ Єдиного європейського ринку, що охоплює цифровий маркетинг, електронну комерцію та телекомунікації. 17 грудня 2020 року Міністерством цифрової трансформації України була представлена оновлена Дорожня карта інтеграції України до Єдиного цифрового ринку ЄС [6]. Створення Єдиного цифрового ринку ЄС полягає у об'єднанні національних ринків держав-членів, застосуванні єдиних підходів і стандартів у цифровій сфері ЄС, усуненні бар'єрів щодо транскордонних транзакцій, які відбуваються онлайн тощо. Він ґрунтується на концепції спільного ринку, яка спочатку передбачала усунення торговельних бар'єрів між державами-членами, а згодом була розвинута у концепцію внутрішнього ринку – ринок без внутрішніх кордонів, де забезпечується вільний рух товарів, людей, послуг та капіталу [7, с.10]. Разом з тим, законодавство України не має на даний час механізму регулювання концентрації на цифрових ринках, тому варто вивчити досвід інших держав. Варто зазначити, що в різних державах спеціального закону, який би регулював концентрацію на цифрових ринках немає, ці питання регулюються загальними законами про конкуренцію. Так у Німеччині діє Закон про конкуренцію (Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen – GWB) [8]. Закон Японії про підвищення прозорості та чесності цифрових платформ, який набув чинності в 2020 році, не містить положення щодо регулювання злиття на цифрових платформах. Але у квітні 2022 року JFTC оголосив про створення нового офісу, який спеціалізується на аналізі ринку для розгляду, зокрема, пов'язаних із цифровими злиттями. Ця пропозиція виникла після публікації аналізу набору вказівок щодо перегляду злиттів у грудні 2019 року, відповідно до якої були внесені значні зміни для кращого охоплення транзакцій у цифровому секторі. Згідно з новими правилами, учасникам злиття, яке не відповідає пороговим вимогам для звернення у відомство, але має суму транзакцій понад 40 мільярдів єн (приблизно 275 мільйонів доларів США) і, як очікується, вплине на японських споживачів, наполегливо рекомендується добровільно проконсультуватися з JFTC [9].

Основним регулюючим законом про конкуренцію в Китаї є Антимонопольний закон («AML»). Перші значні поправки після набрання чинності Законом про відмивання коштів («Поправки до AML»), які включають положення, що стосуються цифрових технологій, набули чинності 1 серпня 2022 року. Закон про відмивання коштів доповнився низкою імплементаційних нормативних актів і вказівок, зокрема Антимонопольними рекомендаціями для онлайн-платформ, які надали вказівки щодо застосування AML до онлайн-платформ [10]. Найбільш прогресивним щодо конкуренції на цифрових ринках, на нашу думку, є законодавство ЄС. Так, в ЄС всі цифрові компанії керуються Договором про функціонування Європейського Союзу, Регламентом Європейського Союзу про злиття, Загальним регламентом захисту даних, Законом про цифрові ринки і Законом про цифрові послуги. Ст. 14 Закону ЄС про цифрові ринки вимагає від гейткіперів інформувати Комісію про всі заплановані злиття та поглинання, «якщо суб'єкти злиття або об'єкти концентрації надають основні послуги платформи чи будь-які інші послуги в цифровому секторі або дозволяють збирати дані», незалежно від того, чи відповідають ці операції Порогам контролю за злиттями в ЄС. На практиці ст. 14 означає, що гейткіпери повинні інформувати Комісію про практично всі свої транзакції до їх закриття. Але Комісії не потрібно приймати рішення про дозвіл за ст. 14 до того, як гейткіпер зможе закрити угоду. [11].

Цифрові ринки часто є багатограними і демонструють мережеві ефекти, які зазвичай визначаються як «вигоди, які отримують споживачі продукту, коли більше споживачів використовують цей продукт» [12]. Специфікою цих ринків є взаємодія між двома або більше різними гравцями ринку та їхніми користувачами, наприклад, користувачами платформи та рекламодавцями.

Взаємодія між різними учасниками ринку лежить в основі створення цінності онлайн-платформ, що посилюється як прямими, так і непрямими мережевими ефектами. Дійсно, один учасник ринку не тільки отримує додаткову цінність від взаємодії з іншим учасником, але ця цінність також збільшується завдяки участі інших користувачів у онлайн-платформі. Онлайн-платформи можуть посилювати свою ринкову владу та створювати бар'єри для входу на ринок, посилюючи та розширюючи такі мережеві ефекти.

Важливість динаміки мережових ефектів ще більше посилюється великими даними, під якими зазвичай розуміють використання великомасштабних обчислювальних потужностей і технологічно вдосконаленого програмного забезпечення для збору, обробки та аналізу даних, що характеризуються великим обсягом, швидкістю, різноманітністю та цінністю. На цифрових ринках дані відіграють ключову роль і як актив, і як вхідні дані для алгоритмічних систем платформ, створюючи цінність для платформ і стаючи важливим джерелом ринкової влади.

По-перше, цикли зворотного зв'язку з даними, уможливлені технологіями штучного інтелекту (ШІ) та машинного навчання, посилюють цінність, яку платформи можуть створювати за допомогою своїх даних. Великі масиви даних цифрових платформ надають їм значну інформаційну перевагу, дозволяючи покращити продуктивність алгоритмів ШІ, щоб отримати краще розуміння своєї користувацької бази і, таким чином, підвищити якість послуг, що надаються користувачам, і точність таргетованої реклами. Це, своєю чергою, приваблює більше користувачів з одного боку ринку, а з іншого – додаткові кошти від реклами.

По-друге, мережеві ефекти посилюють позитивний вплив цих циклів зворотного зв'язку. Залучення більшої кількості користувачів з одного боку ринку, в свою чергу, підвищує привабливість платформи для інших користувачів з обох боків ринку, таким чином, підживлюючи і посилюючи петлю зворотного зв'язку. Масштаб цих ефектів також залежить від того, чи користувачі є однохостинговими або багаторестинговими, а також від ступеня диференціації платформ та рівня інтероперабельності між сервісами платформ.

Збір та агрегування даних також може призвести до економії на масштабах, зумовленої використанням даних. Компанії, які здатні отримувати великі обсяги даних, а також агрегувати та аналізувати кілька взаємодоповнюючих наборів даних, можуть генерувати більшу економічну цінність порівняно з тим, що можна отримати, аналізуючи окремі набори даних, завдяки кращому розумінню машинного навчання та зниженню витрат на застосування аналізу даних до об'єднаного набору даних.

Нарешті, багатосторонній характер цифрових ринків уможливив появу бізнес-моделей, в основі яких лежить надання продуктів і послуг за нульовою ціною, принаймні одному із учасників ринку (як правило, учаснику, зверненому до споживача). Ринки з нульовою ціною часто маскують ціну негрошового характеру, що відображає реальну мотивацію, таку як збір даних, привернення уваги споживачів з рекламною метою, розвиток споживчої бази або інші довгострокові цілі [13].

Відсутність доходів від продажів і можливості розрахунку ринкових часток, що базуються на вартісних показниках, створює потребу в нових показниках для вимірювання ринкової влади. Крім того, на ринках з нульовою ціною негативні ефекти на споживачів не можна оцінити в категоріях зростання цін. Визначення ключових параметрів, за якими конкурують гравці, та оцінка негативних ефектів на споживачів з точки зору багатогранних факторів, таких як погіршення якості, стає більш значущою. Нарешті, роль даних як нового типу «валюти» на ринках, де споживачі часто розглядаються як такі, що платять своїми даними, може призвести до додаткових труднощів з точки зору того, чи варто і як враховувати ступінь конфіденційності, що надається платформою, як параметр конкуренції [14].

Поєднання цих факторів разом із значною економією від масштабу породжує конкуренцію за ринкову динаміку, що робить цифрові ринки особливо схильними до «перекидання». У короткостроковій перспективі існує можливість для гострої конкуренції, оскільки гравці борються за те, щоб стати бенефіціарами мережових ефектів та економії на масштабах, що може призвести до переваг для споживачів. Однак шойно гравець стає лідером ринку, ця динаміка може прискорити його підйом до домінування до такого рівня, коли вхід на нього стає дуже складним. За наявності динаміки «переможець отримує все/переможець отримує більшість» можна стверджувати, що ухилення від контролю за концентраціями може принести більше шкоди економічній конкуренції, ніж на більш традиційних ринках.

Як випливає із вищенаведеного аналізу, ринкова влада на цифрових ринках формується певною мірою за рахунок інших факторів, аніж на традиційних ринках, тому конкурентним

відомствам потрібні інші інструменти здійснення контролю за концентраціями. У тому числі з огляду на те, що критерій наявності ринкової влади не обов'язково обумовлюється монопольною (домінуючою) позицією на ринку суб'єкта господарювання. Саме тому асиметричний підхід до суб'єктів господарювання у конкурентному законодавстві є абсолютно виправданим. Разом з тим, найперше, що варто уявити, що розуміється під поняттям «суб'єкт господарювання, які потенційно мають значну ринкову владу на цифрових ринках».

Так, новітні зміни до конкурентного законодавства низки провідних держав містять поняття суб'єктів господарювання, які потенційно мають значну ринкову владу на цифрових ринках. Так, у Великій Британії вони називаються суб'єкт господарювання зі «стратегічним ринковим статусом»; у Німеччині – суб'єкт господарювання, що «має першорядне значення для конкуренції на різних ринках»; «гейткіпер» у ЄС; у Японії – «визначені провайдери цифрових платформ»; у США – «охоплені платформи»; посередницька онлайн-платформи з «переважною переговорною позицією» (Корея); цифрові платформи, що мають повноваження контролювати основний доступ (Бразилія) [5, р.9-10]. Відповідно до згаданих суб'єктів господарювання застосовується особливе *ex ante* регулювання. Концептуальний зв'язок між розміром компаній та їхньою ринковою владою, з одного боку, і різними новими правовими концепціями для визначення регульованих суб'єктів, з іншого, є очевидним у всіх регуляторних режимах, хоча кожен з них зосереджується на різних проявах такої влади.

Такий підхід зарубіжних законодавців базується на презумпції з використанням кількісних критеріїв, без визначення ринку («технічний кількісний підхід»). Визначення ринку є трудомістким процесом і в «традиційному» конкурентному праві часто призводить до того, що розгляд справи стає складнішим і тривалішим. Довга тривалість провадження є особливо проблематичною з огляду на те, що цифрові ринки є динамічними і швидкозмінними.

Концентрація на цифрових ринках може вплинути на здатність сторін отримувати доступ до існуючих даних та збирати нові дані. Це може мати про конкурентні наслідки та сприяти впровадженню інновацій в діяльність суб'єкта господарювання. Зокрема, доступ до даних та збагачення наборів даних може дозволити компаніям вдосконалити свої продукти чи послуги, а також надавати нові послуги. Крім того, придбання даних може також сприяти значній синергії між стартапами та вже існуючими компаніями [15].

Однак концентрації, пов'язані з даними, викликають занепокоєння з точки зору конкуренції, якщо покращений доступ до даних перетворюється на «перевагу в даних», яка збільшує концентрацію даних, що в кінцевому підсумку обмежує конкуренцію на відповідних ринках і викликає заперечення з боку регуляторних органів. Це стосується як горизонтальних злиттів, так і вертикальних та конгломератних злиттів, які є типовою рисою цифрової економіки.

Аналіз практики Європейської комісії, проведений Х. Ріхтером, свідчить про те, що це конкурентне відомство виділяє такі ознаки концентрацій на цифрових ринках:

1) зосередження даних постачальників наборів даних та інформаційних послуг. Вказане стосується насамперед горизонтальних концентрацій, в яких беруть участь гравці, що пропонують набори даних та інформаційні послуги. Це означає, що до концентрації вони пропонували взаємозамінні набори даних/інформацію на ринку як конкуренти. Конкурентні проблеми пов'язані з їхніми великими частками на ринку аналогічних продуктів і ймовірними бар'єрами для конкурентів, щоб вийти на ринок і запропонувати аналогічні набори даних;

2) концентрація даних як перевага на рекламних ринках. Вертикальні та конгломератні концентрації, коли доступ до даних компанії-цілі дає можливість покупцеві створювати перешкоди для ефективної конкуренції на ринку цифрової реклами, на якому він уже присутній;

3) перевага даних для вдосконалення існуючих або розробки нових продуктів. У серії рішень Європейська комісія досліджувала як концентрація даних може допомогти компаніям вдосконалити свої існуючі продукти або розробити нові, і водночас підвищити вхідні бар'єри для конкурентів і знизити конкурентоспроможність відповідного ринку;

4) утримання даних та вхідних даних. Європейська Комісія все частіше звертає увагу на обмеження конкуренції, якщо концентрація призводить до вилучення вхідних даних як вертикального ефекту. Це відбувається, якщо транзакція створює стимули для зменшення доступності даних, які в іншому випадку постачалися б клієнтам (і потенційним конкурентам) нижче за ланцюжком. Це стосується конгломератних концентрацій, які ускладнюють доступ фактичних або потенційних конкурентів до постачання, даних або ринків. Таке обмеження доступу до даних може набувати різних форм, наприклад, припинення надання даних, підвищення цін, погіршення якості даних або інтероперабельності [4].

Стрімке зростання ринкової влади онлайн-платформ, таких як Google, Amazon, Facebook, Apple та Microsoft (разом відомих як GAFAM), викликає занепокоєння антимонопольних органів фактично більшості країн. Антимонопольні органи обговорюють, як адаптувати конкурентну політику до нової цифрової економіки. Що стосується контролю за злиттями, то регулятори усвідомили, що спостерігається зростаюча тенденція до поглинання стартапів цими цифровими компаніями. Основна проблема полягає в тому, що через незначні обсяги реалізації характерні для стартапів, транзакції потрапляють за межі контролю антимонопольними органами, що ускладнює виявлення антиконкурентних транзакцій від про- або нейтрально-конкурентних.

Висновки. Актуальність питання контролю на цифрових ринках полягає в тому, що технологічні інновації лежать в основі підприємницької економіки. Як наслідок, антимонопольні органи повинні забезпечити, щоб ринкові умови були адекватними для ефективної конкуренції гравців, що включає перевірку того, що стратегія поглинання домінуючих великих платформ не завдає шкоди іншим гравцям, зокрема стартапам. Спираючись на останні роботи, це дослідження мало на меті проаналізувати фактори, які можуть бути враховані при контролі за злиттями для кращого виявлення антиконкурентних злиттів та поглинань.

Конкуренція між гравцями цифрових платформ та ефективне антимонопольне регулювання цифрової економіки в міжнародному контексті залежить від того, чи країни та регіони постійно поглиблюють двостороннє, багатостороннє та регіональне співробітництво в антимонопольній сфері. На основі захисту суверенітету, національної безпеки та економічних інтересів усіх країн у цифровій сфері необхідно, щоб органи влади сприяли встановленню практичних міжнародних правил контролю для ефективної і чесної конкуренції в цифровій економіці, які відображатимуть інтереси та потреби всіх країн, щоб побудувати новий режим глобальної конкуренції в цифровій економіці, що передбачає спільне управління та спільні вигоди. Це потребує розгляду та подальшого вивчення в майбутніх дослідженнях і практиці.

Список використаних джерел:

1. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>.
2. Podszun, Rupprecht, Competition in the digital economy: What next after the Digital Markets Act? – Statement for the Economic Committee of the German Parliament (Bundestag) (April 27, 2022). Available at SSRN: URL: <https://ssrn.com/abstract=4096357> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4096357> V.Robertson,
3. Viktoria H. S. E. Robertson (2024) Digital merger control: adapting theories of harm, European Competition Journal, DOI: 10.1080/17441056.2024.2307163. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17441056.2024.2307163>
4. Richter, H. Prospects of Merger Review in the Digital Age: A Critical Look at the EU, the United States, and Germany. *IJC* 54, 223–267 (2023). <https://doi.org/10.1007/s40319-023-01282-2>.
5. OECD (2023), G7 inventory of new rules for digital markets: Analytical note. URL: <https://www.oecd.org/competition/analytical-note-on-the-G7-inventory-of-new-rules-for-digital-markets2023.pdf>
6. Мінцифра представила оновлену Дорожню карту інтеграції до Єдиного цифрового ринку ЄС. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/mintsifra-predstavila-onovlenu-dorozhnyu-kartu-integratsii-do-edinogo-tsifrovogo-rinku-es>.
7. Яворський П., Таран С., Шепотило О., Гаманюк О. Інтеграція України у Єдиний цифровий ринок ЄС. Потенційні економічні переваги. К., 2020. 53с. URL: https://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2021/01/dig_ukraine_eu_15.12.2020_-_WEB_3.pdf.
8. Закон Німеччини про конкуренцію (Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen – GWB). у редакції, опублікованій 26 червня 2013 року (Bundesgesetzblatt (Вісник федеральних законів) I, 2013, стор. 1750, 3245), з останніми поправками, внесеними статтею 1 Закону від 25 жовтня 2023 року (Вісник федеральних законів I, стор. 294). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gwb/englisch_gwb.html
9. Закон Японії про підвищення прозорості та чесності цифрових платформ. URL: <https://content.clearygottlieb.com/antitrust/digital-markets-regulation-handbook/japan/index.html>
10. Huanbing Izzy Xu, Yiming Sun. Китай. Digital market regulation handbook. URL: <https://content.clearygottlieb.com/antitrust/digital-markets-regulation-handbook/china/index.html#section-Introduction-Klwe71Uv95>

11. Томас Граф, Генрі Мостін , Пол Стюарт і Еммі Куйвалайнен. Європейський Союз. Digital market regulation handbook. URL: <https://content.clearygottlieb.com/antitrust/digital-markets-regulation-handbook/european-union/index.html>
12. OECD (2023), Theories of Harm for Digital Mergers, OECD Competition Policy Roundtable Background Note. URL: www.oecd.org/daf/competition/theories-of-harm-for-digital-mergers-2023.pdf.
13. Merger Assessment Guidelines. 18 March 2021 CMA129. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1051823/MAGs_for_publication_2021_--_.pdf.
14. Eleonora Ocello, & Cristina Sjödin. (2018). Digital markets in EU merger control: key features and implications. *Competition Policy International*. URL: <https://www.competitionpolicyinternational.com/wp-content/uploads/2018/02/CPI-Ocello-Sjodin.pdf>
15. Bundeskartellamt (BKartA), Bundeswettbewerbsbehörde (BWB) (2022) Leitfaden Transaktionswert-Schwellen für die Anmeldepflicht von Zusammenschlussvorhaben (Sec. 35 Abs. 1a GWB und Sec. 9 Abs. 4 KartG). https://www.bundeskartellamt.de/SharedDocs/Publikation/DE/Leitfaden/Leitfaden_Transaktionsschwelle.pdf;jsessionid=34E69CAD00376DBA20B0A0C59C59F701.1_cid381?__blob=publicationFile&v=7.

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.7>

АКУЛЕНКО В. В.

ОБ'ЄКТИВНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ЄДНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ СУДДІВ

OBJECTIVE CONDITIONING OF THE UNITY AND DIFFERENTIATION OF THE LEGAL REGULATION OF THE PROTECTION OF THE LABOR RIGHTS OF JUDGES

Актуальність статті полягає в тому, що правове регулювання захисту трудових прав суддів будується на системі відправних начал, вихідних ідей, які прийнято називати принципами. Система відповідних принципів є досить широкою та охоплює велике коло засад, кожна з яких відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного функціонування суспільних відносин, які виникають в контексті регулювання захисту трудових прав суддів. Втім, необхідно зауважити, що у системі цих принципів ключове місце відводиться єдності та диференціації. Важливість існування даного принципу обумовлена тим, що саме за його допомогою український законодавець має можливість врахувати специфіку трудової діяльності суддів шляхом створення такого трудового законодавства, яке повною мірою врахує специфіку та особливості правового статусу суддів, що в свою чергу дасть можливість більш ефективно захистити їх права як суб'єктів трудового права. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, виокремлено чинники, які об'єктивно обумовлюють необхідність єдності та диференціації правового регулювання захисту трудових прав суддів. Відзначено, що єдність та диференціація правового регулювання захисту трудових прав суддів є об'єктивно обумовленим явищем, що пояснюється наступним: по-перше, вказаний принцип забезпечує здійснення захисту трудових прав суддів на рівні, не нижчому у порівнянні з іншими працівниками; по-друге, дозволяє створити такі умови для захисту трудових прав суддів, які будуть відповідати суспільно важливій значимості їх службово-трудової діяльності. Виділено наступні особливості правового статусу судді як суб'єкта трудового права: по-перше, наявність особливих вимог до трудової правосуб'єктності осіб, які бажають набути статусу судді; по-друге, судді володіють більш широким колом службово-трудових прав та юридичних обов'язків у порівнянні з іншими категоріями працівників; по-третє, фактично, роботодавцем у трудових правовідносинах із суддями є держава; по-четверте, окрім базових економічних та соціальних гарантій, на суддів поширюють додаткові, зокрема політичні, гарантії в процесі здійснення трудової діяльності.

Ключові слова: об'єктивна обумовленість, єдність, диференціація, правове регулювання, захист, трудові права, судді.

The relevance of the article lies in the fact that the legal regulation of the protection of the labor rights of judges is built on a system of starting points, initial ideas, which are commonly called principles. The system of relevant principles is quite broad and covers a wide range of principles, each of which plays an important role in ensuring the effective functioning of social relations that arise in the context of regulating the protection of

the labor rights of judges. However, it should be noted that unity and differentiation play a key role in the system of these principles. The importance of the existence of this principle is due to the fact that it is with its help that the Ukrainian legislator has the opportunity to take into account the specifics of the labor activity of judges by creating such labor legislation that fully takes into account the specifics and peculiarities of the legal status of judges, which in turn will make it possible to more effectively protect their rights as subjects of labor law. The article, based on the analysis of the scientific views of scientists and the norms of the current legislation, singles out the factors that objectively determine the need for unity and differentiation of the legal regulation of the protection of the labor rights of judges. It was noted that the unity and differentiation of the legal regulation of the protection of the labor rights of judges is an objectively discussed phenomenon, which is explained as follows: first, the specified principle ensures the protection of the labor rights of judges at a level not lower than that of other employees; secondly, it allows creating such conditions for the protection of the labor rights of judges that will correspond to the socially important importance of their official and labor activities. The following features of the legal status of a judge as a subject of labor law are highlighted: firstly, the presence of special requirements for the labor legal personality of persons who wish to acquire the status of a judge; secondly, judges have a wider range of official and labor rights and legal obligations compared to other categories of employees; thirdly, in fact, the employer in labor relations with judges is the state; fourthly, in addition to basic economic and social guarantees, judges are subject to additional, in particular, political guarantees in the course of their work.

Key words: *objective conditioning, unity, differentiation, legal regulation, protection, labor rights, judges.*

Актуальність теми. Правове регулювання захисту трудових прав суддів будується на системі відправних начал, вихідних ідей, які прийнято називати принципами. Система відповідних принципів є досить широкою та охоплює велике коло засад, кожна з яких відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного функціонування суспільних відносин, які виникають в контексті регулювання захисту трудових прав суддів. Втім, необхідно зауважити, що у системі цих принципів ключове місце відводиться єдності та диференціації. Важливість існування даного принципу обумовлена тим, що саме за його допомогою український законодавець має можливість врахувати специфіку трудової діяльності суддів шляхом створення такого трудового законодавства, яке повною мірою врахує специфіку та особливості правового статусу суддів, що в свою чергу дасть можливість більш ефективно захистити їх права як суб'єктів трудового права. Вбачається необхідним зауважити, що єдність та диференціація правового регулювання захисту трудових прав суддів не є явищем хаотичним, оскільки воно обумовлено певними чинниками.

Стан дослідження. Окремі принципи правового регулювання захисту трудових прав суддів неодноразово потрапляли у поле зору різних науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: М.С. Горшенєва, К. О. Закоморна, Л.В. Котова, М.О. Міщук, Л.В. Могілевський, В. І. Прокопенко, В. О. Ріяка, Т. В. Штих та багато інших. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, в науковій літературі відсутні комплексні напрацювання, присвячені характеристиці чинників, які обумовлюють наявність єдності та диференціації правового регулювання захисту трудових прав суддів.

Саме тому **метою статті є:** розкрити об'єктивну обумовленість єдності та диференціації правового регулювання захисту трудових прав суддів.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження, відзначимо, що незалежно від того, про регулювання праці яких категорій працівників йдеться, вчені сходяться на думці про те, що застосування єдності та диференціації є необхідним з точки зору забезпечення ефективного функціонування будь-яких суспільних відносин у сфері праці. Що ж стосується безпосередньо правового регулювання захисту трудових прав суддів, то єдність та диференціація об'єктивно обумовлена рядом чинників, які, зокрема, носять об'єктивний характер.

Так, єдність правового регулювання захисту трудових прав суддів, перш за все, обумовлена необхідністю створення умов для реалізації принципу рівності, за яких судді, на рівні з іншими категоріями працівників, матимуть можливість у будь-який законний спосіб забезпечити реалізацію та захист гарантованих їм прав, свобод та законних інтересів. Рівність – це, насамперед, рівність можливостей, включаючи можливість нерівного вибору, можливість нерівних успіхів

у галузі освіти, а тим самим і в діяльності за фахом, можливість дотримуватися тих чи інших релігійних і політичних поглядів [1, с. 76]. Зміст принципу рівності досить детально визначено у статті 24 Конституції України, яка забороняє будь-які привілеї або обмеження на підставі раси, кольору шкіри, політичних переконань, релігійних вірувань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак. Рівність прав жінок і чоловіків забезпечується шляхом забезпечення жінкам рівних можливостей з чоловіками у сфері громадсько-політичної та культурної діяльності, освіти, професійної підготовки, праці та винагороди за неї. Додаткові заходи включаються для забезпечення охорони праці та здоров'я жінок, надання пенсійних пільг, створення умов для поєднання материнства з працею, а також правовий захист та матеріальна підтримка материнства й дитинства, включаючи оплачувані відпустки та інші пільги для вагітних жінок і матерів [2]. Тож в рамках представленої проблематики рівність передбачає, перш за все, забезпечення однакових можливостей для суддів захистити свої трудові права на рівні, не нижчому, аніж це передбачено для інших категорій працівників. Втім, наявність вказаної обумовленості єдності не виключає і диференціації.

Що ж стосується диференціації правового регулювання, то в науковій літературі вчені досить по-різному підходять до підстав її здійснення. Так, до прикладу, В. І. Прокопенко критеріями диференціації правового регулювання праці вважав ставлення працівника до майна підприємства, установи, організації; національну належність засобів виробництва (майна підприємства, установи, організації); належність підприємства, установи, організації до державної (загальнодержавної) форми власності; суспільну значущість трудової функції, що виконується працівником; особливі природні географічні і геологічні умови; умови підвищеного ризику для здоров'я; тривалість строку дії трудового договору (тимчасова чи сезонна робота); можливість укладення контракту, коли це передбачено законом; соціально-демографічні критерії [3, с. 84]. М.О. Мішук розглядає всі підстави диференціації, які використовуються в законодавстві про працю, і класифікує їх на дві групи: обумовлені і суб'єктивні. Перша група включає в себе об'єктивні умови праці та особисті (статеві, вікові, фізіологічні) характеристики працівника. Друга група визначається як суб'єктивні підстави. Згідно з дослідником, до об'єктивних умов праці, що є критеріями диференціації, відносяться: значимість галузі виробництва для суспільства; конкретні умови праці; розташування підприємства; кліматичні умови; характер трудового зв'язку між сторонами трудового договору. Серед суб'єктивних підстав диференціації трудового законодавства зазначаються такі категорії працівників, як жінки, неповнолітні, інваліди, працюючі пенсіонери, науковці працівники та інші. Дослідник також підкреслює можливість диференціації законодавства про працю в залежності від сфери дії правових норм, розрізняючи їх на загальні та спеціальні. Загальні правові норми є нормами, які формулюються без урахування особливостей виробництва та особистості, та застосовуються до всіх працівників. Спеціальні норми, натомість, застосовуються до певних категорій працівників (наприклад, жінок або молодих працівників) і поділяються на різні типи: норми-винятки, норми-доповнення та норми-пристосування [4, 106–107].

Таким чином, проведений вище аналіз дає змогу виділити наступні чинники, які об'єктивно обумовлюють диференціацію правового регулювання захисту трудових прав суддів. Так, першим чинником, є безпосередньо положення трудового законодавства, а також його поділ на загальне та спеціальне. Л.В. Могілевський зазначає, що система трудового законодавства може бути визначена як сукупність чинних законів, міжнародно-правових актів, ратифікованих Верховною Радою України (або легалізованих іншим способом), і підзаконних нормативно-правових актів, які розташовуються в ній з огляду на їх субординаційні та координативні зв'язки, а також конкретних трудових і пов'язаних із ними правовідносин, які регулюють загальнообов'язкові приписи, що містяться в їх складі [5]. З огляду на зазначене вище, цілком справедливим буде говорити про те, що у науковій літературі традиційним є поділ трудового законодавства та загальне та спеціальне. Так, в рамках представленої проблематики загальне трудове законодавство України складається з нормативно-правових актів, які містять норми, спрямовані на регулювання праці, а також захист трудових прав всіх категорій працівників, незалежно від того, в якій сфері суспільного життя вони здійснюють трудову діяльність. Загальне трудове законодавство включає в себе такі акти, як: Конституція України, Кодекс законів про працю України, а також інші законодавчі акти, норми яких визначають загальні принципи захисту окремих аспектів трудової діяльності працівників, в тому числі і суддів (наприклад, ЗУ «Про оплату праці»; «Про відпустки»; «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»; тощо). Що ж стосується законодавства спеціального, то його норми спрямовані безпосередньо на врегулювання окремих аспектів праці, або ж захисту трудових прав особливих категорій працівників, якими, зокрема, є судді.

Яскравим прикладом такого законодавчого акта є Закон України «Про судоустрій та статус суддів». А відтак, спеціальне законодавство покликане забезпечити захист трудових прав суддів, саме з урахуванням специфіки сфери їх діяльності та правового статусу.

Тож, з огляду на зазначене вище, наступним чинником, який об'єктивно обумовлює необхідність диференціації правового регулювання захисту трудових прав суддів, - сфера діяльності, зокрема здійснення правосуддя. Взагалі, правосуддя – це вид державної діяльності, механізм реалізації судової влади, її основна функція, що полягає у розгляді і вирішенні в судових засіданнях судових справ, що здійснюється судами у формі цивільного, кримінального, адміністративного та господарського судочинства з дотриманням встановленої законом процесуальної форми та принципів [6]. В свою чергу здійснення правосуддя – це безпосередня діяльність суду. Здійснюючи правосуддя, суддя зобов'язаний вживати всіх необхідних заходів для своєчасного та якісного розгляду кожної судової справи, яка надійшла до суду. Весь судовий процес суворо регламентовано процесуальним законодавством, і суддя не має права відступати від його вимог, чим би це не мотивувалося (наприклад, малозначністю злочину, оперативністю розгляду справи тощо). Керуючи судовим засіданням, суддя (головуючий у справі) повинен спрямовувати судовий розгляд на реальне забезпечення здійснення сторонами їх прав, усувати все те, що не відноситься до розгляду справи, та забезпечувати належний виховний рівень судового процесу. З його боку неприпустимі недоречні репліки, узагальнюючі висновки, упереджене ставлення до учасників процесу [7].

Таким чином, здійснення правосуддя – це державна діяльність, що реалізується спеціально уповноваженими суб'єктами, – суддями, та яка спрямована на вирішення правових суперечок та конфліктів щодо застосування та/або порушення закону, а також на прийняття справедливих та обґрунтованих рішень у відповідності до чинного законодавства, на основі дотримання принципів верховенства права, справедливості, неупередженості, тощо. Тож, здійснення правосуддя покладається на спеціально уповноважені суб'єкти – суддів, які володіють особливим правовим статусом.

З огляду на зазначене вище, цілком справедливим буде говорити про те, що диференціація правового регулювання захисту трудових суддів, об'єктивно обумовлена специфікою їх трудово-правового статусу. В рамках представленої проблематики, перш за все, йдеться про правовий статус працівника (тобто його трудо-правовий статус). Так, відповідно до точки зору Л.В. Котової, правовий статус працівника найбільш доцільно розуміти як один з аспектів правового становища особи, затверджений Конституцією України. Вчений зауважує, що правовий статус особи та правовий статус працівника взаємопов'язані, відображаючи загальні та індивідуальні аспекти. Незважаючи на абстрактний характер категорії правового статусу працівника, вона дозволяє глибоко проаналізувати становище працівника як учасника трудових правовідносин. Так само, як правовий статус особи є фундаментом для правового становища працівника, правовий статус працівника є важливим орієнтиром для індивідуального правового становища конкретного працівника, який вступає в певні трудові відносини [8, с.11-12]. Таким чином, статус судді відноситься до спеціального статусу особи і визначає особливості правового положення особи у зв'язку з займаною посадою і відповідною службовою діяльністю від імені держави. Поряд із загальними особливостями трудової правосуб'єктності, трудова правосуб'єктність судді має свої особливості, обумовлені специфікою правового статусу цієї категорії осіб, що виходять, насамперед, з його дуальності. Здійснюючи діяльність від імені держави, на виконання завдань і функцій держави, суддя є працівником певного органу держави і поєднання загального статусу особи, статусу державного службовця, посадової особи, працівника вимагає з'ясування меж дії кожного, їх взаємного впливу в аспекті особливостей реалізації певних прав та обов'язків, встановлення додаткових вимог, пільг, привілеїв, обмежень чи заборон [9, с.689].

Тож, розкриваючи правовий статус суддів, як особливої категорії працівників, слід зауважити, що його, перш за все, доцільно розглядати крізь призму трудових прав та обов'язків. Так, окрім ключових прав, передбачених загальним трудовим законодавством, статтею 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлено основний набір професійних прав та обов'язків. Зокрема, судді мають право: «брати участь у суддівському самоврядуванні; утворювати громадські об'єднання та брати участь у них з метою захисту своїх прав та інтересів, підвищення професійного рівня; приймати участь у національних або міжнародних асоціаціях та інших організаціях, що мають на меті захист інтересів суддів, утвердження авторитету судової влади в суспільстві або розвиток юридичної професії та науки; підвищувати свій професійний рівень та проходити з цією метою відповідну підготовку» [10]. Що ж стосується юридичних

обов'язків, то вони представляють собою передбачену правовими нормами і забезпечену можливістю державного примусу міра належної поведінки зобов'язаного суб'єкта, яку він повинен здійснити в інтересах уповноваженого суб'єкта.

Втім, щоб набути правового статусу судді, особа повинна також володіти особливою трудовою правосуб'єктністю. Так, до прикладу, правосуб'єктність суддів загальної юрисдикції можна поділити на: загальну та спеціальну. Загальна правосуб'єктність застосовується до всіх суддів і визначається наявністю у них суб'єктивних прав і обов'язків, які можуть бути використані та виконані згідно з загальними нормами (наприклад, судді мають процесуальну правосуб'єктність, що дає їм право виступати як представники судової влади і є загальним для всіх суддів). Спеціальна правосуб'єктність визначається додатковими можливостями, які суддя має внаслідок свого конституційно-правового статусу та особистої волі. Ця форма правосуб'єктності дає суддям можливість цілеспрямовано впливати на зовнішні чинники, наприклад, шляхом видання спеціальних дозволів, що розширюють їхні повноваження і обов'язки [11]. Окрім того, варто навести положення статті 70 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», відповідно до якої «на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови» [10]. «Не може бути призначений суддею громадянин, який: 1) визнаний судом обмежено дієздатним або недієздатним; 2) має хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню функцій із здійснення правосуддя; 3) має незняту чи непогашену судимість» [10]. Окрім того, «не може претендувати на посаду судді особа, до якої згідно із законом застосовується заборона обіймати відповідну посаду. Не може претендувати на посаду судді особа, яка обіймає посаду члена Вищої ради правосуддя, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, протягом часу перебування на відповідній посаді та протягом одного року після звільнення або припинення повноважень. Не може претендувати на посаду судді особа, яку було звільнено з посади судді за вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним із статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді, порушення вимог щодо несумісності, порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна або у зв'язку із набранням законної сили обвинувальним вироком стосовно такої особи, крім випадків визнання в судовому порядку протиправним рішення про звільнення із зазначених підстав або скасування обвинувального вироку суду» [10].

Тож, з огляду на зазначене вище, можемо виділити наступні особливості правового статусу судді як суб'єкта трудового права: по-перше, наявність особливих вимог до трудової правосуб'єктності осіб, які бажають набути статусу судді; по-друге, судді володіють більш широким колом службово-трудова прав та юридичних обов'язків у порівнянні з іншими категоріями працівників; по-третє, фактично, роботодавцем у трудових правовідносинах із суддями є держава; по-четверте, окрім базових економічних та соціальних гарантій, на суддів поширюють додаткові, зокрема, політичні гарантії в процесі здійснення трудової діяльності.

А відтак, останнім чинником, який обумовлює необхідність диференціації правового регулювання захисту трудових прав суддів, є особливий підхід щодо гарантування їх діяльності. Незалежність суддів, поєднана з усвідомленням ними своєї відповідальності перед суспільством і учасниками судового процесу, сприймається у суспільній свідомості як важлива соціальна цінність і надбання сучасного демократичного суспільства. Судочинство може стати правосуддям у буквальному розумінні цього слова лише у разі, коли воно здійснюється незалежним суддею [12, с.82]. Відповідно до статті 48 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» «суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання у діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і має наслідком відповідальність, установлену законом [10].

Висновки. Таким чином, проведений вище аналіз дає змогу дійти до висновку, що єдність та диференціація правового регулювання захисту трудових прав суддів є об'єктивно обумовленим явищем, з огляду на загальну специфіку трудової діяльності досліджуваної особливої категорії працівників. Зазначене пояснюється наступним: по-перше, вказаний принцип забезпечує здійснення захисту трудових прав суддів на рівні, не нижчому у порівнянні з іншими працівниками; по-друге, дозволяє створити такі умови для захисту трудових прав суддів, які будуть відповідати суспільно важливій значимості їх службово-трудова діяльності.

Список використаних джерел:

1. Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник / М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; За заг. ред. В. О. Ріяки. 2-е вид., допов. і перероб. К.: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL:: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/conv>
3. Прокопенко В. І. Трудове право України : [підручник] / В. І. Прокопенко. Х. : Консум, 1998. 480 с.
4. Міщук М.О. Підстави диференціації правового регулювання праці в умовах кодифікації трудового законодавства України / М.О. Міщук// Адвокат. 2013. № 1. С. 29-32.
5. Могілевський Л. Співвідношення системи трудового права та системи трудового законодавства України / Л. Могілевський // Підприємництво, господарство і право. 2016. № 2. С. 87-91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_2_18
6. Комзюк. В. Т. Щодо нормативного визначення поняття і сутності правосуддя [Електронний ресурс] / В. Т. Комзюк // Аналітично-порівняльне правознавство : електронне наукове фахове видання. 2023. N 1. С. 88-92 URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/16.pdf>
7. Теліпка В.Е. Закон України "Про судоустрій і статус суддів". Науково-практичний коментар. / За ред. Молдована В. В. -К.: Центр учбової літератури, 2011. 528 с.
8. Котова Л.В. Проблеми правового статусу працівника як суб'єкта трудового права в умовах ринкових відносин: дисертація / Л.В. Котова // Луганськ: Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. 2009. 201 с.
9. Штих Т. В. Права та обов'язки судді як суб'єкта трудового права [Електронний ресурс] / Т. В. Штих // Форум права. 2009. № 3. С. 686–690 . URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09stvctp.pdf>.
10. Про судоустрій і статус суддів: закон від 02.06.2016 №1402-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. №31. ст.545.
11. Кравчук В. М. Зміст конституційної правосуб'єктності суддів судів загальної юрисдикції / В. М. Кравчук // Проблемні питання стану дотримання захисту прав людини в Україні : збірник матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 5 грудня 2013). – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2013. Ч. 1. С. 54-55. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e36f980a-65d4-45af-9fb9-768c5b489ea2/content>
12. Полянський Ю.Є. Незалежність судді – правова і соціальна цінність / Ю.Є. Полянський // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2011. Т. 10. С. 80–90

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАКРІПЛЕННЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СЛУЖБОВИХ
РОЗСЛІДУВАНЬ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ**

**REGULATORY AND LEGAL PRINCIPLES OF CONSOLIDATION
OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF SERVICE INVESTIGATIONS
IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE**

Стаття присвячена дослідженню нормативно-правових засад закріплення адміністративно-правового регулювання службових розслідувань в Збройних силах України. Автором вивчена система правових норм, що регулюють проведення розслідувань у військовій сфері, охоплюючи адміністративні аспекти, процедури, права та обов'язки учасників розслідувань. У статті акцентовано увагу на проблеми, які виникають у контексті військових структур та потребують системних рішень для покращення ефективності, справедливості та дотримання законності. Серед основних проблем виділяють недостатню чіткість та повноту нормативно-правових актів, неоднакове застосування законодавства в різних військових підрозділах та відсутність комплексного підходу до питань службових розслідувань. Автором проведено аналіз та систематизацію нормативно-правових актів, розглянуто процедури та запропоновано шляхи удосконалення процедури службових розслідувань у військовій сфері для забезпечення ефективності, справедливості та дотримання законності у Збройних силах України. У статті визначено адміністративно-правове регулювання службових розслідувань як ключовий елемент забезпечення військової дисципліни та порядку, а також як важливий аспект забезпечення безпеки та нормального функціонування військових структур. Автор вивчає нормативно-правові акти, такі як Конституція України, Закони «Про Збройні сили України» та «Про військовий обов'язок та військову службу», а також підзаконні акти та інструкції, що деталізують процедури проведення службових розслідувань у Збройних силах України та інших військових формуваннях. Встановлення нормативно-правових засад закріплення адміністративно-правового регулювання є необхідним для ефективного функціонування військових структур та забезпечення прав та обов'язків військовослужбовців, а саме об'єктивне та справедливе встановлення подій під час виконання ними службових обов'язків. Стаття спрямована на покращення правового регулювання службових розслідувань у Збройних силах України, що сприятиме забезпеченню дотримання прав людини та правових норм у цій сфері. Зроблено висновок, що однією з важливих особливостей нормативно-правових засад адміністративно-правового регулювання службових розслідувань у Збройних силах України є врахування міжнародних стандартів та зобов'язань, які передбачаються участю України в різних міжнародних військових операціях та місіях. Насамперед, дотримання прав людини, захист військовослужбовців від зловживань та недопущення підтискування чи впливу на службові розслідування.

Ключові слова: *службове розслідування, Збройні сили України, адміністративно-правове регулювання, службовий обов'язок, Дисциплінарний статут Збройних сил України.*

The article is devoted to the study of the normative and legal foundations of the consolidation of the administrative and legal regulation of official investigations in the

Armed Forces of Ukraine. The author studied the system of legal norms regulating the conduct of investigations in the military sphere, covering administrative aspects, procedures, rights and obligations of the participants in the investigations. The article focuses on problems that arise in the context of military structures and require systemic solutions to improve efficiency, fairness and compliance with legality. Among the main problems are the lack of clarity and completeness of legal acts, the unequal application of legislation in different military units, and the lack of a comprehensive approach to issues of official investigations. The author analyzed and systematized legal acts, considered procedures and proposed ways to improve the procedure of official investigations in the military sphere to ensure efficiency, justice and compliance with the law in the Armed Forces of Ukraine. The article defines the administrative and legal regulation of official investigations as a key element of ensuring military discipline and order, as well as an important aspect of ensuring security and normal functioning of military structures. The author studies legal acts, such as the Constitution of Ukraine, the Laws "On the Armed Forces of Ukraine" and "On Military Duty and Military Service", as well as by-laws and instructions detailing the procedures for conducting official investigations in the Armed Forces of Ukraine and others military formations. The establishment of normative-legal foundations for the consolidation of administrative-legal regulation is necessary for the effective functioning of military structures and ensuring the rights and obligations of military personnel, namely the objective and fair establishment of events during the performance of their official duties. The article is aimed at improving the legal regulation of official investigations in the Armed Forces of Ukraine, which will contribute to ensuring compliance with human rights and legal norms in this area. It was concluded that one of the important features of the normative-legal basis of the administrative-legal regulation of official investigations in the Armed Forces of Ukraine is the consideration of international standards and obligations, which are foreseen by the participation of Ukraine in various international military operations and missions. First of all, respect for human rights, protection of military personnel from abuse and prevention of pressure or influence on official investigations.

Key words: *official investigation, Armed Forces of Ukraine, administrative and legal regulation, official duty, Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine.*

Постановка проблеми. Питання адміністративно-правового регулювання службових розслідувань в Збройних силах України є актуальним та важливим сьогодні. В контексті Збройних сил України, адміністративно-правове регулювання службових розслідувань стоїть перед рядом проблем, які потребують уваги та системних рішень для покращення ефективності, справедливості та дотримання законності.

Однією з основних проблем є недостатня чіткість та повнота нормативно-правових актів, які регулюють процедури та вимоги до службових розслідувань. Часто виникає ситуація, коли нормативні акти не деталізовані чи не охоплюють усі можливі аспекти розслідувань, що створює прогалини та неоднозначності в їх застосуванні. Також важливою є проблема неоднаковості застосування законодавства у різних військових підрозділах чи регіонах країни. Це може призводити до ситуацій, коли однакові ситуації розглядаються по-різному, що порушує принцип рівності перед законом. Крім того, в законодавстві існує відсутність комплексного підходу до питань службових розслідувань, включаючи процедури, права та обов'язки учасників, порядок проведення та інші важливі аспекти. Це може ускладнювати роботу військових органів під час розслідувань та створювати ризики для об'єктивності та справедливості процесу.

Наукове правове вивчення цих аспектів сприятиме покращенню процесу службових розслідувань в Збройних Силах України та забезпеченню дотримання прав людини та правових норм.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наразі питання вивчення службових розслідувань в Україні стало доволі актуальним. Багато науковців та експертів, які займаються питаннями військового права та проведенням службових розслідувань в Збройних силах України. Деякі з них можуть бути відомі своїми національними та міжнародними публікаціями, серед них Петренко О., Сигіда О., Жук Т., Перепилиця О. та інші.

Мета статті. Мета статті полягає у вивченні та систематизації нормативно-правових актів, розумінні процедур та удосконаленні службових розслідувань в контексті військової сфери

з метою забезпечення ефективності, справедливості та дотримання законності у Збройних Силах України.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правове регулювання у сфері службових розслідувань в контексті Збройних сил України є одним із ключових елементів забезпечення військової дисципліни та порядку. Ця сфера правового регулювання відіграє важливу роль у забезпеченні ефективності та справедливості в управлінні військовими структурами та визначає рівень дотримання законності. Адміністративно-правове регулювання в сфері службових розслідувань не лише встановлює правила та процедури для внутрішнього контролю та розв'язання конфліктних ситуацій в Збройних силах України, але й визначає реакцію на дисциплінарні порушення, забезпечуючи об'єктивність та справедливість у проведенні службових розслідувань.

Це питання має неабияке значення, оскільки воєнний стан, безпека країни та внутрішній порядок є пріоритетними завданнями для будь-якої держави. Тому регулювання службових розслідувань має критичне значення для забезпечення безпеки та нормального функціонування військових структур.

Нормативно-правові засади закріплення адміністративно-правового регулювання службових розслідувань в Збройних силах України визначені низкою законів та нормативних актів. Основними нормативно-правовими актами, які врегульовують це питання, є:

- Конституція України [3];
- Закон України «Про Збройні сили України» [13];
- Закон України «Про військовий обов'язок та військову службу» [6];
- та інші.

Крім того, наразі правова база також містить підзаконні акти, накази та інструкції, видані відповідними органами, що деталізують процедури проведення службових розслідувань в Збройних силах України та інших військових формуваннях.

Так, порядок проведення службового розслідування передбачено Наказом Міністерства оборони України від 21 листопада 2017 року № 608 [11] та Дисциплінарним Статутом Збройних сил України, затвердженим Законом України «Про дисциплінарний статут Збройних сил України» від 24.03.1999 № 551-XIV [8].

Необхідно зазначити, що суб'єктами, на яких поширюється дія цих актів та щодо яких може бути здійснено службове розслідування, відповідно Дисциплінарного статуту ЗСУ, вважаються військовослужбовці Служби зовнішньої розвідки України, Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Управління державної охорони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями. Також, в зазначене коло осіб віднесено громадян, звільнених з військової служби у відставку або у запас з правом носіння військової форми одягу, під час носіння ними військової форми одягу [8].

Пунктом 47 Дисциплінарного статуту Збройних сил України встановлено, що невиконання (неналежне виконання) службових обов'язків, що призвело до людських жертв чи інших тяжких наслідків або створило загрозу настанню таких наслідків, є підставою для усунення такого військовослужбовця від виконання службових обов'язків. Рішення щодо усунення приймається безпосереднім командиром (начальником) військовослужбовця. Про цей факт видається у триденний строк із дня прийняття посадовою особою такого рішення письмовий наказ про проведення службового розслідування.

Крім того, особливості службового розслідування врегульовані нормами, закріпленими у пунктах 84-88 Дисциплінарного статуту [8].

Слід зазначити, що службове розслідування для притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності проведення службового розслідування не є обов'язковим. Як відмічається, суб'єктом правозастосування у Методичних рекомендаціях щодо проведення службових розслідувань, аналіз проведених службових розслідувань свідчить, що в більшості випадків командири (начальники) призначають службові розслідування практично за всіма випадками неналежного виконання (невиконання) військовослужбовцями службових обов'язків, порушення військової дисципліни тощо.

Безпосередньо проведення службового розслідування здійснюється відповідно до Порядку проведення службового розслідування у Збройних силах України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 21.11.2017 № 608 (далі – Порядок), яким визначено підстави та механізм проведення службового розслідування стосовно військовослужбовців Збройних сил

України, а також військовозобов'язаних та резервістів, які не виконали (неналежно виконали) свої службові обов'язки або вчинили правопорушення під час проходження служби (зборів), а також дії (бездіяльність) яких призвели до завдання шкоди державі [11].

Необхідно зауважити, що службове розслідування за кожним видом правопорушень, вчинених військовослужбовцями, регулюється, також іншими нормативними актами, зокрема:

- службове розслідування за фактами порушень законодавства у сфері охорони державної таємниці відповідно до Порядку організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 року № 939 [10];

- розслідування за фактами втрати документів або розголошення відомостей, які містять службову інформацію, проводиться відповідно до Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 року № 736 [12];

- розслідування нещасних випадків, професійних захворювань, аварій проводиться відповідно до Інструкції про розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій у Збройних силах України, затвердженої наказом Міністра оборони України від 27 жовтня 2021 року № 332 [1];

- розслідування авіаційних подій проводиться відповідно до Правил розслідування авіаційних подій та інцидентів в авіації Збройних сил України, затверджених наказом Міністра оборони України від 19 травня 2010 року № 256 [5];

- службове розслідування за фактами завданої шкоди державному майну, у тому числі військовому майну, майну, залученому під час мобілізації, а також грошовим коштом, проводиться з дотриманням вимог даного Порядку та положень Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» [14];

- службове розслідування за фактами порушень антикорупційного законодавства проводиться відповідно до Порядку та положень Закону України «Про запобігання корупції» [9].

Проведенню службового розслідування може передувати службова перевірка, яка призначається відповідно до встановленого наказу Міністерства оборони України від 09.01.2020 № 608. Основною метою цієї перевірки є перевірка інформації про можливі випадки дисциплінарних порушень та уточненні можливості порушення виконавської дисципліни [11].

Повертаючись до питання підстав проведення службового розслідування, згідно з пунктом 1 розділу II Порядку таке розслідування може бути розпочато у разі:

- невиконання або неналежного виконання військовослужбовцем службових обов'язків, перевищення своїх повноважень, що призвело до людських жертв або загрожувало життю і здоров'ю особового складу, цивільного населення чи заподіяло матеріальну або моральну шкоду;

- невиконання або неналежного виконання вимог наказів та інших керівних документів, що могло негативно вплинути чи вплинуло на стан боєздатності, бойової готовності підрозділу чи військової частини або на стан виконання покладених на Збройні сили завдань;

- неправомірного застосування військовослужбовцем фізичного впливу, зброї, спеціальних засобів або інших засобів ураження до інших військовослужбовців чи цивільних осіб, особливо, якщо це призвело до їх поранення, травмування або смерті;

- дій військовослужбовця, які призвели до спроби самогубства іншого військовослужбовця;

- втрати або викрадення зброї чи боєприпасів;

- порушення порядку та правил несення чергування (бойового чергування), вартової (вахтової) або внутрішньої служби, що могло спричинити або спричинило негативні наслідки;

- недозволеного розголошення змісту або втрати службових документів;

- внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про скоєне військовослужбовцем кримінальне правопорушення;

- повідомлення військовослужбовцю про підозру у вчиненні ним кримінального правопорушення;

- скоєння військовослужбовцем під час виконання обов'язків військової служби дорожньо-транспортної пригоди, внаслідок якої загинули або отримали тілесні ушкодження інші особи.

Крім того, службове розслідування може проводитися і в інших випадках з метою уточнення причин та умов, що сприяли правопорушенню, та встановлення ступеня вини посадових (службових) осіб [11].

До інших важливих нормативних актів, що регулюють службові розслідування, включаються внутрішні положення та накази Міністерства оборони України, а також регламенти, які стосуються військової дисципліни та порядку.

Наприклад, вищезгадані Методичні рекомендації стануть у нагоді суб'єктам проведення службових розслідувань щодо надання методичної допомоги з удосконалення порядку проведення службових розслідувань, правильного застосування наданої їм дисциплінарної влади, доведення деяких особливостей відпрацювання матеріалів службового розслідування та подання клопотань щодо притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності, запобігання виникненню підстав для оскарження прийнятих рішень в судовому порядку [4].

Слід зауважити, що за вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність, за винятком випадків, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Законом України від 5 лютого 2015 року № 158-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період» [7] внесені зміни та доповнення до Кодексу України про адміністративні правопорушення, пов'язані із запровадженням адміністративної відповідальності за вчинення військових адміністративних правопорушень, а саме введено нове поняття «військові адміністративні правопорушення» (стаття 15), та перелік юридичних складів військових адміністративних правопорушень (окрема Глава 13-Б), а також запроваджено новий вид адміністративного стягнення – арешт з утриманням на гауптвахті, який передбачений санкціями статей 172-10 – 172-20 КУпАП [2].

Однією з важливих особливостей нормативно-правових засад адміністративно-правового регулювання службових розслідувань у Збройних силах України є врахування міжнародних стандартів та зобов'язань, які передбачаються участю України в різних міжнародних військових операціях та місіях. Насамперед, дотримання прав людини, захист військовослужбовців від зловживань та недопущення підтискування чи впливу на службові розслідування.

Висновки. Таким чином, у ході дослідження нами встановлено ключові аспекти правового регулювання процедур службового розслідування в контексті військової сфери. Зазначені нормативно-правові акти визначають порядок проведення службових розслідувань, забезпечуючи дотримання принципів законності та дисципліни в Збройних силах України. Встановлення нормативно-правових засад закріплення адміністративно-правового регулювання є необхідним для ефективного функціонування військових структур та забезпечення прав та обов'язків військовослужбовців, а саме об'єктивне та справедливе встановлення подій під час виконання ними службових обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Інструкція про розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій у Збройних Силах України: наказ Міноборони від 27.10.2021 № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1667-21#n14>
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: кодекс від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KD0005>
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Методичні рекомендації щодо проведення службових розслідувань. Офіційний сайт Міністерства оборони України. 2016. URL: https://www.mil.gov.ua/content/lawyer_consulting/slu-zhbovi_rosliduvan.pdf
5. Правила розслідування авіаційних подій та інцидентів в авіації Збройних Сил України: наказ Міноборони від 19.05.2010 №256. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/307156__307221
6. Про військовий обов'язок та військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців та деяких інших осіб: Закон України від 16.03.2017 № 1952-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-19#Text>
8. Про дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1503-17#Text>
9. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

10. Про затвердження Порядку організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 року № 939. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP130939>

11. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України: наказ Міноборони України 21.11.2017 № 608. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1503-17#Text>

12. Про затвердження Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 №736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2016-%D0%BF#Text>

13. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 №1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

14. Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та привірених до них осіб за шкоду, завдану державі: Закон України від 03.10.2019 № 160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-20#Text>

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.9>

НІЦЕВИЧ О.В.

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ГАРАНТІЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ В УКРАЇНІ

LEGAL NATURE OF GUARANTEES OF PROFESSIONAL ACTIVITIES OF JOURNALISTS IN UKRAINE

Визначено, що гарантії професійної діяльності журналістів в Україні характеризуються поєднанням двох парадигм сприйняття цінності журналістичної діяльності, адже, з одного боку, держава має зобов'язання перед соціумом в аспекті гарантування кожному, що інформація, яка поширюється через засоби масової комунікації є достовірною, перевіреною та доступною до ознайомлення кожним. У цьому випадку йдеться про те, що професійні журналісти мають бути забезпечені усім необхідним для можливості реалізації своєї соціальної функції, активно та плідно співпрацювати з державою у різних напрямках на засадах партнерства. З іншого боку, професійні журналісти мають бути незалежними спостерігачами, які повинні мати як гарантії недоторканості в професійному аспекті, так і користуватися сукупністю встановлених механізмів та інструментів, які спрямовані на забезпечення дотримання правових норм, які надають можливість останнім бути в «безпеці» під час реалізації своєї професійної діяльності (у тому числі висвітлюючи інформацію, що може не збігатися з думкою офіційних представників влади).

Доведено, що гарантіями професійної діяльності журналістів в Україні є: соціальний захист, акредитація як інструмент сприяння в їх професійній діяльності, особиста безпека, заборона втручання та перешкоджання професійній діяльності, охорона джерел та захист зібраної інформації, свобода участі в професійних асоціаціях тощо.

Узагальнено, що змістом означених гарантій є сукупність наявних в державі інструментів та заходів їхньої реалізації, що забезпечують з одного боку – дотримання основних прав і свобод людини і громадянина, природа яких надавати найвищий захист журналістам, які висвітлюють точну та достовірну інформацію відповідно до стандартів професії, а з іншого боку – виконання і захист прав та інтересів професійних журналістів у процесі реалізації ними їх соціальної функції.

Ключові слова: гарантії, журналіст, ЗМІ, медіа, обмеження, професійна діяльність журналіста.

It was determined that the guarantees of the professional activity of journalists in Ukraine are characterized by a combination of two paradigms of the perception of the value of journalistic activity, because on the one hand, the state has an obligation to society in the aspect of guaranteeing to everyone that the information disseminated through the means of mass communication is reliable, verified and accessible for everyone's perusal. In this case, it is said that professional journalists should be provided with everything necessary for the possibility of realizing their social function, actively and fruitfully cooperate with the state in various directions on the basis of partnership. On the other hand, professional journalists must be independent observers who must have both guarantees of inviolability in the professional aspect and use a set of established mechanisms and tools aimed at ensuring compliance with legal norms that enable the latter to be "safe" during implementation his professional activities (including covering information that may not coincide with the opinion of official representatives of the authorities).

It has been proven that the guarantees of the professional activity of journalists in Ukraine are: social protection, accreditation as a tool to assist in their professional activity, personal safety, prohibition of interference and obstruction of professional activity, protection of sources and protection of collected information, freedom of participation in professional associations, etc.

It is summarized that the content of the specified guarantees is a set of tools available in the state and measures for their implementation, which ensure, on the one hand, the observance of the basic rights and freedoms of a person and a citizen, the nature of which is to provide the highest protection to journalists who cover accurate and reliable information in accordance with the standards of the profession, and on the other hand, the fulfillment and protection of the rights and interests of professional journalists in the process of realizing their social function.

Key words: guarantees, journalist, mass media, media, restrictions, journalist's professional activity.

Постановка проблеми. ЄСПЛ відзначає, що одним із найважливіших обов'язків держави є зобов'язання вживати активні заходи для захисту журналістів та ЗМІ від неправомірних дій з боку інших осіб (рішення у справах «Озгур Гундем» (Ozgur Gundem) проти Туреччини [1]), «Дінк (Dink) проти Туреччини» [2]). На цьому також наголошується в низці міжнародних документів, серед яких декларація Комітету міністрів Ради Європи «Про захист журналістики та безпеку журналістів та інших медіаучасників» від 30 квітня 2014 року [3], резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи «Захист безпеки журналістів та свобода медіа в Європі» від 29 січня 2015 р., рекомендація CM/Rec (2016) [4] Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо захисту журналістики й безпеки журналістів та інших працівників ЗМІ» від 13 травня 2016 року [5, с. 11].

Тобто для демократичного суспільства свобода слова та інформації через ЗМІ є необхідною умовою. Водночас ЄСПЛ постійно акцентує, що вільні та плюралістичні ЗМІ є важливими для будь-якого демократичного суспільства. Суд також зазначив, що право на свободу вираження поглядів включає обов'язки, зокрема щодо дотримання інших основних прав. Тому зрозуміло, що національні держави, в тому числі й Україна, з одного боку можуть встановити обмеження для професійної діяльності журналіста (наприклад, під час дії воєнного чи надзвичайного станів), а з іншого – гарантують, що така діяльність ні чим, і ні ким не буде обмеженою.

Тому **метою цієї статті** є здійснення спроби розкрити юридичну природу гарантій професійної діяльності журналістів в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Гарантії професійної діяльності журналістів в Україні є достатньо актуальним напрямом дослідницьких пошуків з огляду на декілька причин. По-перше, наукова доктрина має лиш фрагментарний розгляд цього питання, адже такі вчені, як О. Сачко, Л. Мостепанюк, О. Каплій, К. Шустрова, К. Шурупова та деякі інші розглядали лише окремі актуальні питання гарантування прав журналістів в Україні, не зосереджуючи свої наукові пошуки на комплексному їхньому вияві. По-друге, з огляду на важливість ролі журналістів у формуванні громадської думки, забезпеченні доступу до інформації та контролі за владою, вивчення означених гарантії сприятиме пошуку механізмів покращення забезпечення свободи слова і прав людини на отримання об'єктивної інформації. По-третє, зміни суспільно-політичного середовища, а також безпекова ситуація в країні загалом зумовлюють виникнення перед професійними журналістами низки нових викликів та загроз, розуміння яких також сприятиме вдосконаленню гарантії для журналістів у правовому, етичному та соціальному плані.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про медіа» гарантовано: «свободу діяльності у сфері медіа» (ст. 4); «вільне і відкрите обговорення суспільно важливих проблем, політична, економічна та ідеологічна багатоманітність, а також забезпечення свободи діяльності у сфері медіа, захист суб'єктів у сфері медіа від тиску з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування» (п.1, ч.1, ст. 5); «свободу господарської діяльності відповідно до цього Закону та Закону України «Про захист економічної конкуренції» (ч.1 ст. 7); «редакційну незалежність місцевих публічних аудіовізуальних медіа» (ч.1 ст. 31); «ліцензування на мовлення на позаконкурсних засадах без сплати ліцензійного збору» (ч. 3 ст. 50); «дотримання прав та законних інтересів кожного суб'єкта у сфері медіа» (п. 2, ч. 1 ст. 98) [6].

Оскільки цей закон більшою мірою спрямований на врегулювання діяльності у сфері медіа відповідно до принципів прозорості, справедливості та неупередженості, стимулювання конкурентного середовища, рівноправності і незалежності медіа [6], доцільно піддати аналізу Закон України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста». Уточнимо, що до нього неодноразово вносилися зміни, остання редакція відбулася після прийняття Закону України «Про медіа». З-поміж іншого ним було змінено його назву, а також апелювання зі «засобів масової інформації» на «медіа». Необхідно відзначити, що хоча назва закону і містить словосполучення «гарантії професійної діяльності журналіста», однак як самого визначення, так і їхнього змісту не надається. І навіть в преамбулі визначено, що «цей Закон визначає правові, економічні, організаційні засади державної підтримки медіа та соціального захисту журналістів» [7].

Зокрема в законі йде мова лише про таке: «журналістам гарантуються права на охорону праці, пільги та компенсації за роботу із важкими та шкідливими умовами праці, на медичні огляди, соціальне страхування, на всебічне розслідування нещасних випадків, смерті і шкоди, завданої здоров'ю при виконанні службових обов'язків, та права на відповідні відшкодування на підставі і за нормами Закону України «Про охорону праці» при обов'язковому врахуванні в колективних договорах особливих і специфічних рис журналістської діяльності та запровадженні відповідних заходів» (ч. 2 ст. 13) [7].

Отже, в рамковому в законі йде мова радше про соціальний захист журналістів, аніж про гарантії їхньої професійної діяльності.

В іншому Законі України «Про інформацію» (у ст. 25 під назвою «Гарантії діяльності для медіа та журналістів») йде мова про наступне: «1. Під час виконання професійних обов'язків журналіст має право здійснювати письмові, аудіо- та відеозаписи із застосуванням необхідних технічних засобів, за винятком випадків, передбачених законом. 2. Журналіст має право безперешкодно відвідувати приміщення суб'єктів владних повноважень, відкриті заходи, які ними проводяться, та бути особисто прийнятим у розумні строки їх посадовими і службовими особами, крім випадків, визначених законодавством. 3. Журналіст має право не розкривати джерело інформації або інформацію, яка дозволяє встановити джерела інформації, крім випадків, коли його зобов'язано до цього рішенням суду на основі закону. 4. Після пред'явлення документа, що засвідчує його професійну належність, працівник суб'єкта у сфері медіа має право збирати інформацію в районах стихійного лиха, катастроф, у місцях аварій, масових безпорядків, воєнних дій та на територіях, де оголошено надзвичайний стан, надзвичайну ситуацію або вжиті адміністративні та медико-санітарні заходи (карантин), крім випадків, передбачених законом. 5. Журналіст має право поширювати підготовлені ним матеріали (фонограми, відеозаписи, письмові тексти тощо) за власним підписом (авторством) або під умовним ім'ям (псевдонімом). 6. Журналіст медіа має право відмовитися від авторства (підпису) на матеріал, якщо його зміст після редакційної

правки (редагування) суперечить його переконанням. 7. Права та обов'язки журналіста, працівника суб'єкта у сфері медіа, визначені цим Законом, поширюються на зарубіжних журналістів, працівників зарубіжних суб'єктів у сфері медіа, які працюють в Україні» [9]. Логічно припустити, що аналізовані положення репрезентують права та обов'язки досліджуваних суб'єктів, а не відповідні гарантії. Водночас в ст. 24 цього ж закону йде мова про заборону цензури та заборону втручання в професійну діяльність журналістів і медіа. Однак, на нашу думку, гарантії професійної діяльності журналістів мають бути чіткими та детальними, належно об'єктивованими. Тим паче, що прикладів для означеного є безліч (наприклад, в Законі України «Про Національну поліцію» міститься ст. 62, яка має назву «Гарантії професійної діяльності поліцейського» [10], а Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» загалом зобов'язав державу створити належні умови для діяльності адвокатури та забезпечити дотримання визначених ним гарантії адвокатської діяльності [11]).

Уточнимо, що автори законопроекту «Про захист професійної діяльності журналістів» пропонували наступний варіант статті про «Державні гарантії професійної діяльності журналістів»: «1. Держава гарантує реалізацію прав та свобод журналісту шляхом: 1) покладення обов'язків на органи законодавчої, виконавчої і судової влади, органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб, об'єднання громадян, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності (тобто організації), надавати журналісту об'єктивну, достовірну інформацію про свою діяльність та прийняті рішення; 2) установлення та оприлюднення порядку акредитації журналіста організаціями; 3) визначення особливостей соціального захисту журналіста з урахуванням специфіки його професійної діяльності; 4) установлення відповідальності за перешкоджання професійній діяльності журналіста; 2. Держава гарантує журналісту вжиття відповідних заходів реагування в разі посягання на його життя та здоров'я, честь, гідність, майно, права та свободи; 3. Держава створює умови для здобуття професійної освіти журналістів, перепідготовки та підвищення кваліфікації у системі відповідних навчальних закладів. Відсутність професійної освіти не є перешкодою для провадження професійної діяльності журналіста» [12].

Попри значну прогресивність цього законопроекту, аналізована стаття не враховує таку гарантію професійної діяльності журналіста, як не розкриття журналістами своїх джерел інформації. Адже, як показує практика, органи державної влади не повинні вимагати розкриття інформації, яка ідентифікує джерело, якщо не виконано вимоги п. 2 ст. 10 Європейської конвенції з прав людини [13] та якщо не можна переконливо встановити, що розумні альтернативні заходи для розкриття не існують або були вичерпані, законний інтерес у розкритті явно переважає суспільний інтерес у нерозголошенні, і переважна вимога необхідності розкриття доведена [14].

В аналізованому Законі України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» в п. 3, ч. 1 ст. 11-1 вказується, що журналіст має право «не розкривати джерело інформації або інформацію, яка дає можливість встановити джерела інформації, крім випадків, коли його зобов'язано до цього рішенням суду відповідно до закону» [8]. Однак це повинно визначатися не на рівні суб'єктивного права, а бути закріпленим у формі державної гарантії, наприклад, у такому форматі, що «ні хто не має права вимагати від журналіста розголошувати джерело інформації або інформацію, яка дає можливість встановити джерело її походження, крім випадків встановлених законом або за рішенням суду».

Зазначимо, що у законопроекті «Про захист професійної діяльності журналістів» пропонується наступний варіант нормативного визначення гарантій захисту законній професійній діяльності журналіста: «1. Забороняється перешкоджання законній професійній діяльності та переслідування журналіста за виконання ним професійних обов'язків. Умисне перешкоджання законній професійній діяльності та переслідування журналіста є підставою для притягнення до кримінальної відповідальності. 2. Цензура як умисне перешкоджання професійній діяльності журналіста у формі вимог до нього з боку організацій, їх посадових осіб або працівників щодо попереднього узгодження повідомлення (крім випадків, коли таку вимогу ставить автор або особа, яка дає інтерв'ю), а також контроль за змістом інформації, накладення заборони на розповсюдження творів, їх окремих частин або перешкоджання в будь-якій формі їх створенню, тиражуванню та/або розповсюдженню забороняється. 3. Втручання громадян та організацій, їх посадових осіб або працівників у сферу професійної діяльності журналіста, вимагання від журналіста будь-яких відомостей, одержаних під час провадження ним професійної діяльності, а також огляд, розголошення чи вилучення документів без його згоди, крім випадків, передбачених законом, забороняється. 4. Законна професійна діяльність журналіста не може бути підставою для його арешту, затримання, а також вилучення зібраних,

опрацьованих, підготовлених ним матеріалів та технічних засобів, якими він користується у своїй роботі. 5. Перешкоджання законній професійній діяльності журналіста – це протиправне створення перепон, обмежень, заборон щодо одержання, використання, поширення та зберігання інформації журналістом чи засобом масової інформації, в тому числі: здійснення цензури; примушування журналіста до поширення інформації, яка суперечить його переконанням або відмови від поширення підготовленої ним інформації; вилучення тиражу друкованої продукції; зняття передач з ефіру; недопущення журналіста до участі у прес-конференції; позбавлення журналіста чи засобу масової інформації можливості скористатись переважним правом на одержання інформації; необґрунтована відмова у задоволенні запиту щодо доступу до офіційних документів або наданні письмової чи усної інформації; порушення прав власності на інформацію; навмисне приховування інформації; безпідставна відмова від поширення певної інформації; незаконне втручання в діяльність і порушення професійної самостійності редакції; встановлення обмежень на спілкування з журналістом і передача йому інформації, за винятком відомостей, які складають державну або іншу спеціально охоронювану законом таємницю; необґрунтовану відмову в акредитації чи необґрунтоване припинення акредитації; незаконне вилучення матеріалів і необхідних технічних засобів журналіста; надання недостовірної інформації журналісту; перешкоджання здійснюваному на законній підставі створенню або розповсюдженню продукції засобу масової інформації, встановленні незаконних обмежень на роздрібний продаж тиражу періодичного друкованого видання; порушення інших прав журналіста, встановлених цим Законом та іншими законодавчими актами; погроза, обман, шантаж, пошкодження чи знищення майна журналіста та/або його рідних чи близьких; застосування фізичного, психологічного впливу на журналіста та/або його рідних чи близьких; обмеження або позбавлення його прав чи законних інтересів [12].

Крім цього, серед гарантій професійної діяльності журналістів передбачено такі важливі аспекти як вільний вибір форми фіксації із застосуванням необхідних технічних засобів, право поширювати інформацію за своїм авторством чи під псевдонімом [15, с. 91].

З усім тим, повний перелік гарантій професійної діяльності журналістів в Україні має бути нормативно зафіксованим. Щонайменше узагальнено у профільному законі. Тому актуальними є відповідні зміни до Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста».

Отже, можна підсумувати, що право на свободу вираження поглядів у професійній діяльності журналістів вимагає, щоб професія журналіста та журналістська робота не були надмірно обмеженими державою через систему акредитації чи допуску. Попередня освіта та підготовка журналістів не повинні бути вимогами, нав'язаними державними органами чи підставою для переслідування. А розкриття інформації, яка ідентифікує джерело, має обмежуватись винятковими обставинами, коли в положенні ризику поставлені життєво важливі суспільні чи індивідуальні інтереси, які можуть бути переконливо встановлені. Компетентні органи, вимагаючи у виняткових випадках розкриття джерела, повинні вказати причини, чому такий життєво важливий інтерес переважає інтерес у нерозголошенні, і чи були вичерпані альтернативні заходи, наприклад, інші докази. Якщо джерела захищені від будь-якого розголошення згідно з національним законодавством, їх розкриття не можна вимагати.

Крім зазначеного, враховуючи, що Україна перебуває у тривалому збройному конфлікті, який переріс у повномасштабну війну, необхідно серед суб'єктів медіа-сфери, в тому числі і серед журналістів, проводити освітню діяльність щодо створення і дотримання міжнародних механізмів, пов'язаних із безпекою журналістів з метою зменшення ризиків, з якими вони стикаються під час висвітлення новин як в зоні бойових дій, так і поза ними.

Як визначають розробники «Міжнародної декларації про захист журналістів», ними така роз'яснювальна робота проводиться серед трьох груп зацікавлених сторін: журналістів, які мають усвідомлювати, що жодна історія не варта їхнього життя; представників медійних організацій, наголошуючи на тому, що вони ніколи не повинні посилати журналістів на завдання, якщо вони не зовсім впевнені, що готові до них; і серед представників державних установ, які повинні покласти край безкарності злочинів проти журналістів» [16]. До речі в Законі України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» Законом України «Про медіа» були внесені зміни щодо гарантій для журналістів при їх відрядженні для виконання професійних завдань у місця надзвичайних подій. Так, законом встановлюється, що «суб'єкти у сфері медіа можуть відряджати журналістів для виконання професійних завдань у місця надзвичайних подій за умов гарантування відшкодувань, обов'язкових виплат і пільг,

передбачених статтею 13 цього Закону, інших відшкодувань і виплат відповідно до законодавства про охорону праці та соціальний захист громадян». Далі закон вимагає, щоб «разі неможливості забезпечення визначених на такі випадки гарантій суб'єкти у сфері медіа не мають права відряджати працівників у місяці надзвичайних подій без їхньої згоди» [8].

Тобто законом була покладена відповідальність на суб'єктів медіа-сфери за діяльність їхніх журналістів у надзвичайних ситуаціях, гарантуючи останнім відшкодування, обов'язкові виплати та пільги. Це попри те, що у вказаній вище «Міжнародній декларації про захист журналістів» рекомендовано, щоб всі держави запровадили належним чином фінансування та забезпечили успішне функціонування конкретних механізмів, щоб гарантувати безпеку журналістів, які працюють на їхніх кордонах [16]. Отже, можемо узагальнити, що гарантії безпеки для журналістів мають бути комплексними та надаватися як державою, так роботодавцями.

Тому наказом Головнокомандувача Збройних сил України від 03 березня 2022 року №73 був розроблений та затверджений «Алгоритм роботи з акредитованими представниками засобів масової інформації під час дії правового режиму воєнного стану», яким передбачено, що у разі виникнення ситуації, яка може загрожувати життю та здоров'ю представникам ЗМІ – негайно припинити їх роботу на військовому об'єкті та, за наявності реальної можливості, надати представнику ЗМІ захист, екстрену медичну допомогу та евакуацію до відповідно медичного закладу [17]. Крім того, цим же наказом були затверджені «Правила Роботи представника засобу масової інформації у районі ведення бойових дій», яким встановлено наступне: 1) у випадку поранення (травмування, захворювання, смерті) представника ЗМІ, за наявності реальної можливості, представниками Збройних сил України, інших складових сил оборони, буде надано відповідну інформацію до редакції такого представника ЗМІ; 2) забезпечення повернення представника ЗМІ з району ведення бойових дій (в т.ч. в країну, з якої він прибув або громадянином якої він є) є обов'язком редакції, яка його направила для виконання редакційних завдань; 3) питання страхування життя, здоров'я та майна представника ЗМІ належить виключно до компетенції редакції ЗМІ, завдання якої він виконує; 4) Збройні сили України, інші складові сил оборони не несуть відповідальність за безпеку, життя та здоров'я, забезпечення повернення, а також питання страхування життя, здоров'я та майна публічних осіб, до думки яких прислуховується громадськість (лідери думок, блогери тощо) та є їх особистою відповідальністю; 5) Збройні сили України, інші складові сил оборони, за наявності реальної можливості, можуть надати публічним особам, до думки яких прислуховується громадськість (лідери думок, блогери тощо), захист, експертну медичну допомогу та евакуацію до відповідного медичного закладу [17].

Отже, загалом законодавство у сфері медіа та дотичних до нього сфер фрагментарно висвітлює фундаментальні гарантії професійної діяльності журналістів в Україні, містить важливі з таких, однак не закріплює їх у систематизованій об'єктивізації.

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що гарантії професійної діяльності журналістів в Україні характеризуються поєднанням двох парадигм сприйняття цінності журналістичної діяльності, адже з одного боку, держава має зобов'язання перед соціумом в аспекті гарантування кожному, що інформація, яка поширюється через засоби масової комунікації є достовірною, перевіреною та доступною до ознайомлення кожним. У цьому випадку йдеться про те, що професійні журналісти мають бути забезпечені усім необхідним для можливості реалізації своєї соціальної функції, активно та плідно співпрацювати з державою у різних напрямках на засадах партнерства. З іншого боку, професійні журналісти мають бути незалежними спостерігачами, які повинні мати як гарантії недоторканості в професійному аспекті, так і користуватися сукупністю встановлених механізмів та інструментів, які спрямовані на забезпечення дотримання правових норм, які надають можливість останнім бути в «безпечі» під час реалізації своєї професійної діяльності (у тому числі висвітлюючи інформацію, що може не збігатися з думкою офіційних представників влади).

Відповідно, гарантіями професійної діяльності журналістів в Україні є: соціальний захист, акредитація як інструмент сприяння в їх професійній діяльності, особиста безпека, заборона втручання та перешкоджання професійній діяльності, охорона джерел та захист зібраної інформації, свобода участі в професійних асоціаціях тощо.

Змістом означених гарантій є сукупність наявних в державі інструментів та заходів їхньої реалізації, що забезпечують з одного боку – дотримання основних прав і свобод людини і громадянина, природа яких надавати найвищий захист журналістам, які висвітлюють точну та достовірну інформацію відповідно до стандартів професії, а з іншого боку – виконання і захист прав та інтересів професійних журналістів у процесі реалізації ними їх соціальної функції.

Список використаних джерел:

1. Справа Özgür Gündem проти Туреччини. (Заява № 23144/93). Європейський суд з прав людини, 2000. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58508%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58508%22]})
2. Case of Dink проти Туреччини. (Запити №2668/07, 6102/08, 30079/08, 7072/09 і 7124/09). Європейський суд з прав людини, 2010. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-100383%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-100383%22]})
3. Декларація Комітету міністрів Ради Європи «Про захист журналістики та безпеку журналістів та інших медіаучасників» від 30.04.2014 року. Збірник документів Ради Європи Безпека журналістів. Рада Європи, жовтень 2016 року. URL: <https://rm.coe.int/16806b5970>
4. Збірник документів Ради Європи Безпека журналістів. Рада Європи, жовтень 2016 року. URL: <https://rm.coe.int/16806b5970>
5. Опришко Л. За результатами оцінювання ефективності застосування окремих положень закону України «Про внесення змін до кримінального кодексу України щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів». Попередній аналітичний звіт, 2020. URL: https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/PRP_PLS_Protection_of_Journalists_UKR.pdf
6. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>
7. Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста: Закон України від 23.09.1997 р. № 540/97-ВР. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста: Закон України від 23.09.1997 р. № 540/97-ВР. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80>
9. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
10. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
12. Проект (р/к 336) Закону України Про захист професійної діяльності журналістів від 27.09.2012 № 11258. Лігазакон, 2023. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF8OQ00A?an=18>
13. Європейська конвенція з прав людини. Текст Конвенції представлено з поправками, відповідно до положень Протоколу № 15 (CETS no. 213) з дати набуття ним чинності 1 серпня 2021 та Протоколу № 14 (CETS no. 194), з дати набуття ним чинності 1 червня 2010 року. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr
14. The protection of journalists' sources. Parliamentary Assembly, 2011. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17943&lang=en>
15. Земляна І. Журналіст і (не) безпека. Посібник для журналістів, які працюють в небезпечних умовах. Київ, 2016. URL: <https://imi.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Zhurnalist-i-nebezpeka.pdf>
16. International Declaration on the Protection of Journalists. International Press Institute, 2016. URL: <https://ipi.media/international-declaration-on-the-protection-of-journalists/>
17. Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану: Наказ Головнокомандувача Збройних сил України від 03.03.2022 р. №73. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_zi_zminamu.pdf

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИНЦИПІВ ЗАСТОСУВАННЯ СТЯГНЕНЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ТРУДОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ

TO CHARACTERIZE THE PRINCIPLES OF APPLYING SANCTIONS FOR VIOLATION OF LABOR DISCIPLINE

Актуальність статті полягає в тому, що застосування дисциплінарних стягнень за порушення трудової дисципліни є складним за своєю сутністю, змістом та призначенням процесом, а тому такий процес має базуватись на системі відправних начал, вихідних ідей, які в науковій літературі прийнято називати принципами. Вивчення останніх має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки принципи формують не тільки ідейну основу даного інституту, вони прямо впливають на його подальший розвиток та ефективність функціонування. Окрім того, саме принципи забезпечують умови, за яких стягнення будуть застосовуватись таким чином, щоб забезпечити належний рівень дотримання засад законності та справедливості у сфері праці взагалі. Метою статті є: встановити коло та надати характеристику ключовим принципам застосування стягнень за порушення трудової дисципліни. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття принципів застосування стягнень за порушення трудової дисципліни. Акцентовано увагу на тому, що на сьогоднішній день в науковій літературі відсутній єдиний підхід щодо розуміння переліку відповідних принципів, а відтак сформовано авторське бачення щодо кола та змісту останніх. Наголошено, що окреслені у статті принципи не віднайшли свого законодавчого закріплення, а відтак ця прогалина має бути усунена у майбутньому Трудовому кодексі України, прийняття якого є актуальним. Зроблено висновок, що принципи в силу внутрішніх властивостей обумовлюють характер і сутність стягнень за порушення трудової дисципліни та механізм їх застосування. Саме вихідні, основоположні засади формують собою соціально-ідеологічну конструкцію стягнень, а також визначають їх гуманістичний вектор, який відповідає правовому, демократичному статусу держави. Втім, як недолік варто відзначити той факт, що окреслені нами принципи не віднайшли свого законодавчого закріплення, а відтак ця прогалина має бути усунена у майбутньому Трудовому кодексі України, прийняття якого є актуальним для сучасної української держави.

Ключові слова: *принципи, принципи права, стягнення, правопорушення, трудова дисципліна, трудове законодавство.*

The relevance of the article lies in the fact that the application of disciplinary sanctions for violation of labor discipline is a complex process in its essence, content and purpose, and therefore such a process should be based on a system of starting points, initial ideas, which are commonly called principles in the scientific literature. The study of the latter has important theoretical and practical significance, since the principles form not only the ideological basis of this institute, they directly affect its further development and effective functioning. In addition, the principles themselves provide the conditions under which sanctions will be applied in such a way as to ensure an adequate level of compliance with the principles of legality and justice in the field of labor in general. The purpose of the article is: to establish a circle and to provide a description of the key principles of the application of fines for violation of labor discipline. In the article, based on the analysis of the scientific views of scientists, the author's definition of the concept of the principles

of applying sanctions for violation of labor discipline is proposed. Attention is focused on the fact that there is currently no unified approach to the list of relevant principles in the scientific literature, and therefore the author's vision regarding the scope and content of the latter is formed. It is emphasized that the principles outlined in the article have not found their legislative consolidation, and therefore this gap should be eliminated in the future Labor Code of Ukraine, the adoption of which is urgent. It was concluded that the principles, due to their internal properties, determine the nature and essence of sanctions for violation of labor discipline and the mechanism of their application. It is the initial, fundamental principles that form the socio-ideological construction of sanctions, and also determine their humanistic vector, which corresponds to the legal, democratic status of the state. However, as a shortcoming it is worth noting the fact that the principles outlined by us have not found their legislative consolidation, and therefore this gap should be eliminated in the future Labor Code of Ukraine, the adoption of which is relevant for the modern Ukrainian state.

Key words: *principles, principles of law, recovery, offense, labor discipline, labor legislation.*

Постановка проблеми. Застосування дисциплінарних стягнень за порушення трудової дисципліни є складним за своєю сутністю, змістом та призначенням процесом, а тому такий процес має базуватись на системі відправних начал, вихідних ідей, які в науковій літературі прийнято називати принципами. Вивчення останніх має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки принципи формують не тільки ідейну основу даного інституту, вони прямо впливають на його подальший розвиток та ефективність функціонування. Окрім того, саме принципи забезпечують умови, за яких стягнення будуть застосовуватись таким чином, щоб забезпечити належний рівень дотримання засад законності та справедливості у сфері праці взагалі.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані із застосуванням стягнень за порушення трудової дисципліни, у своїх наукових працях розглядали: А. В. Драбаніч, Н. І. Дуравкіна, Т. В. Євась, І. П. Жигалкін, М. М. Клемпарський, Т. В. Колеснік, В. Л. Костюк, С. С. Лукаш, В. В. Серeda, Н. М. Степакова, М. І. Хавронюк та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в юридичній літературі відсутні комплексні напрацювання, присвячені характеристиці принципів застосування стягнень за порушення трудової дисципліни.

Саме тому метою статті є: встановити коло та надати характеристику ключовим принципам застосування стягнень за порушення трудової дисципліни.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових поглядів вчених дає змогу говорити про те, що загальними ознаками поняття «принцип» з точки зору правової науки є наступні: 1) принципи є абстрактними правовими положеннями, які уособлюють в собі загально-соціальне, домінуюче в державі бачення змісту, призначення і ролі права, як регулятора суспільно-правових відносин; 2) на відміну від правових норм, принципи можуть існувати поза чітких формальних рамок та бути вираженими у сукупності правових положень; 3) принципи відрізняються найвищим ступенем імперативності, у зв'язку із чим є обов'язковими для дотримання всіма суб'єктами правовідносин, незалежно від сфери суспільного життя, в яких вони виникають; 4) принципи характеризуються високим ступенем стабільності та незмінюваності.

Зважаючи на вище викладене, принципи застосування стягнень за порушення трудової дисципліни представляють собою сукупність основоположних засад, вихідних ідей, базових начал, які характеризують зміст та встановлюють призначення, правову природу і цінність стягнень за порушення трудової дисципліни, а також особливості їх нормативно-правового регулювання та механізму застосування.

На сторінках юридичної літератури принципи в праві класифікують по-різному. Так, залежно від свого характеру принципи права поділяються на соціально-економічні, політичні, ідеологічні, релігійні, естетичні і спеціально-юридичні. Особливість останніх, на думку М. С. Кельмана, полягає в тому, що вони відповідають на питання, як відображається в праві його соціальна основа, яка структура права і який характер правового регулювання суспільних відносин [1, с. 287]. Залежно від типу права М. М. Марченко виділяє принципи права, властиві рабовласницькому, феодальному, капіталістичному та соціальному праву, а також принципи, що притаманні праву, перехідному від одного типу права до іншого [2, с. 46]. До принципів безпосередньо юридичної відповідальності, як правило, відносять принципи: справедливості, законності, невідворотності, відповідності вчиненому порушенню, гуманізму, обгрунтованості тощо [3, с. 172–173].

На нашу думку, стягнення за порушення трудової дисципліни застосовуються з огляду на наступний перелік принципів:

– принцип законності. Як доречно вказує Л.В. Бєлая, поняття «законність» характеризує правову дійсність під кутом зору практичного здійснення права, ідейно-політичних основ правової системи, її зв'язків з ключовими суспільно-політичними інститутами, з політичним режимом даного суспільства та процесами державотворення в цілому. Автор особливу увагу приділяє питанню характеристики особливостей законності. Законність – це особливий стан (режим), що виражений в юридичній діяльності. Сама по собі правозастосовча і правореалізаційна діяльність ще не є законністю. Вони відповідають законності, виступаючи не елементами її змісту, а її носіями. Автор підкреслює, що законність пов'язана з державним суверенітетом. Закони держави мають загальну обов'язковість. Це означає, що їх сила розповсюджується не тільки на державні органи, посадових осіб і громадян, але і на громадські організації та їх органи. Законність слід визначати як заснований на вивченні об'єктивних потреб суспільного розвитку метод державного управління суспільством. Законність як вимога, що походить від держави та її органів, виражена в організаторській та виховній діяльності, вона виступає в цьому випадку методом державного управління суспільством. Законність – це вимога суспільства і держави, що полягає в точній та неухильній реалізації правових норм усіма членами суспільства [4, с.12]. Таким чином, законність – це принцип який уособлює ідею-вимогу щодо безумовної відповідності поведінки та діяльності суб'єктів правовідносин, зокрема, трудових, а також функціонування правових явищ положенням чинного законодавства України. Підкріплюється даний принцип статтею 19 Конституції України де вказано, що правовий порядок в державі ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [5]. В питанні застосування стягнень за порушення трудової дисципліни законність виражена у декількох моментах. По-перше, відповідно до пункту 22 частини 1 статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них [5].

– принцип дотримання прав та свобод людини і громадянина. Відповідно до статті 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [5]. Згідно із цим принципом притягнення працівника до відповідальності за порушення трудової дисципліни та застосування до нього дисциплінарних стягнень в одному разі не може порушувати його природні, базові права, як людини, зокрема, право на свободу думки, повагу до честі та гідності, вільний розвиток особистості, таємниці листування і телефонних розмов, невтручання в його особисте та сімейне життя і таке інше. Визначення особи винної у порушенні трудової дисципліни може мати лише локальні наслідки, обмежені правовідносинами на підприємстві, в установі та організації. Поряд із цим, не можуть зазнавати порушень мінімальний, вихідний перелік трудових прав працівників. Незважаючи на трудо-правові наслідки дисциплінарних стягнень, їх негативність не є необмеженою. Так, Загальною декларацією прав людини від 10.12.1948 проголошено, що кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття. Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю. Кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення. Кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів [6].

– принцип рівності при застосування дисциплінарних стягнень. Свого часу ще Аристотель зауважував, що рівність – це морально-правове підґрунтя справедливості. Подібна концепція увійшла в основу сучасного розуміння категорії «рівність», котра розкривається, як закріплення рівних вихідних позицій життєвого шляху кожного індивіда, однаковість доступу до суспільних культурних благ, відмова від будь-яких безпідставних привілеїв, відмова від довічного закріплення будь-яких форм ієрархічного соціального статусу. Рівність є необхідною передумовою розвитку, насамперед, особистості в суспільстві, надає можливість вільної розвитку та конкуренції. Сутність рівності полягає в гарантованій законом рівної можливості усіх громадян користуватися

наданими їм правами і свободами, у рівній можливості виконувати свої обов'язки [7; 8, с.91-92]. Принцип рівності є однією із ключових правових засад функціонування правової системи нашої держави, факт чого підкріплено конституційними положеннями. Відповідно до основного закону усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [9].

Рівність в трудовій сфері закріплюється статтею 2-1 КЗпП, згідно із якою забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому громадському об'єднанні, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їхніх прав, повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також сприяння особі у здійсненні такого повідомлення, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання [9]. Тож, рівність, виходячи із змісту даного принципу, передбачає одноманітність застосування стягнень за порушення трудової дисципліни в процесі притягнення працівника до юридичної відповідальності, зокрема дисциплінарної. Тобто покарання особи повинно виходити виключно зі складу вчиненого нею правопорушення, а не будь-яких суб'єктивних ознак. З цього приводу наголошується в Конвенції МОП №158 про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця 1982 року, де прописано, що звільнення працівника, у тому числі у вигляді покарання, не може бути законним, якщо реалізовано з такої причини, як: а) членство у профспілці або участь у профспілковій діяльності в неробочий час чи, за згодою роботодавця, в робочий час; б) намір стати представником працівників, виконання тепер або в минулому функцій представника працівників; в) подання скарги або участь у справі, порушеній проти роботодавця за звинуваченням у порушенні законодавства чи правил, або звернення компетентних адміністративних органів; г) раса, колір шкіри, стать, сімейний стан, сімейні обов'язки, вагітність, віросповідання, політичні погляди, національність або соціальне походження; е) відсутність на роботі в період перебування у відпустці по материнству [10].

– принцип об'єктивності. І.В. Чурікова пише, що об'єктивність – це дійсне, незалежне від волі та свідомості людини, існування світу, предметів, їх властивостей і відношення; належність до об'єктивної дійсності; відповідність об'єктивній дійсності, неупередженість. Об'єктивність як категорія, що показує правильне відображення у свідомості явищ реальної дійсності [11, с. 116]. В свою чергу, на думку В.А. Лавровського, принцип об'єктивності вимагає від суб'єкта пізнання виходити з самого об'єкта, з притаманних йому об'єктивних закономірностей функціонування і розвитку. «Об'єктивність – це такий зміст у соціальному знанні, який не залежить ані від людини, ані від людства», – пише науковець [12, с.107]. Тобто об'єктивність описує щось у його вихідному значенні, стані, вигляді. Наприклад, бачити ситуацію об'єктивно, означає розглядати її неупереджено, без прикрас, основуючись на суворих фактах. В рамках застосування стягнень за порушення трудової дисципліни принцип об'єктивності відіграє важливу роль та доповнює вихідну засаду рівності. Згідно до нього, покарання працівника повинно: по-перше, ґрунтуватись на реально доведеному факті вчинення ним порушення трудової дисципліни та наявності відповідних негативних наслідків; по-друге, відповідати, в першу чергу, тяжкості цих наслідків, а вже потім інтересам роботодавця; по-третє, відповідати особі працівника та чинити на нього достатній виховний вплив.

Крім цього, застосування дисциплінарного стягнення в жодному разі не може носити характер мобінгу. Відповідно до статті 2-2 КЗпП мобінг (цькування) – систематичні (повторювані)

тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність. Вчинення мобінгу (цькування) заборонено. Формами психологічного та економічного тиску, зокрема, є: а) нерівна оплата за працю рівної цінності, яка виконується працівниками однакової кваліфікації; б) безпідставне позбавлення працівника частини виплат (премій, бонусів та інших заохочень); в) необґрунтований нерівномірний розподіл роботодавцем навантаження і завдань між працівниками з однаковою кваліфікацією та продуктивністю праці, які виконують рівноцінну роботу тощо [9].

– принцип оскаржуваності. Зміст даного принципу розкрито в нормах КЗпП та Конвенції МОП №158 про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця 1982 року. Зокрема, в статті 150 Кодексу прописано, що накладене дисциплінарне стягнення може бути оскаржене працівником у порядку, встановленому чинним законодавством. Більш детально право на оскарження описано в Конвенції (стаття 8): «Працівник, який вважає, що його звільнили необґрунтовано, має право оскаржити це рішення, звернувшись до такого безстороннього органу, як суд, трибунал у трудових питаннях, арбітражний комітет чи до арбітра. У випадках, коли припинення трудових відносин було санкціоновано компетентним органом, параграф 1 цієї статті може застосовуватися з урахуванням національних законодавства й практики. Можна вважати, що працівник відмовився від свого права оскаржити рішення про звільнення, якщо він не скористався з цього права протягом розумного терміну після припинення трудових відносин» [9].

Висновки. Таким чином, на підставі викладеного можна вказати, що принципи в силу внутрішніх властивостей обумовлюють характер і сутність стягнень за порушення трудової дисципліни та механізм їх застосування. Саме вихідні, основоположні засади формують собою соціально-ідеологічну конструкцію стягнень, а також визначають їх гуманістичний вектор, який відповідає правовому, демократичному статусу держави. Втім, як недолік варто відзначити той факт, що окреслені нами принципи не віднайшли свого законодавчого закріплення, а відтак ця прогалина має бути усунена у майбутньому Трудовому кодексі України, прийняття якого є актуальним для сучасної української держави.

Список використаних джерел:

1. Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави і права: Підруч. Львів: "Новий Світ 2000", 2004. 584 с.
2. Лаврів О. Я. Система принципів трудового права України: дисертація. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. 2006. 211 с.
3. Кириченко В. М. Теорія держави і права: модульний курс : навч. посіб. Кириченко В. М., Куракін О. М. К. : Центр учбової літератури, 2010. 264 с.
4. Белая Л.В. Удосконалення інституту юридичної відповідальності як фактор формування демократичної, соціальної, правової держави: автореферат. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України. 2009. 20 с.
5. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Офіційний вісник України. 2010. №72,1. Ст.2598.
6. Загальна декларація прав людини: декларація, міжнародний документ від 10.12.1948. Офіційний вісник України. 2008. №93. Ст.3103.
7. Гетьман-П'ятовська І.А. Право та мораль: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії: дисертація. Київ: Національна академія наук України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. 2007. 210 с.
8. Коваль О.А. Принципи процесуального права та їх втілення в законодавчій регламентації діяльності міліції України: дисертація. Київ: Київський національний університет внутрішніх справ. 2005. 198 с.
9. Кодекс законів про працю України: кодекс від 10.12.1971 №322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до №50.
10. Конвенція МОП N 158 про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця 1982 року: конвенція, міжнародний документ від 22.06.1982 №158. Офіційний вісник України. 2007. №92. Ст.3388.

11. Чурікова І.В. Всебічність, повнота й об'єктивність процесуальної діяльності слідчого: дисертація. Київ: Київський національний університет внутрішніх справ. 2009. 223 с.
12. Шестак С.В. Недержавний контроль за діяльністю міліції: теоретико-правовий аспект: дисертація. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2009. 199 с.

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

УДК 349.41

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.11>

САРКІСОВА Т.Б.

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС**

**CRIMINAL LIABILITY FOR LAND OFFENCES IN THE CONTEXT
OF ADAPTATION UKRAINIAN LEGISLATION TO THE EU LAW**

Стаття присвячена дослідженню змісту чинного європейського законодавства в сфері кримінально-правового механізму захисту земель та ґрунтів та можливих необхідних шляхів адаптації інституту кримінальної відповідальності за земельні правопорушення, передбаченого в Україні. Відмічається, що необхідність проведення дослідження обумовлена розпочатим процесом комплексної реформи кримінального законодавства, особливим значенням українських земель та ґрунтів для забезпечення світової продовольчої безпеки та транскордонною природою процесів, пов'язаних із заподіянням шкоди земельним ресурсам.

Визначається існуючий ступінь адаптованості положень чинного українського законодавства до європейських підходів щодо переліку діянь, які мають бути криміналізовані на національному рівні, визначення об'єкта кримінально-правової охорони та форми вини, порядку визначення поняття «небезпека» при визначенні суспільно небезпечних наслідків та кримінальної відповідальності юридичних осіб. Завдяки проведеному детальному аналізу зазначених положень автор визначає основні напрямки подальшої роботи в цій частині.

В результаті проведеного комплексного аналізу констатується, що українська концепція кримінально-правової охорони земель в цілому відповідає мінімальним вимогам, визначеним в законодавстві ЄС. В той же час відмічається, що незважаючи на запроваджені як в українському, так і європейському законодавстві заходи кримінально-правового захисту земельних ресурсів, продовжується деградація, ерозія, забруднення земель тощо. А тому відмічається, що при адаптації українського законодавства до законодавства ЄС варто звернути увагу на проект нової Директиви ЄС по боротьбі з екологічними злочинами та доцільність запозичення вдалого національного досвіду країн ЄС, зважаючи що законодавство ЄС запроваджує лише необхідний мінімум.

Ключові слова: адаптація, кримінальна відповідальність, земельні правопорушення, кримінально-правові заходи охорони земель та ґрунтів ЄС, Директива ЄС 2008/99/ЄС.

The article aims to carry out the analysis of main trends of development and features of Ukrainian legislation harmonization with the approaches of the European Union (EU) to protect land and soil from criminal encroachment. The analysis of the Directive

2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law as the main legislative act in EU framework was made as well as challenges for its implementation in Ukraine were explored.

The author conducted research of provisions in Criminal Code of Ukraine for land offences for compliance with the EU directive contains material criminal rules for the protection of the environment on such points as the definition of types of criminal offenses; the issue of assistance; incitement and incitement to commit these criminal offenses; criminal sanctions; criminal liability of legal persons; as well as criminal sanctions for legal entities.

As a result of the study it must be acknowledged that Directive 2008/99/EC stipulates only the minimum standards the EU Member states are obliged to use in the national legislation. The current provisions in Criminal Code of Ukraine correspond in general to this minimum. At the same time the proposals for the improvement of Ukrainian legislation were made.

Based on comparison analysis provided by the Ukrainian scientists and the low effectiveness of the existing EU framework for criminal protection of natural resources the author outlines the necessity to implementation of successful experience of EU countries in Ukrainian legislation.

Key words: *harmonization, criminal liability, land offences, Directive 2008/99/EC, the protection of land through criminal law.*

Постановка проблеми. Після рішення Європейської ради про початок переговорів щодо вступу України до Європейського Союзу (далі – ЄС) в грудні 2023 р. почався новий етап адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Інститут кримінальної відповідальності належить до сфер адаптації національного законодавства до вимог законодавства ЄС, що впливає з положень Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р. Крім іншого, адаптація кримінальної відповідальності за земельні правопорушення є актуальною та невідкладною і зважаючи на ряд інших обставин. Розпочатий процес комплексної реформи кримінального законодавства, особливе значення українських земель та ґрунтів для забезпечення світової продовольчої безпеки, транскордонна природа багатьох процесів пов'язаних із заподіянням шкоди земельним ресурсам тощо свідчать про невідкладну необхідність міждержавної координації заходів, в т.ч. кримінально-правових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правової відповідальності за земельні правопорушення в Україні та країнах ЄС достатньо повно розглядаються в порівняльно-правовому аспекті таким українськими вченими в сфері кримінального та земельного права як Бабіков О. [7], Дудоров О., Каменський Д., Ладиченко В. [1], Лісова Т. [2], Мовчан Р. [3, 4, 5, 6], Савченко А. [7], Шарапова С. [2] та інші. **Метою** даної наукової роботи є дослідження необхідних шляхів реформування інституту кримінальної відповідальності в контексті адаптації національного законодавства до законодавства ЄС. Для її досягнення було опрацьовано також роботи зарубіжних вчених, присвячених аналізу змісту основних джерел права ЄС – *Acquis Communautaire* – щодо застосування кримінального права для захисту довкілля [8, 9, 10, 11].

Виклад основного матеріалу. Перші напрацювання в сфері кримінально-правової охорони довкілля були здійснені органами Ради Європи. Як результат – було підготовлено дві конвенції: 1) Конвенція про відповідальність за шкоду, спричинену небезпечною для навколишнього середовища діяльністю, що була прийнята в м. Лугано 21 червня 1993 р. (основною ідеєю якої є встановлення суворої відповідальності (без вини) на основі принципу «забруднювач платить») та 2) Конвенція про кримінально-правову охорону навколишнього середовища від 4 жовтня 1998 р. в Страсбурзі [12].

При розробці даних Конвенцій були враховані основні положення двох резолюцій конгресу Міжнародної Асоціації Кримінального Права (AIDP)¹: гамбурзького 1979 р., що кримінальне право відіграє лише допоміжну роль в забезпеченні реалізації цивільно-правових та

¹ Хоча Конгреси AIDP це передусім наукове зібрання, однак в них беруть участь не лише вчені-юристи, але й офіційні представники держав, що відіграють суттєву роль в законотворчому процесі в своїх країнах, тому дуже часто положення резолюцій впливають на кримінальну правотворчість.

адміністративних заходів і застосовується при вчиненні серйозних правопорушень та 15 Міжнародного Конгресу AIDP в Ріо-де-Жанейро (1994 р.), де зазначалось, що мінімальною вимогою до національного законодавства є розуміння екологічного злочину як винного діяння, що призводить до суттєвої шкоди навколишньому середовищу, або діяння, що порушує встановлені екологічні стандарти і створює реальну або безпосередню (конкретну) загрозу (небезпеку) для навколишнього середовища.

Конвенція про кримінально-правову охорону навколишнього середовища від 4 жовтня 1998 р. (далі Конвенція 1998р.) в ст. ст. 2-4 вперше визначила, які діяння мають бути криміналізовані на національному рівні. І хоча Конвенція 1998 р. була підписана тільки 13 державами, а ратифікована Естонією, її ідеї згодом були покладені в основу Рамкового рішення Ради Європейського Союзу 2003/80/ЖНА про кримінально-правову охорону навколишнього середовища від 23 січня 2003 р. (надалі – Рамкове рішення 2003/80/ЖНА) [13], а згодом і Директиви ЄС 2008/99/ЄС по застосуванню кримінального права для захисту навколишнього середовища (надалі – Директива ЄС 2008/99/ЄС) [14].

Слід зауважити, що Європейські стандарти в сфері охорони навколишнього природного середовища формуються як ЄС, так і Радою Європи як незалежною від ЄС організацією, в яку на сьогодні входить 41 країна, серед яких Україна. В той час як директиви ЄС є обов'язковими для країн ЄС з моменту їх прийняття, органи Ради Європи не уповноважені приймати обов'язкові для країн-учасниць правові норми, тому основна форма її діяльності – підготовка конвенцій, які стають обов'язковими для виконання лише після їх ратифікації як окремими державами, так і ЄС в цілому. Тому Україна в процесі адаптації свого законодавства до законодавства ЄС зобов'язана враховувати лише Директиви ЄС. Тому в сфері адаптації інституту кримінальної відповідальності за земельні правопорушення для України і становить інтерес, передусім, Директива ЄС 2008/99/ЄС, оскільки її положення держави-члени ЄС мають враховувати у національному законодавстві як необхідний мінімум, залишаючи за собою право впроваджувати більш суворі заходи [15, с. 1549].

Так, Директива ЄС 2008/99/ЄС в ст.3 визначає перелік діянь, які мають бути криміналізовані на національному рівні. Серед них, зокрема, мають бути такі протиправні діяння, що заподіюють шкоду якості ґрунту (soil), як:

- 1) викид, емісія або введення речовини чи іонізуючого випромінювання в/на землю, якщо це спричинило або може спричинити смерть людини або суттєву шкоду її здоров'ю або значну шкоду якості ґрунту (п. «а»);
- 2) небезпечне поводження з відходами (збирання, транспортування, видалення, переробка, експорт/імпорт відходів), якщо це викликало або може викликати смерть людини, суттєву шкоду її здоров'ю або суттєве погіршення якості ґрунту (п. «b» та «с»);
- 4) експлуатація об'єкта підвищеної небезпеки, що заподіює або може заподіяти за його межами смерть людини, суттєве погіршення її здоров'я або суттєве погіршення ґрунту (п. «d»);
- 5) діяльність з ядерними матеріалами та іншими небезпечними радіоактивними речовинами, що викликає або може викликати смерть людини, суттєве погіршення її здоров'я або суттєве погіршення стану ґрунту (п. «e»).

Аналіз злочинів, передбачених в ст.3 Директиви ЄС 2008/99/ЄС, дозволяє відмітити ряд особливостей.

По-перше, особливим об'єктом кримінально-правової охорони є ґрунт як поверхневий шар земної кори, що являє собою поєднання мінеральних речовин, води, живих організмів та виконує соціально-економічну та екологічну функції (абз. 1 п. 1 Стратегії охорони ґрунтів від 22 вересня 2006 р.) [16].

По-друге, для всіх вищевказаних злочинів вина у формі умислу або необережності визнана необхідною умовою відповідальності. Якщо згадати Конвенцію 1998р., де для абсолютної більшості злочинів характерною була суб'єктивна сторона у вигляді умислу, за єдиним виключенням², Директива ЄС 2008/99/ЄС застосувала суворіший підхід до встановлення кримінальної відповідальності залежно від суб'єктивної сторони. Так, в ст.3 Директиви передбачено, що держави мають встановити відповідальність за злочини не лише при наявності умислу (як це передбачено Конвенцією 1998р.), але й необережності.

² Мова йде про злочин, передбачений п. 1 «а» ст. 2 Конвенції 1998 р.: «викид, емісія або введення речовини чи іонізуючого випромінювання в землю, якщо це спричинило смерть людини або суттєву шкоду її здоров'ю», для якого достатньою була вина у формі необережності.

По-третє, для всіх злочинів обов'язковою умовою відповідальності є протиправність, яка проявляється у вигляді порушення закону, адміністративного розпорядження або рішення компетентного органу.

По-четверте, слід звернути увагу і на те, що Директива ЄС 2008/99/ЄС відмовилась від дуалістичного розуміння та застосування поняття «небезпека» при визначенні суспільно небезпечних наслідків, яке мало місце в Конвенції 1998р. В ст. 2 Конвенції поняття «небезпека» вжито в двох різних значеннях: в п. 1 б) – як «класичний» приклад реальної небезпеки – «створює суттєву небезпеку», а в п. 2-5 – «може створити небезпеку» – як приклад потенційного, можливо віддаленого в часі, прояву небезпеки.

Директива ЄС 2008/99/ЄС продовжує ідею необхідності введення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб (ст.6), вперше відображену в Конвенції 1998 р. Зазначалось, що держава має здійснити заходи, необхідні для реалізації кримінальних або адміністративних санкцій щодо юридичних осіб³, в інтересах яких злочини, передбачені ст. 3, були скоєні їх керівними органами або учасниками цих органів чи їх представниками в інтересах юридичної особи. При цьому відповідальність корпорації, не виключає кримінального покарання фізичної особи.

Однак при визначенні санкцій Директива ЄС 2008/99/ЄС обмежується визначенням їх як «ефективні та адекватні» (ст. 7). Приблизний перелік цих санкцій можна знайти в ст. 6 Рамкового Рішення 2003/80/ЈНА серед яких, зокрема, позбавлення права на державну допомогу або гранти; постійна або тимчасова дискваліфікація (заборона) у здійсненні підприємницької або промислової діяльності; встановлення судового нагляду; винесення судового ордеру на ліквідацію підприємства або зобов'язання вжити заходів з метою недопущення повторного злочину.

Проведений аналіз норм європейського законодавства та аналіз норм вітчизняного права дає можливість констатувати наступне.

По-перше, в ході реформування кримінального законодавства України та прийняття чинного КК України 2001 р. [17] було виділено окрему главу (глава 8 – «Злочини проти довкілля»), що об'єднала всі склади кримінальних правопорушень в сфері екології, в тому числі і суспільно небезпечні діяння в сфері використання та охорони земель. Зокрема, було встановлено відповідальність за заподіяння шкоди земельним ресурсам в одному випадку як за процес, в іншому – як за результат, що в повній мірі відповідає формулюванням складів злочинів, передбачених Директивою ЄС 2008/99/ЄС.

Так, в ст. 236 КК України передбачено відповідальність за екологічне забруднення значних територій як *результат* порушення порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, а в ст. 254 КК України встановлено відповідальність за *процес* – за тривалого зниження або втрату родючості земель, виведення їх з сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару та порушення структури ґрунту внаслідок безгосподарського використання земель.

В ст. 239 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за забруднення і псування земель, терміни «забруднення» і «псування» можна розглядати одночасно і як *процес*, і як *результат*. В ч. 1 зазначено про забруднення і псування землі як наслідок, який є результатом порушення особою спеціальних правил. А вже потім забруднення або псування породжують настання похідних наслідків – створення загрози заподіяння шкоди життю, здоров'ю людей або довкіллю чи реальне заподіяння такої шкоди. Останні виступають кваліфікуючими обставинами у складі цього злочину (ч.2. ст.239 КК України).

По-друге, КК України, як і законодавство ЄС, визнає об'єктом охорони ґрунтовий покрив. Той факт, що в законодавстві ЄС при визначенні об'єкта земельного правопорушення вживається термін ґрунт (soil), а чинний КК України оперує терміном «землі» не є підставою для розуміння їх як двох різних об'єктів злочину. Хоча чинне земельне законодавство в якості об'єкта правової охорони передбачає окремо землі (ст. 162 ЗК України) і окремо ґрунт (ст. 168 ЗК України), в літературі зроблено обґрунтований висновок, що вжите у КК України поняття «землі» збігається з поняттям ґрунт [18]. Детальний аналіз співвідношення понять «земля» і «ґрунт» як об'єкту злочину, передбаченого ст. 239 КК України, був проведений і Шульгою А.М. [19]. Це обумовлюється

³ В той же час ч.3 ст. 9 Конвенції залишає за державами право не приймати інституту юридичної відповідальності юридичних осіб, встановивши, що 1) вимоги Конвенції вважаються виконаними, якщо вводиться хоча б адміністративна відповідальність, а не кримінальна, юридичних осіб, за діяння, передбачені ст.2; 2) держава взагалі може не приймати даного положення.

тим, що забруднюючі речовини, відходи чи інші матеріали потрапляють саме у верхній шар землі – ґрунт, який є найбільш важливою складовою земель незалежно від їх категорії.

По-третє, українська концепція відповідальності за заподіяння шкоди землі спирається на класичну конструкцію небезпеки. В усіх статтях КК України передбачає кримінальну відповідальність або за шкоду, яка вже реально проявилась (ст. 236, ст. 254 КК України) або *створила небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля* (ст. 239 КК України).

Концепція «потенційної небезпеки» не знайшла закріплення в КК України, так само, як і в Директиві ЄС 2008/99/ЄС, на відміну від Конвенції 1998р., в якій щодо більшості злочинів, передбачених ст. 2, мова йде не лише про сам факт небезпеки, а про можливість такої небезпеки (*якщо це може створити небезпеку...*).

По-четверте, одним із революційних для інституту кримінальної відповідальності за порушення в сфері земельних відносин залишається концепція визнання юридичної особи як його суб'єкту.

Висновок. Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що українська концепція кримінально-правової охорони земель в цілому відповідає мінімальним вимогам, визначеним в законодавстві ЄС.

Втім, аналізуючи ефективність запроваджених Директивою ЄС 2008/99/ЄС мінімальних вимог до правових механізмів захисту ґрунтів в ЄС, Європейська Комісія констатує її близькість до критичного мінімуму, зважаючи на існуючі факти деградації, ерозії, забруднення тощо [20]. З огляду на зазначене, 15 грудня 2021 року Європейська Комісія прийняла проєкт нової Директиви ЄС по боротьбі з екологічними злочинами [21] в світлі прийнятої Зеленої Угоди ЄС, де передбачено нові види злочинів, встановлено мінімальний рівень санкцій та запроваджено нові їх види, пропонуються заходи щодо підвищення ефективності співпраці правоохоронних органів, а також передбачено зобов'язання країн – членів підтримувати осіб, які повідомляють про злочини та співпрацюють з правоохоронними органами. Однак до моменту затвердження нової Директиви ЄС ефективним, з нашої точки зору, буде врахування існуючого в країнах ЄС ефективного досвіду, зважаючи на те, що Директиви ЄС встановлюють лише обов'язковий мінімум вимог.

Список використаних джерел:

1. Ladychenko, V., Yara, O., Uliutina, O., & Golovko, L. (2019). Environmental Liability in Ukraine and the EU. *European Journal of Sustainable Development*, 8(2), 261–267.
2. Lisova, T., & Sharapova, S. (2020). Legal issues of protection of agricultural land in Ukraine at the present stage. *Amazonia Investiga*, 9(27), 209–216. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.22>
3. Movchan, R. O. (2016) Criminal law protection of land resources according to the legislation of the post socialist countries of Central and Eastern Europe. *Visegrad Journal on Human Rights*, 3, 130–135.
4. Movchan, R., Vozniuk, A., Burak, M., Areshonkov, V., & Kamensky, D. (2021a). Criminal law counteraction to land pollution in the EU countries: searching for the optimal model. *Amazonia Investiga*, 10(42), 15–23. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.42.06.2>.
5. Movchan, R., Kamensky, D., Pysmensky, Y., Dudorov, O., & Prokofieva-Yanchylenko, D. (2023). Protection of the environment under the draft Criminal Code of Ukraine and the European criminal law: a comparative study. *Amazonia Investiga*, 12(64), 65–72. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.64.04.6>
6. Roman Movchan, Dmitry Kamensky. Criminal liability for soil pollution in Western Europe and Ukraine: A comparative study, *Soil Security*, Volume 14, 2024, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2667006224000030#bib0025>
7. Savchenko, A., Babikov, O., & Oliinyk, O. (2017). Comparative and Legal Analysis of Criminal and Legal Protection of Individual Components of Natural Environment: European Experience. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 8(7), 2209–2216.
8. Faure, M. (2017). The Development of Environmental Criminal Law in the EU and its Member States. *Review of European Community & International Environmental Law*, RECIEL 26 (2), 139–146.
9. Glæsner, N., Helming, K., & De Vries, W. (2014). Do current European policies prevent soil threats and support soil functions? *Sustainability*, 6 (12), 9538–9563. <https://www.mdpi.com/2071-1050/6/12/9538>
10. OKUYUCU ERGÜN, Güneş. (2021). “ENVIRONMENTAL CRIMINAL LAW IN THE EUROPEAN UNION”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 70, no. 3 (October 2021): 909–24: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1828372>

11. Bytyqi V, Morina F. (2023). The International Standards on the Protection of the Environment through Criminal Law – Special Focus on the EU Directive on Environmental Crime. Polish Journal of Environmental Studies. 2023; 32(2):1545-1554. URL: <https://www.pjoes.com/The-International-Standards-on-the-Protection-nof-the-Environment-through-Criminal,152146,0,2.html>
12. Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, (ETS No. 172), Strasbourg, April 11, 1998.- URL: <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/172.htm>
13. Council Framework Decision 2003/80/JHA of 27 January 2003 on the protection of the environment through criminal law. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003F0080:EN:HTML>
14. Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008L0099:EN:HTML>
15. Bytyqi V, Morina F. (2023). The International Standards on the Protection of the Environment through Criminal Law – Special Focus on the EU Directive on Environmental Crime. Polish Journal of Environmental Studies. 2023; 32(2):1545-1554. URL: <https://www.pjoes.com/The-International-Standards-on-the-Protection-nof-the-Environment-through-Criminal,152146,0,2.html>
16. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Thematic Strategy for Soil Protection [SEC(2006)620] [SEC(2006)1165]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52006DC0231>
17. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
18. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2001;
19. Шульга А.М. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект, 2019 р. Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019.
20. Commission staff working document, Evaluation of Directive 2008/99/EC, SWD (2020) 259 final of 28 October 2020// Explanatory Memorandum to Proposal for a DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on the protection of the environment through criminal law and replacing Directive 2008/99/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52021PC0851>
21. Proposal for a DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on the protection of the environment through criminal law and replacing Directive 2008/99/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52021PC0851>

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.12>

БАСКО А.В.

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ**

**ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING THE ACTIVITIES
OF LOCAL GOVERNMENT BODIES IN UKRAINE**

В статті досліджено адміністративно-правові засади діяльності органів місцевого самоврядування в Україні та запропоновано окремі напрямки їх удосконалення.

Встановлено, що механізм міжнародно-правового регулювання місцевого самоврядування характеризується значною неоднорідністю, оскільки він складається з норм, що мають як загальнообов'язковий, так і рекомендаційний характер, а міжнародне право питанням функціонування місцевого самоврядування приділяє мінімум уваги, але в рамках європейської підсистеми міжнародного права сформований достатньо широкий та ефективний правовий механізм, що регламентує різноманітні аспекти діяльності органів місцевого самоврядування, їх відносини з органами державної влади та населенням ядром якого є Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 р.

Доведено, що законодавчий рівень адміністративно-правового регулювання місцевого самоврядування характеризується надмірною множинністю законів, що регулюють різноманітні аспекти функціонування системи місцевого самоврядування в Україні і часто вступають у колізії між собою. З метою вирішення цієї проблеми обґрунтовано необхідність розробки єдиного Муніципального кодексу України. Локальний рівень правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування, важливими компонентами якого є статuti територіальних громад та регламенти місцевих рад, не має необхідної ефективності, що зумовлено надмірною законодавчою деталізацією повноважень органів місцевого самоврядування. Тому при розробці проекту Муніципального кодексу України доцільний перехід до рамкового визначення їх повноважень з наступною деталізацією на локальному рівні.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, правове регулювання діяльності органів місцевого самоврядування, адміністративно-правові засади діяльності органів місцевого самоврядування в Україні, напрямки удосконалення, Муніципальний кодекс України.

The article examines the administrative and legal foundations of the activities of local self-government bodies in Ukraine and suggests specific directions for their improvement.

It was established that the mechanism of international legal regulation of local self-government is characterized by significant heterogeneity, since it consists of norms that are both generally binding and recommendatory in nature, and international law pays minimal attention to the functioning of local self-government, but within the framework of the European subsystem of international law a sufficiently broad and effective legal

mechanism has been formed that regulates various aspects of the activities of local self-government bodies, their relations with state authorities and the population, the core of which is the European Charter of Local Self-Government of 1985.

It has been proven that the legislative level of administrative and legal regulation of local self-government is characterized by an excessive plurality of laws that regulate various aspects of the functioning of the system of local self-government in Ukraine and often come into conflict with each other. In order to solve this problem, the need to develop a single Municipal Code of Ukraine is substantiated. The local level of legal regulation of the activities of local self-government bodies, important components of which are the statutes of territorial communities and the regulations of local councils, does not have the necessary effectiveness, which is due to excessive legislative detailing of the powers of local self-government bodies. Therefore, when developing the draft of the Municipal Code of Ukraine, it is advisable to move to a framework definition of their powers with subsequent detailing at the local level.

Key words: *local self-government bodies, legal regulation of the activities of local self-government bodies, administrative and legal principles of the activities of local self-government bodies in Ukraine, areas of improvement, Municipal Code of Ukraine.*

Постановка проблеми. Людиноцентризм та демократичність є найважливішими засадами організації та діяльності будь-якої системи управління, що спрямовується на забезпечення сталого розвитку сучасного суспільства і гарантує повноцінну участь громадян у процесах здійснення публічної влади як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. Однією із форм реалізації такої участі є місцеве самоврядування, що являє собою складний політичний, соціальний та правовий феномен, ефективність функціонування якого значною мірою залежить від закріпленої законодавством моделі взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Децентралізація державної влади стала не тільки головною тенденцією еволюції державного устрою більшості європейських країн, а й дієвим засобом, що дозволив наблизити процеси публічного управління до громадян, забезпечити демократичність та транспарентність адміністративних процедур на місцевому рівні, а також створити підґрунтя для повноцінного залучення широких кіл громадськості до участі у процесах здійснення державної влади та самоврядних повноважень на рівні територіальних громад і низових адміністративно-територіальних одиниць.

Формування ефективної, фінансово спроможної та юридично гарантованої системи місцевого самоврядування в Україні є необхідною передумовою розбудови суверенної демократичної держави та відновлення її територіальної цілісності. Основоположним базисом для розвитку місцевого самоврядування є нормативно-правове забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування в Україні, яке має формуватись на загальноєвропейських основах демократії з урахуванням автентичної моделі формування органів влади на теренах Українських земель. У зв'язку з цим аналіз правових засад діяльності органів місцевого самоврядування в Україні та вироблення окремих напрямків його удосконалення є важливим науковим завданням, яке ставиться в межах даної статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різноманітним історичним, теоретичним та прикладним аспектам адміністративно-правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування, їх ролі в системі місцевого самоврядування, форм та способів взаємодії з територіальними громадами та органами державної влади, а також правовим питанням здійснення децентралізації державної влади присвячували свої праці такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як С. В. Алфьоров, О. В. Батанов, Д. С. Батракова, К. І. Бриль, Я. С. Богів, І. Й. Бойко, С. В. Болдирев, О. В. Бровко, О. Б. Вовк, П. В. Ворона, В. І. Гладій, О. М. Гончар, Т. Д. Гошко, В. П. Грובה, О. Г. Дарнопих, Р. Є. Делімарський, Ю. В. Делія, Я. В. Журавель, О. В. Звіздай, Б. В. Калиновський, Н. В. Камінська, М. Камінські, Ю. М. Кириченко, В. В. Кравченко, В. С. Куйбіда, Т. Котенко, А. Т. Назарко, Т. В. Палійчук, В. С. Пустовой, К. І. Ровинська, С. М. Розуменко, О. Росоляк, І. Я. Рушак, П. М. Сас, С. Г. Серьогіна, Г. В. Чапала та деякі інші.

Не зважаючи на достатній рівень уваги, приділений проблемам функціонування місцевого самоврядування, наразі у вітчизняній науці не сформульовано цілісної та несутерчливої концепції модернізації системи органів місцевого самоврядування, визначення кола їх повноважень, форм та методів їх реалізації, які б сприяли ефективній децентралізації влади, відповідали сучасному стану розвитку вітчизняного суспільства, держави та права та забезпечували сталий розвиток української держави. Саме це і зумовлює необхідність проведення окремого наукового дослідження правових засад діяльності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації державної влади.

Метою статті є дослідження адміністративно-правових засад діяльності органів місцевого самоврядування в Україні та вироблення окремих напрямків їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Серед основ місцевого самоврядування правова основа посідає особливе місце, оскільки вона легітимізує місцеве самоврядування як елемент публічного устрою та виступає критерієм законності дій органів і посадових осіб місцевого самоврядування, але й закріплює загальні параметри інших основ – територіальної, матеріальної, фінансової, організаційної тощо. С. В. Болдирєв правову основу місцевого самоврядування визначає як систему нормативно-правових актів, що регламентують організацію і функціонування місцевого самоврядування в Україні [1, с. 116]. Таку дефініцію слід визнати у цілому правильною, але дещо неточною, оскільки сфера місцевого самоврядування регулюється не тільки актами законодавства України, а й чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана в установленому законом порядку Верховною Радою України. Крім того, на функціонування механізму адміністративно-правового регулювання місцевого самоврядування істотно впливають рішення та висновки Конституційного Суду України, рішення Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, які також мають розглядатися як елемент правової основи системи місцевого самоврядування. З урахуванням викладеного, пропонуємо правову основу місцевого самоврядування визначати як систему актів законодавства та чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана в установленому законом порядку, що регулює відносини, пов'язані із організацією та функціонуванням місцевого самоврядування в Україні.

Розглядаючи юридичні засади діяльності місцевого самоврядування, А. Т. Назарко виділяє три рівні його правового регулювання: міжнародний, національний та локальний [2, с. 67]. Незважаючи на те, що ідея виділення рівнів правового регулювання місцевого самоврядування загалом правильна, з підходом А. Т. Назарка погодитися важко. По-перше, слід мати на увазі, що поняття національного рівня правового регулювання зазвичай використовується у науці міжнародного права для відмежування від міжнародно-правового рівня і охоплює усі без винятку засоби правового регулювання, що застосовуються всередині держави [3, с. 439], тому навряд чи є доцільним розмежування національного та локального рівнів правового регулювання, оскільки і загально-державний, і локальний рівні є різними рівнями єдиного механізму національного регулювання. По-друге, національний рівень адміністративно-правового регулювання місцевого самоврядування охоплює велику кількість нормативно-правових актів, що мають різну юридичну силу та видані різними суб'єктами правотворчості, а отже, доцільно його поділити на окремі рівні. Виходячи з цього, варто запропонувати такі рівні правового регулювання місцевого самоврядування в Україні: міжнародно-правовий, конституційний, законодавчий, підзаконний та локальний.

Механізм міжнародно-правового регулювання місцевого самоврядування характеризується значною неоднорідністю, оскільки він складається з норм, що мають як загальнообов'язковий, так і рекомендаційний характер. Варто відзначити, що універсальне міжнародне право питанням функціонування місцевого самоврядування приділяє мінімум уваги, але в рамках європейської підсистеми міжнародного права сформований достатньо широкий та ефективний правовий механізм, що регламентує різноманітні аспекти діяльності органів місцевого самоврядування, їх відносини з органами державної влади та населенням. Ядром цього механізму є Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 р. (ЄХМС), що ґрунтується на ідеях реальної децентралізації державної влади та наділення органів місцевого самоврядування широкими директивними управлінськими повноваженнями [4, с. 32]. ЄХМС є однією із конвенцій, ратифікація якої визначається в якості необхідної умови членства держави в Раді Європи, що втілює доктринальний погляд на місцеве самоврядування як невід'ємну передумову існування вільної та демократичної Європи [5, с. 33].

ЄХМС притаманна традиційна для міжнародних договорів структура, що складається з преамбули та 18 статей, об'єднаних за змістом у три частини. Частина I формулює основні принципи місцевого самоврядування, визначає головні функціональні повноваження органів місцевого самоврядування, а також закріплює правові гарантії реалізації прав територіальних громад та органів місцевого самоврядування. Частина II стосується порядку визначення обсягу зобов'язань держав-учасниць та переліку органів та посадових осіб місцевого самоврядування, на яких поширюються положення Хартії. І нарешті, Частина III визначає технічні моменти застосування ЄХМС – порядок її вступу в дію, ратифікації, денонсації та територіального застосування.

ЄХМС зафіксувала гнучку модель визначення обсягу зобов'язань держав-учасниць, що дозволяє співіснування в рамках європейського простору різних моделей організації місцевого самоврядування [6, с. 52]. Частина I ЄХМС містить 30 змістовних положень, що визначають

зобов'язання держави у сфері місцевого самоврядування, і кожна держава під час ратифікації має визнати обов'язковими для себе не менше 20 із них. Верховна Рада України ратифікувала ЄХМС Законом від 15.07.1997 р. [7] Поряд із ЄХМС в рамках європейської підсистеми міжнародного права прийнято і ряд спеціалізованих конвенцій, що стосуються окремих аспектів функціонування місцевого самоврядування. До числа таких відносяться, зокрема, Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями 1980 р. [8], Європейська хартія регіональних мов та мов меншин 1992 р. та Конвенція про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні 1992 р. [9]. Характерною рисою цих конвенцій є рекомендована, але не обов'язкова участь у них європейських держав. Показовим прикладом імплементації на національному рівні положень міжнародних договорів у сфері місцевого самоврядування є Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями 1980 р. Ця Конвенція була ратифікована постановою Верховної Ради України від 14.07.1993 р. № 3384-ХІІ [10], у 2004 р. був прийнятий Закон України «Про транскордонне співробітництво» [11], який повною мірою відповідає положенням Рамкової конвенції 1980 р. За раз на виконання вказаних Конвенції та Закону в Україні створено 9 євро регіонів як основних форм транскордонного співробітництва місцевих громад України та європейських держав [12].

Важливо відзначити, що в сучасній підсистемі європейського міжнародного права у сфері регулювання місцевого самоврядування спостерігається цікава тенденція – виділення окремого, відносно автономного масиву правових норм, спрямованого на регламентацію діяльності місцевого самоврядування у містах. Першим офіційним документом у цьому напрямку стала Європейська хартія міст, прийнята Конгресом місцевої і регіональної влади Ради Європи у 1992 р. Головною метою Хартії було визначено сприяння вирішенню найбільш актуальних проблем тогочасних європейських міст – безпеки, зайнятості, охорони здоров'я та довкілля, мультикультурної інтеграції, розширення участі молоді в управлінні містами тощо. У 2008 р. було прийнято Європейську хартію міст – II (Маніфест нової урбаністики), яка визначає напрямки розвитку у глобалізованому світі, взаємодії між містами та розвитку в містах наукових центрів [13, с. 53-54].

У 1994 р. у данському місті Ольборзі представниками міст була прийнята Європейська програма сталого розвитку великих і малих міст (Ольборзька хартія «Міста Європи на шляху до сталого розвитку»). У 2004 р. на доповнення до цієї Хартії були прийняті Ольборзькі зобов'язання, що визначають головні напрями сталого розвитку сучасних європейських міст, що охоплюють заходи підвищення демократичності міського управління, скорочення споживання природних ресурсів та розвиток відновлювальної енергетики, запровадження дружнього до людини дизайну та архітектури, оптимізація дорожнього руху і т. д. [14, с. 42-43].

Основоположним для усього механізму правового регулювання діяльності місцевого самоврядування в Україні є конституційний рівень. Правовому регулюванню відносин, пов'язаних із здійсненням місцевого самоврядування присвячено розділ XI Конституції України «Місцеве самоврядування», крім того, місцеве самоврядування згадується ще у двох десятках статей інших її розділів. С. В. Болдирев пропонує виділяти 4 групи норм Конституції України, що визначають засади організації та діяльності місцевого самоврядування: до першої групи відносяться норми, що визначають засади державного ладу та гарантують місцеве самоврядування, до другої – норми, що регламентують діяльність органів місцевого самоврядування у сфері захисту прав і свобод людини, до третьої – норми, що визначають правові, організаційні, матеріальні та фінансові параметри системи місцевого самоврядування, і до четвертої – норми, що закріплюють юридичні гарантії місцевого самоврядування в Україні [1, с. 117-118].

Рівень уваги, що приділяється питанням місцевого самоврядування з боку Конституції України, є цілком достатнім, і за цією ознакою вона істотно відрізняється від конституцій багатьох інших держав. Зокрема, конституції Латвії та Норвегії взагалі не торкаються питань місцевого самоврядування, в конституціях Німеччини, Фінляндії та Данії місцеве самоврядування згадується лише епізодично, і переважна більшість європейських конституцій уникають давати легальне визначення місцевого самоврядування [15, с. 46-47]. З одного боку, вищий, порівняно з конституціями інших європейських держав, ступінь деталізації конституційно-правових норм створює додаткову юридичну гарантію місцевого самоврядування, але з іншого – будь-яка помилка чи неточність у конституційних формулюваннях неминуче тиражуватиметься на рівні законів і підзаконних актів.

Так, наприклад, у закріпленому ст. 140 Конституції України визначенні місцевого самоврядування окреслюється предметна сфера його компетенції – вирішення питань місцевого значення [16]. Така ж предметна сфера відображається і у визначенні місцевого

самоврядування, закріпленому у ст. 2 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», однак ні на рівні Конституції, ні на рівні законів України не дається ні визначення поняття питань місцевого значення, ні їхнього переліку, ні кваліфікаційних ознак, які б дозволили з достатньою чіткістю встановити, які саме питання мають місцеве значення і є предметом компетенції місцевого самоврядування. За таких умов зміст повноважень місцевого самоврядування повністю залежить від положень поточного законодавства, що є істотним обмеженням самостійності місцевого самоврядування. В той же час, підхід ЄХМС, яка предметну сферу права місцевого самоврядування визначає як здійснення регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, проблему визначення змісту питань місцевого значення знімає взагалі. Враховуючи викладене, варто погодитися з парадоксальною на перший погляд думкою Д. С. Батракової про те, що норми Конституції України певною мірою обмежують діяльність органів місцевого самоврядування [17, с. 85], проте вирішення цієї проблеми можливе лише шляхом внесення кардинальних змін до Конституції України, що навряд чи є реальним у найближчій перспективі.

Законодавчий рівень правового регулювання організації та діяльності місцевого самоврядування в Україні є найбільш широким як за предметом, так і за кількістю правових норм. Конституційний та законодавчий рівень регулювання істотно розрізняються за основними цілями. Якщо головним завданням Конституції України у сфері місцевого самоврядування є його визнання та гарантування [16], то ціллію законодавчих актів стає забезпечення детальної регламентації правових статусів органів місцевого самоврядування, їх формування та функціонування, в т. ч. і відносини з органами державної влади та населенням. Базовим законодавчим актом є Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» (в редакції Закону 21.05.1997 р.) [18]. З метою врегулювання окремих аспектів формування та діяльності органів місцевого самоврядування Верховною Радою України були прийняті Закони «Про асоціації органів місцевого самоврядування» від 16.04.2009 р. [19], «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 р. [20], «Про транскордонне співробітництво» від 24.06.2004 р. [11], «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 р. [21], «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 р. [22].

Крім цих законів, безпосередньо спрямованих на регламентацію функціонування системи місцевого самоврядування в Україні, повноваження його органів закріплюються і у великій кількості актів галузевого законодавства, зокрема, Податковому, Бюджетному, Земельному, Водному кодексах, Кодексі України про надра, Кодексі законів про працю України, Кодексі цивільного захисту України, Законах України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону культурної спадщини», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про рекламу» та більше, ніж у сотні інших законів України.

Така множинність законів, що регулює діяльність місцевого самоврядування, не сприяє підвищенню його ефективності та створює підґрунтя для різноманітних зловживань. Також, як зазначає Д. С. Батракова, дієвість законодавства про місцеве самоврядування істотно знижується через наявність у ньому великої кількості бланкетних норм та відсилок до актів галузевого законодавства [17, с. 87]. Загалом, головними недоліками вітчизняного законодавства про місцеве самоврядування є саме його множинність, некодифікованість та епізодичність. На цьому фоні вигідно відрізняються правові системи держав, що мають кодифіковане муніципальне законодавство, наприклад, Франції, де діє Загальний кодекс територіальних колективів [23]. Саме тому ми вважаємо, що ідея ряду вітчизняних науковців про необхідність розробки та запровадження Муніципального кодексу України [24, с. 75] є актуальною та вимагає якнайширшої підтримки.

Висновок. Законодавчий рівень адміністративно-правового регулювання місцевого самоврядування характеризується надмірною множинністю законів, що регулюють різноманітні аспекти функціонування системи місцевого самоврядування в Україні і часто вступають у колізії між собою. З метою вирішення цієї проблеми обґрунтовано необхідність розробки єдиного Муніципального кодексу України. Локальний рівень правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування, важливими компонентами якого є статuti територіальних громад та регламенти місцевих рад, не має необхідної ефективності, що зумовлено надмірною законодавчою деталізацією повноважень органів місцевого самоврядування. Тому при розробці проєкту Муніципального кодексу України доцільний перехід до рамкового визначення їх повноважень з наступною деталізацією на локальному рівні.

Список використаних джерел:

1. Болдирев С. В. Організаційно-правові питання місцевого самоврядування в Україні: дис... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 228 с.
2. Назарко А. Т. Міське самоврядування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 224 с.
3. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожний О. В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / За ред. В. Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2002. 608 с.
4. Добродумов П. О., Завгородня В. М. Чернявський А. Л. Правове регулювання місцевого самоврядування: вітчизняний та зарубіжний досвід. Суми, 2007. 68 с.
5. Європейська Хартія місцевого самоврядування. *Віче*. 1993. № 6. С. 33–39.
6. Баско А.В. Структура механізму законодавчого регулювання діяльності місцевого самоврядування в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2016. Випуск 40, Том 3. С. 49-54.
7. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15.07.1997 р. № 452/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.03.2023).
8. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями від 21.05.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106 (дата звернення: 30.03.2023).
9. Конвенція про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні від 05.02.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_318 (дата звернення: 30.03.2023).
10. Про приєднання України до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями: постанова Верховної Ради України від 14.07.1993 р. № 3384-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3384-12> (дата звернення: 30.03.2023).
11. Про транскордонне співробітництво: Закон України від 24.06.2004 р. № 1861-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15> (дата звернення: 30.03.2023).
12. Реутов В. Є. Транскордонне співробітництво регіонів України: теоретико-практичні аспекти розвитку. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2011. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=912> (дата звернення: 30.03.2023).
13. Гладій В. І. Міське самоврядування як ресурс політики євроінтеграції: досвід Вишеградської групи та перспективи для України: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Львів, 2016. 238 с.
14. Гончар О. М. Ефективність участі міст України в європейському русі за сталий розвиток. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2014. № 6 (68). С. 41–46.
15. Богів Я. С. Поняття та принципи місцевого самоврядування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 827. С. 45–52.
16. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.03.2023).
17. Батракова Д. С. Адміністративно-правове регулювання місцевого самоврядування: порівняльно-правовий аналіз України та Франції: дис... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 201 с.
18. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14> (дата звернення: 30.03.2023).
19. Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16.04.2009 р. № 1275-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-17> (дата звернення: 30.03.2023).
20. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7.06.2001 р. № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14> (дата звернення: 30.03.2023).
21. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18> (дата звернення: 30.03.2023).
22. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення: 30.03.2023).
23. Code général des collectivités territoriales: Version consolidée au 1 janvier 2019. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070633&dateTexte=29990101> (дата звернення: 30.03.2023).
24. Делія Ю. В. Правові основи місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії і практики: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 230 с.

РОЛЬ ЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА ДИСПЕТЧЕРИЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ОПЕРАТИВНИМИ НАРЯДАМИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ІНСТРУМЕНТ У ФУНКЦІОНАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОПЕРАТИВНОГО РЕАГУВАННЯ НА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПОДІЇ: ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ТА АСПЕКТИ ВІДПОВІДНОСТІ ЗАКОНОДАВСТВУ

THE ROLE OF CENTRALIZATION AND DISPATCHING OF OPERATIONAL ORDERS MANAGEMENT AS A KEY TOOL IN THE FUNCTIONAL DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF RAPID RESPONSE TO LAW VIOLATIONS AND EVENTS: EVALUATION OF EFFICIENCY AND ASPECTS OF LEGISLATIVE COMPLIANCE

У статті розглядається вплив централізації та диспетчеризації управління нарядами поліції на ефективність боротьби з правопорушеннями та забезпечення громадської безпеки. Автори досліджують результати впровадження нових підходів до організації роботи поліції, включаючи максимальне скорочення часу реагування на повідомлення громадян, оптимізацію роботи нарядів поліції та підвищення контролю за їх діяльністю. Виявлено, що впровадження цих заходів призвело до позитивних результатів, зокрема до збільшення кількості затриманих злочинців та підвищення загальної ефективності правоохоронних органів. Дослідження показало, що оптимізація інформаційних потоків у системі ПНП має важливе значення для покращення роботи поліції та забезпечення громадської безпеки. У результаті впровадження централізації та диспетчеризації управління нарядами поліції спостерігалось значне скорочення середнього часу реагування на повідомлення громадян про правопорушення та події, що сприяло попередженню правопорушень та збільшенню кількості затриманих злочинців за «гарячими слідами». Оптимізація роботи нарядів поліції різних типів, включаючи ГРПП, СОГ, ПОП, УПП, УПО, та інших поліцейських підрозділів, дозволила підвищити контроль за своєчасністю та якістю реагування на події. Використання геоінформаційної системи та планшетних пристроїв з GPS-позиціонуванням стало ключовим елементом успішної реалізації нових стратегій управління поліцією. В цілому, результати дослідження підтверджують важливість інноваційних підходів до організації роботи правоохоронних органів та їх вплив на загальний рівень безпеки у суспільстві. Важливим є те, що централізація та диспетчеризація управління нарядами поліції сприяють не лише ефективнішому виявленню та припиненню правопорушень, а й підвищують рівень довіри громади до правоохоронних органів. Результати дослідження вказують на те, що впровадження сучасних технологій та оптимізація робочих процесів може мати значний вплив на підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів та забезпечення громадської безпеки.

Ключові слова: Національна поліція України, централізація, диспетчеризація, оперативні наряди, система оперативного реагування, порушення законодавства, ефективність, відповідність законодавству.

The article examines the impact of centralization and dispatching of police units on the effectiveness of combating crime and ensuring public safety. The authors examine the results of the introduction of new approaches to the organization of police work, including minimizing the response time to citizens' reports, optimizing the work of police units and increasing control over their activities. It is found that the implementation of these

measures has led to positive results, including an increase in the number of criminals apprehended and an increase in the overall effectiveness of law enforcement agencies. The study showed that optimization of information flows in the UID system is important for improving police work and ensuring public safety. As a result of the introduction of centralization and dispatching of police squad management, there was a significant reduction in the average response time to citizen reports of offenses and incidents, which contributed to the prevention of offenses and an increase in the number of criminals detained in «hot pursuit.» Optimization of the work of various types of police units, including the GRPD, SOG, POP, UPP, UPR, and other police units, allowed for increased control over the timeliness and quality of response to incidents. The use of a geographic information system and tablet devices with GPS positioning has become a key element in the successful implementation of new police management strategies. In general, the results of the study confirm the importance of innovative approaches to organizing the work of law enforcement agencies and their impact on the overall level of security in society. It is important to note that centralization and dispatching of police units not only contribute to more effective detection and suppression of offenses, but also increase the level of public trust in law enforcement agencies. The results of the study indicate that the introduction of modern technologies and optimization of work processes can have a significant impact on improving the efficiency of law enforcement and public safety.

Key words: *National Police of Ukraine, centralization, dispatching, operational orders, rapid response system, violation of legislation, efficiency, compliance with legislation.*

Постановка проблеми полягає в ефективності централізації та диспетчеризації управління нарядами поліції. Шляхом аналізу часу реагування на правопорушення та події, оптимізації роботи поліцейських на всіх рівнях та підвищення контролю за дотриманням законності, стаття спрямована на визначення впливу інноваційних підходів у системі управління нарядами поліції на загальну ефективність поліцейської діяльності з підтримання правопорядку. Ми ставимо за мету з'ясувати, як впровадження цих підходів сприяло зменшенню часу реагування на події, покращенню координації роботи нарядів та підвищенню рівня безпеки громадян. Конкретні аспекти проблеми включають аналіз часу реагування на події, оптимізацію роботи поліцейських на всіх рівнях та підвищення контролю за дотриманням законності. Наукова стаття ставить за мету визначити, наскільки ефективно впроваджені інноваційні підходи в системі управління нарядами поліції вплинули на вирішення зазначених проблем та як це впливає на загальну діяльність поліцейських у сфері правопорядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх наукових працях увагу до організації та функціонування правоохоронних органів звертали Н.М. Бакаянов, К.С. Бельський, О.Ф. Кобзар, О.В. Кожухар, В.А. Глуховець, А.В. Губанов, А.В. Кубасенко, М.В. Лошицький, Т.П. Мінка, Р.В. Миронюк, М.М. Пендюра, В.М. Плішкін, О.С. Проневич, О.Г. Свіда, О.О. Старицька, В.М. Шадрін. Однак, кардинальні реформи, які тривають, внесли значні зміни як у нормативно-правову регламентацію цієї сфери діяльності, так і в організацію їх функціонування. Аналіз наукових джерел показує, що діяльність чергової служби правоохоронних підрозділів з різних аспектів вивчали такі вчені, як І.І. Баєв, М.М. Білоусов, І.П. Данілов, Н.В. Домброван, В.В. Коваленко, В.С. Дорошенко, А.І. Кардашов, Б.А. Кисельов, І.І. Колесніков, А.О. Кривий, Г.А. Пахомов та інші.

Метою є дослідження ефективності централізації та диспетчеризації управління нарядами поліції з метою покращення реагування на повідомлення громадян про правопорушення та події. Стаття спрямована на аналіз впливу впроваджених інноваційних підходів у систему управління нарядами поліції на час реагування на події, оптимізацію роботи поліцейських на всіх рівнях, а також підвищення контролю за дотриманням законності та якістю виконання службових обов'язків.

Виклад основного матеріалу. Згідно з підрозділом 1 Закону України «Про Національну поліцію», однією з головних мет Національної поліції України (НПУ) є ефективна боротьба зі злочинністю та забезпечення довіри громадян, що стає все більш актуальним завданням для кожного працівника поліції. Водночас результати соціологічних досліджень, проведених в Україні та Європі, показують, що ефективність оперативного реагування на повідомлення громадян, швидкість прибуття поліції на місце події, надання невідкладної допомоги та затримання

правопорушників є ключовими факторами у формуванні позитивного ставлення населення до поліції.

З метою зміцнення захисту населення, підвищення рівня безпеки та ефективності діяльності нарядів поліції, що відповідають за збереження громадського порядку, в 2015 році розпочато впровадження служби «102» у всіх Головних управліннях Національної поліції України (далі – ГУНП). Це передбачало централізацію усіх повідомлень громадян про правопорушення та події, що надходять через скорочений номер екстреного виклику поліції «102», в одному підрозділі поліції – Управлінні організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування ГУНП.

Зокрема, відповідно до вимог Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про правопорушення та події та оперативного інформування в органах Національної поліції України, всі повідомлення громадян за номером «102» почали надходити в новостворені підрозділи служби «102» у рамках Ситуаційних центрів ГУНП.

Централізація дзвінків громадян на скорочений номер «102» сприяла зростанню кількості звернень до поліції, що зумовило прийняття НПУ рішення про централізацію та диспетчеризацію управління всіма видами нарядів поліції.

Згідно з поглядами деяких дослідників (А.П. Лелеченко, К.О. Линьова, Р.В. Сметаніна, А.О. Хмельникова), поняття «централізація» означає зосередження влади та управлінських повноважень у центральних державних органах, при цьому місцева влада лишається обмеженою у своїх функціях. В.Я. Малиновський визначає «централізацію» як форму організації державного управління, де більшість повноважень зосереджено у центрі, створюючи ієрархічну структуру управління за принципом субординації [4, с. 153]. За словами О.Ю. Оболенського, «централізація» полягає у зосередженні управління в одному центрі, де верхні рівні мають основний вплив на прийняття рішень, що є обов'язковими для нижчих рівнів.

О.Н. Євтушенко та В.І. Андріяш підкреслюють, що централізація в державному управлінні визначає організаційний момент у діяльності державних органів, спрямовуючи їхню діяльність на виконання єдиної державної політики. Н.Р. Нижник підкреслює важливість підвищення ефективності державного управління, особливо у сферах з державною власністю та правоохоронною діяльністю, що може варіюватися від прямого оперативного управління до стимулюючого впливу на виконання владних повноважень.

Однак не існує загальної згоди щодо тлумачення соціальної природи, структурних особливостей, характеру та форм організаційно-правового забезпечення процесу централізації у сфері державного управління. Це відображається на ефективності та конструктивності реалізації законодавчих актів. Аналіз наукових досліджень українського та міжнародного права підтверджує відсутність чіткої концепції організаційно-правового забезпечення процесів централізації у сфері державного управління. Розуміння, застосування та значення системоутворюючого фактора централізації є ключовим принципом державного управління, що визначає організаційну структуру та функціонування системи управління, у нашому випадку, централізоване приймання повідомлень за скороченим номером «102» про правопорушення та події та подальше оперативне реагування на них [3, с. 125].

Ми погоджуємося з тим, що централізація є ефективною, коли державні процеси підпорядковуються волі єдиного державного центру безперервно та пропорційно застосовуючи відповідні правові засоби. Формальна централізація обмежується тим, що рішення приймаються іншими органами управління, які можуть не бути зацікавленими в їх виконанні або забезпеченні планової пропорційності в інтересах всього суспільства.

З нашої точки зору, у онтологічному плані централізація розглядається як необхідний аспект існування управлінської діяльності, тоді як у гносеологічному аспекті централізація визначається щодо диспетчеризації. Остання є наслідком першої як умова певної категорії.

Значну увагу слід приділити стану правового забезпечення структурної організації та функціонування управлінського апарату. Функції Національної поліції України тісно пов'язані з державно-владними повноваженнями, тому необхідно юридично закріплювати їх. Компетенцію слід розглядати як юридичне вираження управлінських функцій шляхом закріплення за органом цілей, завдань та повноважень для їх виконання відповідно до правових актів [2, с. 57].

Термін «диспетчеризація», походженням з латинської мови (*en dispatch* – швидко виконувати), передбачає централізацію контролю і управління виробничими та іншими процесами за допомогою технічних засобів зв'язку, сигналізації, телемеханіки і автоматики; диспетчерське керування [1, с. 170]. Заснована на віддаленій або локальній передачі інформації до центрального диспетчерського пункту. Система диспетчеризації забезпечує спостереження в режимі реального

часу та дистанційне управління з використанням оперативної передачі інформації між об'єктами диспетчеризації (наряди поліції) та центральним пунктом керування.

Як вказують Ю.Я. Гладун та А.В. Ліпенцев, вдосконалена система управління дозволить оптимізувати управління підрозділами поліції, підвищити ефективність нарядів поліції, слідчо-оперативних груп, чергових частин органів і підрозділів поліції та скоротити час реагування на заяви та повідомлення громадян. С.В. Васюк підкреслює, що автоматизована система управління є ефективним інструментом діяльності диспетчерської служби, що сприяє оптимізації діяльності підрозділів поліції, підвищенню оптимальності роботи нарядів поліції, слідчо-оперативних груп та скороченню часу реагування на заяви та повідомлення громадян [7, с. 6].

Для забезпечення функцій централізації та диспетчеризації управління нарядами поліції працівниками СЦ ГУНП використовується інформаційно-комунікаційна система «Інформаційний портал Національної поліції України» (далі – система ІПНП), яка є комплексом технічних і програмних засобів, що призначені для обробки відомостей, що утворюються у процесі діяльності НПУ. Система ІПНП забезпечує користувачів необхідними інформаційними, технічними та аналітичними ресурсами для виконання функціональних обов'язків та прийняття ефективних управлінських рішень.

Незважаючи на ефективність «дореформених методів діяльності міліції» та їхні позитивні результати, значне збільшення обсягу повідомлень, які надходили на спецлінію «102» після централізації у регіонах країни, мала негативний вплив на швидкість реагування нарядів поліції. Це, відповідно, негативно позначилося на забезпеченні громадської безпеки та порядку.

Значний прогрес у покращенні швидкості реагування на повідомлення громадян забезпечили «новостворені» у 2015 році міжрегіональні територіальні підрозділи патрульної поліції в обласних центрах та групи реагування патрульної поліції в сільських районних центрах.

Слід зазначити, що відповідно до норм Інструкції-357, рекомендований час прибуття нарядів поліції у межах міста становить до 7 хвилин, у сільській місцевості – до 20 хвилин. Крім того, відповідно до вимог Інструкції-357 [5], до системи оперативного реагування було залучено всі слідчо-оперативні групи, дільничних офіцерів поліції, поліцейських офіцерів громад та нарядів поліції охорони.

Підрозділи УОАЗОР ГУНП, що забезпечують роботу СЦ ГУНП, відіграють ключову роль у здійсненні ефективного оперативного реагування на повідомлення громадян. Основна функція диспетчерів СЦ ГУНП полягає у централізованому керуванні усіма нарядами поліції, які безпосередньо реагують на правопорушення чи події, та контролю за результатами реагування. Це дозволяє забезпечити більшу координацію дій нарядів патрульної поліції, що в свою чергу призводить до скорочення часу прибуття на місце подій.

Як було відзначено раніше, Службовий центр Національної поліції України (СЦ НПУ) є підрозділом поліції, призначеним для безперервного збору, аналізу та обробки інформації щодо структури та динаміки злочинності на території країни з метою інформування керівництва, зокрема, безпосередньо СЦ Головного управління Національної поліції України, яке включає службу «102», диспетчерську службу та чергові частини. Згідно з вимогами Інструкції-357, працівники чергових частин ДООАЗОР НПУ, які служать у складі СЦ НПУ, постійно моніторять оперативну обстановку в країні та готують звіти для керівництва, включаючи дані про тяжкі злочини та резонансні події, з метою подальшого аналізу та прийняття рішень.

Робота СЦ НПУ організована у двох режимах: стандартному та підвищеному. У звичайному режимі чергова частина НПУ та аналітичні підрозділи ДООАЗОР НПУ відповідають за ведення моніторингу та аналіз ситуації в країні. У разі введення підвищеного режиму, представники керівництва Національної поліції України, а також окремі структурні підрозділи, такі як Департаменти організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування, карного розшуку, превентивної діяльності, Головне слідче управління та Департамент патрульної поліції, залучаються для координації дій із забезпечення оперативного реагування на можливі загрози та реагування на події. У разі потреби також залучаються Державна служба з надзвичайних ситуацій та Національна гвардія для забезпечення координації дій всіх відповідних підрозділів та сил.

Учасники правоохоронних органів, які призначені для співпраці з Службовим центром Національної поліції України (СЦ НПУ), в реальному часі моніторять ситуацію в державі, використовуючи інформацію з близько 27 тисяч встановлених відеокamer, розташованих у всіх обласних центрах та містах країни, за допомогою якої ухвалюють управлінські рішення та контролюють виконання наказів. У разі активації поліцейських операцій, які стосуються пошуку викраденого транспортного засобу або затримання озброєних злочинців, представники

правоохоронних органів використовують різні плани дій, такі як «Перехват», «Сирена» або «Грім», для координації дій поліцейських сил та забезпечення ефективного використання наявних ресурсів. Для цього можуть залучатися спеціалізовані підрозділи, такі як «КОРД» Головного управління Національної поліції України, а також інші спецпідрозділи, що мають необхідне обладнання для проведення операцій. Під час таких операцій співробітники СЦ ГУНП використовують різні засоби та обладнання, такі як дрони, спеціальні автомобілі з відеокамерами та інші засоби, для забезпечення ефективного виконання завдань. Таким чином, основне завдання централізації та диспетчеризації оперативного управління усіма видами нарядів на базі СЦ ГУНП полягає в покращенні організації управління силами та засобами поліції для швидкого та ефективного реагування на повідомлення громадян про правопорушення та події.

Відповідно до вимог, визначених у пункті 1 розділу III Інструкції-357, Службовий центр Головного управління Національної поліції України (СЦ ГУНП) отримує повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події через скорочений номер «102» з мобільних телефонів та стаціонарних телефонів усієї області. Оператор «102» надає цю інформацію у систему Інформаційного порталу Національної поліції України (ІПНП) відповідно до вимог, встановлених у підпунктах 1 та 19 пункту 11 розділу III Інструкції-357, протягом 2 хвилин, та ця інформація негайно відображається на моніторах оперативних чергових частин територіальних підрозділів поліції та працівників диспетчерської служби Управління оперативного аналізу злочинності та оперативного реагування (УОАЗОР) ГУНП. Відомості, надіслані операторами «102», також містять номер телефону заявника, з яким може зв'язатись диспетчер або поліцейський наряд для отримання додаткової інформації. Диспетчер УОАЗОР ГУНП, у відповідності до вимог, встановлених у підпункті 1 пункту 17 та підпункті 1 пункту 18 розділу III Інструкції-357, має відправити на місце події вільний наряд поліції у термін до 1 хвилини, або, у разі відсутності вільних нарядів, прийняти відповідні заходи для направлення слідчо-оперативної групи або інших поліцейських нарядів для вжиття невідкладних заходів щодо затримання правопорушників. Таким чином, завдяки централізації дзвінків на скорочений номер «102» та диспетчеризації управління нарядами поліції, час, витрачений на організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події, складає всього від 3 до 5 хвилин.

Відповідно до нормативних вимог, передбачених пунктами 17-20 розділу III, пунктами 2, 3 розділу IV та пунктом 2 розділу V Інструкції-357, функціональні обов'язки оперативного чергового та диспетчерів Службового Центру Головного Управління Національної поліції України включають: отримання інформації від служби «102» та відстеження місць правопорушень на електронній карті системи Інформаційного порталу Національної поліції України (ІПНП); управління всіма видами поліцейських нарядів з використанням можливостей системи ІПНП; передача інформації, отриманої від оператора «102», про правопорушення чи подію на планшетний пристрій конкретного поліцейського наряду, який є вільним та найближчим до місця події; координація роботи найближчих вільних поліцейських нарядів, що залучені до розкриття злочину за «гарячими слідами», а також виїзд до заявника та на місце події або в напрямку вірогідного переховування злочинця; надання відповідному поліцейському наряду всієї наявної інформації з системи ІПНП про заявника та адресу місця події; контроль часу виїзду наряду та моніторинг результатів реагування на повідомлення та заяви громадян про злочини, ухвалені рішення та інше.

Згідно з вимогами пунктів 1, 2 розділу IX та пункту 6 розділу XIII Інструкції-357, поліцейський наряд отримує основні дані з заяви через диспетчера диспетчерської служби Службового Центру Головного Управління Національної поліції України у вигляді електронного повідомлення, інтегрованого до системи ІПНП. Після реагування на повідомлення, диспетчер має за вимогами підпунктів 6, 14 пункту 17, підпунктів 3, 8 пункту 18, підпункту 13 пункту 20 розділу III Інструкції-357 відзначити відповідність виконання нарядом поліції у відповідній електронній картці «102» системи ІПНП та здійснювати контроль за його діяльністю до отримання електронного звіту про результати реагування на повідомлення.

Згідно з вимогами пунктів 1, 3, 4, 5 розділу VIII Інструкції-357, територіальні підрозділи поліції використовують кримінальний аналіз, що враховує дані системи ІПНП, для планування розстановки сил та засобів для охорони громадського порядку. У системі ІПНП всі працівники поліції використовують різноманітні звіти для вирішення службових завдань, включаючи реєстрацію подій та правопорушень, моніторинг часу прибуття нарядів та інше.

Відповідно до початкового пункту 2 розділу I Інструкції-357, автоматизована робоча станція диспетчера системи Інформаційного Порталу Національної Поліції (ІПНП) надає

можливість керувати різними видами поліцейських нарядів для реагування на отримані повідомлення про правопорушення та події. Ця система забезпечує можливість зв'язку з оператором «102», відображення списку подій, зареєстрованих оператором «102», інформування про послідовність реагування на подію, відображення розташування та стану роботи поліцейських нарядів, сигналізування про порушення часових обмежень на окремих етапах виконання завдання, надання можливості зв'язку з заявником для уточнення інформації про подію, інформаційне забезпечення про адресу з ПНП, а також контроль за реєстрацією подій у системі «Єдиний облік» (ЄО).

Зокрема, згідно з пунктом 5 розділу II Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, система автоматично протягом 30 хвилин (якщо черговий самостійно не зареєструє раніше) реєструє звернення з електронної картки «102» до Єдиної Облікової системи та приєднує її до електронної картки ЄО як джерело початкової інформації, що виключає можливість приховування злочинів на стадії їх кваліфікації в районних управліннях, відділах та відділеннях поліції, оскільки оператор «102» та диспетчер СЦ Головного Управління Національної поліції відокремлені від впливу керівників територіальних органів поліції.

Відповідно до вимог пунктів 1, 2 розділу IX Інструкції-357, поліцейські наряди виконують завдання, що надійшли від диспетчера, та фіксують виконання етапів завдання у своїх службових планшетах. Вони також надають короткий електронний звіт про виконання завдання та взаємодіють з іншими нарядами поліції з метою розкриття злочинів по «гарячих слідах».

Геоінформаційна система (ГІС), включаючи електронну мапу міста в системі Інформаційного Порталу Національної Поліції (ПНП), використовується для візуального представлення місць вчинення правопорушень та подій, а також локації всіх нарядів поліції, які перебувають на службі, та є обладнані планшетними пристроями та GPS-приймачами.

Геоінформаційна система, спільно з відповідним програмним забезпеченням, дозволяє вирішувати наступні завдання: планування і розстановка сил та засобів поліції на території обслуговування, маршрути та зони патрулювання; організація взаємодії між нарядами поліції; відображення маршруту (треку) руху наряду поліції з використанням системи GPS для контролю за їхньою діяльністю; надання інтерактивних рекомендацій щодо призначення окремих нарядів поліції для реагування.

Невід'ємною частиною геоінформаційної системи є оснащення нарядів поліції планшетними пристроями з відповідним програмним забезпеченням, інтегрованим до системи ПНП та системи супутникового GPS-позиціонування. Це обладнання дозволяє відстежувати місцезнаходження наряду поліції, його напрямку руху та статус в реальному часі (зайнятий, вільний, на перерві). Планшетний пристрій також дозволяє наряду поліції отримувати завдання від диспетчера Управління оперативного-аналітичного забезпечення Головного Управління Національної поліції у електронному вигляді, автоматично прокладати маршрут до місця події та повідомляти диспетчера про виконання завдання або завершення патрулювання [6, с. 97]. Крім того, за допомогою планшетного пристрою наряди поліції можуть отримувати доступ до системи ПНП безпосередньо на місці події для отримання запитів з інформаційних обліків Національної поліції. Після підтвердження отримання завдання система розпочинає супроводження руху наряду поліції до місця події.

Висновки. У результаті упровадження централізації та диспетчеризації управління нарядами поліції спостерігається: 1. Максимальне скорочення середнього часу реагування на повідомлення громадян про правопорушення та події. Це призвело до попередження більшої кількості правопорушень та збільшення кількості затриманих злочинців за допомогою оперативного реагування на «гарячі сліди». 2. Оптимізація роботи всіх нарядів поліції та інших працівників правоохоронних органів. Це включає в себе розподіл завдань та ефективнішу координацію дій між різними підрозділами поліції, що призвело до підвищення загальної ефективності роботи правоохоронних органів. 3. Підвищення контролю за своєчасністю та якістю реагування нарядами поліції на правопорушення та події, а також дотримання законності під час виконання службових обов'язків. Це забезпечує більшу довіру громадськості до поліцейських та забезпечує ефективнішу боротьбу зі злочинністю. Отже, суттєве скорочення часу реагування на повідомлення громадян про правопорушення та події стало можливим завдяки оптимізації інформаційних потоків у системі ПНП, що в свою чергу сприяло покращенню роботи правоохоронних органів та забезпеченню більшої безпеки громадськості.

Список використаних джерел:

1. Державне управління та державна служба : словник-довідник. О. Ю. Оболенський. К. : КНЕУ, 2005. 480 с.
2. Євтушенко О. Н., Андріяш В.І. Державне управління : навчальний посібник у трьох частинах: Ч.2. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили. 2014. 248 с.
3. Линьов К. О. Централізація, децентралізація та не лінійність у державному управлінні: дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.02. Київ, 2004. 196 с.
4. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. Вид. 2-ге, доп. і виправл. К., 2005. 254 с.
5. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України: наказ України від 27.04.2020 № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text>
6. Сметанін Р. В. Управління процесом децентралізації державної влади і розвитку місцевого самоврядування в Україні: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04. Донецьк, 2010. 177 с.
7. Хмельников А. О. Децентралізація як механізм модернізації політичного менеджменту на регіональному рівні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Д., 2012. 19 с.

УДК 352

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.14>

ГОВОРОВ В.С.

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СЛУЖБОВИХ ВІДНОСИН
В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО
РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ**

**ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF EMPLOYMENT RELATIONS
IN LOCAL GOVERNMENT BODIES UNDER THE CONDITIONS
OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE**

Військова агресія російської федерації, окупація територій України, введення воєнного стану на всій території України поставило багато складних викликів для органів державної влади, в тому числі і для законодавця. Перед народними депутатами стояло надскладне завдання врегулювати трудові, службові відносини у мовах воєнного стану. Врегулювати відносини у випадках, коли підприємство роботодавця зазнало жакхливих ушкоджень, коли працівники залишили свої домівки для врятування свого життя та життя своїх дітей, коли службовці органів місцевого самоврядування будь якими способами залишали окуповану територію, кожна описана ситуація є унікальною та складною, і такою що потребує врегулювання на законодавчому рівні. Законодавець спробував врегулювати ці питання проте чинні норми потребують дослідження та вдосконалення.

У статті розглянуто питання сучасних викликів та проблем, пов'язаних з організацією та функціонуванням служби в органах місцевого самоврядування, дослідження спрямоване на аналіз адміністративно-правового регулювання службових відносин в органах місцевого самоврядування в умовах дії правового режиму воєнного стану. У статті автор досліджує зміни у трудовому законодавстві, які відбулися у зв'язку із запровадженням воєнного стану, шляхи практичної реалізації таких змін, та проблемні питання з якими стикаються на практиці роботодавці та працівники.

© ГОВОРОВ В.С. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної діяльності та поліціїстики (Харківський національний університет внутрішніх справ)

Висновки отримані в результаті проведеного дослідження, сприятимуть формуванню наукового та практичного розуміння шляхів удосконалення служби в органах місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану. Результати дослідження можуть бути використані у процесі розробки та впровадження реформ, спрямованих на покращення організації та функціонування служби в органах місцевого самоврядування в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. Детально розглядаються проблематичні питання українських реалій через призму низки нововведень та висвітлено проблемні питання, з якими стикаються роботодавці при реалізації нововведених норм права.

Ключові слова: посадова особа місцевого самоврядування, трудові відносини в умовах воєнного стану, службові відносини, місцеві органи державної влади, виконавча влада.

The military aggression of the Russian Federation, the occupation of the territories of Ukraine, the introduction of martial law throughout the territory of Ukraine posed many difficult challenges for the state authorities, including for the legislator. People's deputies faced the extremely difficult task of regulating labor and service relations in the languages of martial law. Regulate relations in cases where the employer's enterprise has suffered terrible damage, when employees have left their homes to save their lives and the lives of their children, when local government officials have left the occupied territory by any means, each described situation is unique and complex, and one that requires settlement at the legislative level. The legislator tried to settle these issues, but the current regulations need research and improvement.

The article examines the issue of modern challenges and problems related to the organization and functioning of the service in local self-government bodies, the research is aimed at the analysis of administrative and legal regulation of service relations in local self-government bodies under the conditions of the legal regime of martial law. In the article, the author examines the changes in labor legislation that took place in connection with the introduction of martial law, the ways of practical implementation of such changes, and the problematic issues faced by employers and employees in practice.

The conclusions obtained as a result of the conducted research will contribute to the formation of a scientific and practical understanding of ways to improve service in local self-government bodies in Ukraine under martial law. The results of the study can be used in the process of developing and implementing reforms aimed at improving the organization and functioning of the service in local self-government bodies in Ukraine under the legal regime of martial law. The problematic issues of Ukrainian realities are examined in detail through the prism of a number of innovations, and problematic issues faced by employers when implementing the newly introduced legal norms are highlighted.

Key words: local self-government official, labor relations under martial law, service relations, local state authorities, executive power.

Вступ. Події які відбулись 24 лютого 2022 року сколихнули усю нашу країну та поставили перед органами державної влади дуже багато питань про функціонування держави в умовах воєнного стану, забезпечення оборони нашої країни та життєдіяльності громадян. Викликів дуже багато, а ще більше питань та над складних ситуацій. До таких подій не був готовий жодний, тим паче законодавство України. І вже після лютого 2022 року законодавець почав приймати закони, які врегулювали правовідносини в умовах воєнного стану. Правове врегулювання службових правовідносин в органах місцевого самоврядування є актуальним питанням та потребує правового дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення правового аналізу норм чинного законодавства щодо припинення службових відносин в органах місцевого самоврядування в умовах правового режиму воєнного стану, виявлення недоліків та проблемних питань, які потребують законодавчого врегулювання.

Результати дослідження. Військова агресія російської федерації проти незалежності та цілісності України, зумовила запровадження воєнного стану на всій території України, та

спрокувало необхідність вносити корективи в усі сфери життєдіяльності країни, і трудові, службові правовідносини не є винятком.

На сьогодні питання адміністративно-правового регулювання організації службових відносин в органах місцевого самоврядування в умовах дії режиму воєнного стану є актуальним, оскільки органи місцевого самоврядування здійснюють дуже вагомий внесок у розвиток української державності. І належне функціонування місцевих органів державної влади можливе лише за умови наявності працівників, які бажають працювати.

Зважаючи на встановлення режиму воєнного стану на всій території України, важливим є визначення змін у трудовому законодавстві, які відбулися у зв'язку із його запровадженням, особливостей організації службових відносин саме в органах місцевого самоврядування.

Насамперед, слід відмітити, що законодавець спробував врегулювати трудові відносини в умовах воєнного стану прийнявши Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX [2], який став ключовим та визначив особливості проходження служби в органах місцевого самоврядування у період дії воєнного стану, згідно частини 3 статті 1 якого передбачено, що у період дії воєнного стану не застосовуються норми Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», інших законодавчих актів, що регулюють діяльність посадових осіб місцевого самоврядування у частині відносин, врегульованих цим Законом. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин» від 1 липня 2022 року № 2352-IX посилив дію Закону «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», а також сприяв усуненню деяких прогалин у трудовому праві, що виникли у зв'язку із введенням правового режиму воєнного стану на території України.

І саме чітке правове регулювання може забезпечити якісне існування службових відносин в органах місцевого самоврядування в умовах дії режиму воєнного стану в Україні, але при цьому варто враховувати сучасні проблеми законодавчого регулювання відносин праці, які є наразі досить поширеними.

З початком повномасштабного вторгнення країни-агресора та окупацією частини територій України, значна кількість громадян вимушені були терміново залишити свої домівки для порятунку свого життя та життя своїх дітей, рідних та близьких, в тому числі і працівники органів місцевого самоврядування. Жодна інформація про те хто, коли і куди виїхав роботодавцем не збиралась.

У Законі України «Про правовий режим воєнного стану» [5] наведено визначення, що воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Чинне законодавство не розкриває поняття «орган місцевого самоврядування». Водночас такий термін розкривається Кравченком В.В. – це «орган, який утворюється територіальною громадою (територіальними громадами району, області) у встановленому законом порядку для виконання завдань та функцій місцевого самоврядування, наділених відповідно до закону владними повноваженнями, які реалізуються у визначених законом правових та організаційних формах. До них належать сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст; районні у містах ради та їх виконавчі органи» [1].

Згідно наведених у вказаних джерелах визначень та за результатами дослідження можемо зробити висновок, що адміністративно-правове регулювання службових відносин в органах місцевого самоврядування в умовах дії режиму воєнного стану – це особливості організації трудових відносин працівників усіх сільських, селищних, міських рад та їх виконавчих органів, районних та обласних рад, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, районних у містах рад та їх виконавчих органів у період дії режиму воєнного стану, введенного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

До працівників органу місцевого самоврядування відносять осіб, які працюють в органах місцевого самоврядування, мають відповідні посадові повноваження щодо здійснення

організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій і отримують заробітну плату за рахунок місцевого бюджету.

Прийняття на службу в органи місцевого самоврядування здійснюється:

1) на посаду сільського, селищного, міського голови в порядку, встановленому Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні»[6] (обирається відповідною територіальною громадою на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування в порядку, визначеному законом, і здійснює свої повноваження на постійній основі);

2) на посаду голови та заступників голови районної, районної у місті, обласної ради, заступника міського голови – секретаря Київської міської ради, секретаря сільської, селищної, міської ради, голови постійної комісії з питань бюджету обласної, Київської та Севастопольської міських рад шляхом обрання відповідною радою;

3) на посади заступників сільського, селищного, міського голови з питань діяльності виконавчих органів ради, керуючого справами (секретаря) виконавчого комітету сільської, селищної, міської, районної у місті ради, старости шляхом затвердження відповідною радою;

4) на посади керівника секретаріату (керуючого справами) районної, обласної ради, керуючого справами виконавчого апарату обласних і районних рад, керівників відділів, управлінь та інших працівників органів місцевого самоврядування шляхом призначення відповідно сільським, селищним, міським головою, головою районної, районної у місті, обласної ради на конкурсній основі чи за іншою процедурою, передбаченою законодавством України.

Запровадження воєнного стану в Україні внесло свої корективи в адміністративно-правове регулювання службових відносин в органах місцевого самоврядування, проблемні питання яких слід висвітлити.

Слід зауважити, що на період дії режиму воєнного стану, в тому числі і для працівників органів місцевого самоврядування, вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина відповідно до статей 43 та 44 Конституції України, а саме:

– ст. 43 Конституції України: «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом».

– ст. 44 Конституції України: «Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей.

Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку.

Заборона страйку можлива лише на підставі закону».

Таким чином, слід зробити висновок, під час дії правового режиму воєнного стану є обмеження права на вільний вибір праці та право на страйки для захисту власних інтересів. Це, в свою чергу, відповідає нормам Закону України «Про правовий режим воєнного стану», стаття 19 якого регламентує заборону страйків, а п. 2 ч. 1 ст. 8 якого регламентує надання дозволу військовому командуванню (військовим адміністраціям) запроваджувати трудову повинність для працездатних осіб.

Прийнятий 15 березня 2022 року Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», діє протягом воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та втрачає чинність з моменту припинення та скасування воєнного стану.

Якщо детально проаналізувати вказаний нормативно-правовий акт в частині, що стосується саме трудових відносин, характерних саме для органів місцевого самоврядування, то можна стверджувати про такі основні зміни:

1) Які стосуються трудових договорів:

- сторони за згодою визначають форму трудового договору;
- умова про випробування працівника під час прийняття на роботу може встановлюватися для будь-якої категорії працівників;
- призупинення дії трудового договору – це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором у зв'язку із збройною агресією проти України, що виключає можливість обох сторін трудових відносин виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором.

2) Які стосуються вихідних днів:

- скасовано скорочення на одну годину тривалість роботи напередодні святкових і неробочих днів;

- скасовано святкові і неробочі дні;

- скасовано перенесення на наступний після святкового або неробочого вихідний день, у випадку, коли він збігається з вихідним днем;

3) Які стосуються відпусток:

- надання працівнику щорічної основної відпустки за рішенням роботодавця може бути обмежено тривалістю 24 календарні дні за поточний робочий рік;

- роботодавець на прохання працівника може надавати йому відпустку без збереження заробітної плати без обмеження строку, встановленого частиною першою статті 26 Закону України «Про відпустки».

4) Які стосуються звільнення працівників:

- з ініціативи працівника – у зв'язку з веденням бойових дій у районах, в яких установа, організація, та існування загрози для життя і здоров'я працівника він може розірвати трудовий договір за власною ініціативою у строк, зазначений у його заяві;

- з ініціативи роботодавця – у період його тимчасової непрацездатності, а також у період перебування працівника у відпустці (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку) із зазначенням дати звільнення, яка є першим робочим днем, наступним за днем закінчення тимчасової непрацездатності, зазначеним у документі про тимчасову непрацездатність, або першим робочим днем після закінчення відпустки. При чому норма закону щодо попередньої згоди виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника) не застосовується.

Слід глибше проаналізувати зміни у трудовому законодавстві, що стосуються саме служби в органах місцевого самоврядування, у зв'язку із введенням правового режиму воєнного стану.

Укладення трудового договору в умовах воєнного стану отримало свої особливості, серед яких варто звернути увагу на наступні:

- у період дії воєнного стану сторони за згодою визначають форму трудового договору;
- при укладенні трудового договору в період дії воєнного стану умова про випробування працівника під час прийняття на роботу може встановлюватися для будь-якої категорії працівників.

Новелою у сфері трудових відносин також стали нові підстави припинення трудового договору у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 1 липня 2022 року № 2352-IX, оскільки ст. 36 КЗпП доповнили такими новими пунктами:

8¹) смерть роботодавця – фізичної особи або набрання законної сили рішенням суду про визнання такої фізичної особи безвісно відсутньою чи про оголошення її померлою;

8²) смерть працівника, визнання його судом безвісно відсутнім або оголошення померлим;

8³) відсутність працівника на роботі та інформації про причини такої відсутності понад чотири місяці поспіль.

Саме пункт 8-3 статті 36 КЗпП потребує дослідження наявної судової практики, та розгляду різних колізійних ситуацій, які виникають в реальному житті. Законодавець тільки надав право роботодавцям звільнити працівників які відсутні на роботі і відсутні відомості про їх місце знаходження понад чотири місяці, проте законодавець не передбачив процедури звільнення з такої підстави, яким чином роботодавець має засвідчити (підтвердити) відсутність особи на робочому місці, та відсутність інформації про місце перебування особи та причини неявки особи на роботу.

В досліджених судових рішеннях, суди самостійно визначили критерії, якими вони керуються при розгляді справ про оскарження звільнення на підставі п. 8-3 ст. 36 КЗпП України та

поновлення на роботі. Так, при вивченні судової практики, неодноразово зустрічали наступне формулювання: «Для припинення дії трудового договору за відповідною підставою мають бути одночасно дотримані дві обов'язкові умови:

- 1) фактична відсутність працівника на робочому місці понад 4 місяці підряд;
- 2) відсутність інформації у роботодавця про причини такої відсутності понад 4 місяці підряд (при цьому не має значення поважність чи неповажність причин такої відсутності).»

Саме сукупність причин є підставою для законного звільнення згідно п. 8-3 ст. 36 КЗпП України. Автор вважає, що такі критерії необхідно закріпити безпосередню в Кодексі законів про працю України.

Варто акцентувати увагу, що звільнення з органів місцевого самоврядування має відбуватися виключно в межах та у спосіб передбачений чинним законодавством, оскільки незаконне звільнення та поновлення на роботі потягне за собою виплату середньомісячного заробітку за увесь час вимушеного прогулу, що буде надмірним тягарем для місцевого бюджету, а якщо розглядати місцевий бюджет деокупованих територіальних громад, то взагалі не можливим до виконання.

Також хочеться звернути увагу, що підставу звільнення, як відсутність працівника на роботі та інформації про причини такої відсутності понад чотири місяці поспіль (п. 8-3 ст. 36 КЗпП України) не варто ототожнювати з підставою для звільнення – прогул (пункт 4 статті 40 КЗпП України).

Відповідно до вимог п. 4 статті 40 КЗпП України, прогулу (в тому числі відсутності на роботі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин. Важливо, що при звільненні за прогул, роботодавець має встановити причини відсутності на роботі та визнати їх неповажними.

Окремо хочеться звернути увагу, що норма пункту 8-3 статті 36 КЗпП України вступила в дію 19.07.2022 року, і термін в 4 місяці має відраховуватись саме із дати вступу в силу нормативно-правового акта. Суди при прийнятті рішення детально аналізують дати з яких працівник не вийшов на роботу та коли роботодавець порахував чотирьох місячний термін для звільнення по статті 36 пункту 8-3 КЗпП України, щоб не порушувати статтю 58 Конституції України, що Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Одним із важливих нововведених положень Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» є норма щодо призупинення дії трудового договору, що є актуальною саме для трудових відносин в органах місцевого самоврядування на деокупованих територіях.

Призупинення дії трудового договору – це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором у зв'язку із збройною агресією проти України, що виключає можливість обох сторін трудових відносин виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором.

Слід зацентувати увагу на тому, що призупинення саме трудового договору носить виключно тимчасовий характер. При умові припинення правового режиму воєнного стану відновиться дія трудового договору, що потягне за собою автоматичне відновлення у роботодавця обов'язку забезпечення своїх працівників роботою та виплатою їм заробітної плати, а у самих працівників відновиться їх трудова функція.

Законодавцем було запропоновано роботодавцям нібито працюючий механізм для тимчасового врегулювання трудових правовідносин з особами які залишили свої домівки та місце роботи з метою порятунку свого життя, але на практиці виявилось не дуже дієвим механізмом.

Слушною є думка І. Новак про те, що припинення дії трудового договору без розірвання трудових відносин, можна вважати легалізацію схованого безробіття, оскільки таким чином особа ніби вважається працевлаштованою, однак при цьому особа не отримує заробітної плати, не може розраховувати на допомогу від держави по безробіттю, не зараховується страховий стаж, оскільки не сплачується Єдиний соціальний внесок [4, с.139]. Вважаю, що таке приховане безробіття негативне вплине в майбутньому на відбудовування країни після завершення війни. Також, на сьогодні в судах є чимало судових процесів з оскарження наказів роботодавців щодо призупинення з працівниками трудових правовідносин, та прийняті рішення судів на користь працівників тягнуть надмірне навантаження на роботодавців при виплаті середньомісячного доходу за час вимушеного прогулу, а для місцевих бюджетів органів місцевого самоврядування взагалі є надмірними.

Окрім того, варто звернути увагу, на те що громади, які потрапили під окупацію, та згодом були деокуповані знаходяться в інших умовах та стикаються з такими питаннями та проблемами, що із за окупації території України, службовці в органах місцевого самоврядування знаходяться в різних куточках світу, та не виходять на зв'язок, і жодним чином зв'язатись із ними немає можливості. Автор вважає, що для деокупованих територій має бути окремий механізм для організації службових відносин в умовах воєнного стану, що допомогло б оперативно відновити роботу органів місцевого самоврядування. Варто акцентувати увагу, що це мають бути тимчасові норми які будуть діяти виключно на деокупованих територіях і тільки до закінчення воєнного стану на цих територіях. Безумовно, після закінчення правового режиму воєнного стану, держава має забезпечити реалізацію конституційного права жителів відповідної громади на відновлення діяльності місцевого самоврядування на засадах децентралізації і можливості громади обирати керівників на місцях. Але, на сьогодні, в умовах воєнного стану для деокупованих територій є надважливим повернення до нормального життя та відновлення функціонування органів місцевого самоврядування.

Висновки. Станом на даний час згідно чинного законодавства посадова особа місцевого самоврядування має приступити до виконання своїх обов'язків на наступний день після закінчення відпустки, лікарняного або завершення строку перебування у простої. І лише у разі відсутності таких посадових осіб на службі голова відповідної ради може вчиняти відповідні дії щодо притягнення їх до дисциплінарної відповідальності, або звільнити у порядку, передбаченому КЗпП України. Порядок звільнення працівників, які відсутні на робочому місці протягом тривалого часу, про яких відсутня інформація про їх місцезнаходження має бути більш деталізований та закріплений в кодифікованому акті.

Список використаних джерел:

1. Кравченко В. В. Конституційне право України у визначеннях та схемах: навч. посіб./ В. В. Кравченко. – К.: Атіка, 2002. с. 181–182.
2. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#n58> (дата звернення 27.10.2023)
3. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс]: затверджується Законом № 322-VIII від 10.12.71 ВВР. 1971, додаток до № 50. Ст. 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 27.10.2023)
4. Новак І. М. Призупинення трудових відносин: соціально-економічні наслідки Особливості реалізації прав у сфері праці та соціального захисту в умовах воєнного стану: Матеріали Круглого столу (12 вересня 2023 р.), м. Львів, Харків, Вінниця. 2022. С. 138–140.
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 27.10.2023)
6. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України 21.05.1997 № 280/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97> (дата звернення 27.10.2023)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.15>

ЗОЛОТАРЬОВА Н.І.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF THE NATIONAL POLICE AS A SUBJECT OF ENSURING NATIONAL SECURITY

Стаття присвячена дослідженню адміністративно-правовим засадам Національної поліції як суб'єкта забезпечення національної безпеки. Теоретико-методологічним аспектам місця та ролі Національної поліції в забезпеченні національної безпеки. Проаналізовано, нормативно-правові акти та повноваження Національної поліції у сфері забезпечення національної безпеки.

На підставі проведеного аналізу щодо забезпечення національної безпеки є стратегічно важливою сферою для держави як захищеність державного суверенітету, територіальну цілісність і недоторканість кордонів, забезпеченість і стабільність демократичного конституційного ладу, захист прав і свобод людини і громадянина, захист національних інтересів України. Запроваджуються численні реформи у сфері забезпечення національної безпеки, держава знаходиться в складних умовах щодо зростання різноманітних внутрішніх і зовнішніх впливів та ризиків. Відповідно до своїх повноважень Національна поліція у сфері забезпечення національної безпеки виконує багатofункціональну діяльність, а саме такі завдання як охорона публічної безпеки, забезпечення публічної безпеки, підтримує стан захищеності національних інтересів, прав і свобод людини та громадянина від значної кількості загроз.

Діяльність Національної поліції, повинна будуватися на європейській моделі організації, що є важливим напрямком діяльності держави та актуальним аспектом у забезпечення національної безпеки в сучасних умовах європейських правових стандартів та імплементації до українського законодавства.

Ключові слова: правовий статус, національна безпека, Національна поліція, охорона публічної безпеки, забезпечення публічної безпеки.

The article is devoted to the study of the administrative and legal principles of the National Police as a subject of ensuring national security. Theoretical and methodological aspects of the place and role of the National Police in ensuring national security. The normative legal acts and powers of the National Police in the field of ensuring national security have been analyzed.

On the basis of the analysis carried out, national security is a strategically important area for the state as the protection of state sovereignty, territorial integrity and inviolability of borders, security and stability of the democratic constitutional order, protection of human and citizen rights and freedoms, protection of national interests of Ukraine. Numerous reforms are being introduced in the sphere of ensuring national security, the state is in difficult conditions regarding the growth of various internal and external influences and risks. Numerous reforms are being introduced in the sphere of ensuring national security, the state is in difficult conditions regarding the growth of various internal and external influences and risks. In accordance with its powers, the National Police in the field of ensuring national security performs multifunctional activities, namely such tasks as protecting public safety, ensuring public safety, maintaining the state of protection of national interests, rights and freedoms of man and citizen from a significant number of threats.

The activities of the National Police should be based on the European model of the organization, which is an important direction of the state's activity and a relevant aspect in ensuring national security in the modern conditions of European legal standards and implementation of Ukrainian legislation.

Key words: *legal status, national security, National Police, protection of public safety, provision of public safety.*

Постановка проблеми. Національна поліція є суб'єктом забезпечення національної безпеки на підставі аналізу чинного законодавства. Проте чітко не визначено в нормативних-правових актах роль та місце в адміністративно-правовому забезпеченні національної безпеки, що виникає потреба додаткового наукового обґрунтування, а також нормативного закріплення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення національної безпеки досліджували такі вчені-адміністративісти, як: В. Б. Авер'янов, С. М. Алфьоров, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, Д. Д. Буркальцевої, О. А. Баранов, Л. Р. Біла, Ю. П. Битяк, Н. П. Бортник, К. В. Бондаренко, В. М. Брижко, В. М. Гаращук, Т. О. Гаврилюк, І. С. Грищенко, С. Б. Гавриш, А. П. Голосніченко, О. В. Джафарова, С. Ф. Денисюк, О. Ю. Дрозд, В. П. Ємельянова, І. П. Закалюка, А. М. Колодія, О. М. Литвак, П. П. Михайленка, О. М. Підхомного, Ю. І. Римаренко, Л. А. Савченко, В. Я. Тація, В. П. Тихого, В. І. Шакур, М. В. Чумак, О. Н. Ярмиша та інші.

Мета дослідження: визначити інституціональні теоретико-методологічні аспекти діяльності Національної поліції та роль у забезпеченні національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи інституціональні теоретико-методологічні аспекти забезпечення національної безпеки, слід зазначити, що відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» завданнями поліції є надання послуг у сферах:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [1].

Виходячи з аналізу положень норм Закону України «Про Національну поліцію», ключовим для формування належного розуміння місця та ролі Національної поліції в забезпеченні національної безпеки є завдання стосовно забезпечення «забезпечення публічної безпеки і порядку» (п. 1 ст. 2) «охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави» (п. 2 ст. 2), адже національна безпека становить важливий структурний елемент національних інтересів держави й суспільства взагалі.

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку» встановлює, що національна безпека – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [2].

Слід зазначити, що загалом сформувався два доктринальних підходи до визначення поняття «національна безпека». Перший підхід, національна безпека розглядається у вимірі національних інтересів (зазначаються, «інтереси суспільства і держави», через які етимологічно формується одне з інституціональних завдань Національної поліції України), другий підхід, – у концептуальній парадигмі базисних цінностей суспільства (у розумінні громадянського суспільства, автономного від державних інтересів у вузькому тлумаченні цієї політико-правової категорії) [3, с. 26–27].

Сучасні тлумачні словники трактують поняття «безпека» як стан, коли немає небезпеки, тобто як стан, за якого ніщо не загрожує кому-небудь або чому-небудь [3, с. 84].

Слушно, зазначає Г. П. Ситник, на етапі формування відповідного лексикону поняття «національна безпека» використовувалося передусім як синонім до дефініції «обороздатність держави», тобто у значенні виключно політичної та воєнної безпеки [4, с. 27].

Отже, дослідження Національної поліції як суб'єкта забезпечення національної безпеки неможливе без визначення структури її адміністративно-правового статусу. Серед вчених існують різні погляди на категорію «правовий статус», навколо якої постійно відбуваються дискусії та різні обґрунтування. Як зазначає А. Т. Комзюк, для визначення правового статусу державного органу з'ясовує його місце в загальній системі виконавчої влади, рівень і форму його правового регулювання; визначає межі його відання, сферу суспільних відносин, які регулюються цим органом, перераховує об'єкти, йому підпорядковані, з'ясовує коло завдань, на нього покладених,

сукупність прав і обов'язків та його посадових осіб при виконанні покладених на орган функцій, тобто визначає міру, можливої поведінки органу та його посадових осіб при виконанні ними своїх функцій (права), а також міру їх обов'язкової поведінки [5, с. 56].

На думку, О.О. Бандурка, під правовим статусом державного органу розуміє певну сукупність повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує виконання покладених на нього завдань, і що таке визначення можна характеризувати як дуже вузьке, воно не охоплює значної частини питань організації і діяльності державних органів, які визначають їх правовий стан або статус [6, с. 125].

Потрібно погодитися з О.А. Падалкою, що правовий статус Національної поліції України – це її юридичне становище (положення) у державному механізмі та системі суспільних відносин, визначене відповідними нормами права. Сутність правового статусу поліції (як і будь-якого іншого органу влади) полягає у тому, що він визначає її соціальне призначення, а також коло тих юридичних прав, якими вона користується, та обов'язків, які виконує під час здійснення свого призначення. Правовий статус є тим фактором, що встановлює межі та основні вектори діяльності Національної поліції, а також порядок її здійснення [7, с. 134].

У Законі України «Про національну безпеку» в ст. 18 визначено, що Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує громадську безпеку і порядок, охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидію злочинності, а також надає визначені законом послуги з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [2].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію», Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [1].

Спостерігається, відмінність чи тотожність теоретичного тлумаченні змісту кожного з понять: «громадська безпека» та «публічна безпека», що доцільно законодавцю узгодити норму і запровадити єдиний термін «публічна безпека».

В Законі України «Про Національну поліцію» у ст. 23 зазначено основні повноваження, що поліція відповідно до покладених на нею завдань:

- 1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;
- 2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення;
- 3) вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення;
- 4) вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення;
- 5) здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;
- 6) вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях та інші дії, які направлені на забезпечення національної безпеки. Крім того, ст. 24 вказаного закону вказує на додаткові повноваження Національної поліції: у разі виникнення загрози державному суверенітету України та її територіальній цілісності, а також у ході відсічі збройної агресії проти України органи та підрозділи, що входять до системи поліції, відповідно до законодавства України беруть участь в обороні України, у виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України або в окремій місцевості [1].

На підставі аналізу норм Закону можна зробити висновок про те, що повноваження Національної поліції призначені для захисту національних інтересів України від внутрішніх та зовнішніх впливів та загроз.

Безега В.В. зазначає, що до повноважень Національної поліції, які спрямовані на протидію загрозам національній безпеці відноситься: застосування заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях; здійснення контролю за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання

зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ; здійснення контролю у межах своєї компетенції, визначеної законом, за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення; сприяння забезпеченню відповідно до закону правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх оголошення на всій території України або в окремій місцевості [8, с. 125].

Національна поліція також віднесена до суб'єктів, які забезпечують інформаційну безпеку держави, що відіграє вагоме значення у сфері забезпечення національної безпеки у нормі закріплено п. 4 ст. 5 Закону «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», де у перелік суб'єктів інформаційної безпеки держави були включені правоохоронні, розвідувальні і контррозвідувальні органи та суб'єкти оперативно-розшукової діяльності, а п. 2 ст. 8 надає повноваження Національній поліції, на здійснення захисту прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави від кримінально протиправних посягань у кіберпросторі; проведення заходів із запобігання, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів, підвищення поінформованості громадян про безпеку в кіберпросторі [9].

Доцільно зазначити, поліція наділена такими повноваженнями у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення: 1) формує бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України; 2) користується базами (банкми) даних Міністерства внутрішніх справ України та інших органів державної влади; 3) здійснює інформаційно-пошукову та інформаційно-аналітичну роботу; 4) здійснює інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями.

Специфічною особливістю у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення держави як поліцейської функції є необхідність охорони та захисту інформації в соціотехнічних системах, що викликає доцільність застосування спеціальних знань із технічних галузей, підгалузей, окремих інституцій як технічних, так і суспільних наук, а сама інформаційна безпека за природою походження в умовах інформаційного суспільства має триєдиний зміст: організаційний, інженерно-технічний (у тому числі програмно-технічний) та правовий [10, с. 248–249].

До компетенції Національної поліції законодавством у сфері забезпечення національної безпеки є протидія терористичним актам та терористичній діяльності, ст. 13 Закону «Про боротьбу з тероризмом» визначає, що «за рішенням керівництва Антитерористичного центру при СБУ та за погодженням із керівництвом відповідних суб'єктів боротьби з тероризмом, до широко-масштабних, складних антитерористичних операцій у районі їх проведення залучаються та використовуються сили та засоби (особовий склад та спеціалісти окремих підрозділів, військових частин, зброя, бойова техніка, спеціальні і транспортні засоби, засоби зв'язку, інші матеріально-технічні засоби) Національної поліції» [11].

Катрич Д.К. пропонує розподілити повноваження Національної поліції за способом здійснення на такі види:

- 1) організаційні (тобто службова підготовка і стажування поліцейських);
- 2) контрольні (тобто здійснення контролю за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі);
- 3) охоронні (тобто здійснення за договорних засадах щодо охорони фізичних осіб і об'єктів права приватної та комунальної власності);
- 4) розшукові (тобто розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, інших осіб у випадках, визначених законом);
- 5) примусові (тобто прийняття рішень про накладення адміністративних стягнень);
- 6) профілактичні (тобто здійснення превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень);
- 7) сервісні (тобто надання соціальну й правову допомогу громадянам, сприяє державним органам, підприємствам, установам та організаціям у виконанні поклад [12, с. 32].

До повноважень Національної поліції у сфері забезпечення національної безпеки України спрямовані на діяльність державних та недержавних органів, підприємств, установ, організацій, окремих громадян щодо виявлення та попередження загроз безпеці людини та громадянина, суспільства та держави, а також захист території та навколишнього природного середовища.

На думку Переседи О.М., важливими юрисдикційними повноваженнями органів поліції у сфері захисту населення від інфекційних хвороб є притягнення до адміністративно-правової

відповідальності осіб, винних у порушенні санітарно-епідеміологічних норм, а також протидія і припинення правопорушень у даній сфері [13, с. 216-223].

Система національної безпеки являється багаторівневою та складається з таких елементів, як: національні інтереси України – це життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян; загрози національній безпеці України – це явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України; система забезпечення національної безпеки – це сукупність суб'єктів, сил та засобів національної безпеки, що забезпечують на основі чинного законодавства та в межах єдиної державної політики стійкий розвиток, реалізацію та захист національних інтересів [2].

Доречно вказати, що до функцій Національної поліції щодо забезпечення національної безпеки здійснюються в межах адміністративної, оперативно-розшукової, кримінально-процесуальної діяльності. Адміністративно правовий статус Національної поліції, як правоохоронного органу необхідно віднести, а саме: Національна поліція – це центральний орган виконавчої влади; її діяльність має виконавчо-розпорядчий характер, тобто на поліцію покладено обов'язок реалізовувати та виконувати рішення, які приймаються законодавчою владою у сфері публічного порядку та здійснення цієї функції неможливе без прийняття конкретних управлінських рішень з питань забезпечення публічної безпеки та порядку і контролю за їх виконанням; Національна поліція має право застосовувати заходи превентивного або примусового характеру.

Висновки. Таким чином, під час аналізу теоретико-методологічних аспектів місця та ролі Національної поліції у сфері забезпечення національної безпеки можна дійти загальних висновків, що діяльність Національної поліції відіграє важливу роль у механізмі забезпечення національної безпеки визначається в реалізації національних інтересів:

- 1) підтримання публічної безпеки і порядку під час протидії загрозам національній безпеки;
- 2) забезпечення охорони прав і свобод людини як зовнішніх так і внутрішніх загроз;
- 3) протидії злочинності.

Національна поліція, являється носієм відповідних владних повноважень, згідно із законодавством України, посідає важливе місце в механізмі забезпечення національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 No 580-VIII.
2. Про Національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 No 2469-VIII.
3. Ващенко Л. О., Єфімов О. М. Тлумачний словник – мінімум української мови. Київ : Довіра, 2000. Вид. 2-ге. 546 с.
4. Національна безпека України : навч. посібник / Ситник Г. П. та ін.; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ : Кондор, 2007. 616 с.
5. Комзюк А. Т. Адміністративно-правові засоби здійснення митної справи в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 / А. Т. Комзюк. Харків, 2003. 196 с.
6. Бандурка О.О. Управління державною податковою службою в Україні: організаційно-правові аспекти : монографія. Харків : Вид-во НУВС, 2005. 506 с.
7. Падалка О.А. Що до сутності правового статусу Національної поліції України. Прикарпатський юридичний вісник. 2015. Вип. 3(9). Т. 2. С. 132-135.
8. Безега В.В. Характеристика адміністративно-правового статусу Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони. Підприємництво, господарство і право. 2020. No 3. С. 121-127.
9. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.07.1994 р. Відомості Верховної Ради України, 1994, No 31, ст. 286.
10. Основи інформаційного права України : навч. посіб. / В. С. Цимбалюк та ін.; за ред. М. Я. Швеця. Київ : Знання, 2009. Вид. 2-ге, переробл. і допов. 414 с.
11. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003, No 25, ст.180.
12. Катрич Д.К. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України: поняття і зміст. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2016. No 36. Т. 2. С. 31–35.
13. Пересада О. М. Роль Національної поліції України у здійсненні захисту населення від інфекційних хвороб. Правовий часопис Донбасу. 2020. No 3 (72). С. 216–223.

КАМИШАНСЬКИЙ О.Ю.

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

PECULIARITIES OF POLICE TRAINING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC LEARNING CONDITIONS DURING MARTIAL LAW

Актуальність статті полягає в тому, що наближення вітчизняної правоохоронної системи до стандартів і норм поліцейських структур держав-учасниць Європейського Союзу так само неможливе без участі спеціалізованих освітніх закладів. Втім, під час дії особливого правового режиму воєнного стану в Україні підготовка поліцейських набуває нових значення та змісту. Це пов'язано зі зміною пріоритетів у діяльності поліції, трансформацією її завдань та посиленням військової складової фахової освіти поліцейських. Мета статті полягає у розкритті особливостей підготовки поліцейських у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання під час дії воєнного стану. У статті розкрито особливості підготовки поліцейських у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання під час дії воєнного стану. Зроблено наголос на подвійному підпорядкуванні закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських – МВС України та МОН України. Закріплені у законодавстві специфічні умови навчання не містять конкретних характеристик, які б відрізняли діяльність закладів вищої освіти із специфічними умовами МВС залежно від напрямів підготовки до конкретних видів державної служби. Специфічні умови навчання запропоновано поділити на формальні, особисті та процедурні. Формальними умовами є ті вимоги, які висуває чинне законодавство до кандидата на службу в поліцію: віковий ценз, громадянство, позапартійність, відповідність стану здоров'я, рівень фізичної підготовки, тощо. Особисті умови включають якості особи, які в подальшому сприятимуть виконанню нею службових завдань: комунікабельність, відповідальність, цілеспрямованість, рішучість, сміливість, швидкість прийняття рішень, стресостійкість, уважність, працездатність, самоорганізація, ініціативність, вміння виконувати накази, вміння працювати в команді, вміння швидко навчатися, вміння пристосовуватися до нових обставин та інше. До процедурних умов відносно процес відбору кандидата на посаду: формування особової справи; спеціальний процес відбору кандидатів, (спеціальні перевірки, здавання нормативів з фізичної підготовки, психологічне тестування) тощо. Зроблено акцент на посиленні військової складової в освітньому процесі. Визначено поняття специфічних умов навчання як притаманних службі в поліції характерних положень та вимог, які визначають особливості набуття знань, умінь та навичок фізичними особами для подальшого проходження служби на посадах середнього та вищого складу Національної поліції України.

Ключові слова: *заклади вищої освіти, специфічні умови навчання, поліцейський, воєнний стан, служба в поліції, вища освіта, Міністерство внутрішніх справ України, освітній процес.*

The relevance of the article is that bringing the domestic law enforcement system closer to the standards and norms of the police structures of the member states of the European Union is also impossible without the participation of specialized educational institutions. However, during the operation of the special legal regime of martial law in Ukraine, the training of police officers acquires new meaning and content. This is

connected with the change of priorities in the activities of the police, the transformation of its tasks and the strengthening of the military component of the professional education of police officers. The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the training of police officers in institutions of higher education with specific conditions of study during martial law. The relevance of the article is that bringing the domestic law enforcement system closer to the standards and norms of the police structures of the member states of the European Union is also impossible without the participation of specialized educational institutions. However, during the operation of the special legal regime of martial law in Ukraine, the training of police officers acquires new meaning and content. This is connected with the change of priorities in the activities of the police, the transformation of its tasks and the strengthening of the military component of the professional education of police officers. The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the training of police officers in institutions of higher education with specific conditions of study during martial law. The article reveals the peculiarities of police training in higher education institutions with specific training conditions during martial law. The author emphasizes the dual subordination of higher education institutions with specific training conditions that provide police training to the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the Ministry of Education and Science of Ukraine. The specific training conditions enshrined in the legislation do not contain specific characteristics that would distinguish the activities of the higher education institutions Ministry of Internal Affairs depending on the areas of training for specific types of civil service. It is proposed to divide the specific conditions of training into formal, personal and procedural. Formal conditions are those requirements set by the current legislation for a candidate for police service: age limit, citizenship, non-partisanship, health status, level of physical fitness, etc. Personal conditions include the qualities of a person that will further contribute to the performance of official tasks: sociability, responsibility, dedication, determination, courage, speed of decision-making, stress resistance, attentiveness, efficiency, self-organization, initiative, ability to follow orders, ability to work in a team, ability to learn quickly, ability to adapt to new circumstances, etc. The procedural conditions include the process of selecting a candidate for a position: the formation of a personal file; a special selection process (special checks, physical training standards, psychological testing), etc. Emphasis is placed on strengthening the military component in the educational process. The author defines the concept of specific training conditions as characteristic provisions and requirements inherent in police service, which determine the specifics of acquisition of knowledge, skills and abilities by individuals for further service in the positions of middle and senior staff of the National Police of Ukraine.

Key words: *higher education institutions, specific learning conditions, police officer, martial law, police service, higher education, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, educational process.*

Актуальність теми. Належно організована підготовка поліцейських сьогодні є запорукою ефективної діяльності Національної поліції в майбутньому. Велику роль у цьому відіграють заклади вищої освіти із специфічними умовами, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ та здійснюють підготовку поліцейських (далі – ЗВО МВС).

Наближення вітчизняної правоохоронної системи до стандартів і норм поліцейських структур держав-учасниць Європейського Союзу (далі – ЄС) так само неможливе без участі спеціалізованих освітніх закладів. Втім, під час дії особливого правового режиму воєнного стану в Україні підготовка поліцейських набуває нових значення та змісту. Це пов'язано зі зміною пріоритетів у діяльності поліції, трансформацією її завдань та посиленням військової складової фахової освіти поліцейських.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання підготовки фахівців для задоволення кадрових потреб правоохоронних органів становить собою науковий інтерес не лише для фахівців з адміністративного права, а також для дослідників у царині педагогічних наук. Серед учених-адміністративістів можна виокремити праці А.В. Андрєєва, М.С. Долинської, О.Ю. Дрозда, Б.О. Логвиненка, А.А. Манжули, І.В. Савельєвої, С.О. Шатрави, Д.В. Швеця та багатьох інших фахівців.

Мета статті полягає у розкритті особливостей підготовки поліцейських у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання під час дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні Україна знаходиться в умовах трансформації державних інституцій за стандартами розвинених демократій, які передбачають високу довіру до поліції зі сторони населення, фаховості та шанобливого ставлення поліцейських до громадян, ефективності діяльності поліції загалом. Перераховані чинники неможливі без формування висококваліфікованого штату поліції. При цьому слід зважати на те, що професійні компетентності формуються, в тому числі, під час навчання у ЗВО МВС та освітніх закладах первинної професійної підготовки (Академії поліції).

Звернімо увагу на те, що з 2021 року у Законі України «Про вищу освіту» розмежовано поняття «вищий військовий навчальний заклад» та «заклад вищої освіти із специфічними умовами навчання» [1]. Примітно, що правовий статус закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання є загальним та відповідає правовому статусу інших закладів вищої освіти України: заклад створюється та здійснює свою діяльність згідно із законодавством України про освіту; заклад здійснює освітньо-професійні програми за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями за наявності ліцензії; заклад здійснює навчання, виховання та професійну підготовку фізичних осіб згідно з їх покликаннями, інтересами і компетенціями, а також відповідно до вимог вищої освіти, які встановлені вітчизняними нормативно-правовими актами, та здійснює науково-технічну діяльність. При цьому, питання підпорядкування таких закладів є дискусійним впродовж багатьох років серед науковців, правоохоронців, освітян, громадськості, нормотворців. Однак, поки що саме подвійне підпорядкування – МВС України та МОН України є найбільш прийнятним для таких закладів.

Наголосимо, що до сфери управління МВС України, крім Національної поліції України, входять Національна гвардія України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна прикордонна служба України та Державна міграційна служба України [2]. Також, МВС України має у структурі такі заклади вищої освіти, як: Національна академія внутрішніх справ, Харківський національний університет внутрішніх справ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ; Донецький державний університет внутрішніх справ; Львівський державний університет внутрішніх справ; Одеський державний університет внутрішніх справ; Національна академія державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького; Національна академія національної гвардії України; Національний університет цивільного захисту України; Львівський державний університет безпеки життєдіяльності; Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту; Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України та Київський інститут національної гвардії України [3]. З викладеного випливає, що специфічні умови навчання не містять конкретних характеристик, які б відрізняли діяльність перерахованих ЗВО МВС один від одного. Приміром, це стосується підготовки поліцейських та підготовки прикордонників або фахівців з пожежної безпеки.

Наступна проблема стосується того, що частина освітніх закладів, які здійснюють підготовку поліцейських належить до сфери управління Національної поліції, наприклад, державний заклад професійної (професійно-технічної) освіти зі специфічними умовами навчання «Академія патрульної поліції» [4]. На наш погляд, система освіти поліцейських має бути єдиною ланцюговою системою, об'єднаною одним координаційним органом, який впроваджує комплексний підхід до постійного удосконалення фахових компетентностей. У такому випадку можливе послідовне отримання освіти від нижчого освітнього рівня до найвищого у рамках єдиних вимог до освітнього процесу, засад політики у сфері відомчої освіти, перспектив розвитку освіти. На підтвердження нашої думки зауважимо, що заклади вищої освіти таких держав, як Хорватія, Чеська Республіка, Фінляндія, Федеративна Республіка Німеччина, Північна Македонія, Словаччина і Словенія, перебувають у організаційному підпорядкуванні поліції [5].

Також слід підтримати позицію І.В. Савельєвої, яка зауважує на відсутності чинного нормативно-правового акта, норми якого б регулювали відносини у сфері підготовки поліцейських кадрів та чітко визначали специфіку таких ЗВО МВС [6, с. 242-243]. Якщо характеризувати систему нормативно-правових актів, які врегульовують питання навчання у ЗВО МВС, слухним є звернення до О.П. Цуркан, який умовно розподілив джерела на: загальні, які закладають підвалини організаційно-правових засад реалізації права на освіту в Україні, та спеціальні, які врегульовують питання професійного навчання поліцейських безпосередньо [7].

Про специфічні умови науковці дискутують, здебільшого посиляючись на режим казенного проживання, службову дисципліну, однострій, наголос на дисциплінах професійного спрямування, на відміну від «цивільних» закладів вищої освіти. В.В. Романюк звертає увагу на

те, що у статті 74 Закону України «Про Національну поліцію» передбачено організаційні моменти підготовки поліцейських у ЗВО МВС, однак не висвітлено сутності таких умов. Розглядаючи специфічні умови навчання, вчений вказує на певні обмеження у вигляді процедури добору на навчання, віковий ценз, критерій стану здоров'я, особливої субкультури, яка формується у закритому соціальному середовищі, водночас наголошує й на привілеях – гарантованому працевлаштуванні у поліції, стажуванні та практиці у поліції, що у поєднанні має стати підґрунтям для формування поліцейського з високим рівнем компетентності [8, с. 242].

Інші дослідники, зокрема, Б. Малишев, стверджують, що специфіка ЗВО МВС на практиці зводиться лише до посиленої уваги до фізичної підготовки, приділення більшої уваги кримінальному блоку дисциплін, специфікою проживання курсантів (в гуртожитках казарменого типу), наявністю однострою, стрийової підготовки, доступу до деяких документів МВС та поліції про порядок проведення негласних слідчих дій [9, с. 243].

Натомість, С.В. Сьомін та О.О. Резнікова вказують на те, що курсанти відрізняються від звичайних студентів, оскільки з моменту зарахування до ЗВО МВС по суті вже перебувають на службі та приймають присягу, живуть за казарменим розкладом, підпорядковуються командирам, окрім навчальних дисциплін проходять психологічну, фізичну підготовку, таким чином краще адаптуючись до подальшої служби в поліції [10, с. 243]. Погоджуючись із такою аргументацією, слід зауважити, що попри світові тенденції демілітаризації поліцейської служби, остання так само вимагає наявності професійних компетентностей.

Слід погодитись із тим, що атестований перемінний склад ЗВО МВС є поліцейськими, а тому на їх діяльність розповсюджується не тільки дія Закону України «Про Національну поліцію» [11], а й Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» [12] та інших нормативно-правових актів, що врегульовують діяльність усіх поліцейських. Узагальнюючи викладене, пропонуємо виокремити дві категорії специфічних умов навчання: ті, які висуваються до кандидата на навчання (попередні умови) й ті, в яких опиняється перемінний склад після зарахування на відповідні посади (фактичні умови).

Специфічні умови навчання можна поділити на формальні, особисті та процедурні. Під формальними умовами ми розуміємо ті вимоги, які висуває чинне законодавство до кандидата на службу в поліцію: віковий ценз, громадянство, позапартійність, відповідність стану здоров'я, рівень фізичної підготовки, тощо. Особисті умови, на нашу думку, мають включати ті якості особи, які в подальшому сприятимуть виконанню нею службових завдань: комунікабельність, відповідальність, цілеспрямованість, рішучість, сміливість, швидкість прийняття рішень, стресостійкість, уважність, працездатність, самоорганізація, ініціативність, вміння виконувати накази, вміння працювати в команді, вміння швидко навчатися, вміння пристосовуватися до нових обставин, та інше. Такі особливості кандидата на службу виявляють психологи, які з ним працюють, а також психологи, які працюють з особою в процесі навчання. До процедурних умов відносимо процес відбору кандидата на посаду: формування особової справи; спеціальний процес відбору кандидатів, який відрізняється від відбору у цивільні ЗВО (спеціальні перевірки, здавання нормативів з фізичної підготовки, психологічне тестування) тощо.

До фактичних умов, тобто умов, в яких перебуватиме особа під час навчання у ЗВО, ми відносимо програму навчання та умови несення служби, адже саме поєднання процесу навчання та несення служби є основною особливістю ЗВО МВС відносно цивільних. Особливості освітніх програм передбачають: посилений акцент на фахових дисциплінах; прикладний характер засвоєння профільних дисциплін; залучення поліцейських та фахівців з інших галузей для проведення бінарних навчальних занять; щорічне проходження практики/стажування у територіальних органах; тощо. Умови несення служби являють собою: зняття з військового обліку та постановка на спеціальний облік; набуття правового статусу поліцейського (наказом ректора особа не лише стає учасником освітнього процесу, а й набуває правового статусу поліцейського або зберігає його за собою у подальшому); робота шість днів на тиждень з одним вихідним; укладання контракту; проживання в гуртожитку казарменого типу; дотримання норм поліцейського законодавства; залучення в разі необхідності, місцевими органами Національної поліції у якості приданих сил до забезпечення публічного порядку та безпеки, а також виконання інших поставлених службових завдань; направлення на подальшу службу в територіальні органи (підрозділи) Національної поліції, звідки особу було направлено на навчання, та інше.

Отже, специфічні умови навчання мають місце на етапі вступу до ЗВО МВС, протягом освітнього процесу та після його завершення. Специфічні умови становлять поєднання загальних правил освітнього процесу в Україні, встановлених МОН України, та правил, встановлених МВС

України для підготовки поліцейських. Тобто специфічні умови включають освітній та службовий компоненти.

Викладене дає підстави розуміти під специфічними умовами навчання сукупність при-таманних служб в поліції характерних положень та вимог, які визначають особливості набуття знань, умінь та навичок фізичними особами для подальшого проходження служби на посадах середнього та вищого складу Національної поліції України.

Необхідно зауважити, що ЗВО МВС мають ряд переваг стосовно підготовки кадрів для поліції, які вимагають отримання вузькопрофільних вмінь та навичок ще під час навчання. Наприклад у ДДУВС широко використовується навчання з елементами поліцейського квесту для перевірки знань курсантів. Саме цей метод дозволяє моделювати практичні ситуації та пропонувати типові службові завдання поліцейського. Це дає змогу здобувачам вищої освіти (курсантам) підтвердити рівень засвоєння професійних компетентностей. Серед службових ситуацій, які моделюються в якості перевірки знань та навичок – випадки домашнього насильства, а також адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху [13]. В цьому аспекті Б.О. Логвиненко та С.О. Ігнатів, звертають увагу на те, що заклики до ліквідації системи «відомчої» вищої освіти та припинення підготовки поліцейських за спеціальністю 081 «Право» у ЗВО МВС виникають не внаслідок безпосередньої діяльності таких закладів, а через неефективно реалізовану реформу поліції. Це, на думку фахівців, вимагає врахування таких прогалин та вивчення сучасних потреб територіальних органів (підрозділів) поліції для поліпшення підготовки фахових поліцейських кадрів у відповідності до сучасних європейських стандартів [14, с. 11].

Підтримуючи позицію науковців щодо збереження системи ЗВО МВС як важливої складової розвитку сучасної правоохоронної системи в Україні, варто вказати про її надзвичайну актуальність в умовах воєнного стану. Тут потрібно зупинитися на посиленні військової складової в освітньому процесі.

У цілому, особливості підготовки поліцейських у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання під час дії воєнного стану можуть включати наступні напрями: а) посилення військової підготовки (надання поліцейським базових навичок військової справи, навчання тактики міських боїв, стабілізаційних заходів на деокупованій та реінтегрованій території України); б) збільшення обсягів фізичної підготовки (зміцнення фізичної витривалості для несення служби в екстремальних умовах, спеціальному та захисному спорядженні); в) спеціальна юридична підготовка (заходи забезпечення воєнного стану, повноваження поліцейських в умовах воєнного стану, міжнародне гуманітарне право, розслідування військових правопорушень тощо); г) тактична медична підготовка (навички домедичної підготовки при травматичних ампутаціях, крововтраті, пораненнях); ґ) психологічна підготовка (стресостійкість в умовах навантажень та екстремальних умов); д) мінно-вибухова підготовка (для ідентифікації і позначення небезпечних об'єктів); е) топографічна підготовка (орієнтування на місцевості, використання топографічних карт); є) навички поводження з військовим обладнанням і спеціальною технікою (використання БПЛА, засобів комунікації, програм координації сил та засобів).

Висновки. Узагальнюючи викладене, особливості підготовки поліцейських у ЗВО МВС (специфічних умов навчання) включають: поєднання адміністративно-правових статусів здобувача вищої освіти та поліцейського під час навчання; вузьку спеціалізацію за визначеними освітніми програмами, спрямованими на задоволення кадрових потреб поліції; тісний зв'язок навчального матеріалу із практичним застосуванням здобутих знань; закладенням основ розвитку поліцейської науки; наданням правової допомоги особам на громадських засадах (діяльність юридичних клінік); співпрацю з іноземними закладами, організаціями, підприємствами, установами тощо на засадах партнерства.

Також, для продовження ефективного реформування правоохоронної системи України, ЗВО МВС, які здійснюють підготовку поліцейських, потребують не тільки уніфікації підходів до визначення сутності специфічних умов навчання, а й врахування в освітньому процесі особливостей діяльності поліції під час дії особливого правового режиму воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законів України щодо військової освіти та науки: Закон України від 17.12.2021 № 1986-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1986-20#n10>
2. Портал МВС України. Структура. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/struktura>
3. Портал МВС. Заклади вищої освіти URL: <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/universities>
4. Академія патрульної поліції. Про академію. URL: <https://academy.police.gov.ua/about>

5. Швець Д.В. Поліцейська освіта: європейські підходи до організації та тенденції розвитку. Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України. Збірник наукових праць V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 29 травня 2020 р.) Харків. 2020. С. 50-54.

6. Савельєва І.В. Роль ВНЗ із специфічними умовами навчання у підготовці кадрів для Національної поліції у світлі концепції запровадження трирівневої моделі підготовки поліцейських. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2018. Vol. 5. Iss. 3. С. 242-247.

7. Цуркан О.П. Правове регулювання професійного навчання поліцейських. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 5. С.261-264.

8. Романюк В.В. Вплив специфічних умов навчання у ВНЗ МВС України на здійснення підготовки поліцейських. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917– 2017 рр.): зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листопада 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2017. С. 242-243.

9. Малишев Б. Чому реформа поліцейської освіти необхідна та як її здійснити? URL: http://umdp.info/police-experts.info/2016/09/22/police_education_1/

10. Сьомін С.В., Резнікова О.О. Проблеми реформування системи підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони України. *Стратегічна панорама*. 2017. № 1. С. 67-73.

11. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

12. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>

13. Поліцейський квест як найбільш ефективний формат перевірки знань. 31.05.2021. URL: <https://dduvs.in.ua/2021/05/31/format-perevirky-znan/>

14. Логвиненко Б.О., Ігнатів С.О. Окремі особливості підготовки поліцейських у закладах вищої освіти МВС України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1 (110). С. 8-13.

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.17>

КОРНЯКОВА Т.В.

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ РЕАГУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ НА ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ПОДІЇ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПУБЛІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE'S RESPONSE SYSTEM TO OFFENSES AND EVENTS RELATED TO PUBLIC SECURITY

Стаття містить в собі ключові аспекти дослідження, що виконано з метою аналізу роботи поліції у контексті забезпечення правопорядку та безпеки населення. Дослідження охоплює широкий спектр питань, від швидкості реагування на звернення громадян до якості розслідувань злочинів та задоволеності громадян роботою поліції. У світлі сучасних викликів та потреб суспільства питання ефективності професійної діяльності юристів-правоохоронців залишається актуальним. У цій статті розглядається проблематика оцінки ефективності діяльності поліцейських органів, зокрема з точки зору рівня довіри населення до поліції як основного критерію. На основі аналізу поглядів провідних науковців і практиків розглядаються різні аспекти оцінки та

© КОРНЯКОВА Т.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного і кримінального права (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара)

визначення ефективності роботи правоохоронних органів. Зазначено, що ефективна система оцінки повинна бути багатовимірною, враховуючи різні аспекти діяльності поліції та результати її роботи. Дослідження підкреслює важливість залучення різноманітних джерел інформації, включаючи не лише поліцейську статистику, але й результати соціологічних опитувань та вивчення суспільної думки. Зазначається, що аналіз ефективності поліції має бути комплексним і враховувати не лише об'єктивні характеристики безпеки, але й соціально-політичний контекст, у якому здійснюється взаємодія з громадянами. У статті використовується комплексний підхід, що включає як кількісні, так і якісні методи дослідження для оцінки ефективності діяльності Національної поліції. Аналіз базується на статистичних даних, опитуваннях громадян, інтерв'ю з фахівцями поліції, а також порівняльному аналізу з міжнародними стандартами. Результати дослідження виявили позитивні тенденції у покращенні швидкості реагування та збільшенні відсотка розкритих злочинів, що свідчить про успішні зусилля поліції у вдосконаленні своєї діяльності. Водночас ідентифіковані виклики та проблеми, зокрема у складності розслідування певних категорій злочинів та необхідності подальшої оптимізації внутрішніх процесів, вимагають уваги та адресації. Стаття пропонує конкретні рекомендації для покращення системи реагування Національної поліції, зокрема через впровадження сучасних технологій, зміцнення міжвідомчої взаємодії та активізацію співпраці з громадськістю. Виконання цих рекомендацій сприятиме не лише підвищенню ефективності поліцейської діяльності, але й зміцненню довіри між поліцією та громадянським суспільством, що є ключовим для забезпечення стабільності та безпеки в країні.

Ключові слова: *Національна поліція України, публічна безпека, ефективність поліції, розслідування злочинів, співпраця з громадськістю*

The article contains key aspects of a study conducted to analyze the work of the police in the context of ensuring law and order and public safety. The study covers a wide range of issues, from the speed of response to citizens' appeals to the quality of crime investigations and citizen satisfaction with the police. In light of the current challenges and needs of society, the issue of the effectiveness of the professional activities of law enforcement agencies remains relevant. This article examines the issues of assessing the effectiveness of police activities, in particular, in terms of the level of public trust in the police as the main criterion. Based on the analysis of the views of leading scholars and practitioners, various aspects of assessing and determining the effectiveness of law enforcement agencies are considered. It is noted that an effective evaluation system should be multidimensional, taking into account various aspects of police activity and the results of its work. The study emphasizes the importance of involving a variety of sources of information, including not only police statistics, but also the results of sociological surveys and public opinion polls. It is noted that the analysis of police effectiveness should be comprehensive and take into account not only the objective characteristics of security, but also the socio-political context in which interaction with citizens is carried out. The article uses a comprehensive approach that includes both quantitative and qualitative research methods to assess the effectiveness of the National Police. The analysis is based on statistical data, public opinion polls, interviews with police officers, and comparative analysis with international standards. The results of the study revealed positive trends in improving the speed of response and increasing the percentage of solved crimes, which indicates successful efforts by the police to improve their performance. At the same time, the identified challenges and problems, in particular, the complexity of investigating certain categories of crimes and the need to further optimize internal processes, require attention and targeting. The article offers specific recommendations for improving the response system of the National Police, in particular through the introduction of modern technologies, strengthening interagency cooperation and intensifying cooperation with the public. Implementation of these recommendations will not only increase the effectiveness of police activities, but also strengthen trust between the police and civil society, which is key to ensuring stability and security in the country.

Key words: *National Police of Ukraine, public security, police effectiveness, crime investigation, cooperation with the public.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли Україна стикається з численними внутрішніми та зовнішніми викликами, ефективність системи реагування на правопорушення та події, пов'язані з публічною безпекою, набуває особливого значення. Питання швидкості реагування на звернення громадян, якості розслідування правопорушень, задоволеності громадян роботою поліції, а також ефективності превентивних заходів є ключовими для забезпечення довіри до державних інституцій та відчуття безпеки серед населення. Незважаючи на значні зусилля та реформи, спрямовані на покращення роботи Національної поліції України в останні роки, існують певні прогалини та виклики, що вимагають додаткового аналізу та оцінки. До них відносяться: необхідність подальшої оптимізації процесів реагування на звернення громадян, вдосконалення методик розслідування, залучення сучасних технологій для боротьби зі злочинністю, а також розширення превентивної взаємодії з громадськістю. Це дослідження покликане виявити та аналізувати основні фактори, що впливають на ефективність системи реагування поліції, ідентифікувати слабкі місця та виклики, а також розробити рекомендації щодо покращення діяльності поліції в контексті забезпечення публічної безпеки в Україні. Оцінка ефективності та вдосконалення системи реагування є критично важливими для підвищення рівня правопорядку та безпеки громадян, а також для зміцнення довіри до поліцейських інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика ефективності професійної діяльності Національної поліції лишається актуальною у сучасних умовах і відображена у працях визначених науковців і практиків, таких як: Яновська О.Г., Антонюк О.І., Бандурка О.М., Бугайчук К.Л., Гаврілов Б.Я., Галаган В.І., Гузя В.А., Калаянов Д.П., Камінська Н.В., Костицький М.В., Костюк В.Л., Кукін І.В., Лошицький М.В., Лук'янчиков Є.Д., Осика І.М., Погорецький М.А., Сердюк А.М., Смоков С.М., Тертишник В.М. та інші. Ця проблема залишається предметом широкого обговорення в наукових колах і має велике значення для практичних аспектів правової діяльності. Враховуючи сучасні виклики і потреби суспільства, дослідники продовжують аналізувати різні аспекти ефективності діяльності Національної поліції України та розробляти рекомендації щодо її покращення.

Мета. Мета цієї наукової статті полягає у комплексному аналізі діяльності Національної поліції України у контексті її реагування на правопорушення та події, що стосуються публічної безпеки, з метою виявлення основних тенденцій, викликів та визначення шляхів підвищення ефективності її роботи.

Виклад основного матеріалу. Публічна безпека в Україні перебуває під значним впливом різноманітних внутрішніх та зовнішніх факторів, що складають сучасні виклики та загрози. Останніми роками країна зіткнулася з низкою серйозних випробувань, включаючи збройний конфлікт на сході, російську агресію, введення воєнного стану, політичну нестабільність, економічні труднощі, а також зростання рівня злочинності, що вимагає від держави ефективних механізмів реагування та адаптації до швидко змінюваних умов.

На органи Національної поліції, як структурної одиниці МВС, покладаються завдання з надання поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Аналогічні норми встановлені у положеннях Закону України «Про Національну поліцію». Окремі експерти-аналітики вказують на необхідність уникнення маніпуляцій із показниками діяльності поліції та закріплення якісних показників ефективності роботи правоохоронних органів [1]. Превалювання кількісних критеріїв роботи може ускладнити впровадження якісного складника протидії злочинності. Головним результатом роботи поліції повинна бути впевненість більшості населення в її кваліфікованій, чесній та поважній діяльності.

Очевидно, що відповідно до аналогічних розглядів норми частини 3 статті 11 Закону України «Про Національну поліцію» передбачають, що рівень довіри громадян до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності її органів і підрозділів. У сучасній науковій та медійній дискусії феномен довіри суспільства до правоохоронних органів часто аналізується в контексті формування іміджу працівників поліції. У юридичній сфері відносини між суб'єктами властиві унікальні характеристики, які визначаються правом, тому феномен довіри в правоохоронній діяльності може мати самостійне значення, визнаючи його як цінність поряд із цінністю права. Однак довіра у цьому контексті може розглядатися окремо від довіри як соціального явища, оскільки вона не завжди збігається з соціальним ідеалом або ідеєю ідеальної правової системи. Необхідно враховувати, що для громадян довіра до поліції не обмежується абстрактним уявленням про

справедливість, але виражається у конкретних діях поліцейських, супроводжуючись вираженням вдячності, симпатії та підтримки. Таким чином, ірраціональна сутність довіри заповнюється сенсом і стає предметною лише у конкретних діях поліції. Ця обставина свідчить про залежність феномену довіри від характеру громадських відносин та історичних умов розвитку країни. У країнах Європи і США склалися основні моделі довіри до правоохоронних органів, які відповідають соціокультурним особливостям цих країн [4, с. 235]. У країні нині відбувається процес реформування правоохоронної системи, проте не склалася єдина модель відносин між поліцією та громадянським суспільством, а також немає загальноприйнятого розуміння інтегративної категорії «довіра» у контексті посткласичної парадигми юридичної науки [2, с. 25].

Проте, відповідно до думки І. Охріменко, оцінка ефективності правоохоронної діяльності не повинна обмежуватися лише рівнем довіри населення до поліції, який згідно з вимогами законодавства визначається незалежними соціологічними службами в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [5, с. 139]. Слід враховувати комплексний характер факторів, як об'єктивних, так і суб'єктивних, які загалом визначають ефективність діяльності органів поліції у всіх її аспектах.

Проблема оцінки діяльності поліції виникає не вперше. Перші спроби визначення критеріїв оцінювання поліції були предприняті ще з моменту формування перших поліцейських підрозділів у XIX столітті. Зрозуміло, що як методика, так і цілі оцінки змінювалися відповідно до соціально-економічного розвитку та усвідомлення ролі поліції у державі та суспільстві.

М. Леблан ідентифікує кілька груп моделей оцінки діяльності поліції. Перша група включає моделі, які оцінюють саме діяльність поліції [8, с. 155]. Це включає юстиційні, бюрократичні, психологічні та економічні моделі. Друга група моделей вивчає результати роботи поліції, включаючи аналіз громадської думки, контроль дорожнього руху та злочинність.

Складність в оцінці діяльності поліції полягають у визначенні того, що саме є ефективною роботою правоохоронців. Зростаючий розвиток професійних поліцейських служб та систем оцінки їхньої роботи призводив до змін у сприйнятті їхнього місця в суспільстві та державі. Зараз значна частина дослідників вважає, що ефективність роботи поліції не може бути визначена лише одним показником, таким як рівень злочинності. Натомість, вони підкреслюють необхідність врахування комплексу напрямів діяльності поліції при оцінці, що дозволяє отримати більш повне уявлення про її ефективність.

Забезпечення публічної безпеки є критично важливим для стабільності суспільства, економічного розвитку та збереження демократичних цінностей. В цьому контексті роль Національної поліції України як ключового органу, відповідального за підтримку правопорядку та безпеки громадян, не може бути переоцінена. Поліція стикається з великим навантаженням, викликаним необхідністю ефективно реагувати на широкий спектр інцидентів, від дрібних правопорушень до серйозних злочинів та загроз національній безпеці.

Ефективна система реагування поліції є фундаментальною для забезпечення високого рівня публічної безпеки, здатності до швидкої та адекватної відповіді на виклики, а також зміцнення довіри громадян до державних інституцій. Важливим аспектом є не лише здатність до швидкого реагування на інциденти, але й превентивна діяльність поліції, спрямована на запобігання злочинам та підвищення загального рівня безпеки в суспільстві.

Основними елементами ефективної системи реагування є чітка організаційна структура, наявність добре підготовленого персоналу, сучасні технології та методики роботи, а також ефективна взаємодія з громадськістю та іншими органами державної влади. Все це вимагає не лише достатніх ресурсів, але й постійного оновлення підходів та методів роботи, заснованих на аналізі досвіду та кращих практик.

Забезпечення ефективного реагування на правопорушення та події, пов'язані з публічною безпекою, є складним завданням, що вимагає від Національної поліції України постійної уваги, професійного розвитку, а також готовності до інновацій та змін. В цій динамічній ситуації, оцінка та аналіз ефективності системи реагування стають ключовими елементами для розробки стратегій покращення та досягнення більш високого рівня публічної безпеки в Україні.

Система реагування Національної поліції України є комплексною та багаторівневою, призначеною для ефективного вирішення широкого спектру завдань, пов'язаних із забезпеченням публічної безпеки та порядку. Вона включає в себе не лише безпосередньо оперативне реагування на повідомлення про правопорушення або інші події, але й превентивні заходи, спрямовані на попередження злочинності, а також роботу з громадськістю.

Основні елементи системи реагування охоплюють: 1) Диспетчерські служби. Перший рівень контакту з громадянами, куди надходять звернення через телефон, інтернет або інші

канали зв'язку. 2) Патрульна поліція. Основна сила швидкого реагування, яка забезпечує негайну відповідь на повідомлення про події. 3) Слідчі підрозділи. Здійснюють розслідування правопорушень, збір доказів та взаємодію з прокуратурою. 4) Спеціалізовані підрозділи. Включають кіберполіцію, наркоконтроль, підрозділи боротьби з організованою злочинністю тощо, що реагують на специфічні види правопорушень. 5) Взаємодія з громадою. Праця з населенням, спрямована на підвищення обізнаності та профілактику злочинності.

Правова основа діяльності Національної поліції України в контексті публічної безпеки закріплена в ряді законодавчих актів, серед яких ключовими є:

1. Закон України «Про Національну поліцію». Визначає статус, основні завдання, права та обов'язки поліції, а також основи взаємодії з громадянами та іншими державними органами [6].

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Регламентує процедури розслідування правопорушень, збору доказів та взаємодії з судовою системою.

3. Закони та підзаконні акти, що стосуються окремих аспектів діяльності поліції.

Важливим аспектом правової основи є також забезпечення дотримання прав людини та основоположних свобод під час виконання поліцією своїх функцій. Це передбачає не лише реагування на правопорушення, але й превентивну діяльність, спрямовану на мінімізацію ризиків для громадян та створення безпечного середовища.

Для оцінки ефективності системи реагування Національної поліції України на правопорушення та події, пов'язані з публічною безпекою, нами було обрано комплексний підхід, що включає як кількісні, так і якісні методи дослідження. Методологічна база дослідження побудована з метою забезпечення об'єктивності, відтворюваності результатів та їх актуальності для розробки практичних рекомендацій.

Кількісні методи включали аналіз статистичних даних, отриманих від Національної поліції України, щодо кількості та видів правопорушень, часу реагування, результатів розгляду справ тощо. Окрім того, було проведено опитування серед громадян для вимірювання їх задоволеності роботою поліції та відчуття безпеки. Якісні методи охоплювали інтерв'ю з фахівцями поліції, представниками громадських організацій та експертами у сфері правопорядку та безпеки. Це дозволило глибше зрозуміти особливості функціонування системи реагування, виявити потенційні проблеми та обмеження в її роботі.

Для оцінки ефективності системи реагування було визначено наступні критерії:

1. Швидкість реагування на звернення. Час від моменту отримання повідомлення до прибуття на місце події.

2. Якість розслідувань. Відсоток розкритих правопорушень від загальної кількості зареєстрованих.

3. Задоволеність громадян роботою поліції. Оцінка ефективності роботи поліції з боку населення.

4. Превентивна діяльність. Оцінка ефективності заходів, спрямованих на попередження правопорушень.

Для кожного з критеріїв були розроблені методики збору та аналізу даних, що дозволяють отримати об'єктивну оцінку роботи поліції та визначити напрямки для подальшого вдосконалення.

На основі використання зазначених методів збору та аналізу даних було отримано наступні ключові результати, що характеризують ефективність системи реагування Національної поліції України на правопорушення та події, пов'язані з публічною безпекою.

Аналіз даних показав, що середній час реагування на звернення громадян варіюється в залежності від регіону, типу події та часу доби. В цілому, було відзначено покращення швидкості реагування порівняно з попередніми періодами, що свідчить про певну ефективність впроваджених заходів з оптимізації роботи диспетчерських служб та патрульної поліції. Результати опитувань та аналізу статистичних даних вказують на зростання відсотка розкритих правопорушень. Проте існують виклики, пов'язані зі складністю розслідування певних категорій злочинів, особливо кіберзлочинності та економічних злочинів, що вимагають подальшого зміцнення спеціалізованих підрозділів поліції. Опитування громадян показало позитивну динаміку в оцінках роботи поліції, зокрема у плані професіоналізму, ввічливості та доступності поліцейських. Водночас було виявлено певні очікування громадян щодо подальшого підвищення ефективності та прозорості діяльності поліції.

Результати дослідження вказують на значний вплив превентивних програм та ініціатив, спрямованих на зменшення злочинності та підвищення рівня публічної безпеки. Особливо

ефективними виявились проекти, що залучають громадськість до співпраці з поліцією. Результати дослідження ефективності системи реагування Національної поліції України на правопорушення та події, пов'язані з публічною безпекою, вказують на значне покращення в деяких ключових аспектах, але також виявляють проблеми, що потребують подальшого аналізу та вирішення.

Покращення швидкості реагування на звернення громадян є важливим показником ефективності поліції, що впливає на загальне відчуття безпеки в суспільстві. Зростання відсотка розкритих злочинів свідчить про зміцнення слідчих підрозділів та вдосконалення методів розслідування. Підвищення задоволеності громадян роботою поліції вказує на успіхи в побудові взаємодії з громадськістю та впровадженні стандартів професіоналізму та відкритості. Складність розслідування певних категорій злочинів, особливо пов'язаних з кіберпростором та економікою [7], потребує залучення висококваліфікованих фахівців та застосування сучасних технологій. Необхідність подальшої оптимізації внутрішніх процесів в поліції для забезпечення більш ефективного реагування на злочинність та надзвичайні ситуації. Забезпечення прозорості діяльності поліції та підвищення довіри з боку громадян залишаються важливими завданнями, вирішення яких потребує постійної уваги.

На основі проведеного дослідження ефективності системи реагування Національної поліції України на правопорушення та події, пов'язані з публічною безпекою, можна сформулювати наступні рекомендації: 1) Залучення передових технологій. Активне впровадження сучасних інформаційних та комунікаційних технологій для покращення системи реагування, зокрема у сфері кіберзлочинності та аналізу даних. 2) Зміцнення міжвідомчої взаємодії. Розвиток ефективної співпраці між поліцією та іншими державними органами, місцевим самоврядуванням, а також міжнародними організаціями для обміну досвідом та кращими практиками. 3) Посилення взаємодії з громадськістю. Продовження роботи над підвищенням обізнаності громадян щодо діяльності поліції, розширення можливостей для громадської участі у забезпеченні публічної безпеки.

Виконання цих рекомендацій дозволить Національній поліції України подальше підвищення ефективності реагування на правопорушення та забезпечення публічної безпеки, а також сприятиме зміцненню довіри та партнерства між поліцією та громадянським суспільством.

Висновки. Ефективна система оцінки діяльності поліції повинна мати багатофункціональний характер, що враховує різноманітні аспекти роботи поліції, такі як безпосередні й кінцеві результати, різні аспекти діяльності (наприклад, запобігання злочинності, розкриття та розслідування злочинів, забезпечення порядку та безпеки, ефективність надання поліцейських послуг населенню, суспільна оцінка роботи поліції). Зазвичай оцінка діяльності поліції здійснюється зовнішніми, незалежними органами, які можуть бути створені державою або органами місцевого самоврядування. Національна поліція України також може виконувати функції оцінки діяльності на місцевому рівні через органи місцевого самоврядування або поліцейські комісії, що передбачено законодавством. Система оцінки має базуватися на різних джерелах даних. На додаток до поліцейської статистики, необхідно враховувати результати соціологічних досліджень, а також результати опитувань окремих груп респондентів, таких як працівники поліції та потерпілі від злочинів. Закон України «Про Національну поліцію» визначає рівень довіри населення до поліції як основний критерій оцінки ефективності діяльності органів та підрозділів поліції. Аналіз показує, що рівень довіри залежить не лише від об'єктивних характеристик безпеки і взаємодії з поліцією, але й від широкого соціально-політичного та ціннісного контексту, в якому відбувається ця взаємодія. Без довіри і співпраці зі сторони громадян поліція часто виявляється неефективною у вирішенні своїх завдань.

Список використаних джерел:

1. Власенко Д.В. Національна поліція України: адміністративно-правові аспекти формування і розвитку. Дис. ...кан-та юрид.наук, Київ, 2019. с. 255
2. Закордонний досвід оцінки ефективності поліцейської діяльності та перспективи його використання в Україні : наук.-метод. рек. / К.Л. Бугайчук, І.О. Святокум, В.В. Чумак. Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ, 2016. 52 с.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Молчанов Р.Ю. Досвід оцінки ефективності оперативно-службової діяльності поліції іноземних держав та його впровадження в Україні. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 4. С. 235–243.
5. Охріменко І. Оцінка ефективності діяльності органів і підрозділів Національної поліції України: погляд на проблему. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 11. С. 139–144.

6. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19/paran5#n5>

7. Руденко І. Ринок інформаційних технологій у процесі повоєнної відбудови економіки. Міжнародний історичний досвід повоєнної реконструкції економіки: уроки для України : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 квітня 2023 р.) / ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України», Інститут вищої освіти НАПН України. Електрон. дані. К., 2023. С. 98.

8. Сердюк А.М. Щодо критеріїв ефективності діяльності поліції закордонних країн. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 3, Т. 2. С. 155–159.

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.18>

ЛИТВИН О.П.

ЗАХИСТ ПРАВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

PROTECTION OF CITIZENS' RIGHTS UNDER MARTIAL LAW: ANALYSIS OF POLICE ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF PUBLIC SECURITY

У контексті воєнного стану, ефективна охорона громадського порядку вимагає високої професійної підготовки працівників правоохоронних органів. Ця наукова стаття аналізує роль та завдання поліції в умовах воєнного стану, зосереджуючись на необхідності їхньої організаційної підготовки, тактиці дій та використанні юридично обґрунтованих методів. Зокрема, вона розглядає організацію та методи діяльності поліцейських у надзвичайних ситуаціях, важливість знання законодавства, що регулює їхню діяльність, а також взаємодію з іншими відомствами та органами влади. Висновки статті підкреслюють необхідність правової грамотності та дотримання принципів законності для забезпечення справедливості та публічного порядку в умовах воєнного конфлікту. Додатково, стаття висвітлює важливі аспекти діяльності поліції під час воєнного стану, такі як виконання завдань з охорони громадського порядку, взаємодія з громадськістю та іншими силами безпеки, а також застосування різних методів переконання та примусу для забезпечення додержання правових норм. Стаття закликає до систематичної підготовки поліцейських до виконання своїх обов'язків у надзвичайних умовах та акцентує на важливості підтримки громадської лояльності та довіри до правоохоронних органів під час кризових ситуацій. В цілому, стаття пропонує комплексний підхід до забезпечення громадської безпеки під час воєнного стану та підкреслює значення професійної та моральної підготовки поліцейських для успішного виконання своїх завдань. Стаття також акцентує на важливості збереження легітимності та довіри до поліції під час кризових ситуацій, а також на ролі професійної етики та правозахисних стандартів у роботі правоохоронних органів. В цілому, стаття пропонує комплексний підхід до забезпечення ефективності діяльності поліції в умовах воєнного стану та визначає ключові напрямки для забезпечення громадської безпеки та збереження прав громадян у надзвичайних ситуаціях.

Ключові слова: Національна поліція України, захист прав громадян, забезпечення громадської безпеки, законність, воєнний стан, збройний конфлікт.

In the context of martial law, effective public order protection requires high professional training of law enforcement officers. This research article analyzes the role and tasks of the police under martial law, focusing on the need for their organizational training, tactics and the use of legally sound methods. In particular, it examines the organization and methods of police activity in emergency situations, the importance of knowing the legislation governing their activities, and interaction with other agencies and authorities. The article's conclusions emphasize the need for legal literacy and adherence to the rule of law to ensure justice and public order in a military conflict. Additionally, the article highlights important aspects of police activities during martial law, such as performing public order tasks, interacting with the public and other security forces, and using various methods of persuasion and coercion to ensure compliance with legal norms. The article calls for systematic training of police officers to perform their duties in emergency situations and emphasizes the importance of maintaining public loyalty and trust in law enforcement agencies during crisis situations. In general, the article proposes a comprehensive approach to ensuring public safety during martial law and emphasizes the importance of professional and moral training of police officers for the successful fulfillment of their tasks. The article also emphasizes the importance of maintaining legitimacy and trust in the police during crisis situations, as well as the role of professional ethics and human rights standards in the work of law enforcement agencies. In general, the article offers a comprehensive approach to ensuring the effectiveness of the police under martial law and identifies key areas for ensuring public safety and preserving the rights of citizens in emergency situations.

Key words: *National Police of Ukraine, protection of citizens' rights, public security, legality, martial law, armed conflict.*

Постановка проблеми. Наразі існує гостра необхідність ефективного захисту прав громадян під час воєнного стану, коли загроза безпеці нації є надзвичайно високою. В умовах конфлікту з ворожими силами та ведення бойових дій виникає складна задача забезпечення публічного порядку і безпеки громадян. Поліція, яка є ключовим органом правоохоронної системи, зобов'язана здійснювати свою діяльність з урахуванням специфіки воєнного стану, забезпечуючи виконання законів та прав громадян. Проблема полягає в необхідності адаптації поліції до умов військового конфлікту, розробці ефективних стратегій та тактик дії, а також забезпеченні легітимності та законності заходів, що вживаються у цих умовах. В умовах воєнного стану правоохоронні органи, зокрема поліція, стикаються з рядом складних завдань та викликів у забезпеченні безпеки та захисту прав громадян. Необхідно здійснити аналіз діяльності поліції в цих умовах з метою виявлення недоліків та визначення шляхів їх подолання. Зокрема, потрібно розглянути ефективність заходів з реагування на загрози та кризові ситуації, організацію взаємодії з іншими правоохоронними та військовими структурами, а також забезпечення легітимності та законності дій поліції під час воєнного конфлікту. Результати дослідження можуть сприяти удосконаленню стратегій та тактик діяльності поліції в умовах воєнного стану, що покращить захист прав громадян та забезпечить публічну безпеку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені, такі як В.М. Комарницький, М.В. Ковалів, С.О. Кузнichenko, А.В. Басов, С.О. Магда, Є.Ю. Соболя та А.С. Спаський, займаються науковим дослідженням у галузі права. Їхня діяльність спрямована на аналіз діяльності поліції в умовах воєнного стану з метою вивчення її ефективності в забезпеченні публічної безпеки та захисту прав громадян. Вони досліджують стратегії та тактики діяльності поліції, а також розробляють пропозиції щодо удосконалення правового та інституційного забезпечення її діяльності в умовах воєнного конфлікту. Крім того, ці вчені досліджують вплив воєнного стану на правовий порядок та дотримання закону, а також вивчають співвідношення між публічними інтересами та правами та свободами громадян у контексті воєнного конфлікту. Їхня робота спрямована на розроблення рекомендацій та стратегій для поліції з метою забезпечення максимальної ефективності та легітимності її діяльності у воєнний період.

Мета полягає у проведенні аналізу діяльності поліції в умовах воєнного стану з метою оцінки її ролі у забезпеченні публічної безпеки та захисту прав громадян. Вона спрямована на вивчення стратегій, тактик та ефективності діяльності поліції у контексті воєнного конфлікту, а також на розроблення рекомендацій для поліційних органів щодо підвищення їхньої ефективності та легітимності у воєнний період.

Виклад основного матеріалу. Українське суспільство в період воєнного стану знаходиться в стані посиленого єднання. Практично всі соціальні, політичні, індустріальні та інші групи зосереджують свої зусилля на одній цілі – вигнати окупантів із території країни. Забезпечення загальної безпеки громад стає ключовим аспектом у досягненні цієї мети, і це вимагає мобілізації всіх можливих ресурсів, включаючи дії органів та підрозділів Національної поліції. Зміна ситуації у країні, обумовлена воєнним станом, призвела до необхідності розширення завдань, що виконуються органами та підрозділами Національної поліції. Ці завдання тепер включають виявлення та припинення військових злочинів, реагування на диверсії та мародерство, боротьбу з колаборацією та незаконним бізнесом, а також надання допомоги пораненим. У зв'язку з цим, потребує перегляду як організація самої діяльності поліції з питань забезпечення безпеки та порядку, так і її нормативно-правового регулювання. У перші місяці війни спостерігалася інтенсивна діяльність всіх органів та підрозділів Національної поліції, охоплюючи сферу забезпечення безпеки та правопорядку, оперативну реакцію на злочини та інші події, а також надання допомоги населенню, що постраждало від агресії. Для забезпечення безпеки громад поліція відновила регулярні патрулювання, що призвело до збільшення їх чисельності на половину.

Щодо нормативно-правового забезпечення діяльності поліції у контексті воєнного стану, раніше існувала певна база правових норм. Згідно з пунктом 24 частини першої статті 23 Закону України «Про Національну поліцію» [4], поліція, у відповідності зі своїми завданнями, була уповноважена брати участь у здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його введення на всій території України або в певній місцевості. Крім того, згідно зі статтею 24 цього Закону, поліція мала додаткові повноваження у разі загрози державному суверенітету України, територіальній цілісності, а також під час відсічі збройної агресії проти країни. Однак, питання про те, чи є достатнім обсяг наданих поліції повноважень у період воєнного стану, є предметом дискусій як серед наукової спільноти, так і серед практикуючих працівників поліції.

Реагування на значні за масштабами загрози у сфері охорони публічного порядку та забезпечення публічної безпеки вимагає мобілізації значних сил та засобів правоохоронних органів, формування відповідних служб держави. У районах виникнення кризових ситуацій часто формуються групи військ (сил), які виконують повний спектр службово-бойових завдань для локалізації ситуації та нейтралізації її наслідків. Під час реагування на виникнення або загрозу виникнення кризової ситуації, яка загрожує національній безпеці, та виконання службово-бойових завдань за призначенням, основну роль відіграють сили охорони правопорядку. Вони також відповідають за всебічне забезпечення необхідними ресурсами та розробку ефективних алгоритмів дій у надзвичайних ситуаціях.

Діяльність поліції в умовах воєнного стану регулюється відповідним законодавством, зокрема Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Згідно з цим законом, поліція співпрацює з військовою адміністрацією та іншими державними органами для забезпечення законності, боротьби зі злочинністю та збереження громадського порядку.

Для ефективного забезпечення публічного порядку та безпеки в умовах воєнного стану необхідно ретельно планувати дії поліцейських у надзвичайних ситуаціях, урахувавши оперативну обстановку та інші фактори.

Варто зазначити, що Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації роботи поліції, зокрема, у період воєнного стану. Зміни стосуються взаємодії поліції з державними органами, органами місцевого самоврядування, а також представництва поліції в міжнародних організаціях, таких як Інтерпол. Крім того, відповідно до цього акта внесені зміни спрямовані на регулювання питань, пов'язаних зі збором біометричних даних осіб, включаючи процедуру дактилоскопіювання, а також розширення переліку підстав для зупинки транспортних засобів поліцейськими та його перевірки, а також перевірки водія та пасажирів [2, с. 85].

Пріоритетними напрямками діяльності органів поліції в контексті забезпечення прав громадян під час воєнного стану є ряд специфічних завдань, викликаних саме існуванням даного правового режиму внаслідок повномасштабного вторгнення на територію України: 1) Фіксація та кваліфікація воєнних злочинів в Україні; 2) Розслідування воєнних злочинів в умовах активних бойових дій; 3) Розмінування територій та будівель; 4) Охорона публічного порядку та забезпечення публічної безпеки; 5) Виявлення випадків вчинення протиправних дій відносно дітей; 6) Використання сучасних інформаційних технологій, систем та засобів захисту інформації; 7) Психологічне забезпечення діяльності органів поліції в умовах воєнного стану та надання поліцейськими первинної психологічної допомоги різним категоріям громадян.

Ці напрями включають у себе різноманітні завдання, спрямовані на забезпечення максимально широкого кола прав громадян, що порушуються внаслідок військового вторгнення на Україну. Кожен з них вимагає уваги та систематичних заходів для ефективного вирішення.

До категорії воєнних злочинів включаються такі дії, як ракетні обстріли об'єктів цивільної та критичної інфраструктури, умисні вбивства мирного населення, катування, жорстоке, нелюдське або приниження гідності поводження чи покарання, згвалтування, примус військовополонених служити у збройних силах ворожої сторони, позбавлення військовополонених права на справедливий судовий процес, знищення або привласнення майна мирного населення (мародерство), використання забороненої міжнародними конвенціями зброї та інші подібні дії.

Внаслідок вчинення таких воєнних злочинів сукупно відбувається серйозне порушення всіх прав і свобод людини та громадянина, закріплених у Конституції України та міжнародних нормативно-правових актах. Таким чином, органи поліції, спільно з іншими відповідними службами, приймають необхідні заходи, спрямовані на фіксацію та документування цих воєнних злочинів, включаючи захист місця злочину, збереження доказів, проведення фото- та відеофіксації, опитування свідків, з метою подальшого передання матеріалів до національних судів та Міжнародного кримінального суду. Важливо наголосити, що правильна кваліфікація злочину як воєнного має вирішальне значення для ефективного розслідування.

Один з чинників, який може негативно впливати на стан забезпечення громадського порядку та безпеки в мирний час, полягає в проведенні масових заходів, участь у яких бере велика кількість людей. Проте у збройних конфліктах кількість таких чинників значно зростає, що потребує залучення додаткових сил та використання більш широкого спектру правових інструментів.

У цьому контексті поліції доручається додаткові завдання, зокрема, забезпечення громадського порядку на деокупованих територіях; запобігання випадкам мародерства та затримання мародерів при їх виявленні; заходів поліцейського нагляду з урахуванням збільшення кількості осіб, що потребують такого нагляду; перевірка транспортних засобів на дорогах та блокпостах; контроль за дотриманням правил зберігання та носіння вогнепальної зброї; виявлення та затримання осіб, які перебувають у розшуку; пошук безвісти зниклих осіб та інші [1].

Таким чином, соціально-правове значення діяльності органів Національної поліції України у ролі суб'єкта забезпечення громадської безпеки в умовах воєнного стану виражається наступним чином: 1) Завдяки ефективно організованій та спланованій профілактичній діяльності досягається високий рівень громадської безпеки в державі та окремих регіонах. 2) Проведення профілактичних заходів сприяє значному зниженню рівня злочинності та вчинення адміністративних правопорушень. 3) Підвищується рівень довіри громадян до Національної поліції, виникає відчуття безпеки та захищеності, що сприяє зменшенню соціальної напруги в суспільстві. 4) Створюються передумови для економічного зростання, підвищення рівня життя, приваблення інвестиційних ресурсів у економіку країни та створення нових робочих місць. 5) Поступово формується суспільство нового типу, учасники якого свідомі необхідності дотримання закону, прав та свобод інших громадян, оскільки відхилення від цих принципів засуджується суспільством.

Отже, превентивна діяльність поліції, яка виконується відповідно до законодавства, сприяє підтриманню належного стану громадського порядку та безпеки в умовах воєнного стану і допомагає виявляти та запобігати правопорушенням, характерним для цього правового режиму.

Роз'яснювальна діяльність, як ключовий метод правоохоронної праці, полягає у переконанні громадян у необхідності свідомого і добровільного дотримання правових вимог, припиненні антигромадської поведінки та проведенні профілактичної роботи. Ця робота є важливою умовою для успішного проведення мобілізаційних заходів.

Механізм переконання включає різноманітні засоби та методи впливу на свідомість та поведінку людей. Ці завдання зазвичай виконують працівники правоохоронних органів, які мають глибокі знання законодавства та користуються авторитетом серед населення.

Роз'яснювальна діяльність може комбінуватися з примусом, особливо коли потрібно захистити важливі об'єкти, перекрити сполучення, забезпечити блокування місць знаходження, документувати протиправну діяльність та встановлювати особи. У той час як переконання спрямоване на втілення правової та моральної ідеології у свідомості та житті громадян, примусові заходи полягають у примусовому накладанні волі держави в межах закону та моральних норм, базуючись на організованій силі. Заходи адміністративного припинення є найбільш поширеними методами примусу та можуть бути використані для припинення як кримінально-правових дій, так і адміністративних порушень. Умови воєнного стану передбачають застосування спеціальних заходів адміністративного припинення, які можуть бути узагальнені як вимоги для поліції щодо

припинення протиправної діяльності, адміністративного затримання, конфіскації речей та документів, а також здійснення огляду.

Працівники правоохоронних органів, які виконують завдання з охорони громадського порядку в умовах воєнного стану, повинні мати глибоке розуміння організації та тактики діяльності правоохоронних відомств у таких умовах. Вони повинні бути ознайомлені з завданнями, функціями, формами та методами діяльності поліції, рішеннями місцевих органів влади з питань забезпечення громадського порядку, а також чинним законодавством, яке регулює дії поліції та інших правоохоронних структур в умовах воєнного стану. Забезпечення громадського порядку в умовах воєнного стану є вкрай складним завданням, що вимагає високої професійної підготовки працівників поліції. Дії поліцейських у таких умовах повинні бути юридично обґрунтованими та сприйматися громадянами, чії права та свободи обмежуються, як справедливі і законні.

Російська агресія включає не лише активні воєнні операції та дії спеціальних підрозділів, але й агресивні дії в кіберпросторі проти України. Це виявляється в значній кількості кібератак на критичну інфраструктуру та державні інформаційні системи, що негативно впливає на функціонування фінансових, банківських, транспортних та зв'язкових секторів. Додатковим негативним результатом є розповсюдження дезінформації серед населення з метою створення дестабілізації в країні. У зв'язку з цим поліції доручається відстежування новин у ЗМІ, виявлення та заборона фейкових інформаційних матеріалів, що можуть призвести до дестабілізації, а також ідентифікація поширювачів таких матеріалів і виявлення маніпуляцій з банківськими рахунками.

Отже, для забезпечення прав громадян під час воєнного стану, важливо оновити механізми взаємодії Національної поліції з громадськістю, органами влади, військовими адміністраціями, місцевим самоврядуванням, журналістами, волонтерами та міжнародними організаціями [6, с. 211]. Це допоможе покращити якість правоохоронних послуг та вирішити безпекові проблеми.

Таким чином, діяльність органів поліції у забезпеченні прав громадян під час воєнного стану повинна бути спрямована на створення безпечного середовища для населення. Повноваження поліції у цьому контексті визначені розділом IV Закону України «Про Національну поліцію», проте їх переглянуто з урахуванням особливостей воєнного стану.

У результаті, було розширено коло повноважень поліції управліннями та підрозділами, щоб вони могли ефективно працювати в умовах бойових дій, окупації територій та проведення фільтраційних заходів на деокупованих територіях. Більшість заходів, проведених поліцією, є оперативними, але деякі мають профілактичний характер і спрямовані на забезпечення громадського порядку та прав громадян.

Сучасні умови вимагають розробки ефективних алгоритмів поведінки поліцейських в умовах активних військових дій та на деокупованих територіях, включаючи наступні аспекти: проведення розминування територій та споруд слідчо-оперативними групами, обладнаннями мобільними криміналістичними лабораторіями; фіксація та документування воєнних злочинів, включаючи захист місця події, збереження доказів, проведення фото- та відеофіксації, опитування свідків; здійснення заходів поліцейського піклування з урахуванням значного зростання кількості осіб, що потребують таких заходів; виявлення колаборантів та диверсійних груп; перевірка транспортних засобів на автомобільних дорогах та блокпостах; розслідування окремих видів військових злочинів; пошук безвісти зниклих осіб.

Висновки. Україна, перебуваючи у складній геополітичній ситуації, стикається з викликами, пов'язаними зі збереженням прав та безпеки своїх громадян у контексті військових дій. Воєнний стан, введений на території країни внаслідок військового конфлікту, став приводом для зміни фокусу діяльності правоохоронних органів, зокрема поліції, на забезпечення публічної безпеки та захист прав громадян. Поліція, як основний орган забезпечення правопорядку в державі, відіграє критичну роль у збереженні стабільності та безпеки під час воєнного стану. У контексті воєнного стану, захист прав громадян та забезпечення публічної безпеки стають ключовими завданнями для поліції. Реагуючи на виклики воєнного стану, поліція повинна мати високий рівень професіоналізму та здатність ефективно взаємодіяти з іншими органами та громадськістю для забезпечення безпеки громадян. Умови воєнного стану вимагають від поліції активної координації та співпраці з іншими правоохоронними та гуманітарними організаціями для успішного забезпечення публічної безпеки. Поліція повинна постійно аналізувати ситуацію та оновлювати свої стратегії дій для ефективного реагування на зміни в умовах військового конфлікту. Активна підтримка та співпраця з громадськістю є ключовим аспектом успішної діяльності поліції в умовах воєнного стану, сприяючи підвищенню рівня довіри та забезпеченню широкої підтримки

в суспільстві. В цілому, науковий аналіз діяльності поліції в контексті воєнного стану підкреслює важливість її ролі у забезпеченні безпеки громадян та захисті їхніх прав під час військових конфліктів. Шляхом ефективної організації, професіоналізму та співпраці поліція може успішно впоратися з викликами, пов'язаними з воєнним станом, та забезпечити стабільність та безпеку в країні.

Список використаних джерел:

1. Большаков С.В. Оперативно-розшукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції під час виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці: постановка проблеми. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 2. URL: <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2019/07/2-18-ua/18.pdf>
2. Колесник С. П. Проблемні питання забезпечення правопорядку в зоні проведення операції Об'єднаних сил. Забезпечення правопорядку на території проведення операції Об'єднаних сил: матеріали всеукр. наук.-практ. семінару (м. Маріуполь, 12 жовт. 2018 р.). Маріуполь, 2018. С. 85-94.
3. Про введення воєнного стану в Україні: указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
4. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19/paran5#n5>
5. Про правовий режим воєнного стану: закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
6. Турбал А. Є., Шпиталенко Г. А. Особливості роботи Національної поліції України в умовах воєнного стану. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 т. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 211–213

УДК 342.9:352.4

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.19>

НОЦИК А.І.

**ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН
ЗА УЧАСТЮ ДОБРОВІЛЬНОЇ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ**

**CONTENT AND FEATURES OF ADMINISTRATIVE
AND LEGAL RELATIONS WITH THE PARTICIPATION
OF A VOLUNTARY UNITED TERRITORIAL COMMUNITY**

У статті визначено особливості адміністративно-правових відносин за участю добровільної об'єднаної територіальної громади: 1) добровільний характер (ці адміністративно-правові відносини формуються на добровільній основі, що вказує на відсутність примусу у створенні та участі громади в них); 2) участь громади як суб'єкта адміністративного права, що має свої права та обов'язки, спрямовані на задоволення публічних та індивідуальних інтересів; 3) владно-управлінська функція (відносини мають прямий зв'язок із владно-управлінською діяльністю громади, спрямованою на виконання завдань та здійснення функцій управління на території громади); 4) субсидіарність (вирішення питань місцевого значення здійснюється на максимально наближеному до жителів рівні. Громада співпрацює з іншими суб'єктами місцевого самоврядування та органами державної влади); 4) наявність

публічно-правового інтересу (громада, як учасник адміністративно-правових відносин, представляє публічно-правовий інтерес та діє від імені держави, що підкреслює публічний характер цих відносин); 5) партиципаторна демократія (населення громади мають право на участь у прийнятті рішень, що стосуються їх життя. Громада використовує різні форми та методи для залучення жителів до процесів прийняття рішень); 6) двоетапний характер вирішення спорів (спори між сторонами адміністративних правовідносин можуть вирішуватися як у судовому, так і в адміністративному порядку, що свідчить про можливість вибору різних механізмів врегулювання конфліктів).

Сформовано види адміністративно-правових відносин за участю добровільної об'єднаної територіальної громади: – відносини у процесі прийняття рішень; – відносини у процесі управління майном; – відносини у процесі надання адміністративних послуг; – відносини у процесі співпраці громади з іншими суб'єктами.

Визначено зміст адміністративно-правових відносин за участю добровільної об'єднаної територіальної громади як окремих видів публічно-правових відносин, що виникають, змінюються та припиняються між добровільною об'єднаною територіальною громадою, яка виступає як суб'єкт публічного права, що володіє владними повноваженнями, та іншими суб'єктами адміністративно-правових відносин, у процесі реалізації громадою своїх повноважень для вирішення питань місцевого значення, надання адміністративних послуг та організації співпраці, що комплексно реалізується на засадах добровільності, субсидіарності, партиципаторної демократії, та врегульовується нормами адміністративного права.

Ключові слова: адміністративний центр, адміністративні процедури, адміністративно-правовий статус, адміністративно-правові відносини, бюджет, державна підтримка, добровільна об'єднана територіальна громада, місцева влада, повноваження, порядок.

The article defines the peculiarities of administrative-legal relations with the participation of a voluntary united territorial community: 1) voluntary nature (these administrative-legal relations are formed on a voluntary basis, which indicates the absence of coercion in the creation and participation of the community in them); 2) participation of the community as a subject of administrative law, which has its own rights and obligations, aimed at satisfying public and individual interests; 3) power-management function (relationships have a direct connection with power-management activities of the community aimed at performing tasks and performing management functions on the territory of the community); 4) subsidiarity (resolving issues of local importance is carried out at the level closest to the residents. The community cooperates with other subjects of local self-government and state authorities); 4) the presence of a public-legal interest (the community, as a participant in administrative-legal relations, represents a public-legal interest and acts on behalf of the state, which emphasizes the public nature of these relations); 5) participatory democracy (community residents have the right to participate in decision-making that affects their lives. The community uses various forms and methods to involve residents in decision-making processes); 6) the two-stage nature of dispute resolution (disputes between parties to administrative legal relations can be resolved both in court and administrative procedure, which indicates the possibility of choosing different conflict resolution mechanisms).

Formed types of administrative and legal relations with the participation of a voluntary united territorial community: – relations in the decision-making process; – relations in the process of property management; – relations in the process of providing administrative services; – relations in the process of community cooperation with other subjects.

The content of administrative-legal relations with the participation of a voluntary united territorial community is determined as a separate type of public-legal relations that arise, change and terminate between a voluntary united territorial community, which acts as a subject of public law, possessing powerful powers, and other subjects of administrative-legal relations, in the process of community implementation of its powers to resolve issues of local importance, provide administrative services and organize cooperation, which is

comprehensively implemented on the basis of voluntariness, subsidiarity, participatory democracy, and is regulated by the norms of administrative law.

Key words: *administrative center, administrative procedures, administrative-legal status, administrative-legal relations, budget, state support, voluntary united territorial community, local government, powers, order.*

Актуальність теми. Згідно Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», добровільне об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст здійснюється з дотриманням таких принципів: 1) конституційності та законності; 2) добровільності; 3) економічної ефективності; 4) державної підтримки; 5) повсюдності місцевого самоврядування; 6) прозорості та відкритості; 7) відповідальності [1]. Ці керівні принципи трансформуються в практичне функціонування через певні правовідносини, основу з яких складають адміністративно-правові.

Проблема теорії адміністративно-правових відносин, а саме відсутності уніфікованого поняття та існування різних адаптивних особливостей негативно впливає на практику функціонування добровільно об'єднаних територіальних громад.

Огляд останніх досліджень. Загальні та спеціальні адміністративно-правові засади організації та функціонування добровільної об'єднаної територіальної громади стали предметом дослідження таких вчених як: Б. Андрушків, К. Анісімов, А. Берlach, Я. Білоус, Є. Бородин, О. Голинська, І. Дзюба, В. Дрешпак, О. Євдокімов, Н. Кирич, Ю. Ковальчук, В. Кравченко, І. Крикавська, М. Латинін, В. Малоокій, А. Матвієнко, Н. Мішина, В. Небелюк, С. Поляруш та інших.

Однак, діючи проблеми оптимізації використання ресурсів та надання якісних послуг на місцевому рівні в Україні підкреслюють актуальність наукових досліджень у сфері діяльності об'єднаних територіальних громад.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі системного аналізу теорії адміністративного права та практичної діяльності суб'єктів права, розкрити зміст та особливості адміністративно-правових відносин за участю добровільної об'єднаної територіальної громади.

Виклад основних положень. Як відомо, юридичні норми створюються і діють насамперед для регулювання відносин людей та їх спільностей, але вони регулюють не всі відносини, а лише їх частину. Правильне регулювання правових відносин неможливе без з'ясування того, що таке суспільні відносини. Суспільні відносини — це зв'язки між людьми, які встановлюються в процесі їх спільної життєдіяльності. Суспільні відносини надзвичайно різноманітні, їх можна класифікувати за різними ознаками і поділити на різні види, залежно від сфери діяльності: політичні; моральні; економічні; релігійні; правові. Суспільні відносини складне і багатогранне явище, яке може вміщувати різні елементи суспільних інтересів і потреб. Одні з них охоплюються правовим регулюванням, а інші — ні. Зокрема, в сімейному житті юридичної форми набувають, як правило, матеріальні взаємозв'язки, відносини ж людей до релігії, до самого себе знаходяться поза сферою правового регулювання. Звідси випливає, що не всі суспільні відносини і не в повному обсязі можуть набувати юридичної форми. Правовідносини відображають той аспект конкретних, життєвих відносин між людьми, які визначаються нормами права. Більше того, не всі суспільні відносини об'єктивно можуть бути юридичними. Відносини спроможні набутти правового характеру лише в тому випадку, якщо мова йде про правила поведінки, які мають велике соціальне значення [5, с. 367].

О. Скакун сформулювала, що правовідносини — це врегульовані нормами права і забезпечувані державою вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між суб'єктами правомочними (носіями суб'єктивних прав) і зобов'язаними (носіями обов'язків) [6, с. 204–205].

М. С. Кельман, О. Г. Мурашин визначили, що правові відносини — це специфічні суспільні відносини, що виникають на основі норм права, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [5, с. 367].

О. Литовченко визначив, що правовідносини, загалом, можна охарактеризувати як юридичну форму протікання найбільш важливих суспільних відносин; або ж юридичну форму протікання соціальної взаємодії в основних сферах суспільного життя. Саме у межах правовідносин особи реалізують основний обсяг своїх суб'єктивних прав та обов'язків, — це пояснюється тією обставиною, що для того, щоб особа могла належним чином реалізувати більшість своїх, передбачених правом, суб'єктивних можливостей, інші особи, які так чи інакше протистоять першій, повинні так само належним чином виконувати свої обов'язки, що можуть передбачати як вчинення активних дій на користь правомочної особи, так і навпаки — утримання від таких.

При цьому слід зауважити що залежно від ситуації та суб'єктивних прав, що їх реалізує особа, зобов'язаними по відношенню до неї може бути як чітко визначне, так і необмежене коло суб'єктів. Як наслідок, між особами виникають відповідні юридичні стосунки та взаємозв'язки, що допомагають їм з одного боку безперешкодно реалізовувати переваги свого правового становища та користуватися відповідними соціальними благами, а з іншого – правильно (тобто у необхідній мірі та визначеному порядку) виконувати покладені на них юридичні обов'язки. Тож головне значення правовідносин полягає у тому, що вони надають найбільш важливим, з точки зору держави, суспільним відносинам послідовного, стабільного, захищеного та, що дуже важливо, більш-менш передбачуваного й прогнозованого характеру, що у свою чергу дозволяє владі ефективніше управляти ключовими сферами суспільного життя [2, с. 73–78].

Характеризуючи види адміністративно-правових відносин, що виникають у судовій системі, О. Литовченко аналізує позиції деяких науковців. Зокрема, Г. Я. Наконечна, досліджуючи правовий статус судів як суб'єктів адміністративно-правових відносин, визначила останні як в відносини, які виникають у сфері реалізації державної влади з обов'язковою участю відповідного органу державного управління або іншого носія повноважень державно-владного характеру, діяльність якого спрямована на захист проголошених Конституцією України прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина [3, с. 15-16]. В. Б. Авер'янов зазначає, що адміністративно-правові відносини традиційно розглядаються як результат регулюючого впливу адміністративно-правової норми на суспільні відносини, внаслідок чого вони перетворюються на правові відносини. Ключовою тут є теза про те, що адміністративно-правової форми можуть набути різні види суспільних відносин, і насамперед державно-управлінські відносини, котрі становлять вагомую частку в змісті предмета адміністративно-правового регулювання. Адміністративно-правові відносини, на думку адміністративіста – це врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, в яких їх сторони (суб'єкти) взаємозв'язані й взаємодіють шляхом здійснення суб'єктивних прав і обов'язків, встановлених і гарантованих відповідними адміністративно-правовими нормами [4, с.177 – 178]. Аналіз цих та інших наукових поглядів на сутність досліджуваної проблеми свідчить про те, що в основному правники правник характеризують поняття адміністративно-правових відносин більш-менш однаково. Різниця полягає хіба що у тому, що одні дослідники чітко вказують на те, що дані відносини складаються у сфері діяльності виконавчої влади, а інші – що це відносини, які притаманні сфері державного управління. В цілому обидва підходи є вірними, однак перший вужчий за другий, адже державно-управлінська діяльність властиве не лише виконавчій гілці влади. Разом із тим слід відмітити, що й тлумачення самого державного управління також можуть мати як вузький (виконавчо-розпорядча діяльність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування), так і більш просторий характер (окрім зазначеної діяльності органів виконавчої гілки влади та органів місцевого самоврядування, до державного управління також відносять й внутрішньоорганізаційну управлінську діяльність в інших органах влади та апараті держави в цілому) [2, с. 73–78].

Адміністративно-правові відносини Ю. Фролов визначив як врегульовані адміністративно-правовими нормами суспільні відносини, що виникають у сфері, безпосередньо пов'язаній із владно-управлінською діяльністю, однією зі сторін яких є суб'єкт, наділений державно-владними повноваженнями, з метою задоволення публічних або індивідуальних інтересів суб'єктів таких правовідносин [7, с. 233–236].

Отже, можна визначити, що адміністративно-правові відносини за участю добровільної об'єднаної територіальної громади – це специфічний вид суспільних відносин, що врегульовується нормами адміністративного права, та виникає у процесі реалізації добровільно об'єднаною територіальною громадою своїх повноважень для вирішення питань місцевого значення.

Відносно ознак, до загальними ознаками правовідносин: 1) є специфічним видом суспільних відносин складаються між людьми чи колективами як суб'єктами права з приводу соціального блага або забезпечення яких небудь інтересів, перебувають у формі соціальних зв'язків економічних, організаційних, політичних, сімейних тощо; 2) є ідеологічними відносинами результатом свідомої діяльності (поведінки) людей. Правовідносини не виникають поза свідомістю людей: норми права не можуть вплинути на людину, її поведінку, поки вони не будуть усвідомлені людьми, не стануть їх правосвідомістю; 3) є вольовими відносинами у них втілюється воля або всіх їх учасників (договір купівлі продажу), або лише одного з учасників (проведення обшуку, оголошення виборів, нагороди, конкурсу); 4) виникають (змінюються, припиняються) на основі норм права у разі настання передбачених нормою юридичних фактів; 5) є юридичною формою конкретного (індивідуалізованого) зв'язку суб'єктів завжди конкретним є юридичний

факт, що породжує правовідносини; конкретним є суб'єкти; їх права і обов'язки; визначеним є об'єкт правовідносин; б) мають зазвичай двосторонній характер, залежність прав і обов'язків сторін є взаємною одна сторона (наприклад, кредитор) має суворо визначене суб'єктивне право (право на одержання боргу) (правомочна сторона), на іншу сторону (боржник) покладені відповідні юридичні обов'язки (повернути борг) (зобов'язана сторона). У деяких правовідносинах кожна сторона має і права, і обов'язки (фізичні особи), повноваження і відповідальність (посадові особи). Ступінь конкретизації сторін може бути різною: а) точно визначена зобов'язана сторона; б) точно визначена лише правомочна сторона, а коло зобов'язаних осіб не виявлено; в) точно встановлені обидві сторони; 7) охороняються державою, забезпечуються заходами державного впливу аж до примусу. У більшості випадків суб'єктивні права і юридичні обов'язки здійснюються без застосування примусових заходів. У разі потреби зацікавлена сторона може звернутися до компетентного державного органу, що виносить рішення (акт застосування права) з чітким визначенням прав і обов'язків сторін. Можливість державного примусу створює режим соціальної захищеності, безпеки, законності [6, с. 204–205].

До визначальних особливостей адміністративно-правових відносин у сучасних умовах вчені відносять такі основні характеристики: – адміністративно-правові відносини виникають у сфері, безпосередньо пов'язаній із владно-управлінською діяльністю, спрямовані на виконання завдань та здійснення функцій управління органами виконавчої влади, іншими органами державного управління, виконавчими органами місцевого самоврядування та окремими організаціями, які наділені функціями державного управління, з метою задоволення публічних або індивідуальних інтересів суб'єктів таких правовідносин; – обов'язковою стороною адміністративно-правових відносин є офіційний суб'єкт з державно-владними повноваженнями – орган державної влади та управління або інший носій повноважень державно-владного характеру, який представляє публічно-правовий інтерес, діє від імені держави і реалізує свою управлінську компетенцію; – адміністративно-правові відносини характеризуються юридичною нерівністю сторін, але, окрім відносин «влади–підпорядкування», у регулятивних відносинах у певному обсязі можуть бути присутні й елементи «рівноправно-партнерських» відносин; – адміністративно-правові відносини можуть виникати за ініціативою будь-якої зі сторін (без обов'язкової згоди або бажання іншої сторони); – порушення учасником адміністративних правовідносин адміністративно-правових норм зумовлює його відповідальність перед державою в особі відповідного органу; – спори між сторонами адміністративних правовідносин можуть вирішуватися, як у судовому, так і в позасудовому (адміністративному) порядку [7, с. 233–236].

Загалом, можна виділити наступні особливості адміністративно-правових відносин за участю добровільної об'єднаної територіальної громади:

1) добровільний характер (ці адміністративно-правові відносини формуються на добровільній основі, що вказує на відсутність примусу у створенні та участі громади в них);

2) участь громади як суб'єкта адміністративного права, що має свої права та обов'язки, спрямовані на задоволення публічних та індивідуальних інтересів;

3) владно-управлінська функція (відносини мають прямий зв'язок із владно-управлінською діяльністю громади, спрямованою на виконання завдань та здійснення функцій управління на території громади);

4) субсидіарність (вирішення питань місцевого значення здійснюється на максимально наближеному до жителів рівні. Громада співпрацює з іншими суб'єктами місцевого самоврядування та органами державної влади);

4) наявність публічно-правового інтересу (громада, як учасник адміністративно-правових відносин, представляє публічно-правовий інтерес та діє від імені держави, що підкреслює публічний характер цих відносин);

5) партиципаторна демократія (населення громади мають право на участь у прийнятті рішень, що стосуються їх життя. Громада використовує різні форми та методи для залучення жителів до процесів прийняття рішень);

6) двоетапний характер вирішення спорів (спори між сторонами адміністративних правовідносин можуть вирішуватися як у судовому, так і в адміністративному порядку, що свідчить про можливість вибору різних механізмів врегулювання конфліктів).

Існують наступні види адміністративно-правових відносин за участю добровільної об'єднаної територіальної громади:

- відносини у процесі прийняття рішень;
- відносини у процесі управління майном;

- відносини у процесі надання адміністративних послуг;
- відносини у процесі співпраці громади з іншими суб'єктами.

Отже, зміст адміністративно-правових відносин за участю добровільної об'єднаної територіальної громади – це окремий вид публічно-правових відносин, що виникають, змінюються та припиняються між добровільною об'єднаною територіальною громадою, яка виступає як суб'єкт публічного права, що володіє владними повноваженнями, та іншими суб'єктами адміністративно-правових відносин, у процесі реалізації громадою своїх повноважень для вирішення питань місцевого значення, надання адміністративних послуг та організації співпраці, що комплексно реалізується на засадах добровільності, субсидіарності, партиципаторної демократії, та врегульовується нормами адміністративного права.

Список використаних джерел:

1. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 13. Ст. 91.
2. Литовченко О. В. Поняття та види адміністративно-правових відносин, які виникають у судовій системі. Право.ua. 2015. № 3. С. 73–78.
3. Наконечна Г. Я. Суди як суб'єкти адміністративно-правових відносин: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07. МВС України, ХНУВС. Харків, 2013. 220 с.
4. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Київ: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.
5. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підручник. Київ: Кондор, 2005. 609 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Алерта, 2016. 528 с.
7. Фролов Ю. Особливості адміністративно-правових відносин у сучасних умовах. Порівняльно-аналітичне право. № 1. 2018. С. 233–236.

УДК 342.7(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.20>

ОЛІЙНИК Р.В.

ПРАВА ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ

THE RIGHTS OF PRISONERS OF WAR AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION: CURRENT ISSUES

В статті доведено, що правова охорона військовополонених спрямована на зниження надмірної і необґрунтованої жорстокості і насильства та надлишкових людських втрат, яких за одностайним переконанням світової спільноти слід уникнути під час будь-яких військових конфліктів. Разом із тим, права військовополонених, як окремий об'єкт правоохорони, мають одразу декілька особливостей, що ускладнюють вирішення практичних завдань в цьому напрямі. Наголошено, що дотримання прав військовополонених вимагає від демократичних держав розбудови власної адміністративно-правової бази, яка повинна врегулювати та забезпечити практичні заходи з охорони прав військовополонених. Відповідні дії робляться відкрито для міжнародної спільноти та прозоро для демократичних держав-партнерів. Якщо ж є підстави підозрювати військовополоненого в скоєнні злочину (воєнного або кримінального), то його провини має бути доведена в судовому розгляді із призначенням відповідного покарання.

Недемократичні держави, порушуючи права військовополонених, намагаються сховати свідчення та докази своїх злочинів. Охорона та захист прав військовополонених в такому разі вкрай ускладнені, оскільки останні знаходяться в ворожому для них правовому полі, а їх батьківщина та міжнародна спільнота має мізерні можливості для безпосереднього, в тому числі фізичного втручання. Тому іншій стороні збройного конфлікту (війни) для реалізації охорони прав військовополонених важливо, із залученням як найширшого кола учасників, спрямовувати свої дії на: виявлення, фіксування і документування фактів порушення прав; надавати таким фактам найширшого розголошення на світовій арені з метою формування підґрунтя для осуду міжнародною спільнотою, реалізації санкційного тиску та судового переслідування.

Маємо констатувати, що наразі єдиний реально дієвий та ефективний спосіб охорони прав військовополонених, які знаходяться в антидемократичній російській державі, зводиться до повернення їх у власне правове поле шляхом реалізації обміну військовополонених.

Ключові слова: *військовополонені, права військовополонених, тримання військовополонених, адміністративно-правова охорона, збройні конфлікти, обмеження насильства під час війни, захист жертв війни.*

The article proves that the legal protection of prisoners of war is aimed at reducing excessive and unjustified cruelty and violence and excessive human losses, which, according to the unanimous conviction of the international community, should be avoided during any military conflicts. At the same time, the rights of prisoners of war, as a separate object of law enforcement, have several features that complicate the solution of practical problems in this area. It is emphasized that observance of the rights of prisoners of war requires democratic states to develop their own administrative and legal framework which should regulate and ensure practical measures to protect the rights of prisoners of war. Such actions are taken openly to the international community and transparently to democratic partner states. If there are grounds to suspect a prisoner of war of committing a crime (military or criminal), his or her guilt must be proven in a court of law with appropriate punishment.

Non-democratic states, violating the rights of prisoners of war, try to hide evidence and proof of their crimes. In this case, the protection and defense of the rights of prisoners of war is extremely difficult, as they are in a hostile legal environment, and their homeland and the international community have scant opportunities for direct, including physical, intervention. Therefore, in order to protect the rights of prisoners of war, it is important for the other party to the armed conflict (war) to involve the widest possible range of participants in order to: identify, record and document the facts of rights violations; and make such facts widely publicized on the world stage in order to form the basis for condemnation by the international community, sanctions pressure and prosecution.

We must state that currently the only really effective and efficient way to protect the rights of prisoners of war held in the anti-democratic Russian state is to return them to their own legal framework through the exchange of prisoners of war.

Key words: *prisoners of war, rights of prisoners of war, detention of prisoners of war, administrative and legal protection, armed conflicts, limitation of violence in time of war, protection of war victims.*

Актуальність теми. Війни були притаманні для усіх людських цивілізацій і усіх форм економічних стосунків, що існували та існують на землі. За підрахунками дослідників Weslean College (Веслін коледжу), починаючи з 3 600 року до нашої ери у світі відбулося приблизно 14 600 воєн, в результаті яких загинуло понад 3 мільярди осіб. (Для порівняння, у 2001 році чисельність населення земної кулі сягала трохи більше 6-ти мільярдів). А уся людська історія знала лише 292 роки без війни, і то є серйозні підозри, що деякі збройні конфлікти не були зафіксовані істориками» [1].

В той же час, за даними Вільної енциклопедії, список війн та достатньо масштабних збройних конфліктів, що відбувались по всьому світі в XX столітті, за кількістю значно перевищує дві

сотні [2]. Звісно спеціалізовані наукові історичні джерела можуть надати більш точну інформацію, але навіть наведеного достатньо аби дійти певних висновків.

А саме, можна аргументовано стверджувати, що війна є доволі стійким суспільним феноменом притаманним людству, який завдав значного впливу на світову культуру, морально-етичну складову всіх етносів та народів і не міг не знайти свого відображення й закріплення в сучасному правовому полі.

Цілком логічним також є те, що основну роль у війні відіграють збройні сили, які і беруть безпосередню активну участь у воєнних діях. Очевидним є і той факт, що кількість воєнних є значно меншою, ніж все населення окремої воюючої держави, адже військові складають лише певну частину суспільства. В медійному просторі та навіть у фаховій літературі існують різні оцінки співвідношення цих категорій осіб. Штучний інтелект (Chat GPT 3,5) з цього приводу повідомляє: «Моя відповідь базується на загальному розумінні соціально-політичних реалій та історичних прикладів. Конкретні числові дані про відсоток воюючого населення під час війни можуть бути дуже різними. Відповідний відсоток здатний значно варіюватися залежно від багатьох факторів ... це число може коливатися від кількох відсотків до декількох десятків відсотків від загальної чисельності населення, в залежності від специфіки країни та конкретної ситуації» [3].

Отже, суспільство кожної воюючої держави завжди поділяється на дві нерівні групи. Перша (найбільш численна) – цивільні особи, що не беруть безпосередньої участі в бойових діях. В літературі вони інколи називаються «hors de combat», що в буквальному перекладі з французької означає «поза боєм». Та друга група – представники збройних сил.

Оскільки нас цікавить саме юридична складова феноменів, які відбуваються в суспільстві під час війни, то зазначимо, що діяльність збройних сил зокрема спрямовується саме на те, щоб силою зброї захистити власне суспільство і існуючу юридично-правову систему від впливу ворожої держави. Самі ж збройні сили при цьому знаходяться у правовому полі своєї країни. Тобто вони одночасно є специфічним знаряддям охорони й захисту прав цивільної частини суспільства і при цьому самі також керуються й охороняються правовими нормами держави.

Отже, перелічені групи кожної окремої воюючої сторони перебувають у правовому полі своєї країни. Проте є і категорія осіб, які під час війни опиняється поза межами власної правової системи. Передусім, це військовополонені. Вони потрапляють в умови де їх права з об'єктивних причин фактично не можуть бути забезпечені державою, громадянами якої вони є. Разом із тим, небезпека, таких осіб для сторони, яка їх полонила, цілком очевидна, а її ставлення до них щонайменше упереджене. Тож, права військовополонених із зрозумілих причин перебувають під загрозою.

Огляд останніх досліджень. Проблематика прав військовополонених неодноразово привертала увагу в контексті розгляду військових і воєнних злочинів. Відповідні дослідження проводили, наприклад: Г. Анісімов, В. Базов, В. Бодаєвський, В. Гришук, О. Грудзур, С. Денисов, Ю. Дзюба, С. Дячук, В. Ємельянов, О. Житний, В. Касинюк, М. Коржанський, С. Кучевська, О. Литвинов, С. Мохончук, А. Мухамеджанова, В. Навроцький, В. Попович, О. Сарнавський, С. Харитонов, В. Харченко, О. Храмцов та інші науковці.

Окреме значення для нашої роботи мають такі наукові й інформаційні джерела як: *навчальний посібник* – «Права людини і збройні конфлікти» (О. Сенаторова за підтримки Програми Європейського Союзу; 2018 рік); *звіт* – «Імплементація норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні» (міжнародна група Global Rights Compliance; 2020 рік); *навчально-інформаційні матеріали* – «Міжнародне гуманітарне право загальний курс» (Н. Мельцер, Е. Кюстер за підтримки делегації Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні; 2020 рік); *довідь* – «Щодо ситуації з правами людини в Україні, з 1 лютого до 31 липня 2022 року» (тридцять четверта доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини; 2022 рік); *збірка документів* – «Основні документи міжнародного гуманітарного права» (робоча група щодо виконання норм міжнародного гуманітарного права та участі у наданні правових послуг Сил територіальної оборони ЗСУ та ГО «Українська правова консультативна група»; 2023 рік); *навчально-методичний посібник* – «Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів» (К. Громошенко, М. Грушко, К. Мануїлова; 2023 рік); *посібник для працівників ДКВС України* – «Міжнародне гуманітарне право» (Т. Короткий, А. Галай, М. Єлігулашвілі, І. Заворотько, М. Пашковський, В. Пузирний, Н. Хендель; 2023 рік); *аналітичний огляд* – «Права людини в умовах широкомасштабного збройного конфлікту в Україні» (в. Березняк, А. Демичева; 2023 рік).

Мета статті полягає в тому, що вирішити наступні питання: які права при цьому реально мають військовополонені, чим саме вони підкріплені та забезпечені, як охороняються? Це саме

ті питання, на які ми і спрямовуємо наше дослідження, намагаючись охарактеризувати права військовополонених як об'єкт правової охорони.

Виклад основних положень. Наголосимо на тому, що більшість наукових матеріалів, з проблематики військовополонених, що наразі представлені в національній фаховій правничій літературі, доволі сучасні. Це пояснюється тим, що за радянську добу існування України, ця тематика досліджень зонайменше була «непопулярною». Адже особи, які потрапляли до полону, розцінювались як скомпрометовані або заплямовані зрадою. Радянський Союз не цінував життя власних громадян. І навіть у разі їх вдалого повернення із полону на таких осіб нерідко очікували вже радянські табори.

Маємо визнати, що певна логіка в означеному підході все ж прослідковується, адже полонені справді знаходяться в ситуації, яка створює всі умови для їх агентурного вербування. В 2010-му році в Ізраїлі вийшов серіал «Хатуфим» (Військовополонені), який показував саме цю проблему і її наслідки. Показане зацікавило багатьох глядачів настільки, що цей психологічний трилер фактично перетворився на франшизу: в 2011-му році вийшов багатосезонний «Homeland» (Батьківщина) в США тощо.

Факти підготовки диверсантів та шпигунів із числа полонених справді добре відомі на прикладі діяльності фашистської Німеччини в Другій світовій війні. Проте зовсім не секрет також і те, що значна частина завербованих, після потрапляння на територію своєї країни, відмовлялись від виконання поставлених ним ворожих завдань. Тобто здебільшого їх поведінка була лише способом вижити в полоні. Але, в будь-якому разі, чисельність завербованих осіб невелика в загальній кількості полонених, отже, їх історія скоріше виключення, ніж правило. Відтак загальний радянський підхід видається необґрунтованим, марнотратним та негуманним.

На підтвердження наших висновків наведемо відомості, що їх зібрав К. Штрайт. У 1978 році в своєму дослідженні «Вони нам не товариші. Вермахт і радянські військовополонені 1941–1945» дослідник оцінив загальну кількість радянських військовополонених у Другій світовій війні в 5,73 мільйона осіб. З них близько 3,3 мільйона загинули [4, с. 244]. Тобто з кожних 10-ти військовополонених виживали лише троє – четверо, але точно менше п'яти. Сучасні дослідники підкреслюють, що інформація К. Штрайта здебільшого була сприйнята пізнішими авторами за основу і тепер стала частиною суспільної свідомості [5, с. 558], проте точна численність військовополонених досі не встановлена.

Зауважимо, що навіть у такому вигляді вказані відомості переконливо доводять, що проблематика військовополонених стосується не окремих виключних випадків, а є постійним атрибутом війни та масштабною проблемою для всіх учасників військових конфліктів.

Сьогодні Україна, як і більше ніж півстоліття тому, знову в стані відбиття військової агресії, з тією різницею, що зараз агресор російський. Але не можна сказати, що наші військові стикнулися із небезпекою потрапити до полону лише з моменту початку повномасштабних бойових дій в 2022-му році. Адже війна триває вже близько 10-ти років і фактично розпочалась із російського захоплення й анексії Криму. Отже, випадки потрапляння в полон були і раніше. Проте із стрибкоподібним нарощуванням інтенсивності бойових дій така загроза стала ще більш значущою. Наразі точна кількість військовополонених з технічних та безпекових причин здебільшого широко не афішується. З боку влади інколи можна почути аргументи щодо недоцільності активного публічного дискутування цієї теми, адже це може зашкодити роботі над обміном військовополоненими. Хоча цей аргумент і доволі сумнівний, він зайвий раз демонструє наскільки болючою для суспільства є ця тема.

Разом із тим, із збігом обставин та плином часу деякі офіційні дані все ж стають достовірно відомими. Так, наприклад, з інтерв'ю Уповноваженої Президента з питань забезпечення прав захисників України А. Вербицької німецькому RND, станом на кінець 2022 року в полоні знаходилось близько 3,4 тисячі українських військовослужбовців, а ще 15 тисяч людей зникли безвісти. До того, як була зроблена ця заява, Президент України в своєму щорічному посланні до Верховної Ради України (яке відбулось 28 грудня 2022 року) повідомив, що від 24 лютого 2022 року з російського полону вдалося звільнити 1-ну тисячу 456-ть людей [6].

Також наразі достовірно відомі й офіційні приклади деяких заходів, що були реалізовані міжнародною спільнотою для сприяння охороні прав військовополонених. Наприклад, вже згадана вище Тридцять четверта доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) «Щодо ситуації з правами людини в Україні, з 1 лютого до 31 липня 2022 року» оприлюднила деякі встановлені дані щодо українських та російських військовополонених.

Зокрема в Доповіді зазначено, що: «з 24 лютого УВКПЛ провело конфіденційні інтерв'ю зі 142 військовополоненими (усі чоловіки) у семи установах, які перебувають у віданні Уряду України, за повного та безперешкодного доступу (з них 64 військовослужбовців Збройних сил Російської Федерації, 78 членів пов'язаних озброєних груп). Станом на 31 липня, попри запити, УВКПЛ не мало конфіденційного доступу до військовополонених, інтернованих Російською Федерацією та пов'язаних з нею озброєними групами. *Брак доступу позбавляє затриманих додаткового захисту.* (Натомість) УВКПЛ провело інтерв'ю із 35 військовослужбовцями Збройних сил України (32 чоловіка і 3 жінки) після їхнього звільнення з місць інтернування в період із квітня до липня 2022 року. УВКПЛ також провело інтерв'ю з 17 цивільними особами (16 чоловіків, 1 жінка), які трималися під вартою разом із військовополоненими, захопленими в полон Збройними силами Російської Федерації та пов'язаними озброєними групами, та які були свідками порушень, пов'язаних із поводженням із військовополоненими» [7, с. 18].

Попре невелику кількість охоплених увагою УВКПЛ осіб (це вочевидь пояснюється тим, що данні стосуються лише перших місяців повномасштабної війни), а також фактів зафіксованих Доповіддю повідомлень про порушення прав (заявлені військовополоненими з обох боків), мас-мо наголосити на таких двох важливих особливостях.

По-перше, особи, що утримуються в Україні, є виключно військовослужбовцями ворожої держави або членами пов'язаних озброєних груп. Про це чітко зазначено процитованому уривку Доповіді. Натомість близько третини осіб, звільнених з російського полону, ідентифіковані УВКПЛ як цивільні. Отже, незрозуміло нащо взагалі їх було полонити, адже це виходить за межі логіки військового полону, а більше схоже на залякування і тероризування населення. Нагадаємо, що: «військовий полон є не покаранням, а тимчасовим обмеженням можливості брати участь у бойових діях» [8, п. 8 глави 2 розділу I]. Простіше кажучи, цивільні особи, про яких іде мова, скоріше мали статус «заручників», аніж «військовополонених».

По-друге, факт недопущення УВКПЛ до утримуваних в полоні українців кричить про ігнорування росіянами прав людини й військовополонених та неповагу до міжнародного права. Отже, коли УВКПЛ констатує, що недопущення його представників «позбавляє затриманих *додаткового захисту*», то насправді це означає, що відповідні права полонених вже грубо порушені. До речі, саме на це і вказує використання поняття «захист».

Окрім зроблених висновків, наведені відомості змушують задуматися про те, що охорона прав військовополонених для України є, так би мовити, завданням із двома «полюсами». Де на одному «полюсі» знаходиться охорона прав полонених українців. А на іншому, поводження із російськими військовополоненими в Україні.

Сьогодні війна продовжується, а перспективи її завершення важкопрогнозовані. Подальша доля українців, які потрапили до полону, а також і тих, хто має ризик до нього потрапити, залишається туманною. Але можна аргументовано стверджувати, що охорона прав військовополонених саме зараз важлива для України, як ніколи раніше, чим і обґрунтовується актуальність обрання нами саме цієї теми дослідження.

Висновок. Правова охорона військовополонених спрямована на зниження надмірної і необґрунтованої жорстокості і насильства та надлишкових людських втрат, яких за одностайним переконанням світової спільноти слід уникнути під час будь-яких військових конфліктів. Разом із тим, права військовополонених, як окремих об'єкт правоохорони, мають одразу декілька особливостей, що ускладнюють вирішення практичних завдань в цьому напрямі. А саме:

- хоча кожна із сторін конфлікту завжди має як тих, кого полонила, так і власних громадян, які потрапили до полону супротивника, проте поважне ставлення до цінності життя і прав людини типові тільки для демократичних держав. Низькорозвинені, авторитарні та тоталітарні країни відповідні цінності ігнорують, навіть якщо вони формально задекларовані в їх правовій системі;

- адміністрування прав військовополонених вимагає від демократичних держав розбудови власної адміністративно-правової бази, яка повинна врегулювати та забезпечити практичні заходи з охорони прав військовополонених. Відповідні дії робляться відкрито для міжнародної спільноти та прозоро для демократичних держав-партнерів. Якщо ж є підстави підозрювати військовополоненого в скоєнні злочину (воєнного або кримінального), то його провини має бути доведена в судовому розгляді із призначенням відповідного покарання;

- недемократичні держави, порушуючи права військовополонених, намагаються сховати свідчення та докази своїх злочинів. Охорона та захист прав військовополонених в такому разі вкрай ускладнені, оскільки останні знаходяться в ворожому для них правовому полі, а їх батьківщина та міжнародна спільнота має мізерні можливості для безпосереднього, в тому числі

фізичного втручання. Тому іншій стороні збройного конфлікту (війни) для реалізації охорони прав військовополонених важливо, із залученням як найширшого кола учасників, спрямовувати свої дії на: виявлення, фіксування і документування фактів порушення прав; надавати таким фактам найширшого розголошення на світовій арені з метою формування підґрунтя для осуду міжнародною спільнотою, реалізації санкційного тиску та судового переслідування;

– відомості про численні порушення російською стороною прав військовополонених (нелюдське ставлення, тортури, каліцтва, вбивства, примушування до самообмови та обмови інших осіб) свідчить про системний характер таких дій та їх свідоме стимулювання російською владою. Отже, Україні доцільно збирати та фіксувати відповідні данні не лише про злочини окремих виконавців, але й про російські державні структури і інститути, які причетні до таких дій. Узагальнення та оприлюднення таких даних має сприяти формуванню у всіх належних російських структур усвідомлення причетності до злочинів, які коються та відчуття невідворотності покарання за це.

– маємо констатувати, що наразі єдиний реально дієвий та ефективний спосіб охорони прав військовополонених, які знаходяться в антидемократичній російській державі, зводиться до повернення їх у власне правове поле шляхом реалізації обміну військовополонених.

Список використаних джерел:

1. Радіо Свобода, «Війни в історії людства та нинішня війна в Іраку; 17.04.2003». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/901246.html>
2. Вільна енциклопедія (Вікіпедія), «Список війн XX століття». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_війн_XX_століття
3. OpenAI, «Сепвіс ChatGPT 3,5». URL: <https://chat.openai.com>
4. Christian Streit, Keine Kameraden. Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941–1945. Stuttgart, 1978, S. 244 ff.
5. Reinhard Otto, Rolf Keller, Jens Nagel. Sowjetische Kriegsgefangene in deutschem Gewahrsam 1941–1945. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. Oldenbourg, 2008. S. 557-602. DOI: <https://doi.org/10.1524/vfzg.2008.0026>
6. ТСН.ua (Загальноукраїнський сайт новин), «ТСН / Війна "У Зеленського назвали кількість українських військових, які наразі перебувають у полоні", Ірина Загородня (30.12.2022 р.)». URL: <https://tsn.ua/ato/u-zelenskogo-nazvali-kilkist-ukrayinskih-viyskovih-yaki-narazi-perebuwayutu-poloni-2233879.html>
7. Тридцять четверта доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) щодо ситуації з правами людини в Україні в період з 1 лютого до 31 липня 2022 року. 27.09.2022 р. 43 с.
8. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164 (перша редакція). Зареєстровано у Міністерстві юстиції України 09.06.2017 р. за № 704/30572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17/ed20170323#Text>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.21>

ПАРАМОНОВ О.О.

ПОНЯТТЯ МОНІТОРИНГУ ДОТРИМАННЯ ДИСЦИПЛІНИ І ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК ВИД ВНУТРІШНЬООРГАНІЗАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

THE CONCEPT OF MONITORING COMPLIANCE WITH DISCIPLINE AND LEGALITY IN THE ACTIVITIES OF THE PATROL POLICE AS A TYPE OF INTERNAL ORGANIZATIONAL ADMINISTRATIVE ACTIVITY

У статті автором проаналізовано поняття моніторингу дотримання дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції як вид внутрішньоорганізаційної адміністративної діяльності, що сприяє дотриманню прав і свобод людини і громадянина в діяльності патрульної поліції зокрема та всієї Національної поліції України, загалом.

Доводиться, що внутрішньоорганізаційною діяльністю підрозділів моніторингу та аналітичного забезпечення патрульної поліції є забезпечення здійснення патрульними поліцейськими покладених на них функцій і обов'язків, котрі перш за все полягають в неухильному виконанні завдань, функцій і реалізації повноважень із забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Водночас до кола цих функцій входить також і моніторинг, тобто виявлення, облік і реагування фактів порушення дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції, що в подальшому призводить до притягнення до дисциплінарної відповідальності патрульних поліцейських, або передання відповідних фактів до належних суб'єктів притягнення до відповідальності чи то здійснення досудового розслідування.

Автором зауважується, що моніторинг, як внутрішньоорганізаційна діяльність не може здійснювати уособлено, й саме тому, відповідні підрозділи називаються «моніторингу та аналітичної діяльності», що в свою чергу розширяє спектр їх функціонування та уможливорює розгляд динаміки фактів порушення дисципліни і законності в діяльності кожного патрульного поліцейського та відповідного підрозділу поліції, або ж на рівні Департаменту патрульної поліції, що в разі підвищує ефективність управління відповідними підрозділами та дозволяє вживати додаткових (пом'якшувальних чи обтяжуючих) заходів до притягнення до відповідності відповідного поліцейського.

Ключові слова: дисципліна, законність, патрульна поліція, поліцейська діяльність, моніторинг, аналітична діяльність, правопорядок.

In the article, the author analyzes the concept of monitoring the observance of discipline and legality in the activities of the patrol police as a type of internal organizational administrative activity, which contributes to the observance of human and civil rights and freedoms in the activities of the patrol police in particular and the entire National Police of Ukraine, in general.

It is proved that the internal organizational activity of the monitoring and analytical support units of the patrol police is to ensure the implementation by patrol police officers of the functions and responsibilities assigned to them, which, first of all, consist in the strict implementation of tasks, functions and the exercise of powers to ensure the rights and freedoms of man and citizen. At the same time, these functions also include monitoring, i.e. identification, recording and response of violations of discipline and legality in the activities of the patrol police, which subsequently leads to disciplinary

prosecution of patrol police officers, or transfer of relevant facts to the appropriate subjects of prosecution or pre-trial investigation.

The author notes that monitoring, as an internal organizational activity, cannot be carried out individually, and that is why the relevant units are called "monitoring and analytical activities", which in turn expands the range of their functioning and makes it possible to consider the dynamics of violations of discipline and legality in the activities of each patrol police officer and the relevant police unit, or at the level of the Patrol Police Department, which significantly increases the efficiency of management and allows to take additional (or mitigating or aggravating) measures to bring the relevant police officer to justice.

Key words: *discipline, legality, patrol police, policing, monitoring, analytical activity, law and order.*

Актуальність теми. Розуміння поняття моніторингу дотримання дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції як вид внутрішньоорганізаційної адміністративної діяльності перш за все, в умовах функціонування поліції, як цілісного органу державної влади, що зобов'язаний діяти виключно в межах і у спосіб визначені законодавством України дозволить більш якісно та змістовно цілісно узагальнити наукові напрацювання про це явище та запропонувати ймовірні шляхи його унормування в законодавстві України.

Крім цього, чільне місце необхідності оптимізації внутрішньоорганізаційної діяльності Національної поліції України виділяється зокрема й у час дії правового режиму воєнного стану, що значно ускладнює функціонування усіх без виключення суб'єктів сектору безпеки і оборони загалом, а також підрозділів патрульної поліції Національної поліції України, що беруть безпосередню участь у відбитті збройної агресії росії проти України. Крім цього, належне та ефективне здійснення поліцейськими під час патрулювання своїх функцій і повноважень є запорукою дотримання прав і свобод людини і громадянина не лише в поліцейській діяльності, а й у загальному правовому та загальному соціальному контексті. Саме тому, на нашу думку поняття моніторингу дотримання дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції як вид внутрішньоорганізаційної адміністративної діяльності є необхідним наріжним каменем у дослідженнях основних і найбільш проблемних питань діяльності патрульної поліції, як одного з найбільших підрозділів Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Лише надання термінологічної характеристики уможливить розуміння сутності та змісту низки правових явищ, котрими пронизана діяльність Національної поліції України, як-то здійснення адміністративних повноважень чи то внутрішньо організаційна діяльність.

Як принцип публічного управління, законність передбачає, що держава здійснює свої функції правовими засобами і в правових формах. Це зумовлено, насамперед, значенням діяльності та впливу органів публічної адміністрації на всі сфери суспільних відносин, їх правом приймати на основі законів та відповідно до них нормативні та індивідуальні акти, розглядати і вирішувати справи про застосування заходів адміністративної та дисциплінарної відповідальності, тобто здійснювати так звану адміністративну юрисдикцію, з огляду на це правомірність діяльності органів публічної адміністрації є стрижнем режиму законності в державі [1, с. 348]. Відповідно, принцип законності, як необхідний елемент у адміністративно-правовому статусі будь-якого органу правопорядку має бути дотриманий при будь-яких обставинах, а крім цього, взаємопов'язаність з базовими правничими категоріями, як от дисципліна та поліцейська чи то правоохоронна діяльність, у тому числі адміністративна діяльність органів поліції, перш за все має бути врахована під час конструювання теоретико-правової основи відповідних явищ.

Національна поліція України відповідно до статті 1 Закону України «Про Національну поліцію» є центральним органом виконавчої влади, який передбачає наявність у своїй структурі систему підпорядкованих органів, наділених відповідним адміністративно-правовим статусом у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Іншими словами, адміністративно-правовий статус будь-якого органу Національної поліції являє собою сукупність певних організаційних елементів, спрямованих на визначення ролі та місця цих органів у структурі Національної поліції та у сфері здійснення правоохоронної діяльності. Не є винятком із цього правила й патрульна поліція, адже потреба у визначенні її адміністративно-правового статусу обґрунтована необхідністю з'ясування правового положення цього міжрегіонального територіального органу в структурі Національної поліції

України та визначення її місця серед інших суб'єктів поліцейської діяльності [2]. Належить зауважити, що патрульна поліція, як самостійний міжрегіональний підрозділ, має в своїй структурі низку нетипових іншим департаментам і Головному управлінням підрозділів. Як-от юридичний відділ чи підрозділи бухгалтерського обліку та фінансового забезпечення, що в свою чергу зумовило потребу функціонування в складі патрульної поліції також і підрозділу моніторингу та аналітичної роботи, котрий відповідає за дотримання дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції.

Лазарев В.В., визначаючи законність не лише як принцип, але й як метод і режим сувереного, неухильного дотримання, виконання норм права усіма учасниками суспільних відносин (державою, її органами, громадськими та іншими організаціями, трудовими колективами, посадовими особами, громадянами – усіма без винятку) [3, с. 297], підкреслює тим самим важливість здійснення поліцейських повноважень на всіх рівнях і ланках поліцією, виключно в межах чинного законодавства, що в свою чергу потребує системного аналізу такої діяльності та запровадження відповідного моніторингового процесу виявлення порушень поліцейськими норм законодавства України та вжиття відповідних організаційно-управлінських заходів, щодо реагування на ці прояви.

Автори підручника «Поліцейська діяльність» патрульну поліцію України визначають як структурний підрозділ Національної поліції України, який служить суспільству шляхом забезпечення публічної безпеки й порядку, протидії злочинності, забезпечення безпеки дорожнього руху, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави [4, с. 278]. Відповідно, під час провадження такої діяльності, одним із основних напрямів функціонування поліції є важливість забезпечення дотримання принципів дисципліни і законності в поліцейській діяльності, що в свою чергу є запорукою дотримання прав і свобод людини і громадянина як кожним поліцейським окремо так і під час виконання функцій поліції у складі поліцейського підрозділу.

Важливими засобами захисту прав, свобод і законних інтересів учасників суспільних відносин у будь-якій правовій демократичній державі є законність і дисципліна. Вони мають забезпечувати охорону людини як від свавілля самої держави, так і її органів, посадових осіб тощо. Від стану законності та дисципліни залежать ступінь свободи особи, реальність її прав, рівень демократії, функціонування громадянського суспільства, та взагалі існування правової держави. Ці дві важливі категорії зародилися разом з державою і правом, оскільки будь-яка держава у своїй діяльності безумовно спирається на закони. Динаміка розвитку як законності, так і дисципліни починається зі становлення римського права до сучасності. При цьому на всіх етапах розвитку людства одним з основних призначень законності та дисципліни залишалось забезпечення реалізації вимог права, створення такої атмосфери в суспільстві, яка б характеризувалася верховенством закону в суспільних відносинах [5]. Логічним є умовивід про те, що без ефективного забезпечення моніторингу та обліку відповідних фактів порушення принципу дисципліни і законності нелогічно виглядає функція забезпечення цього процесу, й неможливим є реагування на ці факти та події, а саме тому, на нашу думку, оскільки первинних правових наслідків для вчиненого поліцейським така діяльність не несе, її належить віднести до внутрішньоорганізаційної та класифікувати як аналітичну, тобто ту, що накопичує інформацію з метою її подальшого аналізу та забезпечення прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Узагальнюючи зазначені поняття та враховуючи завдання Національної поліції на сучасному етапі державотворення, підрозділи патрульної поліції можна визначити як самостійні структурні підрозділи Національної поліції, що забезпечують і здійснюють в межах своєї компетенції повноваження у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності та надання допомоги населенню, зокрема шляхом запобігання, попередження, виявлення та припинення злочинів та адміністративних проступків, а також забезпечення безпеки дорожнього руху [6, с. 99]. Логічним є зауваження на тому, що під час провадження такої діяльності поліцейські виконують функції та завдання дотично пов'язані з імовірним порушенням прав і свобод людини і громадянина, що має жорстко контролювати керівництвом підрозділів поліції та сприяти всебічному дотриманню прав і свобод людини і громадянина в поліцейській діяльності.

Зрозуміло, що гучно проголошувати необхідність дотримання принципу законності в діяльності патрульної поліції, замало, її потрібно забезпечувати, що, на думку представників харківської наукової школи поліцейського права, розуміється як «формування такого адміністративно-правового режиму в суспільстві, за якого поліція у процесі виконання функцій забезпечення прав і свобод громадян, підтримання публічної безпеки і порядку, протидії злочинності

зобов'язана, з одного боку, реалізувати свою діяльність на основі норм чинного законодавства, а з іншого, – здійснювати контроль і нагляд за діяльністю посадових осіб та громадян щодо виконання загальнообов'язкових правил з метою забезпечення правопорядку в державі» [7, с. 295]. Саме цими загальнообов'язковими правилами, з точки зору діяльності Національної поліції України є принцип дисципліни і законності, що прямо корелюється з можливістю реалізації тих чи інших повноважень поліцейського виключно за умов наявності законних підстав і причин такого правочину.

Наведені в Законі України «Про Національну поліцію» завдання, як виявилось, більш конкретизовано знайшли своє відображення у розділі II Положення про патрульну службу МВС, затвердженого Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 02.07.2015 р. № 796. Зокрема, керуючись положеннями зазначеного нормативно-правового акта, завданнями патрульної служби є: забезпечення публічного порядку і безпеки; забезпечення безпеки осіб, захисту їх прав, свобод та законних інтересів; створення стану захищеності життєво важливих інтересів суспільства, сконцентрованих у його матеріальних і духовних цінностях, нормальних умов життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ, організацій; попередження, виявлення і припинення кримінальних та адміністративних правопорушень; запобігання кримінальним, адміністративним правопорушенням, а також виявлення причин і умов, що сприяють їх учиненню; взаємодія із суспільством: реалізація підходу «поліція та громада», що полягає у співпраці та взаємодії з населенням, громадськими організаціями, іншими підрозділами органів Національної поліції, органами публічної влади, з метою запобігання правопорушенням, забезпечення безпеки, зниження рівня злочинності, а також встановлення довірливих стосунків між поліцією та населенням; забезпечення безпеки дорожнього руху; організація контролю за додержанням законів, інших нормативно-правових актів із питань безпеки дорожнього руху; здійснення в межах та в порядку, установлених законодавством України, заходів, спрямованих на розкриття злочинів по гарячих слідах, а також протидія злочинності [8]. Відповідно, чим ширший спектр діяльності патрульної поліції, чим ширше коло повноважень і функцій, що визначається для них тим більш точковим і ситуативним має бути контроль за діяльністю такого органу, оскільки його всепронизаність суспільних відносин і можливість необґрунтованого впливу на них, крізь призму механізму стримувань і противаги повинна бути забезпечена релевантною протипагою, у вигляді механізму запобігання зловживанню відповідними функціями та повноваженнями.

Дисципліна в органах публічної адміністрації досягається різноманітними засобами, серед яких першорядне значення займає створення належних умов проходження державної служби; набуття високого рівня професіоналізму; забезпечення гласності та об'єктивності діяльності, пов'язаної із здійсненням державної служби; дотримання законності та статутного порядку; забезпечення соціальної справедливості та високого рівня соціально-правового захисту; належне виконання умов контракту про проходження служби [9]. Відповідно, в діяльності підрозділів патрульної поліції, чітко визначається можливість участі в даному процесу підрозділів моніторингу та аналітичної роботи, до кола компетенції яких і віднесено відповідні повноваження, щодо недопущення порушення прав і свобод людини і громадянина патрульними поліцейськими під час здійснення діяльності в сфері адміністративного права.

На думку О.Ю. Синявської, можна вирізнити соціальні, економічні та організаційно-правові засоби забезпечення дисципліни. До соціальних засобів можна зарахувати створення сприятливих умов праці та побуту; поліпшення медичного обслуговування; приділення уваги відпочинку та дозвілню посадовців тощо; до економічних – матеріальне забезпечення та стимулювання; поліпшення матеріально-технічного забезпечення; поширення пільг тощо; до організаційно-правових – рівень правового регулювання; добір та розстановку кадрів; підвищення кваліфікації кадрів; рівень здійснення контролю; підвищення рівня організації праці тощо [10, с. 15]. Водночас ці види забезпечення дисципліни (або ж службової дисципліни) і законності належить дослідити в подальших наукових пошуках, що дозволить більш детально охарактеризувати відповідний правовий механізм і дозволить сприяти його утвердженню та укріпленню в подальшому.

Висновок. У статті автором проаналізовано поняття моніторингу дотримання дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції як вид внутрішньоорганізаційної адміністративної діяльності, що сприяє дотриманню прав і свобод людини і громадянина в діяльності патрульної поліції зокрема та всієї Національної поліції України, загалом.

Доводиться, що внутрішньоорганізаційною діяльністю підрозділів моніторингу та аналітичного забезпечення патрульної поліції є забезпечення здійснення патрульними поліцейськими покладених на них функцій і обов'язків, котрі перш за все полягають в неухильному виконанні

завдань, функцій і реалізації повноважень із забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Водночас до кола цих функцій входить також і моніторинг, тобто виявлення, облік і реагування фактів порушення дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції, що в подальшому призводить до притягнення до дисциплінарної відповідальності патрульних поліцейських, або передання відповідних фактів до належних суб'єктів притягнення до відповідальності чи то здійснення досудового розслідування.

Автором зауважується, що моніторинг, як внутрішньоорганізаційна діяльність не може здійснювати уособлено, й саме тому, відповідні підрозділи називаються «моніторингу та аналітичної діяльності», що в свою чергу розширяє спектр їх функціонування та уможливорює розгляд динаміки фактів порушення дисципліни і законності в діяльності кожного патрульного поліцейського та відповідного підрозділу поліції, або ж на рівні Департаменту патрульної поліції, що в разі підвищує ефективність управління відповідними підрозділами та дозволяє вживати додаткових (пом'якшувальних чи обтяжуючих) заходів до притягнення до відповідності відповідного поліцейського.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у двох томах : Том 1. Загальна частина / ред. колегія : В. Б. Авер'янов (голова) та ін. К. : «Юридична думка», 2007. 592 с.
2. Дронік Д.С. Адміністративно-правові засади діяльності патрульної поліції в Україні. Дисертація на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії. Донецький державний університет внутрішніх справ, 2023. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/02/dysertacziya_dronik.pdf
3. Теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. М. : Право и Закон, 2001. 576 с.
4. Поліцейська діяльність : підручник / С. С. Вітвіцький, В. С. Тулінов, О. М. Мердова та ін.; за заг. ред. проф. С. С. Вітвіцького. Київ : ВД Дакор, 2021. 372 с.
5. Михайлов В.О. забезпечення законності та дисципліни в діяльності патрульної поліції. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з права: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/df020/d.pdf>
6. Дронік Д.С. Завдання та функції патрульної поліції як структурного підрозділу Національної поліції України. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. №№. С.98-103.
7. Адміністративна діяльність органів поліції України: підручник / за ред. дра юрид. наук, доц. В.В. Сокурєнка; [О. І. Безпалова, О.В. Джафарова, В.А. Троян та ін.; передм. В.В. Сокурєнка]; МВС України, Харків. Нац. Ун-т внутр.. справ. Харків: ХНУВС, 2017. 432 с.
8. Положення про патрульну службу МВС України: наказ МВС України від 02 липня 2015 року № 796. Офіційний вісник України. 2015. № 54. Ст. 1767.
9. Михайлов В.О. забезпечення законності та дисципліни в діяльності патрульної поліції. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з права: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/df020/d.pdf>
10. Синявська О.Ю. Засоби забезпечення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України (організаційно-правові питання): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / О.Ю. Синявська. Х., 2001. 215 с.

ПРІОРИТЕТНІСТЬ РОЗГЛЯДУ СУДОВИХ СПРАВ ЗА УЧАСТІ ДІТЕЙ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ

THE PRIORITY OF CONSIDERATION OF COURT CASES WITH THE PARTICIPATION OF CHILDREN AS AN ELEMENT OF CHILD-FRIENDLY JUSTICE

Стаття присвячена аналізу наукових досліджень, міжнародних стандартів та практики застосування правових норм з питань пріоритетності розгляду справ за участі дітей, на основі якого можна виокремити «пріоритетність», як важливий елемент правосуддя, дружнього до дитини, та навести наукове обґрунтування щодо позитивних рис даного інституту, яке б сприяло його запровадженню в національну практику.

Наголошено, що базові принципи судового тайм-менеджменту орієнтують на те, що обґрунтованість тривалості судового розгляду є надзвичайно важливою та обумовленою суспільними інтересами. Справи не мають розглядатися занадто довго. Водночас, за відповідних обставин, їхній розгляд не має бути занадто швидким, якщо це впливатиме на право користувача на звернення до суду.

Проведено узагальнення, що з метою забезпечення принципів справедливості, доступу до правосуддя, рівності сторін та прозорості підходів до черговості розгляду справ, було доцільно запровадження політики пріоритетного розгляду справ.

Питання застосування обмежених строків та надання пріоритетності розгляду судової справи набувають особливого значення у справах за участі дітей, оскільки потрапляння дитини в сферу дії правосуддя тим чи іншим чином впливає на дитину, формування її майбутньої поведінки, світогляду тощо.

В силу різних причин, питання пріоритетності розгляду справ за участі дітей відходить на другий план, а національна практика свідчить про ігнорування даного елементу правосуддя, дружнього до дитини, що не сприяє захисту прав дитини в цілому.

Відповідні міжнародні договори та практика їх застосування заохочують держави забезпечити пріоритетний розгляд, не виключаючи судовий, справ, які стосуються дітей, що буде сприяти реалізації принципу якнайкращих інтересів дитини.

Національне правозастосування має приклади в реалізації принципу пріоритетності у справах за участі дітей, що забезпечується і за допомогою міжнародних стандартів у сфері правосуддя, дружнього до дитини, але поряд із цим ми маємо ряд, як законодавчих прогалин, так і інших факторів, які впливають швидкість розгляду справ за участі дітей.

Наведене свідчить про необхідність наукового та практичного вдосконалення підходів по реалізації принципу пріоритетності розгляду справ за участі дітей, як важливого елементу правосуддя, дружнього до дитини.

Ключові слова: права дитини, якнайкращі інтереси дитини, правосуддя дружнє до дитини, судовий розгляд, пріоритетність.

The article is devoted to the analysis of scientific research, international standards and the practice of applying legal norms on issues of priority in the consideration of cases with the participation of children, on the basis of which it is possible to single out "priority" as an important element of child-friendly justice and provide a scientific

justification for the positive features of this institution, which would contributed to its introduction into national practice.

It is emphasized that the basic principles of judicial time management focus on the fact that the reasonableness of the duration of the court proceedings is extremely important and determined by public interests. Cases should not be considered for too long. At the same time, in appropriate circumstances, their consideration should not be too fast if this would affect the user's right to appeal to the courts.

It was summarized that in order to ensure the principles of justice, access to justice, equality of parties and transparency of approaches to the order of consideration of cases, it was expedient to introduce a policy of priority consideration of cases.

The issue of the application of limited terms and giving priority to the consideration of a court case acquires special importance in cases involving children, since the entry of a child into the sphere of justice in one way or another affects the child, the formation of his future behavior, worldview, etc.

Due to various reasons, the issue of priority consideration of cases with the participation of children recedes into the background, and the national practice shows that this element of child-friendly justice is ignored, which does not contribute to the protection of children's rights in general.

Relevant international treaties and the practice of their application encourage states to ensure priority consideration, not excluding court, of cases involving children, which will contribute to the realization of the principle of the best interests of the child.

National law enforcement has examples in the implementation of the principle of priority in cases involving children, which is ensured with the help of international standards in the field of child-friendly justice, but along with this we have a number of legislative gaps and other factors that affect the speed of processing cases with the participation of children.

The above indicates the need for scientific and practical improvement of approaches to the implementation of the principle of priority consideration of cases with the participation of children, as an important element of child-friendly justice.

Key words: *child rights, best interests of the child, child-friendly justice, trial, priority.*

Вступ. Правосуддя дружнє до дитини характеризується рядом специфічних ознак, які відрізняють його від правосуддя за участі дорослих, ставлячи дитину в центр уваги та керуючись її якнайкращими інтересами.

В цілому неналежна увага до процесу розвитку дитини, до реалізації її прав та свобод веде до викривленого сприйняття нею навколишнього світу, підміни ідеалів, що може відобразитись у поширенні дитячої злочинності, безпритульності, криміналізації суспільства [1, с. 4].

Важливо, що час є універсальною, базовою категорією в пізнанні дитиною навколишнього світу. Уміння орієнтуватися в часі дає дітям можливість успішно розвиватися, опановувати різні види діяльності, створює основу для розвитку таких якостей особистості, як організованість, зібраність, цілеспрямованість, точність, необхідних при навчанні в школі й у повсякденному житті [2, с. 16].

Поряд з цим потрапляння дитини в сферу дії правосуддя тим чи іншим чином впливає на дитину, формування її майбутньої поведінки, світогляду тощо.

В методичних матеріалах до тренінгу «Психологічні особливості спілкування з малолітніми / неповнолітніми учасниками судового процесу» звертається увага на те, що проблема залучення дітей у судовий процес є актуальною та такою, що потребує нагального вирішення. Адже дитяча психіка сприймає події зовнішнього світу по-іншому. Й особливо гостро реагує дитина на травмуючі ситуації. Автори переконані, що знання суддями психологічних особливостей малолітніх та неповнолітніх учасників судового процесу буде запорукою ефективного судочинства [3, с. 4].

Важливим в процесі реалізації правосуддя, дружнього до дитини, є врахування часу протягом якого дитина знаходиться у сфері дії правосуддя, вплив його тривалості на дитину і створення передумов якомога меншого перебування дитини в ситуації, що травмує.

Гуйван П.Д. підкреслює, що порушення часових правил щодо розгляду судових справ традиційно є однією з головних вад національного правосуддя. Адже навіть винесення чесного та відповідного обставинам справи вердикту, але з істотним недотриманням розумних строків, становить самостійний вид порушення права особи на справедливий суд [4, с. 145].

У справах за участі дітей питання своєчасного розгляду справи, дотримання строків і необхідність їх зменшення, в порівнянні із загальною системою правосуддя, набуває ключового значення.

На жаль, на сьогодні, в силу різних причин, питання пріоритетності розгляду справ за участі дітей відходить на другий план, а національна практика свідчить про ігнорування даного елементу правосуддя, дружнього до дитини, що не сприяє захисту прав дитини в цілому.

Оцінка стану літератури. Загальним питанням що, пов'язані із строками та своєчасністю правосуддя, була присвячена увага дослідників із різних галузей права. Зокрема це можна прослідкувати із робіт Буги В.В., Буроменського, М.В., Горошко А.А., Дяченко С.В., Зборовської Н.О., Мармазова В.Є., Рабіновича П.М., Куйбіди Р.О. та інших.

Проте такі наукові дослідження в більшій мірі присвячені загальним питанням застосування розумних строків в системі правосуддя і вони не охоплюють питання пріоритетності та строків розгляду справ за участі дітей як окремого елементу правосуддя, дружнього до дитини.

Постановка завдання. Метою та завданням статті є аналіз наукових досліджень, міжнародних стандартів та практики застосування правових норм з питань пріоритетності розгляду справ за участі дітей, на основі якого можна виокремити «пріоритетність», як важливий елемент правосуддя, дружнього до дитини, та навести наукове обґрунтування щодо позитивних рис даного інституту, яке б сприяло його запровадженню в національну практику.

Результати дослідження. Ви рішення справи протягом розумного строку є одним із елементів права на справедливий суд, яке гарантовано статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Говорячи про загальний підхід щодо забезпечення гарантій права на справедливий суд Європейський суд з прав людини підкреслив, що вимогою щодо розгляду справи впродовж «розумного строку» у Конвенції підкреслюється важливість правозастосування без відкладень, що можуть зашкодити його ефективності чи правдивості [5]. Розумність тривалості провадження повинна оцінюватися у контексті обставин відповідної справи та з урахуванням таких критеріїв: складність справи, поведінка заявника і відповідних органів державної [6].

Базові принципи судового тайм-менеджменту орієнтують на те, що обґрунтованість тривалості судового розгляду є надзвичайно важливою та обумовленою суспільними інтересами. Справи не мають розглядатися занадто довго. Водночас, за відповідних обставин, їхній розгляд не має бути занадто швидким, якщо це впливатиме на право користувача на звернення до суду. Рішення щодо часу судового розгляду, якщо він не визначається власне діями користувачів, має бути прийняте на неупередженій та об'єктивній основі та відповідати розподілу часу у аналогічних справах. Особливу увагу необхідно приділити відповідності загальної тривалості розгляду, з його початку і до виконання цілей, яких користувачі мали намір досягнути за допомогою судового процесу [7].

Слід погодитись із думкою колишньої судді Верховного Суду Анцупової Т.О., яка підкреслила, що з метою забезпечення принципів справедливості, доступу до правосуддя, рівності сторін та прозорості підходів Верховного Суду до черговості розгляду справ, єдиним можливим виходом із ситуації, що склалася, було запровадження політики пріоритетного розгляду справ. Такий підхід у судовому менеджменті не є принципово новим. Європейський суд з прав людини, маючи проблеми з надмірним накопиченням справ, у 2009 році запровадив зміни до Регламенту та виділив кілька категорій справ залежно від їх пріоритетності [8].

Підходи щодо пріоритезації можна прослідкувати в організації роботи Міжнародного кримінального суду, який представив низку стратегічних документів. Серед важливих цілей є забезпечення ефективного розслідування та судового переслідування сексуальних і гендерно-зумовлених злочинів і злочинів проти дітей. Це стратегічна ціль №6, виконання якої стане можливим завдяки реалізації орієнтирів: пріоритезація при розгляді сексуальних і гендерно-зумовлених злочинів та злочинів проти дітей. Офіс прокурора надаватиме пріоритет ефективному розслідуванню та судовому переслідуванню злочинів, звертаючи особливу увагу від початкових етапів розслідування до обвинувачення на наявність необхідних фактів та доказів у справі під час розробки опису справи, планів розслідування та стратегії пред'явлення обвинувачень [9].

Ми можемо побачити, що пріоритет розгляду певних категорій справ має місце в роботі міжнародних судових установ, такі спроби здійснюються на національному рівні, а саме питання застосування обмежених строків та надання пріоритетності розгляду судової справи набувають особливого значення у справах за участі дітей.

Джеральдина Ван Бюрен зробила узагальнення про те, що по відношенню до дітей юрисдикції держав-учасниць Конвенції про права дитини справи мають розглядатись «без затримок». Такий самий наголос на швидкості зроблено в статті 10 (2) (b) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, якою неповнолітнім надається право «в найкоротший строк доставлятися до суду для винесення рішення» і яка, згідно із висновками Комітету з прав людини, є безумовним обов'язком держав-учасниць, а тому не залежить від стану ресурсів держав-учасниць [10, с. 221].

Діти та дорослі сприймають плин часу по-різному. Затягування або відстрочення ухвалення рішення особливо негативно впливає на дітей у процесі їх розвитку. Тому бажано приділяти пріоритетну увагу та завершувати у можливо найкоротші терміни процедури або процеси, що стосуються дітей або позначаються на них. Терміни прийняття рішення повинні, по можливості, відповідати сприйняттю дитиною того, яку користь воно може їй принести, причому слід з розумною періодичністю проводити аналіз прийнятих рішень у міру розвитку дитини та її здатності висловлювати свої погляди. Слід періодично розглядати всі рішення про піклування, лікування, поміщення до дитячого закладу та інші заходи щодо дитини через призму її сприйняття часу та з урахуванням її розвитку здібностей та зростання [11].

Якщо проаналізувати регіональні міжнародні стандарти, також можна побачити підходи, які спрямовані на швидкість правосуддя, дружнього до дитини, і виокремлення пріоритету відповідних справ.

В Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, наголошується, що під час всіх розглядів за участю дітей, принцип актуальності повинен застосовуватися для забезпечення якнайшвидшого реагування та захисту прав та інтересів дитини, при дотриманні верховенства права. У справах, пов'язаних із сімейним правом (наприклад, батьківство, опіка, батьківське викрадення), суди повинні проявляти виняткову старанність для уникнення будь-якого ризику несприятливих наслідків для сімейних відносин [12, с. 28].

Статтею 7 Європейської конвенції про здійснення прав дітей [13] визначено, що під час розгляду справ, що стосуються дитини, судовий орган діє швидко для уникнення будь-яких невинуватених зволікань, а швидке виконання прийнятих рішень повинно бути забезпечене відповідною процедурою.

Європейський парламент, серед іншого закликає держави-члени виділити достатні ресурси для забезпечення розгляду цивільних, адміністративних і сімейних проваджень щодо дітей із повною відповідністю стандартам правосуддя, доброзичливого до дитини, з належною повагою до емоційної та фізичної цілісності дитини, і без невинуватеної затримки [14].

Ми можемо прослідкувати закріплення принципу пріоритетності безпосередньо в нормах міжнародного права та позиціях міжнародної спільноти. Поряд з цим важливим в досліджуваному аспекті є досвід міжнародних інституцій по розгляду індивідуальних звернень осіб щодо необґрунтованих втручань в права дитини.

Комітет ООН з прав дитини у своїх міркуваннях по справі «Н.Р. проти Парагваю» [15], яка стосувалась проблеми контакту дитини з батьком, зауважив, що судові процедури, що визначають права по відвідуванню дитини одним із батьків, який проживає окремо, потрібно прискорювати, оскільки втрата часу може мати непоправні наслідки для відносин між ними (пункт 8.7.).

Європейський суд з прав людини у справі «М. та М. проти Хорватії» [16] підкреслив, що неефективне та, зокрема, запізніле проведення провадження щодо опіки може призвести до порушення позитивних зобов'язань за статтею 8 Конвенції (пункт 179). Ця справа справді вимагала більшої оперативності, оскільки вона стосується травмованої дитини, яка через конфліктні стосунки між її батьками зазнала сильного душевного болю, що завершилося самоушкодженням. Однак, здається, національні суди не визнали серйозності та невідкладності ситуації. Зокрема, видається, що вони не розуміли, що перша заявниця сприймала життя з матір'ю як вихід із свого ненадійного становища, а провадження щодо опіки – як засіб досягнення цієї мети. Таким чином, національні суди не усвідомлювали, що затяжний характер цього провадження погіршував тяжке становище першого заявника (пункт 183).

В іншій справі [17] Європейський суд з прав людини вказав, що стосовно зобов'язання держави по виконанню позитивних обов'язків, стаття 8 Конвенції передбачає право батьків на життя заходів для возз'єднання їх зі своїми дітьми та зобов'язання національних органів влади сприяти такому возз'єднанню. Крім того, Суд раніше вказував, що неефективне та, зокрема, запізніле провадження щодо опіки може призвести до порушення статті 8 Конвенції (пункт 127).

Важливими є висновки Суду про те, що у справах щодо виконання рішень у сфері сімейного права він неодноразово встановлював, що вирішальним є те, чи національні органи влади

вжили всіх необхідних заходів для сприяння виконанню, як це може розумно вимагатись в особливих обставинах кожної з них (пункт 128). У цьому контексті адекватність заходу слід оцінювати за швидкістю його виконання, оскільки плин часу може мати непоправні наслідки для стосунків між дитиною та батьками, які не проживають спільно (пункт 129).

Описані приклади демонструють нам схожі підходи, як Комітету ООН з прав дитини, у випадку реалізації положень Конвенції ООН про права дитини, так і Європейського суду з прав людини, в ситуації дослідження обґрунтованості втручання в права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Відповідні міжнародні договори та практика їх застосування заохочують держави забезпечити пріоритетний розгляд, не виключаючи судовий, справ, які стосуються дітей, що буде сприяти реалізації принципу якнайкращих інтересів дитини.

В національному правозастосуванні, ще Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ наголошував, що потрібно пам'ятати, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово [18].

Одним із прикладів реалізації на практиці принципу пріоритетності розгляду справ за участі дітей є позиція суду першої інстанції, який, з'ясувавши думку учасників судового провадження про те, які докази потрібно дослідити, та порядок їх дослідження, відповідно до частини третьої статті 349 Кримінального процесуального кодексу України вважав за недоцільне досліджувати докази щодо тих обставин, які ніким не оспоруються, оскільки про таке не заперечують всі учасники судового провадження, які пояснили, що правильно розуміють зміст цих обставин, така їх позиція є добровільною, вони розуміють, що будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку. Суд наголосив, що такий підхід узгоджується з міжнародними стандартами у сфері правосуддя, дружнього до дитини, які орієнтують на те, що будь-яку справу неповнолітнього з самого початку слід вести швидко, не допускаючи будь-яких непотрібних затримок, а швидке здійснення офіційного судочинства у справах неповнолітніх є першочерговим завданням (більш детально див. п.п. 20.1. Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»)). Тому в даних правовідносинах застосування частини третьої статті 349 Кодексу буде відповідати «якнайкращим інтересам дитини» – інтересам неповнолітніх обвинуваченого та потерпілого, оскільки фактичні обставини справи ніким не оспоруються [19].

Наведена справа демонструє можливість реалізації на практиці міжнародних стандартів у сфері правосуддя, дружнього до дитини, і надання пріоритету судового розгляду справ за участі дітей.

Аналізуючи практику судового розгляду справ за участі дітей автори «Звіту про результати моніторингу судових процесів в Україні» в аспекті кримінального судочинства зробили узагальнення про те, що на тривалість розгляду справ, зокрема й за участю неповнолітніх, часто негативний вплив мають такі обставини: значне навантаження на суддів; більша кількість учасників процесу – неприємно, коли хтось із них (необхідність прибуття з іншого міста, захворювання, навіть проходження прокурорами атестації тощо) часто має наслідком відкладення судового засідання або слідчої дії; тривале проведення експертизи, зокрема судово-психіатричної (експертні установи теж перезавантажені, а пріоритету експертизам у таких справах не надають, вони проводяться в порядку загальної черги); не проведено доставляння обвинуваченого із слідчого ізолятора; вихід судді у відставку або припинення повноважень; проблеми з формуванням складу присяжних або їх прибуттям до суду (у разі розгляду справи судом присяжних) [20, с. 43].

У сфері цивільного судочинства було наголошено, що отримані результати щодо дотримання розумних строків розгляду судами суттєво гірші від оцінок спостерігачів, які реалізували програму моніторингу судових засідань у 2017 році. Здебільшого у судових справах, що стосуються інтересів дитини, не дотримуються розумні строки. Більшість призначених судових засідань не відбувається, велика частина справ розглядаються понад півроку, а судові засідання часто починаються із значними затримками [21, с. 40].

Здійснюючи пошук шляхів пріоритизації судових справ за участі дітей законодавець зробив спробу внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо скорочення строків розгляду судом справ, пов'язаних із захистом прав дітей, та вдосконалення порядку розгляду справ окремого провадження [22]. В пояснювальній записці автори законопроекту наголошували, що необхідність його прийняття зумовлена потребою в забезпеченні захисту прав та інтересів дітей шляхом скорочення процесуальних строків судового розгляду справ, що стосуються усунювання, встановлення опіки, піклування, позбавлення батьківських прав, відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, а також вдосконалення порядку розгляду справ

окремого провадження, виключивши положення щодо участі присяжних у процесі їх розгляду. На жаль, в подальшому законопроект було знято з розгляду і питання вдосконалення законодавчого регулювання пріоритетності на даний час зупинилося.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз демонструє нам важливість принципу пріоритетності розгляду судових справ в процесі організації судочинства.

Міжнародні стандарти та практика їх реалізації заохочують закріплення описуваного принципу, недотримання якого може становити необґрунтоване втручання в права людини.

Особливо важливо, що проблема пріоритетності розгляду судових справ, набуває значення в процесі функціонування правосуддя, дружнього до дитини, де швидкість провадження, часові проміжки, відіграють серйозний вплив на дитину, і їх скорочення може стати важливим чинником у реалізації якнайкращих інтересів дитини.

Національне правозастосування має приклади в реалізації принципу пріоритетності у справах за участі дітей, що забезпечується і за допомогою міжнародних стандартів у сфері правосуддя, дружнього до дитини, але поряд із цим ми маємо ряд, як законодавчих прогалин, так і інших факторів, які впливають швидкість розгляду справ за участі дітей.

Наведене свідчить про необхідність наукового та практичного вдосконалення підходів по реалізації принципу пріоритетності розгляду справ за участі дітей, як важливого елементу правосуддя дружнього до дитини.

Список використаних джерел:

1. Опольська Н.М. Права дитини в Україні: монографія, 2-ге видання, перероблене та доповнене. Вінниця: ВНАУ, 2019. 289 с.
2. Бакаленко О. А. Особливості сприйняття часу дітьми різного віку: теоретичний аналіз. Теорія і практика сучасної психології. 2019 р., № 6, Т. 2.С. 15-20. DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.6-2.3>
3. Савченко Г. В., Маслюк А. М., Фарафонов А. О. Методичні матеріали до тренінгу «Психологічні особливості спілкування з малолітніми / неповнолітніми учасниками судового процесу». Київ : ТОВ «Абріс Прінт», 2020. 40 с.
4. Гуйван П.Д. Розумний строк розгляду справи. Українські законодавчі та правозастосовні реалії. Часопис Київського університету права, 2019/3. С. 144-149. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2019.24
5. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Н. проти Франції» від 24 жовтня 1989 р., заява № 10073/82. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57502%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57502%22]}) (дата звернення 14.02.2024).
6. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Радзевіл проти України» від 10 грудня 2019 р., заява № 36600/09. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e74#Text (дата звернення 14.02.2024).
7. Європейська комісія з ефективності правосуддя (СЕРЕЈ). Керівні принципи судового тайм-менеджменту (2-га редакція), 12 грудня 2014 р. URL: <https://rm.coe.int/revised-saturn-guidelines-for-judicial-time-management-cese-2014-16-u/16809ede94> (дата звернення 14.02.2024).
8. Анцупова Т.О. За рішенням – у чергу, або як розглянути десятки тисяч справ у розумні строки. Всеукраїнське професійне юридичне видання. Юридична Газета. №39 (641). URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/za-rishennyam--u-chergu-abo-yak-rozglyanuti-desyatki-tisyach-sprav-u-rozumni-stroki.html> (дата звернення 14.02.2024).
9. Огляд стратегічних документів Міжнародного кримінального суду на 2023–2025 роки: порядок денний і перспективи. Юридична газета. №9–10 (767–768). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/oglyad-strategichnih-dokumentiv-mizhnarodnogo-kriminalnogo-sudu-na-20232025-roki-poryadok-denniy-i-p.html> (дата звернення 14.02.2024).
10. Джеральдіна Ван Бюрен, // Міжнародне право в галузі прав дитини: пер. с англ. Г.Є. Краснокутський; Наук. ред. М.О. Баймуратов. – О.: АО БАХВА, 2006, - 524 с.
11. Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 14 (2013) «Щодо права дитини на приділення першочергової уваги найкращому забезпеченню її інтересів (пункт 1 статті 3)». URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=ru&TreatyID=5&DocTypeID=11 (дата звернення 14.02.2024).
12. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини і пояснювальна записка: прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення 14.02.2024).

- УДК 342.95
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.23>

**РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ЩОДО ВЖИТТЯ ЗАХОДІВ
У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОРЯДКУ**

Наукова стаття присвячена аналізу регулювання правової діяльності поліції у справах про адміністративні правопорушення з метою забезпечення громадської безпеки та порядку. Зокрема, досліджено комплексний підхід до цієї діяльності, який включає аналіз причин вчинення правопорушень, їх попередження та вжиття відповідних заходів у разі їх скоєння. Стаття також розглядає різноманітні заходи, які може застосовувати поліція, такі як попередження, штрафи, позбавлення права

137

керування транспортним засобом і адміністративний арешт, для забезпечення громадської безпеки та порядку. Підкреслено важливість постійного моніторингу та аналізу ефективності цих заходів для постійного удосконалення діяльності поліції та забезпечення високого рівня правового захисту громадян. Наукова стаття докладно розглядає роль поліції у забезпеченні громадської безпеки та порядку через регулювання правової діяльності у справах про адміністративні правопорушення. Вона акцентує увагу на переорієнтації поліції від каральної функції до забезпечувальної, де права та свободи людини стають основою діяльності, що відповідає міжнародним стандартам. Досліджено правовий режим функціонування поліції, де додержання вимог законодавства є неухильним пріоритетом. Висвітлено також функціональні завдання та роль поліції в проведенні індивідуально-профілактичної роботи, охороні громадського порядку та залученні громадськості до підтримки правопорядку. Крім того, у статті розглянуто комплексний аналіз завдань та функцій поліції, спрямованих на забезпечення громадської безпеки та порядку шляхом вжиття заходів у справах про адміністративні правопорушення. Особлива увага приділяється перетворенню каральної діяльності поліції на забезпечувальну, де акцент зроблено на гуманізації правоохоронних заходів та дотриманні прав та свобод громадян. Ця стаття є цінним доповненням до наукового розуміння функцій і ролі поліції в сучасному суспільстві, а також може слугувати джерелом для подальших досліджень у сфері правової діяльності та забезпечення громадської безпеки.

Ключові слова: Національна поліція України, адміністративні правопорушення, громадська безпека, права та свободи громадян, правоохоронна діяльність, управління правопорядком.

The article is devoted to the analysis of the regulation of legal activities of the police in cases of administrative offenses with a view to ensuring public safety and order. In particular, the author examines a comprehensive approach to this activity, which includes analysis of the causes of offenses, their prevention and taking appropriate measures in case of their commission. The article also examines the various measures that the police can apply, such as warnings, fines, deprivation of the right to drive a vehicle and administrative arrest, to ensure public safety and order. The article emphasizes the importance of continuous monitoring and analysis of the effectiveness of these measures to continuously improve police activities and ensure a high level of legal protection of citizens. The research article examines in detail the role of the police in ensuring public safety and order through the regulation of legal activities in cases of administrative offenses. It focuses on the reorientation of the police from a punitive function to a protective one, where human rights and freedoms become the basis of activities that meet international standards. The legal regime of police functioning is analyzed, where compliance with the law is a top priority. The functional tasks and role of the police in conducting individual preventive work, protecting public order and involving the public in maintaining law and order are also highlighted. In addition, the article provides a comprehensive analysis of the tasks and functions of the police aimed at ensuring public safety and order by taking measures in cases of administrative offenses. Particular attention is paid to the transformation of punitive police activities into enforcement activities, where the emphasis is on the humanization of law enforcement measures and the observance of the rights and freedoms of citizens. This article is a valuable addition to the scientific understanding of the functions and role of the police in modern society, and can also serve as a source for further research in the field of legal activity and public security.

Key words: National Police of Ukraine, administrative offenses, public security, rights and freedoms of citizens, law enforcement, law enforcement management.

Постановка проблеми. У контексті сучасних викликів та завдань в галузі правоохоронної діяльності, особливу увагу привертає регулювання правової діяльності поліції у справах про адміністративні правопорушення з метою забезпечення громадської безпеки та порядку. Проблема полягає у пошуку оптимальних та ефективних заходів, які дозволять забезпечити баланс між регулюванням адміністративних правопорушень та збереженням

прав та свобод громадян, зокрема шляхом вдосконалення законодавства та організаційних підходів у сфері діяльності поліції. Одним із ключових викликів є забезпечення ефективної діяльності поліції у проведенні розслідувань та вжитті заходів у справах про адміністративні правопорушення. При цьому важливо забезпечити додержання принципів правової держави, зокрема принципів законності, об'єктивності, пропорційності та захисту прав громадян. Додатковою проблемою є забезпечення взаємодії поліції з іншими органами влади та суспільством у цьому процесі, що створює необхідність у вдосконаленні механізмів співпраці та координації дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для наукового аналізу теми, обраної для дослідження, були використані різні наукові джерела, що сприяли у формуванні висновків, викладених у статті. Серед цих джерел варто зазначити праці науковців із вітчизняного наукового середовища, таких як О. А. Банчук, М. Кожієл, А. Гриценко, Ф. Флур, а також праці відомих іноземних вчених, наприклад, Beatrice Jauregui із роботою «States: Police Powers», Roger G, Geoffrey P., AlpetrJohn M. Macdonald. Такий діапазон джерел дозволив отримати широкий огляд теми та зробити обґрунтовані висновки.

Метою наукової статті є аналіз та оцінка правової діяльності поліції у справах про адміністративні правопорушення з метою забезпечення громадської безпеки та порядку. Крім того, стаття спрямована на визначення ключових аспектів регулювання цієї діяльності та виявлення шляхів для її подальшого удосконалення з урахуванням міжнародних стандартів та принципів правової держави.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правові акти, які регулюють загальні принципи використання органами Національної поліції заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, включають:

1. Конституція України, в якій визначаються загальні принципи застосування заходів адміністративного примусу, зокрема у статті 29 наголошено на необхідності вмотивованого рішення суду для арешту або утримання під вартою, а також права заарештованої особи на інформацію про причини затримання та правову допомогу. Стаття 30 забороняє несанкціонований огляд або обшук житла без вмотивованого судового рішення, а стаття 41 встановлює обмеження щодо проникнення до приватних приміщень та проведення огляду без судового дозволу.

2. Закон України «Про Національну поліцію», який уточнює процедури застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, зокрема вимоги до процедури затримання, арешту та обшуку, а також права осіб, які перебувають під вартою або є об'єктом огляду.

3. Інші нормативно-правові акти, включаючи закони та постанови, що деталізують процедури застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, враховуючи специфіку різних видів порушень та сфер їх застосування.

Статтею 29 Конституції встановлено, що заарештування або тримання особи під вартою може мати місце лише за рішенням суду, яке повинно бути обґрунтованим та здійсненим відповідно до закону. Кожній заарештованій чи затриманій особі негайно повідомляються мотиви її арешту чи затримання, роз'яснюються її права та надається можливість захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника. Стаття 30 визначає, що проникнення до приватного житла або іншого майнового об'єкта особи, проведення огляду чи обшуку можливі лише на підставі обґрунтованого рішення суду. У статті 41 зазначено, що протиправне позбавлення права власності заборонено, право на приватну власність є непорушним, а примусове відчуження майна може бути застосоване лише у виняткових випадках з міркувань суспільної необхідності, з додержанням встановлених законом процедур та за умови повного відшкодування його вартості. Стаття 55 Конституції гарантує право на захист прав і свобод людини та громадянина в суді, включаючи право на оскарження рішень, дій або бездіяльності органів влади у суді, що стосується також справ про адміністративні правопорушення [2, с. 105].

Законодавчі акти, такі як:

1. Закон України «Про Національну поліцію», встановлює в статті 23 основні повноваження поліцейських, що включають превентивну та профілактичну діяльність, виявлення та припинення правопорушень, а також провадження у справах про адміністративні правопорушення, прийняття рішень про застосування адміністративних стягнень та їх виконання, доставку затриманих осіб тощо.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення – основний законодавчий акт, що регулює питання застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні

правопорушення. Він визначає правову природу та підстави застосування таких заходів, процесуальний порядок їх застосування та компетенцію органів, які їх застосовують.

3. Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів і зловживанню ними», яким передбачено право поліцейських здійснювати огляд транспортних засобів та доставку осіб до органів Національної поліції у разі виявлення речовин, що належать до наркотичних, психотропних або прекурсорів.

Та підзаконні нормативно-правові акти у сфері впровадження заходів для забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Серед органів, що мають повноваження у сфері розгляду справ про адміністративні правопорушення та застосування адміністративних стягнень, важливе місце займає Національна поліція України. Місія адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції відповідає завданням провадження у справах про адміністративні правопорушення, що чітко визначені в статті 245 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Зокрема, ці завдання включають всебічне вивчення обставин кожної справи, ухвалення рішень відповідно до закону, забезпечення виконання вироків, а також превентивні заходи, спрямовані на запобігання правопорушенням та виховання громадян у дусі законності [5, с. 112].

Згідно зі статтею 1 Закону України, Національна поліція України [7] виконує функції охорони прав і свобод людини, протидії злочинності та забезпечення публічної безпеки і порядку. Отже, поліція, враховуючи свою специфіку, має широкий спектр повноважень і вживає заходів у більш широкому контексті, ніж інші органи державного управління. Ця діяльність є державно-владною і здійснюється від імені держави відповідно до законів, розпоряджень та інструкцій.

Адміністративно-юрисдикційні повноваження поліцейських регулюються Кодексом України про адміністративні правопорушення, спеціальними законами (наприклад, Законом України «Про запобігання корупції»), постановами Верховної Ради України, указами та розпорядженнями Президента України, а також постановами Кабінету Міністрів України. Процедура виконання цих повноважень визначена відповідними інструкціями, які регулюють процес складання матеріалів про адміністративні правопорушення та їх розгляд.

Діяльність правоохоронних органів має державно-владний характер через їхню включеність до державного механізму та наявність компетенції щодо розгляду різних юридичних справ. Інші організації не можуть та не повинні виступати від імені держави та мати державно-владні повноваження щодо фізичних і юридичних осіб [8].

Розмаїття суспільних відносин, які потрапляють під охорону поліції, призвело до значного розширення її юрисдикційних повноважень у порівнянні з іншими галузевими органами. Згідно з чинним законодавством (ст. 222 Кодексу України про адміністративні правопорушення), поліція має право розглядати та вирішувати справи про широке коло адміністративних правопорушень. До цього кола належать справи про порушення громадського порядку, правил дорожнього руху, норм, що забезпечують безпеку руху транспорту, правил користування транспортними засобами, а також правил, спрямованих на забезпечення безпеки вантажів на транспорті, а також справи про незаконний відпуск і незаконне придбання бензину або інших паливно-мастильних матеріалів [6, с. 107].

Хоча поліція розглядає значну кількість справ про адміністративні правопорушення, важливою особливістю її діяльності є забезпечення публічної безпеки і порядку. Цю функцію вона виконує спеціалізовано та взаємодіє з іншими державними органами.

Національна поліція складається з різних підрозділів, кожен з яких має свої функції і повноваження. У своїй сукупності ці особливості надають поліції статус суб'єкта владних повноважень. Поліція увиходить у відносини з іншими державними органами, громадськими організаціями і громадянами, які можуть мати різний характер, від підлеглості до співробітництва та координації.

Однією з особливостей адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції є те, що значна кількість її посадових осіб мають повноваження розглядати справи про адміністративні правопорушення та накладати стягнення, визначені законодавством.

Згаданий підхід свідчить про стандартизацію юрисдикційних повноважень окремих категорій працівників поліції. Раніше застосовувався інший підхід, коли конкретні службовці поліції (наприклад, начальник органу, дільничний офіцер і т.д.) мали адміністративно-юрисдикційні повноваження за чітко визначеним переліком статей [4, с. 270].

Оскільки кожен поліцейський діє відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», ми вважаємо, що стандартизація адміністративно-юрисдикційних повноважень

є значним позитивним кроком, який сприятиме ефективному функціонуванню Національної поліції у майбутньому.

Одночасно слід зауважити, що функціональне призначення різних служб поліції (кримінальної, патрульної, охоронної тощо) визначає інтенсивність застосування адміністративно-юрисдикційних повноважень. Патрульна поліція, яка активно взаємодіє з населенням, частіше застосовує такі повноваження, ніж інші види поліції.

На окрему увагу заслуговують повноваження посадових осіб Національної поліції у складанні протоколів про адміністративні правопорушення. Протокол є основним документом, на якому ґрунтується подальше провадження у справі про адміністративне правопорушення. Однак, згідно з ч.2 статті 258 КУпАП, існують випадки, коли протокол не складається, зокрема, у разі адміністративних правопорушень, які підпадають під компетенцію Національної поліції, або у сфері безпеки дорожнього руху, які фіксуються в автоматичному режимі.

Сьогодні поліція має повноваження застосовувати два типи адміністративних стягнень: попередження (відповідно до статті 306 КУпАП) і штраф (відповідно до статті 307 КУпАП). Крім того, вона відповідає за забезпечення виконання ще двох видів адміністративних стягнень: позбавлення права керування транспортним засобом (відповідно до статті 317 КУпАП) та адміністративний арешт (відповідно до статті 327 КУпАП). Ці функції поліції визначені у статті 23 «Основні повноваження поліції» Закону України «Про Національну поліцію», пункті 8), де йдеться, що поліція у випадках, передбачених законом, веде провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень і відповідає за їх виконання.

Окрім вищезазначених характеристик адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції, наукова література також виокремлює основні аспекти цієї сфери. По-перше, ця діяльність ґрунтується на вчиненні адміністративного правопорушення [1. с. 357]. По-друге, вона здійснюється відповідно до процесуальних норм, установлених законом. По-третє, її результатом є видання рішення юрисдикційного характеру (постанова про накладення адміністративного стягнення або про закриття справи), яке є обов'язковим до виконання.

Основні завдання адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції включають:

- проведення індивідуально-профілактичної роботи з особами, схильними до вчинення правопорушень;
- забезпечення громадського порядку та безпеки;
- взаємодія з населенням і громадськими об'єднаннями для забезпечення громадського порядку і безпеки;
- запобігання злочинам і адміністративним правопорушенням;
- участь у розкритті злочинів, вчинених на території своєї діяльності.

Вказаний нормативний акт також визначає основні функції служби. Серед них зокрема:

1. Проведення всебічного, повного й об'єктивного дослідження причин і умов, які сприяють вчиненню правопорушень, та внесення пропозицій щодо їх усунення. Забезпечення правопорядку та інформування населення з цих питань через засоби масової інформації.

2. Розроблення та реалізація заходів щодо зміцнення дисципліни й законності серед працівників служби.

3. Вивчення, узагальнення й рекомендації до впровадження позитивного досвіду роботи служби.

4. Забезпечення добору, розстановки й виховання працівників, підвищення їх кваліфікації та професійної майстерності.

5. Організація розгляду і вирішення звернень громадян згідно із законодавством України.

6. Участь у розкритті злочинів, скоєних на поліцейських ділянках.

Проведений комплексний аналіз завдань і функцій поліції констатує пріоритетність та стратегічну мету забезпечення прав і свобод людини в рамках діяльності Міністерства внутрішніх справ України. Визначено, що необхідно переорієнтувати каральну функцію поліції на забезпечувальну, де права і свободи людини є важливим аспектом гуманізації правоохоронних заходів відповідно до міжнародних стандартів.

Законність у діяльності поліції характеризується їхнім місцем у системі державного управління та характером покладених на них завдань та функцій. Це визначається як режим функціонування, що забезпечує точне і строго виконання вимог Конституції України, законів та інших нормативно-правових актів усіма підрозділами та працівниками поліції у всіх аспектах, формах та методах їхньої діяльності.

Висновки. Отже, правова діяльність поліції щодо вжиття заходів у справах про адміністративні правопорушення визначається комплексним підходом, який передбачає забезпечення громадської безпеки та порядку. Ефективне регулювання правової діяльності поліції в цій сфері вимагає поєднання каральних заходів із заходами, спрямованими на забезпечення прав та свобод громадян. Гуманізація правоохоронних заходів і відповідність міжнародним стандартам є ключовими аспектами регулювання правової діяльності поліції у справах про адміністративні правопорушення. Здійснення поліцією індивідуально-профілактичної роботи, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки є невід'ємними частинами її діяльності у цій сфері. Важливим аспектом є також забезпечення правопорядку шляхом участі у розкритті злочинів, скоєних на території, де діє поліція. Розвиток поліції в напрямі підвищення якості та ефективності діяльності сприяє покращенню рівня безпеки та порядку в суспільстві. Успішна робота поліції у цій сфері потребує комплексного підходу, включаючи аналіз причин вчинення правопорушень, попередження їх та вжиття відповідних заходів у разі їх скоєння. Застосування різноманітних заходів, таких як попередження, штрафи, позбавлення права керування транспортним засобом і адміністративний арешт, сприяє забезпеченню громадської безпеки та порядку. Постійний моніторинг та аналіз ефективності заходів поліції у сфері адміністративних правопорушень є важливим для постійного удосконалення їх діяльності та забезпечення високого рівня правового захисту громадян.

Список використаних джерел:

1. Гриценко А., Кожієл М., Єрмолаєв А., Флур Ф. Нормативно-правова база у галузі безпеки і оборони України. Видання друге, доповнене. Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння. Київ, 2012. 820 с.
2. Денисюк Д. Завдання Національної поліції України: проблеми законодавчого закріплення. Підприємництво, господарство і право : Адміністративне право і процес. 8/2016. Київ, 2016. С. 100–104.
3. Зайцев Л. О. та ін. Історія органів внутрішніх справ : навчальні матеріали до спец. курсу. Кіровоград, 2003. 236 с.
4. Geoffrey P., Alpetr John M. Macdonald, Roger G. Duhnam Police suspicion and discretionary decision making during citizen stops. Criminology. 2005. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.0011-1348.2005.00012.x>
5. Банчук О. А. Статус поліції : міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство. Київ, 2013. 588 с.
6. Іллічов М. О. Адміністративно-правове становище посадової особи органів внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2002. 173 с.
7. Кобзар О. Ф. Поліцейська діяльність в Україні : адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків, 2015. 316 с.
8. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19/paran5#n5>
9. Самойленко О. О. Поліція. Юридична енциклопедія. Т. 4. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2002. С. 636–640

ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

LEGAL ASPECTS OF THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Стаття присвячена правовому аналізу поняття національної безпеки. Розглянуто теоретичні підходи до визначення поняття національної безпеки вітчизняних та зарубіжних науковців. Проаналізовано визначення понять «державна безпека», «громадська безпека», «інформаційна безпека», «екологічна безпека», «економічна безпека», «енергетична безпека», що являється складовою національної безпеки. Визначено основні напрями безпекового виміру в умовах євроінтеграції. Досліджено механізм здійснення політики у сфері національної безпеки в умовах євроінтеграції. Особливу загрозу національній безпеці України створює гібридна війна Російської Федерації проти України, яка ведеться в широких масштабах та посягає на військову, економічну, інформаційну, екологічну, ідеологічну та інші види безпеки України. Реформування національної безпеки України, що особливо актуальним є на сучасному етапі державотворення в умовах російської агресії.

Питання національної безпеки у своїх працях, підіймали значна кількість науковців проте система понять, знаходиться на етапі формування, що спричиняє до слабкої теоретичної розробленості політико-правовій категорії. Для належного функціонування держави національна безпека є одним із ключових елементів, що забезпечує належний розвиток та свободу реалізації національних інтересів та цінностей.

Ключові слова: національна безпека, забезпечення національної безпеки, національні інтереси, загальнолюдські цінності.

The article is devoted to the legal analysis of the concept of national security. Theoretical approaches to defining the concept of national security of domestic and foreign scientists are considered. The definition of the concepts "state security", "public security", "information security", "ecological security", "economic security", "energy security", which is a component of national security, is analyzed. The main directions of the security dimension in the conditions of European integration are defined. The mechanism of policy implementation in the field of national security in the conditions of European integration is studied. A special threat to the national security of Ukraine is created by the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine, which is being waged on a large scale and encroaches on Ukraine's military, economic, informational, ecological, ideological and other types of security. Reforming the national security of Ukraine, which is especially relevant at the current stage of state formation in the conditions of Russian aggression.

The issue of national security has been raised by a significant number of scientists in their writings, but the system of concepts is at the stage of formation, which leads to a weak theoretical development of the political-legal category. For the proper functioning of the state, national security is one of the key elements that ensures proper development and freedom to realize national interests and values.

Key words: national security, ensuring national security, national interests, universal values.

Постановка проблеми. Для належного функціонування держави одним із ключових елементів є національна безпека, що забезпечує належний розвиток та свободу реалізації національних інтересів. У сферу національної безпеки входить такі складові як економічна безпека, соціальна безпека, екологічна безпека, науково-технологічна безпека, культурна безпека, воєнна безпека, інформаційна безпека, що має мати комплексний та системний характер і передбачати координацію зовнішніх та внутрішніх загроз і впливів. Національна безпека проходить етап активного формування та динамічного розвитку. В сфері національної безпеки вбачаються прогалини у теоретичних засадах і організації системи стратегічного планування, що потребує вдосконалення безпекового виміру інтеграції України до структури та базових принципах комплексності Європейського Союзу для спрямування та досягнення найвищого рівня національної безпеки

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання національної безпеки неодноразово висвітлювалися у працях провідні вчені у галузі адміністративного права: І.В. Алексєєнка, В.О. Антонова Ю.П. Битяка, Б. Броуді, К.О. Ващенко, О.М. Гончаренка, В.П. Ємельянова, А.Б. Качинського, Ю.В. Ковбасюка, В.К. Колпакова, С.І. Крука, А.І. Кураса, Л.А. Літвіна, У. Липмана, В.В. Мадіссона, Г.В. Новицького, В.М. Олуйка, В.М.Пасічник, О.О. Пучков, Н.О. Рибалка, В.Ф. Смолянюка, Г.П.Ситник, З.Д. Чуйка, О.А. Чувакова, С.О. Шергіна та багатьох інших.

Мета дослідження: визначення основних концептуальних підходів до сутності поняття «національна безпека» як адміністративно-правової категорії. Дослідити основні напрями національної безпеки в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [1]. Стабільність і захищеність держави тісно пов'язане з національною безпекою. Національна безпека належить до найважливіших явищ суспільно-політичного життя та інститутів держави.

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [2].

В юридичній енциклопедичній літературі національна безпека визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз [3].

Для уточнення сутності словосполучення «національна безпека» є доцільним розглянути його етимологічний зміст, шляхи включення значеннєвих моментів зазначеного поняття в соціально-філософське й політико-правове поле, його значення в сучасних умовах. Слово «національний» є похідним від латинського терміна «нація», буквально «natio – народ». В українській літературній мові термін «нація» тлумачиться, здебільшого, як синонім слів країна, держава. З урахуванням цього змісту він використовується й у вітчизняному лексиконі міжнародного права. Двокий зміст терміну «нація» передає і відповідні етимологічні відтінки похідному від нього терміна «національний». Він може характеризувати явище, що відноситься до суспільно-політичного життя нації, а також вказувати на відмінні риси і властивості, що виражають характер нації, її своєрідність та індивідуальність, у тому числі й те, що вона має певний автономний суспільно-політичний устрій. У цьому випадку термін «національний» виступає практично синонімом до слова «державний» [4].

Більш детально розглянемо, визначення «національна безпека» на думку провідних вчених у галузі адміністративного права. А.Г. Мосейко, зазначає, що під національною безпекою слід розуміти захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, національних цінностей, способу життя від широкого спектра зовнішніх і внутрішніх загроз, різних за своєю природою [5, с. 44].

В.М. Кривцов та І.Ф. Усатюк, вважають, що важливе місце у визначенні багатовимірного змісту досліджуваного поняття має адміністративно-правовий аспект, оскільки особливістю національної безпеки з адміністративно-правових позицій є те, що однією зі сторін адміністративно-правових відносин є відповідний носій владних повноважень у сфері національної безпеки щодо інших суб'єктів цих відносин [6, с. 65].

Слушно, зазначили у своїх дослідженнях О.С. Бодрук, О.М. Гончаренко, що національна безпека як ступінь захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави [7, с. 65].

Деякі вчені зазначають, що національна безпека – це категорія, яка характеризує ступінь (міру, рівень) захищеності життєво важливих інтересів, прав та свобод особи, суспільства

і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз або ступінь відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суспільства та держави [8].

В. Ліпкан тлумачить його з іншого ракурсу – як сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі та державну стратегію в галузі забезпечення безпеки особистості, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового, техногенного, екологічного, інформаційного та іншого характеру з урахуванням наявних ресурсів і можливостей [9].

Як зазначає Д.О. Беззубов, є два види категорії феномена національної безпеки в соціумі:

1. Пасивна категорія національної безпеки, тобто національна безпека в собі як певний стан оточуючого середовища, за якого відсутня небезпека. Водночас втручання суб'єктів не є обов'язковим або необхідним, система апіорі передбачає відсутність небезпеки, загрози чи ризику.

2. Активна категорія національної безпеки, тобто національна безпека, виявляється у взаємодії з антагоністичними поняттями «небезпека», «загроза» або «ризик» і характеризується діями суб'єктів соціуму для досягнення безпечного стану чи управління системою з метою уникнення виникнення ситуації небезпек, загроз і ризиків.

3. Нейтральна категорія національної безпеки передбачає встановлення одночасного стану безпеки суспільства з діяльністю щодо моніторингу стану загроз і небезпек у майбутньому періоді [10, с. 48].

Аналізуючи дослідження науковців, доходимо висновку, що визначено два концептуальних підходи до сутності поняття «національна безпека»: основний акцент робиться на зовнішніх загрозах, а інший підхід – на забезпечення внутрішньої безпеки. Основна місія національної безпеки покликана захищати зовнішні і внутрішні цінності та складову щодо забезпечення економічної безпеки, соціальної безпеки, екологічної безпеки, науково-технологічної безпеки, культурної безпеки, воєнної безпеки, інформаційної безпеки та державу.

Вперше категорія «національна безпека» була застосована в США, нормативне закріплення поняття «національна безпека», відбулося у 1947 р. із прийняттям закону США «Про національну безпеку» (англ. The National Security Act) [11, с. 85].

Американська модель національної безпеки базується на методологічних розробках середини ХХ ст. американського політолога Г. Моргентау, в яких національна безпека розуміється як безпека громадян, суспільства і держави. Так, на сучасному етапі суспільного розвитку США під національною безпекою розуміється діяльність держави, спрямована на використання всіх компонентів державної влади для захисту і просування національних інтересів [12].

На думку, Г. Брауна, національна безпека – це здатність зберігати територію, підтримувати економічні відносини з іншими країнами світу, на різних рівнях захищати від зовнішнього негативного впливу свої інститути та систему управління, контролювати свої кордони [13].

Поняття «безпека» та «національна безпека» за змістом схожі, але є відмінність у формуваннях і істотно не відрізняються, що зазначають вчені британські та американські. Поняття «національна безпека» докладно не визначається в законодавстві у країнах Європейського союзу, оскільки, на думку європейських правознавців, термін є невизначеним правовим поняттям, подібним від поняття «безпека».

Європейському центрі дослідження фахівці з вивчення питань безпеки ім. Джорджа С. Маршалла вважають, що національна безпека: «загальний термін, що включає як поняття національної оборони, так і відносини країни з іноземними державами. Зокрема, це умови, створювані військовою або оборонною перевагою над будь-якою країною або групою країн, або сприятливою позицією в міжнародних відносинах, або ж рівнем обороноздатності, що дає можливість успішно відбивати ворожі або підірвні дії як всередині країни, так і ззовні, за допомогою несекретних і секретних коштів» [14].

Потрібно зазначити, що законодавець регулювання в країнах Європейського Союзу має низку особливостей, оскільки в цих державах є місцева поліція, поліція суб'єктів федерації, що відображається на правовому регулюванні діяльності органів поліції [15, с. 32].

Отже, в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців висвітлено різні тлумачення поняття «національна безпека» через його складний концептуальний підхід та міждисциплінарний характер. Аналізуючи, зарубіжних вчених спостерігається відсутність єдиного поняття «національна безпека» та розуміння сутності, діалектики розвитку, механізмів формування й управлінського впливу на системні характеристики явища. В своїх наукових дослідженнях зарубіжні вчені намагаються висвітлити основні аспекти вдосконалення окремих елементів цього поняття.

На захист національних інтересів України спрямована Стратегія національної безпеки, положення якої визначають основні напрями державної політики в сфері національної безпеки. Згідно до ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» розроблену Стратегію національної безпеки України, тому вбачається доцільним спинитися на деяких базових поняттях закону [2].

Стратегія національної безпеки України ґрунтується на таких основних засадах:

1) стримування – розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України;

2) стійкість – здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стає функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей;

3) взаємодія – розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України [16].

У Стратегії національної безпеки зазначаються завдання, принципи, механізм захисту держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Стратегія національної безпеки України визначає сучасну політику у сфері національної безпеки та відповідні пріоритети державного управління – стосовно визначення місця і ролі чинників, пов'язаних із формуванням та національних цінностей. Вбачається, необхідністю сучасному просторі державної політики підвищити ефективність стратегії національної безпеки у сфері оборони, боротьбу з тероризмом, енергетику та стратегічні комунікації і захистити складову частину економічної безпеки, соціальної безпеки, екологічної безпеки, науково-технологічної безпеки, культурної безпеки.

В ст. 92 Конституції України встановлено, що основи національної безпеки визначаються виключно законами України. Конституційних нормах, зазначається, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю в Україні» [1].

В Законі України «Про національну безпеку України», зазначаються основні принципи порядку формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, а саме:

1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили;

2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки;

3) розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони [2].

Вищезазначені, принципи порядку державної політики у сфері національної безпеки використовуються, як складовими у правовому векторі для належного розвитку суспільства.

Законодавець зазначає, що фундаментальними національними інтересами України є:

1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

4) державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями.

5) Загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах з питань національної безпеки і оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються указами Президента України [2].

Тому доцільним є з'ясування поняття «безпеки» для дослідження терміна «національна безпека». Оскільки безпека за своєю сутністю є соціальним явищем, то серед усього розмаїття поглядів необхідно звернути увагу на філософсько-соціологічне розуміння, яке має стати фундаментальною частиною системного підходу до розуміння явища безпеки, що дозволить на

науковому (доктринальному) рівні уникнути використання у визначеннях таких неоднозначних і суперечливих понять, як «захищеність», «інтереси», «потреби» та «загрози», відобразивши при цьому синергетичний бік явища безпеки [17, с. 253].

Отже, термін «національна безпека» іноді вживається синонімом з поняттям «державної безпеки». Відповідно до ст.1 Закону України «Про національну безпеку України», зазначається, що державна безпека – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру [2].

Потрібно погодитися з вченими, національна безпека є більш ширшим поняттям, ніж державна безпека, і доповнює її цінностями та потребами, важливими для особи та різних соціальних груп (які є значимими в демократичній правовій державі, такі як громадянські права та свободи, захист населення, довкілля та національної спадщини) [18, с. 60].

У сферу національної безпеки входять та такі види безпеки, що передбачені Конституцією України та законодавством України, насамперед державну, громадську, інформаційну, екологічну, економічну, транспортну, енергетичну безпеку, безпеку особи.

На думку вчених, що громадська безпека – це система суспільних відносин, яка в своїй основі ґрунтується на дотриманні соціальних норм: норм права, моралі, корпоративних норм, звичаїв тощо [19, с. 215]. Відповідно до порядку проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту МВС зазначає, що громадська безпека – це захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини від протиправних посягань, надзвичайних ситуацій, які створюють загрозу спричинення шкоди життю, здоров'ю та майну значної кількості осіб [20].

Важливу роль у сфері національної безпеки відіграє економічна безпека, що передбачає незалежний стабільний розвиток суспільства, а також здатність країни захистити власні інтереси від зовнішніх і внутрішніх загроз. У науковій літературі виділяють три важливі складники економічної безпеки: економічну незалежність, стійкість і стабільність національної економіки, здатність до саморозвитку і прогресу, які, на нашу думку, мають підтримуватися за рахунок високої продуктивності праці і капіталу, високої ефективності виробництва національного продукту, високого рівня якості продукції та послуг, їх конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках [21, с. 389].

Інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства й держави, за якого запобігається заподіяння шкоди через неповноту, невчасність і невірність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [22].

Необхідність гарантування інформаційної безпеки зумовлюється, по-перше, потребою забезпечення національної безпеки України в цілому, по-друге, існуванням таких загроз інформаційній сфері країни, які можуть завдати значної шкоди загальним національним інтересам, по-третє, врахуванням того, що за допомогою інформації можна впливати на зміну свідомості і поведінку людей. Завдання інформаційної безпеки – створення системи протидії інформаційним загрозам та захист власного інформаційного простору, інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів держави [23].

Неналежний захист інформації є головною загрозою національній безпеці, що може здійснювати вплив іншої сторони на інформаційну інфраструктуру країни, інформаційні ресурси, з метою нав'язати бажану інформацію з боку (для іншої сторони) систему цінностей, політичних поглядів, інтересів і рішень у сферах суспільної й державної діяльності та керувати поведінкою суспільства.

Згідно зі ст.1 Закону України «Про національну безпеку України», зазначається, що воєнна безпека – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз. В стратегії воєнної безпеки України зазначаються основна система поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів [16].

В концепції національної безпеки України важливе місце належить екологічна безпека. Головним принципом є внутрішня і зовнішня політика щодо забезпечення екологічної безпеки умов життєдіяльності громадян і суспільства.

Екологічна безпека є складовою національної безпеки, що гарантує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави та довкілля від реальних чи потенційних загроз, що їх створюють природні чи антропогенні чинники [24, с.64]. Екологічні загрози національній безпеці пов'язані зі значним порушенням техногенної безпеки, негативними екологічними наслідками Чорнобильської катастрофи; небезпечне використання природних ресурсів, застосуванням екологічно шкідливих технологій; неконтрольованим ввезенням в Україну екологічно небезпечних речовин; негативними екологічними наслідками оборонної та військової діяльності.

З метою забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина Президент України видав наказ «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», який включає виконання 17 пунктів, проголошених Генеральною Асамблеєю ООН від 25 вересня 2015 року No 70/1 та їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України [25].

Суспільна безпека відіграє ключову роль в національній безпеці, а саме, соціальна стабільність для держави перш за все, але суспільство може стати і рушійною силою для розвитку країни. В Конституції України, зазначається, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

Законі України «Про національну безпеку України» термін «соціальна безпека» не визначено, у «визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони» [2].

Науковцями термін «соціальна безпека» трактується по-різному. Г. Пастернак-Таранушенко трактує соціальну безпеку як різновид безпеки, що базується на психологічному стані населення країни [26, с. 52]. Подольська Є.А., як комплекс заходів і технологій, які спрямовані на збереження і розвиток існуючої у державі соціальної системи [27, с. 21].

Підліппа Р.П., як захищеність життєво важливих інтересів людини, громадянина, суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація загроз національним інтересам у соціальній сфері, за якої забезпечуються належний рівень життя населення, розширене відтворення, людський розвиток та соціальний прогрес у суспільстві [28, с.278].

Отже, у поняття «національна безпека» входять такі види безпеки, «державна безпека», «громадська безпека», «військова безпека», «економічна безпека», «інформаційна безпека» і інші види безпеки, її відмінність залежить від об'єкта захисту, сфери суспільних відносин та повноважень державних органів у сферах національної безпеки і оборони. Безпека має власний об'єкт захисту залежно від сфер діяльності різних органів держави як різновид національної безпеки.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, національна безпека є одним із ключових елементів, що забезпечує в сучасних умовах належний розвиток та свободу реалізації національних інтересів та цінностей. В умовах сучасних гібридних загроз національної безпеки є надзвичайно актуально, що потребує свого суспільного і державного вирішення. Нагальна потреба є збалансування єдиної системи знань про національну безпеку на основі наукової методологічної бази. Насамперед це стосується визначення та практичної реалізації комплексного системного характеру і створення надійної системи забезпечення від зовнішніх та внутрішніх загроз для сфери національної безпеки та складової як економічна безпека, соціальна безпека, екологічна безпека, науково-технологічна безпека, культурна безпека, воєнна безпека, інформаційна безпека. Таким чином, розробка теоретичних засад та вдосконалення нормативно правової бази підвищило ефективність національної безпеки та досягало найвищого рівня національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України від 28.06.1996 р.
2. Про національну безпеку України:: Закон України від 21 червня 2018 р. N2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. No 31. Ст. 241.
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 1 : А – Г. 792 с.

4. Соснін О. Розуміння сутності національної безпеки: світоглядно-понятійні й науково-теоретичні засади.
5. Мосейко А.Г. Національна безпека України як об'єкт публічного адміністрування. Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2019. Вип. 2 (86). С. 42–52.
6. Кривцова В., Усатюк І. Переваги та зауваги щодо прийнятого 21 червня 2018 року Закону «Про національну безпеку України». Актуальні проблеми державного управління. 2018. Вип. 4. С. 64–69.
7. Національна безпека України: історія і сучасність: монографія / О. С. Бодрук, О. М. Гончаренко, Е. М. Лисицин, М. А. Горелов. Київ: ІСЕМВ, 1993. С. 6.
8. Гончаренко О., Джангужин Р., Лисицин Е. Громадянський контроль і система національної безпеки. Національна безпека України. 2003. No 1. С. 39–46.
9. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки: підручник. К. : КНТ, 2009. 576 с.
10. Беззубов Д.О. Проблеми теорії публічного адміністрування в сфері забезпечення національної безпеки. Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Право. 2018. Вип. 5. С. 45–49.
11. Павлютін Ю. М. Система національної безпеки: політико-правовий аналіз. *Честь і закон*. 2020. No 3. С. 84–90.
12. Национальная безопасность: актуальные проблемы: курс лекций. Под ред. А.Х. Шаваева. М.: ВАГШ, 1999. С. 335.
13. Анохин Ю., Гадельшин Р. Национальная безопасность: теоретические и терминологические аспекты. Теория и практика общественного развития. 2017. No 12. С. 126–129.
14. Глоссарий терминов/Без указ.авт.–Гармиш-Партенкирхен (Германия), (Препр. / Европ. Центр по изучению вопр. безопасности им. Дж. К. Маршалла, 2002. – С.15.
15. Бондаренко В.А., Єсімов С.С. Правове регулювання діяльності поліції щодо забезпечення прав свобод людини та громадянина в країнах Європейського Союзу. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 2. С. 28–36.
16. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020.
17. Нижник Н.Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) [Текст] : навчальний посібник / Н.Р. Нижник, Г.П. Ситник, В.Т. Білоус. – Ірпінь : Акад. ДПС України, 2000. – 304 с.
18. Kamiński Mariusz Antoni. Prawo bezpieczeństwa narodowego. Wiedza obronna. 2019. Vol.268. No3. S.57–75.
19. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 323 с.
20. Про затвердження Порядку проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту Міністерством внутрішніх справ: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 р. No 507. *Законодавство України*.
21. Національна економіка: [підручник] / За ред. проф., к. е. н. П.в. круша; 2-е вид. – К.: Каравела, 2008. – 428 с.
22. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 року No 537-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. No 12. Ст. 102.
23. Бондаренко В., О. Литвиненко. Інформаційна безпека сучасної держави: концептуальні роздуми [Електронний ресурс] / В. Бондаренко, О. Литвиненко. – Режим доступу : <http://www.crime-research.iatp.org.ua/library/strateg.htm>.
24. Екологічна енциклопедія: У 3-х т. / Редколегія: А.В. Толстоухов (головний редактор) та ін. К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. Т.1. 432 с.
25. Указ Президента України «Про цілі сталого розвитку на період до 2030 року» No 722/2019 від 30.09.2019
26. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави / Г.А. Пастернак-Таранушенко. – К. : Ін-т держ. упр. і самоврядування при КМ України, 1994. – 112 с.
27. Подольська Є.А. Новий сенс й інноваційні способи забезпечення соціальної безпеки / Є.А. Подольська, П.О. Назаркін // Вісник Одеського національного університету. Серія : Соціологія і політичні науки. – 2015. – Т. 20. – Вип. 2. – С. 19–25.
28. Підлипна Р. П. Методологічні засади тлумачення дефініції “соціальна безпека” / Р. П. Підлипна // Науковий вісник НЛТУ України. – 2015. – Вип. 25.2. – С. 275–280.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.25>

СОБКО М.О.

НАПРЯМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

DIRECTIONS OF ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN THE CONTEXT OF ENSURING NATIONAL SECURITY

У статті проаналізовано напрями організації та функціонування агропромислового комплексу в контексті забезпечення національної безпеки України. Окреслено розуміння того, що агропромисловий комплекс у правовому розумінні є комплексом норм права, що забезпечують функціонування та право реалізацію відповідних взаємин у залежності від зовнішніх детермінантів і об'єктивних обставин, забезпечуючи державне регулювання за використанням того сегменту цих самих правовідносин, що не можуть бути залишені в приватно-правовій сфері.

Зміст і сутність забезпечення національної безпеки в контексті функціонування агропромислового комплексу втілюється в правовому статусі земель сільськогосподарського призначення, що в будь-якому випадку, навіть постфактум відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення, питання державного контролю за процесом використання відповідних земель їх власниками все ще залишається можливим і актуальним, оскільки надра України, належать її народу.

Особливості діяльності агропромислового комплексу в Україні та його взаємозв'язок із національною безпекою, полягає в тому, що значний відсоток внутрішнього валового продукту складає результат функціонування саме агропромислової сфери, саме тому лівова частка норм адміністративного права в даній сфері, що забезпечує взаємини особи й державного регулятора наділяє відповідні правовідносини адміністративним змістом.

Ключові слова: національна безпека, збройна агресія, організація, функціонування, агропромисловість, адміністративне право.

The article analyzes the directions of organization and functioning of the agro-industrial complex in the context of ensuring the national security of Ukraine. The understanding that the agro-industrial complex in the legal sense is a complex of legal norms that ensure the functioning and the right to implement the relevant relationships depending on external determinants and objective circumstances, providing state regulation using the segment of these very legal relations that cannot be left in the private law sphere, is outlined.

The content and essence of ensuring national security in the context of the functioning of the agro-industrial complex is embodied in the legal status of agricultural land, which in any case, even after the opening of the agricultural land market, the issue of state control over the process of using the relevant lands by their owners still remains possible and relevant, since the subsoil of Ukraine belongs to its people.

The peculiarities of the agro-industrial complex in Ukraine and its relationship with national security lie in the fact that a significant percentage of the gross domestic product is the result of the functioning of the agro-industrial sector, which is why the lion's share of the norms of administrative law in this area, which ensures the relationship between the individual and the state regulator, endows the relevant legal relations with administrative content.

Key words: national security, armed aggression, organization, functioning, agro-industry, administrative law.

Актуальність теми. Необхідність всебічного вивчення предмета адміністративно-правового регулювання агропромислового комплексу України обумовлюється певним рівнем неадекватності норм чинного національного законодавства в царині правового забезпечення перетворення й функціонування сучасного агропромислового комплексу та регламентації аграрних відносин – як внутрішніх, так і зовнішніх. А також системним реформуванням зазначеної сфери в умовах сьогодення, у змісті яких говорить про те, що до пріоритетних завдань держави належить розвиток агропромислового комплексу на державному та регіональному рівнях, на фоні незадовільного правового забезпечення аграрних реформ в минулому. До того ж, здійснення адміністративно-правового регулювання агропромислового комплексу обумовлено також і соціально-економічними потребами суспільства та необхідністю мінімізації рівня ризику як для продавців, так і покупців [1]. Відповідно, слід зазначити також на тісноті взаємопов'язаності правового регулювання сектору національної безпеки України, до кола структури якого входять також критичні галузі промисловості на території України, хоч вони й перебувають в приватній власності. Так правий дуалізм із точки зору адміністративно-правових засобів регулювання правовідносин в Україні загалом і функціонування агропромислового комплексу в контексті забезпечення національної безпеки України є неабияк важливим для наукового опрацювання.

Виходячи з отриманих даних, можна зазначити, що найбільшу частку у загальній кількості суб'єктів господарювання аграрної галузі займають підприємства з вирощування зернових та зернобобових культур – 44,3%, на другому місці підприємства, які вирощують соняшник – 29,8%, підприємства з вирощування сої складають 12%, з вирощування ріпаку озимого та кользи – 6,8% та з цукрового буряку – 0,7%. Це пов'язано з тим, що саме зернові та зернобобові культури є основною складовою експорту, при цьому країна є третім найбільшим експортером зерна у світі [2;3]. Зокрема, такі числові показники також і пов'язуються з відкриттям ринку сільськогосподарських земель, котрий на думку багатьох учених і дослідників, хоч і відкрив доступ до правового режиму права власності на відповідні об'єкти, проте свого національного значення та конституційного статусу належності надр народу України, земля сільськогосподарського призначення не втратили.

Виклад основного матеріалу статті. Слід перш за все звернутися до тлумачення поняття-категоріального апарату дослідження та зауважити на тому, що термін національної безпеки вживається вченими та дослідниками досить різноманітно.

Поняття «національна безпека» вживається стосовно широкого кола соціальних систем для характеристики їх захисту від різних негативних впливів природного й соціального характеру. Це поняття характеризує ступінь захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод особи, суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз або ступінь відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суспільства та держави. Її можна розглядати як специфічну властивість динамічних систем, комплексний критерій оцінки їх якості й ефективності [4]. Відповідно, до кола базових інтересів суспільства та важливих соціальних сфер, на нашу думку слід віднести також і агропромисловий комплекс, котрий у широті своєї діяльності не має меж і охоплює ледь не всі види промислу притаманні територіям України та її діючому промисловому комплексу.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV так розгорнуто тлумачиться «національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства ... ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі і підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості і сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики й енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних і водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [4; 5]. Відповідно, слід зауважити, що використання надр, земельних і водних ресурсів, а також корисних копалин, що й є предметом діяльності та обігу в агропромисловому комплексі, в поєднанні з потребою захисту екології та навколишнього природного середовища набуває не аби якого національного значення та потреби захисту відповідних напрямів діяльності в сфері промислу. Ключову роль в даному напрямі відіграє адміністративно-правове регулювання, як форма впливу на правовідносини.

З опрацьованих джерел стає зрозумілим, що предмет адміністративного права утворюється за рахунок різних видів адміністративно-правових відносин (суспільних відносин, які регулюються нормами адміністративного права), тобто, інакше кажучи, він є моністичним. Цей висновок, здавалося б, є очевидним та беззаперечним, адже у предметі адміністративного права, дійсно, знаходиться об'єднання виключно один вид правовідносин – адміністративно-правові відносини [6, с. 83]. Сільське господарство є однією з провідних галузей економіки України. Сільське господарство для України займає головну роль, адже, Україна є провідною аграрною країною Європи за обсягами виробництва аграрної продукції, а її сільськогосподарська продукція експортується в країни всього світу. Втім, на жаль, сфера сільського господарства потребує пильної уваги держави в плані фінансової підтримки; сприяння та стимулювання впровадження новітніх технологій; організації та проведення курсів підвищення кваліфікації працівників; приділення особливої уваги автоматизації виробничих процесів [7]. Відповідно, в світлі зазначеного агропромисловий комплекс, що як указувалося попередньо трохи менш як на половину складається з сільськогосподарського промислу та дотичної до нього діяльності важливість забезпечення сталого адміністративно-правового регулювання відповідного сектору діяльності з боку держави та суспільства є критичною, особливо в умовах збройної агресії росії та необхідності забезпечення сталості функціонування економіки України.

Наприклад, Денисенко М. П., Новіков Д. В. виокремлюють наступні особливості сільського господарства як галузі народного господарства: – засобами виробництва тут є живі організми – рослини і тварини, які розвиваються відповідно до біологічних законів. Тому в сільському господарстві дія економічних законів тісно переплітається з дією законів природи; – основним засобом виробництва є земля вона безпосередньо пов'язана з процесом праці та виробництвом продукції. Її якісні та кількісні характеристики мають прямий вплив на результат діяльності суб'єкта господарювання; – природні умови мають значний вплив на діяльність сільськогосподарських підприємств і в результаті потрібно володіти значним обсягом інформації для зменшення ризиків та невизначеності у процесі виробництва продукції; – для виробництва сільськогосподарської продукції використовують територіальні ресурси, що в свою чергу, потребує великої кількості перевезень техніки, матеріалів (насіння, паливо, добрива) і продукції (картопля, буряки, зерно); – «Продукція заради нової продукції» – у сільському господарстві отримати результати праці мають місце для створення нових засобів виробництва; – існує часова затримка між робочим періодом та періодом виробництва, останній може бути виконаним лише за умови відповідного впливу природних факторів та безпосередньої участі людей (оранка, догляд, збирання врожаю); – як результат вище написаного, виникає сезонність виробництва, що передбачає зміни в організації праці, ефективного використання трудових ресурсів; – важливою складовою виробництва в аграрних підприємствах є водні ресурси, її відсутність у необхідній кількості в певних регіонах призводить до впливу на вартість продукції; – транспортування засобів праці потребує значних енергетичних та грошових витрат [8, с.17; 9]. Очевидним є те, що в сфері сільського господарства, як найбільшій сфері в агропромисловому комплексі дотично можуть виринати питання правил і способів використання земель, захист екології та навколишнього природного середовища, що є найбільш важливим у конституційному та загальнонаціональному контексті для діяльності держави та життя її суспільства.

У даній сфері предмет адміністративно-правового регулювання полягає у системі суспільних відносин між суб'єктами державної влади, а саме: вищими органами державної влади, так і спеціалізованими, місцевими органами виконавчої влади, які здійснюють державне регулювання агропромислового комплексу та приватними особами, що здійснюють сільськогосподарську діяльність, які виникають у сфері владно-розпорядчої діяльності, надання адміністративних сервісних послуг, з метою публічного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства держави, при суворому дотриманні принципу законності із можливістю застосування до суб'єктів сільського господарства, які порушують аграрне законодавство засобів державного примусу [10]. Відповідно, правове регулювання державою цієї сфери, перш за все полягає в санкціонуванні низки правил і принципів здійснення діяльності агропромисловим сектором і відповідними суб'єктами, що за цю діяльність відповідають. В разі порушення тих чи інших законодавчих приписів, механізм адміністративно-правового регулювання цих взаємин володіє певним інструментарієм, що може охоплювати як методи й способи адміністративного права так і кримінально-правові, конституційно-правові, цивільно-правові та інші інструменти.

З метою забезпечення належного державного впливу на сферу агропромислового комплексу України, відповідно до вищезазначених критеріїв, до суб'єктів сфери агропромислового комплексу дослідники відносять такі органи та організації, метою яких є здійснення адміністративно-правового регулювання у даній сфері: 1) Президент України; 2) Верховна Рада України; 3) Кабінет Міністрів України; 4) Міністерство аграрної політики та продовольства України; 5) Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів; 6) Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру; 7) Державне агентство лісових ресурсів України; 8) Державне агентство рибного господарства України. Агропромисловий комплекс, як комплексне утворення, охоплює низку галузей народного господарства: землеробство; садівництво, виноградарство, виноробство; тваринництво; рибне господарство; харчова та переробна промисловість, сільськогосподарське машинобудування, через що існує певна складність державного регулювання АПК, адже воно повинно поєднувати, з одного боку, заходи, що спрямовані на формування конкурентного середовища та розвиток підприємництва в цій сфері, а з іншого – забезпечувати соціальний захист населення [11].

Висновки. У статті проаналізовано напрями організації та функціонування агропромислового комплексу в контексті забезпечення національної безпеки України. Окреслено розуміння того, що агропромисловий комплекс у правовому розумінні є комплексом норм права, що забезпечують функціонування та право реалізацію відповідних взаємин у залежності від зовнішніх детермінантів і об'єктивних обставин, забезпечуючи державне регулювання за використанням того сегменту цих самих правовідносин, що не можуть бути залишені в приватно-правовій сфері.

Зміст і сутність забезпечення національної безпеки в контексті функціонування агропромислового комплексу втілюється в правовому статусі земель сільськогосподарського призначення, що в будь-якому випадку, навіть постфактум відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення, питання державного контролю за процесом використання відповідних земель їх власниками все ще залишається можливим і актуальним, оскільки надра України, належать її народу.

Особливості діяльності агропромислового комплексу в Україні та його взаємозв'язок із національною безпекою, полягає в тому, що значний відсоток внутрішнього валового продукту складає результат функціонування саме агропромислової сфери, саме тому лівова частка норм адміністративного права в даній сфері, що забезпечує взаємини особи й державного регулятора наділяє відповідні правовідносини адміністративним змістом.

Список використаних джерел:

1. Дегтярьова С. В. Агропромисловий комплекс України як предмет адміністративно-правового регулювання. Прикарпатський юридичний вісник, Випуск 2(23) Том 3, 2018. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e39a13c7-363d-49e3-b274-b5a0bcd84b26/content>
2. Сільське господарство в Україні. URL: <https://dlf.ua/ua/silske-gospodarstvo-v-ukrayini/#>
3. Берест, М., & Корольова, А. (2022). АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ. Молодий вчений, 1 (101), 219-226. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-1-101-46>
4. Павленко Д.Г., Семенюк Ю.В., Лисецький Ю.М. Національна безпека: поняття, складники, чинники впливу. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління, Том 32 (71) № 3 2021. URL: https://www.pubadm.vernatskyjournals.in.ua/journals/2021/3_2021/19.pdf
5. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII (2469-19) зі змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
6. Кондратьєв Я.Ю., Ліпкан В.А. Концепція національної безпеки України: теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 20 с.
7. Питання адміністративного права. Кн. 2; відп. за вип. Н. Б. Писаренко. Харів: ООО «Оберіг», 2018. 182 с.
8. Мазуренко В. Г. Сільське господарство як об'єкта адміністративно-правового регулювання. Проблеми сучасних трансформацій Серія право публічне управління та адміністрування, № 7. 2023. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-7-01-19>
9. Denysenko, M. P., & Novikov, D. V. (2019). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy [The current state and prospects for the development of agriculture in Ukraine]. Agrosvit – Agrowold. 12, 15–21. Retrieved from http://www.agrosvit.info/pdf/12_2019/4.pdf DOI: 10.32702/2306#6792.2019.12.15 [in Ukrainian].

10. Prysiazhniuk, M.V., Zubets, M.V. & Sabluk, P.T. (2011). *Ahrarnyi sektor ekonomiky Ukrainy (stan i perspektvy rozvytku)* [The agricultural sector of Ukraine's economy (state and development prospects)]. Kyiv: NSC «IAE» [in Ukrainian].

11. Іванова Ганна Щодо адміністративно-правової характеристики суб'єктів агропромислового комплексу України. Підприємництво, господарство і право, 11/2018. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/11/18.pdf>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.26>

СОРОКА Л.В., ЛУЦЕНКО-МИСЬКІВ Л.І., КУРКОВА К.М.

РЕКРУТИНГ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ: ПРОБЛЕМАТИКА ІДЕНТИФІКАЦІЇ

RECRUITING THROUGH THE PRISM OF ADMINISTRATIVE SERVICES: IDENTIFICATION ISSUES

У статті проведено аналіз поняття адміністративних послуг, які надаються державними органами з метою задоволення потреб громадян, підприємств та інших суб'єктів в сфері державного управління та організації повсякденного життя громади. З'ясовано, що адміністративні послуги у сфері працевлаштування здебільшого надавалися Державною службою зайнятості. Але сьогодні в Україні почали створювати рекрутингові центри для задоволення потреб Міністерства оборони України. Констатовано, що це новий вид адміністративних послуг, який потребує детального аналізу. На підставі аналізу нормативно-правових актів, що регулюють діяльність Державної служби зайнятості визначено, що із усіх послуг, які зазначена Служба надає населенню суто адміністративною послугою у сфері праці є послуга щодо реєстрації особи як безробітного з подальшим набуттям нею статусу безробітного. А такі послуги як: 1) пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом організації громадських робіт та інших робіт тимчасового характеру для безробітних у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; 2) інші послуги, пов'язані із працевлаштуванням, передбачені законодавством; 3) послуги для роботодавців – є рекрутинговими послугами. Автори прийшли до висновку, що визначення рекрутингу через призму адміністративних послуг є доволі дискусійним питанням, яке потребує подальших наукових розвідок, адже: 1) доктрина щодо адміністративних послуг загалом є сформованою, однак це не є свідченням того, що інтерпретація їх ролі у сфері рекрутингу є статичною (навпаки, вона зазнає змін); 2) сам характер рекрутингової діяльності охоплює більше приватноправові аспекти, аніж адміністративні, хоч це і не є перешкодою для об'єктивізації таких послуг через публічно-правову сферу; 3) врахування технологічних інновацій у процесах рекрутингу може додати нові можливості до здійснення адміністративного обслуговування, що беззаперечно є позитивним аспектом.

Ключові слова: адміністративна послуга, рекрутинг, рекрутингова послуга, сфера праці, добір.

© СОРОКА Л.В. – професор, доктор юридичних наук, завідувач відділу аспірантури і докторантури (Науково-дослідний інститут публічного права) <https://orcid.org/0000-0002-6979-6049>

© ЛУЦЕНКО-МИСЬКІВ Л.І. – професор, доктор юридичних наук, головний науковий співробітник (Науково-дослідний інститут публічного права) <https://orcid.org/0000-0002-2939-7457>

© КУРКОВА К.М. – професор, доктор юридичних наук, завідувач відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт (Науково-дослідний інститут публічного права) <https://orcid.org/0000-0002-4259-5511>

The article analyzes the concept of administrative services that are provided by state bodies in order to meet the needs of citizens, enterprises, and other entities in the field of public administration and organization of everyday community life. It was found that administrative services in the field of employment were mostly provided by the State Employment Service. But today in Ukraine they started to create recruiting centers to meet the needs of the Ministry of Defense of Ukraine. It was established that this is a new type of administrative services that requires detailed analysis. On the basis of the analysis of legal acts regulating the activities of the State Employment Service, it was determined that of all the services that the Service provides to the population as a purely administrative service in the field of labor, the service related to the registration of a person as unemployed and his subsequent acquisition of the status of unemployed is the service. And such services as: 1) search for suitable work and assistance in employment, including by organizing public works and other works of a temporary nature for the unemployed in accordance with the procedure established by the Cabinet of Ministers of Ukraine; 2) other services related to employment provided by law; 3) services for employers – are recruiting services. The authors came to the conclusion that the definition of recruiting through the prism of administrative services is a rather debatable issue that requires further scientific research, because: 1) the doctrine of administrative services is generally formed, but this does not indicate that the interpretation of their role in the field of recruiting is static (on the contrary, it undergoes changes); 2) the very nature of recruiting activity encompasses more private law aspects than administrative ones, although this is not an obstacle for the objectification of such services through the public legal sphere; 3) taking into account technological innovations in recruiting processes can add new opportunities to the implementation of administrative services, which is undoubtedly a positive aspect.

Key words: *administrative service, recruiting, recruiting service, field of work, selection.*

Вступ. Адміністративні послуги – це різноманітні послуги, які надаються державними органами з метою задоволення потреб громадян, підприємств та інших суб'єктів в сфері державного управління та організації повсякденного життя громади. Означені послуги можуть передбачати надання документів, консультацій, дозволів, реєстрацію податкових та інших обов'язкових платежів, оформлення документів для подорожей, надання допомоги у реєстрації бізнесу та багато іншого. Їхньою метою є спрощення взаємодії громадян та підприємств з державними структурами, а також забезпечення їм доступу до необхідних державних сервісів і процедур.

Адміністративні послуги у сфері працевлаштування здебільшого надавалися Державною службою зайнятості. Але сьогодні в Україні почали створювати рекрутингові центри для задоволення потреб Міністерства оборони України. Це новий вид адміністративних послуг, який потребує детального аналізу.

Авторів, які досліджували особливості та види адміністративних послуг, достатня кількість. Зокрема йдеться про таких як: Е. Демський, В. Колпаков, Н. Л. Машковська, К. Ніколаєнко, Н. Петренко. Наприклад, Н. Петренко і Л. Машковська досліджується цифровізацію державних адміністративних послуг в Україні прийшли до висновку, що «правове підґрунтя системи цифровізації державних адміністративних послуг мають становити та забезпечувати нормативно-правові документи, які повинні бути переглянуті та відкориговані відповідно до умов сьогодення» [1, с. 117]. Однак щодо адміністративних послуг у сфері праці та соціально-трудової сфери, – таких праць майже немає.

Метою статті є обґрунтування необхідності сприйняття рекрутингової послуги як різновиду адміністративної.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги», адміністративна послуга – це:

«результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону» [2].

Не коментуючи зазначену дефініцію, проаналізуємо види послуг, які надаються при зверненні фізичної чи юридичної особи до суб'єктів владних повноважень задля задоволення їхніх потреб у сфері праці.

Так на сайті Державної служби зайнятості вказується, що вона на підставі Законів України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та «Про зайнятість населення» надає такі наступні послуги: 1) професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, на підприємствах, в установах, організаціях; 2) профорієнтація; 3) індивідуальне планування працевлаштування; 4) пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом організації громадських робіт та інших робіт тимчасового характеру для безробітних у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; 5) інші послуги, пов'язані із працевлаштуванням, передбачені законодавством; 6) послуги для роботодавців; 7) надання роботодавцям, які працевлаштовують громадян, зокрема таких, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, компенсацій відповідно до статті 26 Закону України «Про зайнятість населення»; 8) сприяння зайнятості зареєстрованих безробітних відповідно до статті 26-1 Закону України «Про зайнятість населення»; 9) надання роботодавцям – суб'єктам малого підприємництва, які працевлаштовують безробітних, компенсації відповідно до статті 27 Закону України «Про зайнятість населення»; 10) надання одноразової фінансової допомоги для організації підприємницької діяльності відповідно до статті 27 Закону України «Про зайнятість населення»; 11) надання ваучера для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян шляхом: перепідготовки за робітничою професією; підготовки за спеціальністю для здобуття ступеня магістра на основі ступеня бакалавра або магістра, здобутих за іншою спеціальністю; підготовки на наступному рівні освіти (крім третього (освітньо-наукового/освітньо-творчого) рівня вищої освіти); спеціалізації та підвищення кваліфікації за професіями і спеціальностями відповідно до статті 30 Закону України «Про зайнятість населення»; 12) здійснення заходів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб відповідно до статті 24-1 Закону України «Про зайнятість населення», а саме: а) компенсація зареєстрованому безробітному з числа внутрішньо переміщених осіб фактичних транспортних витрат на переїзд до іншої адміністративно-територіальної одиниці місця працевлаштування, а також витрат для проходження за направленням територіальних органів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, попереднього медичного та наркологічного огляду відповідно до законодавства, якщо це необхідно для працевлаштування; б) компенсація витрат роботодавця на оплату праці (але не вище двох розмірів мінімальної заробітної плати, установлені законом) за працевлаштування зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб на умовах строкових трудових договорів тривалістю не більше шести календарних місяців, за умови збереження гарантій зайнятості такої особи протягом періоду, що перевищує тривалість виплати у два рази; 13) надання допомоги по частковому безробіттю відповідно до статті 47 Закону України «Про зайнятість населення»; 14) інші програми сприяння зайнятості населення, які запроваджуються окремими рішеннями Кабінету Міністрів України; 15) інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням; 16) надання статусу безробітного [3].

Із усіх вищеперелічених послуг, суто адміністративною послугою у сфері праці ми вважаємо тільки послугу щодо реєстрації особи як безробітного з подальшим набуттям нею статусу безробітного. А такі послуги як: 1) пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом організації громадських робіт та інших робіт тимчасового характеру для безробітних у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; 2) інші послуги, пов'язані із працевлаштуванням, передбачені законодавством; 3) послуги для роботодавців – є рекрутинговими послугами.

Щодо останньої послуги необхідно відмітити, що Державна служба зайнятості надає роботодавцям послуги з професійного відбору на їх замовлення. Якщо роботодавцю необхідно у короткий термін підібрати кадри, центри зайнятості організують та проведуть міні-ярмарки вакансій, презентації професій та навчальних закладів, де роботодавець має можливість особисто підібрати працівників на вакантні посади [4]. Тобто досить спірним є аспект щодо визначення цих послуг з точки зору адміністративних, однак, на нашу думку, не помилковим.

Річ у тім, що з-поміж законодавчого визначення адміністративної послуги, наукова доктрина апелює іншими її формулюваннями. Наприклад, К. Фуогевич пропонує поняття «адміністративна послуга» розуміти як публічно-владну діяльність, що здійснюється у передбаченому законодавством порядку та полягає у створенні органом публічного управління індивідуалізованих організаційних та юридичних умов реалізації фізичними і юридичними особами своїх прав, свобод, законних інтересів за їх зверненням на платній чи безоплатній основі [5, с. 4]. Зокрема К. Ніколаєнко додає, що належність послуг до адміністративних визначається за такими

ознаками [6; 7]: 1) повноваження адміністративного органу щодо надання певного виду послуг визначається законом; 2) послуги надаються адміністративними органами шляхом реалізації владних повноважень; 3) послуги надаються за зверненням фізичних та юридичних осіб; 4) результатом розгляду звернення є адміністративний акт, що має індивідуальний характер; 5) формою результату адміністративної послуги може бути оформлення і передача зацікавленій особі передбаченого законодавством документа (свідоцтва, дозволу, ліцензії, паспорта, посвідчення, сертифікату, іншого спеціального бланка тощо); 6) надання послуг пов'язане із забезпеченням створення умов для реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів; 7) розміри плати за надання адміністративних послуг встановлюються з урахуванням економічно обгрунтованих витрат і Методики визначення собівартості платних адміністративних послуг, затвердженої Кабінетом Міністрів України; 8) адміністративні послуги надаються згідно із стандартами, що затверджуються суб'єктами відповідно до їх повноважень з урахуванням Методичних рекомендацій з розробки стандартів адміністративних послуг [8, с. 270-271]. Щодо четвертої ознаки ми маємо певні зауваження, однак загалом більшість з визначених ознак досі є актуальними.

З огляду на це, на нашу думку, рекрутингові послуги, що надаються суб'єктами у межах реалізації публічно-владної діяльності, можна ідентифікувати як додаткові (необов'язкові) адміністративні послуги.

Слід вказати, що у лютому 2023 року у вітчизняному інформаційному просторі з'явилася інформація про те, що стартувала національна кампанія рекрутингу «Гвардія Наступу» [9]. Суть цієї кампанії в наступному: Міністерство внутрішніх справ України оголосило про формування кількох додаткових бригад Національної гвардії, Національної поліції та Державної прикордонної служби України; доукомплектація нових бригад відбуватиметься винятково з добровольців, патріотів України; рекрутингові послуги надаються в регіональних ЦНАПах; інформація про добір розміщена на сайті «Гвардія Наступу» (<https://storm.mvs.gov.ua/>); добровольцям пропонують конкретні й гідні умови служби, можливість отримати професію і досвід [10].

Кінцева мета зазначеної кампанії, – в майбутньому запропонований процес рекрутингу використовувати при комплектуванні Сил оборони.

Мета гідна, питання використання рекрутингових інструментів для добору кадрів на посади у державних установах та організаціях, а тим більше при комплектуванні Сил безпеки і оборони, є актуальними. Однак, як і у більшості випадків, рішення приймається, а нормативно-правові акти, які б врегульовували зазначені питання – відсутні.

Наприклад на офіційному сайті Запорізької міської ради розміщено документ під назвою «Про організацію проведення рекрутингу в ЦНАП», який був затверджений розпорядженням міського голови №25р від 31.01.2023 року (далі – Розпорядження). У ньому вказується, що він приймався на підставі п. 20 ст. 42 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», з метою виконання доручення заступника Керівника Офісу Президента України та доручення Кабінету Міністрів України від 28.01.2023 року № 2702/0/1-23 за результатами наради, проведеної Віце-прем'єр міністром з відновлення України-Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 27.01.2023 року [11].

Необхідно вказати, що Кабінет Міністрів України, своїм рішенням ненормативного характеру – розпорядженням, може доручити здійснити правове регулювання з відповідного питання органам виконавчої влади, які знаходяться нижче за ієрархією. Таке доручення може бути включене у текст проєкту самого нормативно-правового акта, як окреме положення, що не має нормативного змісту, або як нормативне положення, яким надаються відповідні повноваження підпорядкованому органу. Натомість видається доцільним положення ненормативного характеру формулювати в окремому акті, у випадку Кабінету Міністрів України, – у формі розпорядження [12, с. 188].

Повертаючись до аналізу вищевказаного Розпорядження, нами була звернута увага на пункт 1, в якому визначено, що: «Департамент адміністративних послуг Запорізької міської ради організовує та здійснює необхідні заходи для належного проведення рекрутингу відповідними особами до Національної гвардії України, Національної поліції України та Державної прикордонної служби України» [11]. Але незрозуміло, яким чином буде організовано «належне проведення рекрутингу», хто це «відповідні особи», який їхній фах, якщо вони рекрутери, то де отримують фахові знання, як взагалі їх обирають на посаду?

Поки що є необхідність у відповідях на ці питання, як і, наприклад, щодо того чи буде в Україні нормативно-правовий акт, в якому б чітко ідентифікують визначення терміна «рекрутинг»,

його інструменти та сфери застосування або ж чому добір добровольців проводиться в ЦНАПах, а не центрами зайнятості?

Висновки. Визначення рекрутингу через призму адміністративних послуг є доволі дискусійним питанням, яке потребує подальших наукових розвідок, адже: 1) доктрина щодо адміністративних послуг загалом є сформованою, однак це не є свідченням того, що інтерпретація їх ролі у сфері рекрутингу є статичною (навпаки, вона зазнає змін); 2) сам характер рекрутингової діяльності охоплює більше приватноправові аспекти, аніж адміністративні, хоч це і не є перепорою для об'єктивізації таких послуг через публічно-правову сферу; 3) врахування технологічних інновацій у процесах рекрутингу може додати нові можливості до здійснення адміністративного обслуговування, що беззаперечно є позитивним аспектом.

Отже, більш детальне вивчення означених питань має стати основою для вдосконалення методології розуміння рекрутингу як адміністративної послуги.

Список використаних джерел:

1. Петренко Н. О., Машковська Л. В. Цифровізація державних адміністративних послуг в Україні: нормативно-правові аспекти. *Право і суспільство*, 2020. № 2. С. 112-119. URL: http://pravoisusilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_1/20.pdf
2. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
3. Послуги. Державний центр зайнятості, 2024. URL: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/poslugy-0>
4. Послуги з професійного відбору на замовлення роботодавця. Державний центр зайнятості, 2024. URL: <https://www.dcz.gov.ua/publikaciya/poslugy-z-profesiynogo-vidboru-na-zamovlennya-robotodavcyu>
5. Фуглевич К. А. Адміністративні послуги: поняття, види, процедурне регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2015. 23 с.
6. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. № 90-р. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80#Text>
7. Про затвердження Тимчасового порядку надання державних, у тому числі адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2009 р. № 737 (втрата чинності). Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/737-2009-%D0%BF#Text>
8. Ніколаєнко К. В. Адміністративні послуги як різновид публічних послуг. *Держава і право*, 2010. № 47. С. 269-274.
9. Україна береже кожного солдата, тому ми маємо якісно підготувати їх до виконання військових завдань, – Сергій Борзов щодо старту національної кампанії з рекрутингу «Гвардія Наступу». Вінницька обласна військова адміністрація офіційний веб-сайт, 2023. URL: <https://www.vin.gov.ua/news/ostanni-novyny/52663-ukraina-berezhe-kozhnoho-soldata-tomu-my-maiemo-iakisno-pidhotuvaty-ikh-do-vykonannia-viiskovykh-zavdan-serhii-borзов-shchodo-startu-natsionalnoi-kampanii-z-rekrutynhu-hvardiia-nastupu>
10. Національна кампанія рекрутингу «Гвардія Наступу». Піщанська сільська об'єднана територіальна громада офіційний сайт, 2023. URL: <https://pishchanska.otg.dp.gov.ua/novini-tapodiyi/novini/natsionalna-kampaniia-rekrutynhu-hvardiia-nastupu>
11. Про організацію проведення рекрутингу в ЦНАП: Розпорядження міського голови №25р від 31.01.2023. Запорізька міська рада офіційний сайт, 2023. URL: <https://zp.gov.ua/uk/documents/item/50732>
12. Кувітанова Ю. І. Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України: загальнотеоретична характеристика: дис. ... доктора філософії за спеціальністю 12.00.01. Львів, 2018. 285 с. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/Rukopys_Kuvitanova-1.pdf

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

MIGRATION PROCESSES AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

Актуальність статті полягає в тому, що міграційні процеси є вагомою складовою усіх найбільш важливих процесів сучасності. Міграція населення, як процес переміщення осіб, пов'язаний із зміною місця проживання, становить одну з найбільш глобальних проблем і розглядається не як просте механічне переміщення осіб з одного місця в інше, а як складний суспільний процес, що торкається багатьох сторін соціально-економічного, політичного та культурного життя суспільства. У зв'язку з цим одним з головних завдань для держави є регулювання міграційних процесів. Метою статті є дослідження концептуальних основ визначення поняття та видів міграції, а також формування дефініції «міграційні процеси» в контексті об'єкта адміністративно-правового регулювання. Статтю присвячено дослідженню наявних підходів до визначення сутності понять «міграція» та «міграційні процеси». Проаналізовано термінологію, яка застосовується при дослідженні міграційних процесів. Досліджено види та особливості міграційних процесів. Запропоновано авторське визначення поняття «міграційних процесів, як об'єкта адміністративно-правового регулювання» та виділено його основні ознаки. З'ясовано, що виділяється два основних підходи до регулювання правовідносин, пов'язаних із міграційними процесами. Перший підхід характеризується регулюванням таких відносин нормами конституційного права, з огляду на конституційну природу права на свободу пересування, вибір місця проживання, отримання політичного притулку або статусу біженця, що лежить в основі міграційних процесів. Другий підхід вказує на адміністративно-правовий характер регулювання, оскільки переважна частина відносин організаційно-правового характеру, що пов'язані з управлінням процесами зовнішньої міграції, запобігання незаконній міграції, притягненням винних до відповідальності за порушення міграційного законодавства належить до сфери регулювання адміністративних та адміністративно-процесуальних норм. Зроблено висновок, що міграційні процеси, як об'єкт адміністративно-правового регулювання – це сукупність врегульованих нормами адміністративного права правовідносин, що виникають між суб'єктами публічної адміністрації, наділеними виконавчо-розпорядчими повноваженнями, та фізичними особами під час територіального переміщення останніх через державні або адміністративно-територіальні кордони у межах певної країни з метою зміни свого місця проживання, незалежно від мети такої зміни.

Ключові слова: міграція, міграційні процеси, види міграції, імміграція, еміграція.

The relevance of the article lies in the fact that migration processes are a significant component of all the most important processes of our time. Population migration, as a process of movement of people associated with a change of place of residence, constitutes one of the most global problems and is considered not as a simple mechanical movement of people from one place to another, but as a complex social process affecting many aspects of socio-economic, political and cultural life of society. In this regard,

one of the main tasks for the state is the regulation of migration processes. The purpose of the article is to study the conceptual foundations of the definition of the concept and types of migration, as well as the formation of the definition of "migration processes" in the context of the object of administrative and legal regulation. The article is devoted to the study of existing approaches to defining the essence of the concepts "migration" and "migration processes". The terminology used in the study of migration processes is analyzed. Types and features of migration processes have been studied. The author's definition of the concept of "migration processes as an object of administrative and legal regulation" is proposed and its main features are highlighted. It was found that there are two main approaches to the regulation of legal relations related to migration processes. The first approach is characterized by the regulation of such relations by the norms of constitutional law, taking into account the constitutional nature of the right to freedom of movement, choice of residence, obtaining political asylum or refugee status, which is the basis of migration processes. The second approach indicates the administrative-legal nature of the regulation, since the majority of relations of an organizational-legal nature related to the management of external migration processes, the prevention of illegal migration, and the prosecution of those guilty of violations of migration legislation belong to the sphere of administrative and administrative-procedural regulation norms. It was concluded that migration processes, as an object of administrative and legal regulation, is a set of legal relations regulated by the norms of administrative law that arise between subjects of public administration, endowed with executive and administrative powers, and natural persons during the territorial movement of the latter through state or administrative-territorial borders within a certain country in order to change their place of residence, regardless of the purpose of such a change.

Key words: *migration, migration processes, types of migration, immigration, emigration.*

Актуальність теми. Міграційні процеси є вагомим складовим усіх найбільш важливих процесів сучасності. Міграція населення, як процес переміщення осіб, пов'язаний із зміною місця проживання, становить одну з найбільш глобальних проблем і розглядається не як просте механічне переміщення осіб з одного місця в інше, а як складний суспільний процес, що торкається багатьох сторін соціально-економічного, політичного та культурного життя суспільства. У зв'язку з цим одним з головних завдань для держави є регулювання міграційних процесів.

Аналіз дослідження проблеми. Статтю підготовлено з урахуванням наукових розробок таких вчених, як П.Г. Безуглий, М.М. Слюсаревський, Н.Л. Побувалець, Ю.І. Римаренко, М.І. Смешко, С.К. Бондирева, Н.П. Бортник, С.С. Єсімова, Н.С. Мороз, О. В. Щербанюк, А. І. Супруновський та інших. Результати наукових розробок зазначених науковців мають важливе значення для визначення сутності та видів міграційних процесів, проте з огляду на свою динамічність та суспільну значимість останні потребують постійної уваги та подальших досліджень.

Метою статті є дослідження концептуальних основ визначення поняття та видів міграції, а також формування дефініції «міграційні процеси» в контексті об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні міграція є неминучим соціальним та правовим явищем, що супроводжує зміни у якості життя населення всіх країн. Міграція населення зазвичай розглядається у площині соціального виміру, проте потребує уваги також дослідження і правового аспекту міграційних процесів.

Незважаючи на тривале дослідження представниками різних наукових дисциплін такого явища як «міграція», все ще не розроблено його єдиної дефініції. Розглянемо більш детально наявні у літературі визначення досліджуваного поняття.

Етимологічно поняття «міграційний процес» означає наступне: «міграція» – від латинського слова «migrare», яке означає «зрушив», «переїхав», та «процес» – від латинського «procedere» – «прогресія», «курс».

Один з найавторитетніших юридичних словників сучасності Black's Law Dictionary надає визначення міграції як переміщення кого-небудь або чого-небудь з одного місця в інше, наприклад, даних з одного формату, платформи або системи в інші, або з однієї країни в іншу [1].

Велика українська енциклопедія з напрямку «Юридичні науки» містить визначення міграції як переміщення населення через кордони тих чи інших територій у межах однієї країни або

з однієї країни в іншу із зміною назавжди або на тривалий час постійного місця проживання чи з регулярним поверненням до нього [2, с. 88]. Тобто основоположним для визначення поняття «міграційних процесів» є факт фізично-просторового переміщення осіб.

Одним із перших визначення поняття «міграція» надав англійський вчений Е. Равенштейн наприкінці XIX століття у своїй праці «Закони міграції». Науковець зазначив, що міграція є тимчасовою або постійною зміною місця проживання та характеризується безперервним процесом, що обумовлюється взаємодією чотирьох основних груп факторів, які діють: у початковому місці проживання мігранта, на стадії його переміщення, в місці в'їзду, а також фактори особистого характеру [3].

Схоже визначення надає і Ю.І. Римаренко. На думку науковця міграція – це «переміщення людей (мігрантів) через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди чи на тривалий час. Так як міграція населення складається з міграційних потоків, поняття міграції застосовують і в множині – міграції» [4].

Зазначимо, що міграція є складним явищем, а відтак характеризується плюралізмом наукових позицій у його трактуванні. С.К. Бондирева вказує, що міграція є полімотивованим суспільним явищем, викликаним прагненням до задоволення потреб; воно є можливим завдяки мобільності людини та реалізується як у фізичному, так і у віртуальному просторі [5, с. 31]. Однак, на нашу думку, міграція осіб – це виключно їх переміщення у фізичному просторі.

П.Г. Безуглий, досліджуючи теоретичні засади міграційних процесів, виділяє такі їх ознаки: факт переміщення; постійна чи тимчасова зміна місця проживання та/або роботи; перетин кордонів певних територій; постійне чи тимчасове перебування на новому місці знаходження; відсутність на попередньому місці перебування; зміна правового статусу мігранта; правове регулювання приймаючої території [6, с. 6].

На думку Н.Л. Побувалець, міграцію слід розглядати як будь-яке переміщення у просторі, сукупність механічних, професійних і міжгалузевих переміщень, змін просторового положення мігрантів відносно територіально закріплених структур населення [7, с. 376].

У фаховій літературі зазначається, що у понятті «міграційні процеси» виділяють також терміни «міграційна мобільність» та «міграційна рухливість». В той час, як міграція є завершеним процесом, міграційна мобільність передбачає готовність або здатність громадян чи осіб без громадянства здійснювати соціальні переміщення з різною метою (наприклад, переїзд з однієї країни в іншу; «горизонтальні» та «вертикальні» переміщення всередині держави; просування шаблями державних структур, органів влади, у випадку, якщо це передбачає цілеспрямовані територіальні переміщення; війн, експансій, завоювань тощо) [4, с. 136].

Міграційна ж рухливість натомість є здатністю, потребою та спроможністю носіїв міграційної свідомості динамічно переміщуватися в обраному ними за перспективний напрямку, з кінцевою метою облаштування чи працевлаштування в іншому регіоні чи державі, а також їх схильність до успішного подолання правових та соціальних обмежень в інтенсивному режимі, вміння змінювати темп та швидкість переселення, набувати саме тих якостей та властивостей за наявності яких забезпечується переселенський задум [4, с. 137].

В цілому не заперечуючи проти виділення таких аспектів у понятті «міграційні процеси», вважаємо, що вони не становлять принципового значення для визначення суті досліджуваного поняття.

Ряд науковців визначають міграцію як сукупність суспільних відносин, що врегульовані правовими нормами, пов'язані з перетином громадянами зовнішніх та внутрішніх меж адміністративно-територіальних утворень з метою набуття ними нового правового статусу [8, с. 67]. У наведеному визначенні обґрунтовано зазначено, що у процесі міграції суб'єкти міграції – мігранти, набувають новий правовий статус. Втім, у теорії адміністративного права загально визначним є той факт, що адміністративні правовідносини «...виникають, змінюються та припиняються на підставі норм адміністративного права» [9, с. 100]. Таким чином, можемо стверджувати, що у ході міграційних процесів суб'єкт не лише набуває нового правового статусу, але й може змінити чи припинити його.

Окрім цього, наводяться також стадії міграційних процесів. Так, на думку Н.П. Бортник, С.С. Єсімова та Н.С. Мороз, міграційний процес складається з наступних стадій:

I стадія – формування територіальної рухливості людей, тобто потенційної готовності людей до зміни свого територіального статусу, тобто потенційну міграційну активність, пов'язану з міграційними мережами;

II або основна стадія – переселення людей. Дана стадія характеризується безпосередньо реалізується міграційна рухливість населення;

III або завершальна стадія – інтеграція мігрантів на новому місці. Адаптація та облаштування становлять взаємодію суб'єктивного та об'єктивного, але адаптація – це пристосування суб'єкта до об'єктивних умов навколишнього середовища, а облаштування – перебудова об'єктивних умов відповідно до потреб суб'єкта [8, с. 68-69].

Міграція як соціальне та правове явище відрізняється значною різноманітністю та класифікується за різними підставами. Так, за напрямом (в'їзд або виїзд) виділяють імміграцію та еміграцію [10].

Імміграція – це 1) в'їзд іноземців до певної країни на постійне або тимчасове проживання; 2) сукупність іноземців, які оселилися в певній країні на постійне проживання [2, с. 63].

Еміграцію визначають як 1) вимушене або добровільне переміщення людей з країни постійного проживання в інші країни; 2) сукупність осіб, що переселилися з однієї країни до іншої [2, с. 52].

В залежності від перетину адміністративного чи державного кордону географічної одиниці міграція поділяється на внутрішню (внутрішньорайонна, внутрішньообласна, міжрайонна тощо) та міжнародну (перетин державного кордону) [10].

За терміном перебування особи в іншій країні міграція може бути короткостроковою чи довгостроковою, тимчасовою чи постійною [10].

Короткострокова міграція передбачає прибуття особою у країну, що не є країною його/її звичайного проживання, на термін щонайменше 3 місяці, але не більше одного року, за винятком прибуття у цю країну з метою відпочинку, проведення відпустки, відвідування родичів чи друзів, у справах, для релігійного паломництва чи лікування. Особи, які приїжджають на термін до трьох місяців вважаються «візитами», але не мігрантами [11].

Серед короткострокових міграцій виділяють також сезонну (тимчасовий в'їзд трудових мігрантів на сезонні роботи) та маятникову (тимчасова трудова міграція, пов'язана із щоденним чи щотижневим переміщенням через державний кордон до місця роботи і повернення до місця проживання).

Довгострокова міграція – це міграція терміном більше, ніж на один рік. Така міграція визначається у кожній країні актами національного законодавства.

В залежності від причин чи обставин переїзду міграцію поділяють на добровільну та вимушену [10].

Добровільна міграція – це міграція щодо якої особою приймається рішення вільно та добровільно. В її основі зазвичай лежать економічні, сімейні, психологічні та інші мотиви.

Вимушена ж міграція передбачає раптовий, вимушений характер, що може обумовлюватися політичними переслідуваннями, військовими конфліктами, стихійними лихами тощо.

За характеристикою правового статусу міграція може бути легальною або нелегальною [10]. Легальні мігранти перетинають державний кордон на законних підставах та мають документальне підтвердження законності свого переміщення. Нелегальна міграція передбачає порушення особою режиму в'їзду (наприклад, за підробленими документами чи нелегальний перетин кордону) чи порушення режиму перебування у країні в'їзду (наприклад, нелегальне працевлаштування чи перевищення дозволеного терміну перебування).

Деякі науковці виділяють ще такий вид міграції як «напівлегальна міграція». Такий вид міграції характеризується законним в'їздом осіб на територію певної країни, однак згодом з різних підстав особа відмовляється залишати цю країну і знаходиться на її території після завершення терміну, передбаченого в'їзним документом [12, с. 46].

За метою міграція може бути: економічною (трудова, як підвид), соціальна, політична, культурна, військова, освітня, екологічна.

Наведене дає підстави стверджувати, що міграційні процеси характеризуються такими ознаками:

- це сукупність правовідносин, пов'язаних з територіальним переміщенням осіб з метою тимчасової чи постійної зміни місця свого проживання;
- передбачають отримання нового правового статусу, його зміну чи припинення.

Враховуючи наведені ознаки беззаперечним вбачається необхідність контролю за таким переміщенням, а також його регламентація, тобто встановлення правового регулювання міграційних процесів.

Нагадаємо, що у теорії держави та права під правовим регулюванням розуміють впорядкування певних суспільних відносин за допомогою спеціальних правових засобів та форм, здійснюване суб'єктами правотворчості. Ознаками правового регулювання є: пов'язаність з реальними

відносинами; цілеспрямованість; віднесення до виду соціального регулювання; встановлення виду та міри можливої і належної поведінки особи; використання спеціальних правових засобів для забезпечення високої ефективності правового регулювання; передбачення необхідності забезпечення реалізації правових норм [13, с. 237].

Адміністративно-правове регулювання є похідною категорією від загального правового регулювання, його різновидом, що характеризується вузькими межами впливу та використанням адміністративно-правових засобів та форм для регулювання певних суспільних відносин.

Як слушно зазначає О. В. Щербанюк, міграційні процеси тісно пов'язані із свободою пересування, правом особи на зміну громадянства та місця проживання. Це активні права людини, що охоплюють такі права та свободи людей як: подорожувати з місця на місце в межах території країни, залишати країну та повертатися до неї, перетинати кордони, змінювати громадянство, залишатися на території іншої країни так довго, наскільки дозволяє законодавство іноземної країни, свободу переміщення по території приймаючої країни, здійснювати економічні, цивільні, релігійні, сімейні права тощо. Правова регламентація вищезазначених права та свобод здійснюється шляхом закріплення положень в текстах конституцій, нормативно-правових актах різних рівнів та служб, а також нормах міжнародного права [14, с. 220].

Варто зазначити, що у фаховій літературі виділяється два основних підходи до регулювання правовідносин, пов'язаних із міграційними процесами. Перший підхід характеризується регулюванням таких відносин нормами конституційного права, з огляду на конституційну природу права на свободу пересування, вибір місця проживання, отримання політичного притулку або статусу біженця, що лежить в основі міграційних процесів. Другий підхід вказує на адміністративно-правовий характер регулювання, оскільки переважна частина відносин організаційно-правового характеру, що пов'язані з управлінням процесами зовнішньої міграції, запобігання незаконній міграції, притягнення винних до відповідальності за порушення міграційного законодавства належить до сфери регулювання адміністративних та адміністративно-процесуальних норм. Відповідно учасниками таких відносин виступають з одного боку громадяни та іноземці (або особи без громадянства), а з іншого боку – держава в особі уповноважених органів виконавчої влади, що наділені предметною компетенцією у сфері регулювання міграції населення [15, с. 31-32].

Висновки. Отже, з огляду не наведене, вважаємо, що міграційні процеси, як об'єкт адміністративно-правового регулювання – це сукупність врегульованих нормами адміністративного права правовідносин, що виникають між суб'єктами публічної адміністрації, наділеними виконавчо-розпорядчими повноваженнями, та фізичними особами під час територіального переміщення останніх через державні або адміністративно-територіальні кордони у межах певної країни з метою зміни свого місця проживання, незалежно від мети такої зміни.

До основних ознак міграційних процесів, на нашу думку, необхідно віднести наступні:

- це сукупність правовідносин, пов'язаних з територіальним переміщенням осіб з метою тимчасової чи постійної зміни місця свого проживання;
- передбачають отримання нового правового статусу, його зміну чи припинення;
- контролюються та регулюються державою.

Список використаних джерел:

1. Black's Law Dictionary Free 2nd Ed. URL: <https://thelawdictionary.org/migration/> (дата звернення 27.10.2023 року)
2. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки». Укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.; за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. К: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.
3. Ravenstein E.G. The Laws of Migration. Journal of the Statistical Society of London, Vol. 48, No. 2. (June, 1885), pp. 167–235.
4. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія/ За ред. Ю. Римаренка. К.: Довіра, 1998. 912 с.
5. Слюсаревський М.М. Психологія міграції. Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. 244 с.
6. Безуглий П. Г. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. *Політичне життя*. № 1. 2018. С. 5-13.
7. Побувалець Н.Л. Концептуальні підходи до дефініції поняття «міграція». *Соціально-трудова відносини: теорія та практика*. 2014. № 1(7). С. 373 – 377.

8. Бортник Н., Єсімов С., Мороз Н. Міграційні процеси: поняття, сутність, сучасний стан. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2017. № 884. С. 64–71.
9. Загальне адміністративне право України : підручник / за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 792 с.
10. Статистика міжнародної міграції. Огляд визначень, джерел та практики для спеціалістів Східної Європи та Центральної Азії. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2017/8.pdf (дата звернення 01.11.2023 року).
11. Рекомендації по статистиці міжнародної міграції: Перше переглянуте видання. Нью-Йорк. 1998 рік. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2017/8.pdf
12. М.І. Смешко Класифікація статусу мігрантів у міжнародному праві. *Право та державне управління*. 2017. № 3 (28). С. 42-49.
13. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
14. Щербанюк О.В. Міграційні процеси та подолання кордонів: діапазон переміщення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Вип.73: ч. 22. 2022. С. 219-2023.
15. Адміністративно-правове регулювання міграційних процесів: Навч. Посібник/Кол. авт.; Дніпропетровськ. Дніпроп. Держ. ун-т внутрішніх справ. 2012. 326 с.

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.28>

ШАРОНОВА Н.О.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРОЦЕДУРА РЕЄСТРАЦІЇ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ (ПЕРЕБУВАННЯ) ІНОЗЕМЦЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

LEGAL BASIS AND PROCEDURE FOR REGISTRATION OF A FOREIGNER'S PLACE OF RESIDENCE (STAY) ON THE TERRITORY OF UKRAINE

У статті досліджено правову основу надання органами Державної міграційної служби (далі – ДМС) адміністративної послуги щодо реєстрації місця проживання (перебування) іноземця на території України. Розкрито зміст процедури надання такої послуги; запропоновано окремі напрями удосконалення нормативного та організаційного забезпечення діяльності ДМС щодо надання реєстраційних послуг іноземцям.

Здійснено аналіз змін порядку реєстрації місця проживання (перебування) іноземця на території України, яким була здійснена спроба його спрощення шляхом запровадження як альтернативної процедури реєстрації місця проживання – процедури декларування засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (далі – Портал Дія), однак встановлено, що такий порядок потребує ще певної адаптації громадян в тому числі іноземців до нових цифрових технологій. Разом з тим зроблено висновок, що попри зазначені зміни процедура реєстрації місця проживання (перебування) іноземця на території України є складною та забюрократизованою, що викликає як складності в діяльності органів ДМС України, у зв'язку з чим запропоновано на законодавчому рівні уніфікувати процедури реєстрації місця проживання та перебування громадян, спростити її для іноземців, переклавши обов'язок по реєстрації їх місця проживання (перебування) на осіб які їх приймають (готелі, власники житла, гуртожитки, організації в яких вони працюють, навчаються та ін.) застосовуючи повідомну процедуру реєстрації без відмітки в документах іноземця, а

занесенням інформації до систематизованих баз даних, доступ до яких повинні мати всі суб'єкти владних повноважень.

Ключові слова: адміністративна послуга, Державна міграційна служба України, іноземці, адміністративна процедура, реєстрації місця проживання (перебування) іноземця, правові засади.

The article examines the legal basis for the provision of administrative services by the State Migration Service (hereinafter referred to as the State Migration Service) regarding the registration of a foreigner's place of residence (stay) on the territory of Ukraine. The content of the procedure for providing such a service is disclosed; separate areas of improvement of regulatory and organizational support for the activities of the State Internal Revenue Service regarding the provision of registration services to foreigners are proposed.

An analysis of changes to the procedure for registering a foreigner's place of residence (stay) in Ukraine was carried out, which attempted to simplify it by introducing as an alternative procedure for registering a place of residence – a declaration procedure using the Unified State Web Portal of Electronic Services (hereinafter referred to as the Diya Portal), but it was established that such the procedure still requires some adaptation of citizens, including foreigners, to new digital technologies. At the same time, it was concluded that, despite the mentioned changes, the procedure for registering the place of residence (stay) of a foreigner in the territory of Ukraine is complicated and bureaucratized, which causes difficulties in the activities of the State Department of Internal Affairs of Ukraine, in connection with which it is proposed to unify the procedures for registering the place of residence at the legislative level residence and stay of citizens, to simplify it for foreigners, transferring the obligation to register their place of residence (stay) to the persons who receive them (hotels, landlords, dormitories, organizations in which they work, study, etc.) using a notified registration procedure without a mark in the foreigner's documents, but by entering information into systematized databases to which all subjects of authority must have access.

Key words: administrative service, State Migration Service of Ukraine, foreigners, administrative procedure, registration of the place of residence (stay) of a foreigner, legal principles.

Актуальність статті. Поряд з громадянами України на її території перебувають іноземці та особи без громадянства, а також біженці і мігранти. У загальному вигляді основи правового статусу перших порівняно зі статусом громадян України закладені у ст. 36 Конституції України, згідно з якою «іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і методами, а також несуть ті самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України» [1]. За Конституцією та Законом України «Про правовий статус іноземців» [2] іноземці, які законно перебувають на території України мають тіж самі соціальні та економічні права як і громадяни України, крім політичних прав, а саме обиратися на посади публічної служби, приймати участь у виборах та впливати на політичне життя країни. Здійснення іноземцями своїх прав і свобод не повинно завдавати шкоди національним інтересам України, правам, свободам і законним інтересам її громадян та інших осіб, які проживають в Україні. Іноземці зобов'язані поважати та додержуватися Конституції і законів України, шанувати традиції та звичаї народу України. Одним із таких прав, які мають іноземці як і громадяни України є право вільного обрання місця проживання та вільного пересування територією України. Однак реалізація цього права породжує їх обов'язок – реєстрації місця проживання на території України в установленому порядку шляхом звернення до відповідного органу публічної влади, що уповноважений надавати даний вид адміністративних послуг. Таким органом є Державна міграційна служба (далі – ДМС) України, яка реалізуючи державну політику в сфері міграції, з поміж виконання інших завдань забезпечує та організовує надання адміністративних послуг відповідно до Закону «Про адміністративні послуги» [3] та в межах своїх повноважень, що зазначено в Положенні про цей орган, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360 [4].

Порядок надання органами ДМС окремих адміністративних послуг має свої особливості, пов'язані з предметом надання таких послуг. Існує специфіка реєстрації іноземців на території

України, їх місця проживання (перебування) та надання дозволу на тимчасове проживання іноземцям на території України, яка зумовлена багатьма факторами: з одного боку – геополітичною ситуацією, постійним потоком нелегальної міграції з країн Близького Сходу до Європейських країн транзитом через територію України; з іншого – необхідністю постійного узгодження (адаптації) норм міграційного законодавства України з загальноєвропейським міграційним законодавством, що зумовлює необхідність частішої зміни порядку надання адміністративних (міграційних) послуг іноземцям, та запровадження спрощеної процедури реєстрації місця проживання (перебування) іноземців на території України, особливої гостроти це питання набуває в сьогоденніших реаліях функціонування нашої держави основним завданням якої є відстоювання євроатлантичних прагнень та загальнолюдських цінностей в період відбиття збройної агресії росії.

Дані офіційної статистики оприлюдненої на офіційному сайті ДМС України свідчать, що на обліку міграційної служби перебуває майже 320 тисяч іноземців та осіб без громадянства, у тому числі понад 240 тисяч таких, що постійно проживають в Україні та понад 75 тисяч – перебувають тимчасово [5], що свідчить про суттєвість завдань ДМС щодо надання адміністративних послуг іноземцям щодо їх реєстрації, перереєстрації на території України, ведення відповідних баз даних, їх інформаційного супроводження, захисту та обміну даними.

У зв'язку з цим якісне надання адміністративних послуг ДМС іноземним громадянам є запорукою успішності нашої країни та створює сприятливий клімат для найшвидшої своєї інтеграції, що в свою чергу вимагає оновлення нормативних засад діяльності ДМС у сфері надання адміністративних послуг іноземцям. З огляду на це актуалізується питання необхідності здійснення аналізу правового регулювання та порядку здійснення процедур реєстрації ДМС місця проживання іноземців в Україні та вироблення конкретних пропозицій по його удосконаленню, що і складає мету тематики даної статті.

Завданням дослідження в межах тематики даної статті та на досягнення мети дослідження є: систематизації правових засад та процедури діяльності ДМС спрямованої на здійснення процедур реєстрації ДМС місця проживання іноземців в Україні, виокремлення їх вад та вироблення конкретних пропозицій по їх удосконаленню.

Стан наукової розробки проблеми. Дослідження специфіки надання адміністративних послуг в цілому, і зокрема, – у сфері міграції було здійснено в межах наукових розробок таких вчених, як І.В. Михайлишин, С.О. Мосьондз, В.І. Олєфір, О.П. Сікорський, В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Н.В. Коваленко, І.Б. Коліушко, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Є.О. Легеза, Р.С. Мельник, В.П. Тимошук та інших. При цьому встановлення змісту та специфіки надання адміністративних послуг Державною міграційною службою України в умовах воєнного стану в межах об'єктивних обставин досі не становили наукової актуальності для розвитку вітчизняної юриспруденції, а відтак мають визначитися як мало досліджувані. Саме вказані обставини зумовили обрання цієї теми.

Виклад основного змісту. Слід відмітити, що реєстрація місця проживання особи, яка досягла 14 років (іноземця чи особи без громадянства, які проживають на території України на законних підставах) та зняття її з реєстрації відноситься до реєстраційної послуги. Наказ ДМС України від 10 лютого 2020 року «Про затвердження інформаційних карток і зразків технологічних карток адміністративних послуг ДМС» [6], який прийнятий на виконання статті 8 Закону України «Про адміністративні послуги» та постанови Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 року № 44 «Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги» визначено перелік інформаційних і технологічних карток надання адміністративних послуг іноземцям органами ДМС [7]. Виходячи з аналізу змісту даних нормативних актів, можна з'ясувати, що до переліку всіх (платних та безоплатних) адміністративних послуг, що надаються іноземцям органами ДМС віднесено зокрема і реєстрацію місця проживання (перебування) іноземця чи особи без громадянства, які проживають на території України на законних підставах та зняття його з реєстрації.

Загальний порядок реєстрації місця проживання іноземців в Україні. Доцільно детально розглянути порядок надання таких адміністративних послуг, виявити вади їх надання та запропонувати дієві шляхи покращення діяльності ДМС щодо їх надання. Так, реєстрація місця проживання (перебування) іноземця чи особи без громадянства яка в'їхала на територію України у законний спосіб та на законних підставах є наступною адміністративною процедурою, яка надається органами ДМС після процедури реєстрації в пунктах пропуску через державний кордон України органами охорони державного кордону. Тому слід відрізнити процедуру реєстрації в їзду іноземців, законодавчі підстави якої визначені у статті 16 Закону України «Про правовий статус

іноземців та осіб без громадянства» така процедура урегульована Порядком реєстрації паспортних документів іноземців та осіб без громадянства в пунктах пропуску через державний кордон, затвердженим Постановою КМУ від 3 жовтня 2018 р. № 798 [8] від процедури реєстрації місця проживання (перебування), яка здійснюється на підставі статті 6 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [9] та урегульована Постановою КМУ від 7 лютого 2022 р. № 265 «Деякі питання декларування і реєстрації місця проживання та ведення реєстрів територіальних громад» (далі – Постанова 265/2022 [10], якою було відмінено Постанову КМУ від 2 березня 2016 р. № 207 «Про затвердження Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру», яка і визначала порядок реєстрації місця проживання як для громадян України так і для іноземців. Таким чином слід констатувати, що порядок реєстрації місця проживання визначений Постановою 265/2022 замінив існуючий порядок реєстрації на механізм здійснення декларування/реєстрації місця проживання (перебування), зміни місця проживання, зняття із задекларованого/зареєстрованого місця проживання (перебування), скасування декларування/реєстрації місця проживання (перебування). В той же час не можна зробити висновок, що цей порядок став набагато простішим, просто декларування місця проживання особи за декларацією про місце проживання стало можливим здійснювати в електронній формі засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (далі – Портал Дія), однак такий порядок потребує ще певної адаптації громадян в тому числі іноземців до нових цифрових технологій.

Та все ж загальний порядок реєстрації місця проживання іноземців в Законі «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні». Слід зазначити, що даним законом лише частково регулюються питання реєстрації місця проживання (перебування) особи іноземця, і в першу чергу його норми виписані для громадян України. Більше того, як це визначено в законі реєстрація осіб здійснюється з метою внесення інформації до Єдиного державного демографічного реєстру та до паспортного документа про місце проживання або місце перебування особи із зазначенням адреси житла, і основною її метою є здійснення демографічного аналізу в країні, ідентифікації громадян як основних платників податків, власників рухомого та нерухомого майна, споживачів комунальних та соціальних послуг, а тому логічно, що має стосуватись виключно громадян України або іноземців, які постійно проживають на її території.

Відомості про місце проживання та місце перебування іноземця на території України вносяться до: посвідки на постійне проживання; посвідки на тимчасове проживання; посвідчення біженця; посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту; посвідчення особи, якій надано тимчасовий захист (далі – паспортний документ); довідки про звернення за захистом в Україні.

Так, згідно статті 6 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», «громадянин України, а також іноземець чи особа без громадянства, які постійно або тимчасово проживають в Україні, зобов'язані протягом 30 календарних днів після зняття з реєстрації місця проживання та прибуття до нового місця проживання зареєструвати своє місце проживання. Батьки або інші законні представники зобов'язані зареєструвати місце проживання новонародженої дитини протягом трьох місяців з дня державної реєстрації її народження. Реєстрація місця проживання особи здійснюється в день подання особою документів. Реєстрація місця проживання за заявою особи може бути здійснена органом реєстрації з одночасним зняттям з попереднього місця проживання. У разі коли іноземець не може самостійно звернутися до органу реєстрації, реєстрація може бути здійснена за зверненням його законного представника або представника на підставі довіреності, посвідченої в установленому законом порядку» [9].

Для реєстрації особа або її представник подає органу реєстрації (у тому числі через центр надання адміністративних послуг): письмову заяву; документ, до якого вносяться відомості про місце проживання. Якщо дитина не досягла 16-річного віку, подається свідоцтво про народження; квитанцію про сплату адміністративного збору; документи, що підтверджують право на проживання в житлі, перебування або взяття на облік у спеціалізований соціальний установі, закладі соціального обслуговування та соціального захисту, проходження служби у військовій частині, адреса яких зазначається під час реєстрації; військовий квиток або посвідчення про приписку (для громадян, які підлягають взяттю на військовий облік або перебувають на військовому обліку); заяву про зняття з реєстрації місця проживання особи (у разі здійснення реєстрації місця проживання одночасно із зняттям з реєстрації попереднього місця проживання).

У разі подання заяви представником особи додатково подаються: документ, що посвідчує особу представника; документ, що підтверджує повноваження особи як представника, крім випадків, коли законними представниками є батьки (усиновловачі).

Реєстрація місця проживання особи за заявою законного представника здійснюється за згодою інших законних представників. У разі реєстрації місця проживання батьків за різними адресами місце проживання дитини, яка не досягла 14 років, реєструється разом з одним із батьків за письмовою згодою другого з батьків у присутності особи, яка приймає заяву, або на підставі засвідченої в установленому порядку письмової згоди другого з батьків (крім випадків, коли місце проживання дитини визначено відповідним рішенням суду або рішенням органу опіки та піклування). Забороняється вимагати для реєстрації місця проживання подання особою інших, ніж передбачених цією статтею, документів.

Згідно статті 9-1 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», «орган реєстрації відмовляє в реєстрації/знятті з реєстрації, якщо: особа не подала необхідних документів або інформації; у поданих документах містяться недостовірні відомості або подані документи є недійсними; звернулася особа, яка не досягла 14 років. Рішення про відмову в реєстрації/знятті з реєстрації місця проживання приймається в день звернення особи або її представника шляхом зазначення у заяві про реєстрацію/зняття з реєстрації місця проживання підстав відмови. Якщо після здійснення реєстрації місця проживання особи одночасно із зняттям з реєстрації попереднього місця проживання буде встановлено, що особа не повідомила про реєстрацію разом з нею за попередньою адресою малолітніх дітей, обидві дії скасовуються на підставі письмового рішення органу реєстрації, про що письмово повідомляється особі» [9].

Видача довідки про реєстрацію місця проживання. Відповідно до Постановою 265/2022 «надання органами реєстрації та ДМС відомостей про місце проживання особи та інших персональних даних здійснюється виключно у випадках, передбачених законами України, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини або за згодою самої особи на запит за відповідною формою. Довідка про реєстрацію місця проживання, за відповідними формами надається в день звернення особи або її представника чи в день отримання документів від центру надання адміністративних послуг або представника спеціалізованої соціальної установи, закладу соціального обслуговування та соціального захисту, посадової особи виконавців послуг з управління (утримання) багатоквартирного будинку (гуртожитку), об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, житлово-будівельного кооперативу, управителя багатоквартирного будинку, органів державної реєстрації актів цивільного стану або даних від органу соціального захисту населення. Строк видачі довідки не повинен перевищувати 30 календарних днів. Строк дії довідки та її кількість, що може бути надана одній особі, законодавством не встановлено. Послуга з видачі такої довідки надається безкоштовно» [10].

Зняття з реєстрації місця проживання іноземця. У разі виникнення необхідності зняття з реєстрації місця проживання іноземцю необхідно звернутись до органів місцевого самоврядування або через центр надання адміністративних послуг за місцем проживання. Крім того, існує можливість реєстрації місця проживання з одночасним зняттям з реєстрації за попередньою адресою. Тобто при переїзді на нове місце проживання іноземцю достатньо звернутися до відповідного органу реєстрації за новим місцем проживання і подати заяву на реєстрацію, тобто надається можливість отримати дві послуги відразу – зняття з реєстрації за попереднім місцем проживання і реєстрацію за новим, а місцевий орган влади за попереднім місцем проживання буде повідомлено про те, що особа там більше не проживає.

Зняття з реєстрації здійснюється на підставі: заяви про зняття іноземця з реєстрації місця проживання, яка подається особою або її законним представником; судового рішення, яке набрало законної сили, про позбавлення права власності на житлове приміщення або права користування житловим приміщенням, про виселення, про визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою; паспорта або паспортного документа, що надійшов з органу державної реєстрації актів цивільного стану, або документа про смерть, виданого компетентним органом іноземної держави, легалізованого в установленому порядку; документів, які свідчать про припинення підстав для перебування на території України іноземця (наприклад, копія рішення про скасування посвідки на тимчасове проживання чи посвідки на постійне проживання в Україні); документів, які свідчать про припинення підстав на право користування житловим приміщенням (закінчення строку дії договору оренди, найму, піднайму житлового приміщення, строку навчання в навчальному закладі (у разі реєстрації місця проживання в гуртожитку навчального закладу на час навчання), відчуження житла та інших визначених законодавством документів).

Зняття з реєстрації відбувається в день звернення. Зняття з реєстрації місця перебування особи значно простіше. Воно здійснюється на підставі повідомлення про зняття з реєстрації місця перебування особи. Повідомлення може бути надіслано як поштою, так і подано особисто

заявником, або його законним представником (з довіреністю, в якій підтверджено його повноваження та документом, який підтверджує особу) до органу реєстрації. Відмітка про зняття з реєстрації місця перебування до паспортного документа не вноситься.

Таким чином порядок реєстрації місця проживання особи є загальним та не містить специфіки цієї процедури для іноземців, тому застосування окремих його положень, виникають складності в практичній діяльності органів ДМС.

Міжнародний досвід реєстрації місця проживання іноземця. Слід зауважити, що інститут реєстрації місця проживання є типовим для багатьох країн, і він не вирізняється універсальністю. Так, в ряді країн англо-американської правової системи – США, Велика Британія, Канада, Ірландія та інших відсутня послуга з реєстрації місця проживання, однак обов'язковими є реєстраційні послуги щодо реєстрації в податкових органах, як платника податку, органах соціального захисту та реєстрації в інших органах, з якими громадян знаходяться у правовідносинах. В інших країнах, де реєстрація проживання існує, вона відбувається або на дозвільних засадах, або повідомних. Зокрема, Швеція та Фінляндія мають повідомну систему реєстрації місця проживання, яка передбачає повідомлення засобом подачі заяви до міграційної служби про зміну місця проживання, без необхідності надання документів, що підтверджують законність проживання за даною адресою та необхідності отримання згоди на реєстрацію. Але, слід зауважити, що в країнах зі спрощеною системою реєстрації створені певні умови її запровадження, зокрема: по-перше, міграційна служба через запити до органів місцевого самоврядування, може пересвідчитись в законності проживання громадянина (у тому числі іноземця) за наданою ним адресою і у випадку не підтвердження інформації може заборонити (обмежити) подальший в'їзд іноземця в країну або застосувати штрафні санкції до громадянина цих країн; по-друге, власники житла (готелів, апартаментів, хостелів та ін.) мають надати до міграційної служби інформацію про осіб, які постійно проживають більше 10 днів, тобто виступають ініціаторами (посередниками) у реєстрації місця перебування (проживання) іноземців.

В деяких країнах з повідомним підходом до реєстрації місця проживання громадян існує уніфікована система реєстрації особи у всіх органах публічної влади при якій особа способом подання заяви сповіщає про зміну адреси проживання один із органів реєстрації (наприклад, податкову службу), і цей орган направляє інформацію в інші органи реєстрації (так званий циклічний спосіб реєстрації місця проживання особи). Цікавим є досвід Німеччини, яка є країною з найбільш розвинутим рівнем місцевого самоврядування в Європі, і відповідно органи місцевого самоврядування надають переважну більшість адміністративних послуг громадянам, які мешкають на території обслуговування, в тому числі це стосується реєстрації місця проживання громадян. Місцеві муніципалітети ведуть реєстр місць тимчасового чи постійного проживання громадян, і забезпечують доступ до даного реєстру всіх органів публічної влади у тому числі міграційних органів [11, с.257-258]. Але в останній час, з збільшенням потоків нелегальної міграції в країні Близького Сходу, в тому числі біженців з Сирії, Німеччина розглядає питання повернення до дозвільної системи реєстрації місця проживання (перебування) громадян, у тому числі іноземців [12]. В свою чергу Черната С.М. досліджуючи зарубіжний досвід порядку реєстрації місця проживання іноземців, приходять до висновку, що «єдиної ідеальної моделі реєстрації громадян (у тому числі іноземців) в світі не існує, але очевидно, що дане питання безпосередньо залежить від загальної системи ідентифікації особи державою, адже попри високий рівень демократії в цих країнах та рівень захисту прав громадян, для них існує неформально виражене але загальноживане правило, відповідно до якого «держави має знати все про громадян, що проживають на її території за для можливості забезпечення їх прав та свобод, а громадяни в свою чергу мають толерантно відноситись до діяльності держави направленої на максимальну їх ідентифікацію» [13, с.27-28].

Слід погодитись з думкою Тимошука В.П. та Курінного О.В. «що міграційне законодавство більшості європейських країн не передбачає процедури реєстрації іноземців за місцем тимчасового проживання та перебування, якщо в паспортному чи іншому документі, який дає право на в'їзд в країну стоїть відмітка про реєстрацію в'їзду, яку проставляють органи прикордонної служби в місцях пропуску через державний кордон, окрім випадків, коли термін перебування в країні без переміщення в її межах складає від 30 до 60 днів, або відносно окремих категорій осіб, зокрема біженців» [11, с. 242]. Більше того, вважаємо, що виходячи з європейської практики доцільно було б спростити процедуру реєстрації таких осіб та звести її до інформаційного повідомлення адміністрації готелю органів ДМС, що слугувало б процедурою автоматичної реєстрації іноземця. Це дало б можливість виключити зайві клопоти для іноземців, які відвідують

нашу країну з метою індивідуального туризму, що підвищило б рівень туристичної привабливості України.

Висновок. Здійснено аналіз змін порядку реєстрації місця проживання (перебування) іноземця на території України, яким була здійснена спроба його спрощення шляхом запровадження як альтернативної процедури реєстрації місця проживання – процедури декларування засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (далі – Портал Дія), однак встановлено, що такий порядок потребує ще певної адаптації громадян в тому числі іноземців до нових цифрових технологій. Разом з тим зроблено висновок, що попри зазначені зміни процедура реєстрації місця проживання (перебування) іноземця на території України є складною та бюрократизованою, що викликає як складності в діяльності органів ДМС України, у зв'язку з чим запропоновано на законодавчому рівні уніфікувати процедури реєстрації місця проживання та перебування громадян, спростити її для іноземців, переклавши обов'язок по реєстрації їх місця проживання (перебування) на осіб які їх приймають (готелі, власники житла, гуртожитки, організації в яких вони працюють, навчаються та ін.) застосовуючи повідомну процедуру реєстрації без відмітки в документах іноземця, а занесенням інформації до систематизованих баз даних, доступ до яких повинні мати всі суб'єкти владних повноважень.

Список використаних джерел:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 року № 3773-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст.179.
3. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст.409.
4. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360. *Офіційний вісник України* від 26.04.2011. № 29. Стор. 147. Ст. 1239.
5. Статистичні дані основної діяльності ДМС України за 2022 рік: Офіційний сайт Державної міграційної служби України. URL: http://dmsu.gov.ua/images/files/statistic/Statistic_2022.pdf (дата звернення 18 липня 2023 року).
6. Про затвердження інформаційних карток і зразків технологічних карток адміністративних послуг ДМС: наказ ДМС України від 10 лютого 2020 року. Офіційний сайт Державної міграційної служби України: URL: http://km.dmsu.gov.ua/images/files/nakaz-DMS-48_new.pdf (дата звернення 18 липня 2023 року).
7. Вимоги до підготовки технологічної картки адміністративної послуги: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 р. № 44. *Офіційний вісник України* від 12.02.2013 р. № 9. Стор. 28. Ст. 333.
8. Про затвердження Порядку реєстрації паспортних документів іноземців та осіб без громадянства в пунктах пропуску через державний кордон: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 798. *Офіційний вісник України* офіційне видання від 19.10.2018 р. № 80. Стор. 266. Ст. 2672.
9. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. Ст.232.
10. Деякі питання декларування і реєстрації місця проживання та ведення реєстрів територіальних громад: Постановою Кабінету Міністрів України № 265 від 7 лютого 2022 р. *Офіційний вісник України* офіційне видання від 01.04.2022 р. № 25. Стор. 15. Ст. 1234.
11. Адміністративні послуги: стан і перспективи реформування. Збірник матеріалів / Тимошук В.П., Добрянська Н.Л., Курінний О.В., Школьний Є.О. та ін. Заг. ред. Тимошука В.П., Курінного О.В. Київ, 2015. 428 с.
12. Міграційне законодавство Німеччини стане суворішим: інформаційне повідомлення від 17 жовтня 2015 року. URL: <http://www.5.ua/svit/Mihratsiine-zakonodavstvo-Nimechchyny-stane-suvorishym-95909.html> (дата звернення 18 липня 2023 року).
13. Черната С. М. Особливості реєстрації місця проживання (перебування) іноземця на території України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 35(2.3). С. 25-28.

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗДІЙСНЕННЯ
ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE ADMINISTRATIVE
AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE
AS A SUBJECT OF PREVENTIVE ACTIVITIES**

Статтю присвячено теоретико-правовому дослідженню категорії «адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта здійснення превентивної діяльності».

Зроблено висновок, що адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта здійснення превентивної діяльності є складною юридичною категорією, яка: 1) має багатоелементну блокову структуру, визначені адміністративно-правовими нормами функціонально-цільові, структурно-організаційні, компетенційні, обмежувально-забезпечуючі елементи якої цілісно та системно формують його зміст, виступаючи значимими та індивідуалізуючими властивостями та характеристиками Національної поліції України як суб'єкта здійснення превентивної діяльності; 2) визначає місце, роль та функціональне призначення Національної поліції як суб'єкта здійснення превентивної діяльності, що вирізняє її з-поміж інших центральних органів виконавчої влади та реалізується шляхом виконання визначених завдань в межах її компетенції за конкретними напрямками діяльності (функціями) задля досягнення мети функціонування у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; 3) відображає характер правових зв'язків та особливості взаємодії Національної поліції як суб'єкта здійснення превентивної діяльності з органами правопорядку, іншими органами державної влади, населенням.

Визначено, що структурно-організаційний блок елементів адміністративно-правового статусу Національної поліції України як суб'єкта здійснення превентивної діяльності детермінований функціонально-цільовими (мета, завдання, функції) елементами, які разом із компетенційним блоком характеризують межі та порядок здійснення превентивної діяльності Національною поліцією, а юридична відповідальність, як обмежувально-забезпечуючий елемент, гарантує належну реалізацію визначених завдань та досягнення мети функціонування Національної поліції, забезпечуючи законність її діяльності.

Ключові слова: *правовий статус, адміністративно-правовий статус, Національна поліція, превентивна діяльність, превентивна функція, превенція, поліцейська діяльність.*

The article is devoted to the theoretical and legal study of the category «administrative and legal status of the National Police of Ukraine as a subject of preventive activities».

It was concluded that the administrative-legal status of the National Police of Ukraine as a subject of preventive activity is a complex legal category, which: 1) has a multi-element block structure, functional-purpose, structural-organizational, competent, restrictive-providing, defined by administrative-legal norms the elements of which integrally and systematically form its content, acting as significant and individualizing properties and characteristics of the National Police of Ukraine as a subject of preventive

activity; 2) determines the place, role and functional purpose of the National Police as a subject of preventive activity, which distinguishes it from other central bodies of the executive power and is implemented by performing specified tasks within the limits of its competence in specific areas of activity (functions) in order to achieve the goal functioning in the areas of ensuring public safety and order; protection of human rights and freedoms, as well as the interests of society and the state; combating crime; 3) reflects the nature of legal relationships and the peculiarities of the interaction of the National Police as a subject of preventive activities with law enforcement agencies, other state authorities, and the population.

It was determined that the structural-organizational block of elements of the administrative-legal status of the National Police of Ukraine as a subject of preventive activity is determined by functional-target (goal, tasks, functions) elements, which, together with the competence block, characterize the limits and procedure of preventive activity by the National Police, and legal responsibility, as a limiting and ensuring element, guarantees proper implementation of defined tasks and achievement of the goal of functioning of the National Police, ensuring the legality of its activities.

Key words: *legal status, administrative-legal status, National Police, preventive activity, preventive function, prevention, police activity.*

Постановка проблеми. Національна поліція України є «центральною органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку» [1], що обумовлює специфіку її правового статусу, зокрема як суб'єкта здійснення превентивної діяльності. При цьому реалізація Національною поліцією превентивної функції здійснюється насамперед із застосуванням норм саме адміністративного права, що актуалізує питання теоретичного осмислення категорії «адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта здійснення превентивної діяльності». Адже «визначення змісту адміністративно-правового статусу центрального органу виконавчої влади дозволяє певним чином його виокремити поміж ряду інших державних органів, визначивши особливості його організації, функціонування та взаємодії з іншими органами державної влади» [2, с. 329].

Стан дослідження проблеми. Безпосередньо питанням адміністративно-правового статусу Національної поліції України як суб'єкта здійснення превентивної діяльності приділяли увагу зокрема Булаті Д., Парханов Г., Прокопенко О. Суміжні питання окресленої проблематики, зокрема що стосується адміністративно-правового статусу підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, адміністративно-правового статусу патрульної поліції як суб'єкта профілактики правопорушень, досліджували Зеленський Є., Карпенко О., Костовська К., Кройтор О., Мороз О. тощо. Вагоме значення для розвитку наукової думки щодо дослідження різних аспектів категорії «адміністративно-правовий статус» становлять наукові праці таких вітчизняних науковців як: Бакумов О., Безпалова О., Горбач М., Гумін О., Гусарєв С., Джафарова О., Комзюк А., Лозинський Ю., Панчишин А., Пряхін Є., Січевлюк В., Харенко О., Шемшученко Ю. та ін., які заклали науково-теоретичне підґрунтя обраної теми дослідження.

Метою статті є теоретико-правове дослідження категорії «адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта здійснення превентивної діяльності».

Виклад основного матеріалу. Для реалізації визначеної мети в першу чергу слід з'ясувати зміст категорій «правовий статус» та «адміністративно-правовий статус». Слово «статус» в Словнику іншомовних слів у перекладі з латинської означає «положення, стан кого-небудь чи чого-небудь» [3, с. 634]. Загалом категорія «правовий статус» пройшла досить тривалий шлях розвитку. Перші згадування про юридичний (правовий) статус зустрічаються ще в працях давньоримських учених. За допомогою цього терміна вони сформулювали категорії, що відбивають окремі аспекти правового становища людини: стан свободи – status libertatus, стан громадянства – status civitatus, сімейний стан – status familiae [4, с. 32-33].

У Юридичній енциклопедії за редакцією Шемшученка Ю. правовий статус визначається як встановлене правовими нормами положення його суб'єктів, сукупність їх прав та обов'язків, що у концентрованому вигляді відображається у законах, положеннях, статутах та інших нормативно-правових актах про відповідні органи, установи [5, с. 186].

Гусарєв С. відзначає, що феномен правового статусу визначає «співвідношення особистості та права, за допомогою якого держава окреслює для суб'єкта межі можливої діяльності, його

становище стосовно інших суб'єктів і залежно від індивідуальних або типових ознак, які властиві суб'єктові, у праві відбиваються повнота правового становища особистості, його певна уніфікація або обмеження» [6, с. 41]. Січевлюк В. зауважує, що категорія «правовий статус» постає тим «інформаційним дзеркалом», яке повинно відображати дійсні зв'язки та сутність правових явищ, що є або атрибутами певного абстрактного суб'єкта права, або певним чином пов'язані із ним [7, с. 120].

Панчишин А. робить висновок, що правовий статус є складною категорією, що характеризується системністю, універсальністю та комплексністю. Вона відіграє надзвичайно важливу роль в організації суспільних відносин, оскільки шляхом встановлення прав, обов'язків, а також гарантій їх реалізації визначає основоположні принципи взаємодії суб'єктів правовідносин та визначає місце конкретного суб'єкта в суспільстві. Правовий статус характеризується чіткою системністю та стабільністю, що, з одного боку, надає суб'єктам відносин певні гарантії реалізації своїх прав, а з іншого, запобігає зловживанню наданими їм правами [8, с. 97].

Отже, правовий статус є складною юридичною категорією, яка: 1) має багатоеlementну структуру, нормативно закріплені складові якої цілісно та системно формують його зміст, виступаючи значимими та індивідуалізуючими властивостями та характеристиками суб'єкта права; 2) відображає характер правових зв'язків та особливості взаємодії суб'єкта права з державою, суспільством та іншими суб'єктами; 3) визначає місце, роль та призначення суб'єкта у визначеній сфері суспільних відносин; 4) характеризує межі та порядок реалізації можливої та належної поведінки суб'єкта права.

Що стосується різновидів правових статусів, найчастіше класифікація здійснюється за характером або змістом, за галузевою ознакою, за суб'єктним критерієм. В межах нашого дослідження слід враховувати, що «адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта здійснення превентивної діяльності» по-перше є галузевим, оскільки визначається нормами адміністративного права, по-друге, за суб'єктним критерієм є правовим статусом колективного суб'єкта права, оскільки Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, по-третє, за характером або змістом є спеціальним правовим статусом, оскільки визначається змістом окремого напрямку діяльності Національної поліції та відображає її правове положення як правоохоронного органу в якості суб'єкта здійснення превентивної діяльності.

Тобто зміст адміністративно-правового статусу Національної поліції України як суб'єкта здійснення превентивної діяльності обумовлений одночасно декількома аспектами, безпосередньо визначеними Законом України «Про Національну поліцію» [1]: 1) Національна поліція входить до системи центральних органів виконавчої влади (ч. 1 ст. 1 Закону); 2) діяльність поліції спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України (ч. 2 ст. 1 Закону); 3) Національна поліція є суб'єктом здійснення превентивної діяльності як окремого напрямку поліцейської діяльності (п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону).

Отже, при характеристиці адміністративно-правового статусу Національної поліції України як суб'єкта здійснення превентивної діяльності в першу чергу слід виходити з того, що Національна поліція – це орган державної влади. Зміст і спрямованість діяльності усіх органів державної влади прямо визначено в Конституції України, відповідно до ст. 3 якої «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [9]. Ст. 19 Конституції України встановлено, що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [9]. В свою чергу Закон України «Про Національну поліцію» конкретизує, що Національна поліція покликана «служити суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку» [1]. Тобто Національна поліція має нормативно закріплене функціональне призначення, що відрізняє її з-поміж інших центральних органів виконавчої влади та реалізується шляхом виконання визначених завдань в межах її компетенції за конкретними напрямками діяльності (функціями) задля досягнення мети її функціонування. З наведеного стає очевидним, що, по-перше, структура правового статусу будь-якого органу державної влади, зокрема і правоохоронного, буде суттєво відрізнятися від структури правового статусу інших суб'єктів права, в тому числі і колективних, по-друге, зміст адміністративно-правового статусу кожного органу державної влади є унікальним та буде відрізнятися за змістовною сукупністю його елементного складу.

В аспекті наведеного слід погодитися із Комзюком А., що на формування правового статусу суб'єкта впливає визначення його місця в системі органів виконавчої влади, правове

регулювання, межі його відання та сфера суспільних відносин, на які вони поширюються, з'ясування кола завдань та обов'язків [10, с. 63].

При цьому слід відмітити, що саме структура правового статусу, а особливо правового статусу органу державної влади є найбільш спірним питанням в межах теоретико-правових досліджень відповідного спрямування. Аналіз наукових позицій вчених щодо елементної структури адміністративно-правового статусу свідчить про те, що базовими елементами, з якими погоджується переважна кількість адміністративістів, є права, обов'язки та відповідальність. Водночас, як ми уже відзначали вище, адміністративно-правовий статус кожного органу державної влади, в тому числі і Національної поліції як суб'єкта здійснення превентивної діяльності, є системним явищем, зміст якого не може бути розкрито лише через права та обов'язки, він формується з сукупності й інших елементів, які визначають його специфіку та особливості як суб'єкта адміністративно-правових відносин, за допомогою яких в комплексі може бути реалізоване функціональне призначення Національної поліції як суб'єкта здійснення превентивної діяльності.

Гусар О. визначає адміністративно-правовий статус як системну сукупність адміністративно-правових властивостей суб'єкта права. Такими властивостями автор визначає детерміновані нормами адміністративного права: 1) компетенцію суб'єкта; 2) порядок його утворення і набрання юридичних ознак; 3) назву; 4) місце дислокації; 5) структуру; 6) цілі функціонування; 7) відповідальність [11, с. 116].

Горбач М. зазначає, що правовий статус суб'єктів публічної адміністрації – це взаємопов'язаний комплекс юридично закріплених завдань (функцій), обов'язків та прав, коли вони можуть діяти виключно відповідно до другого принципу правового регулювання «заборонено все крім того, що дозволено законом», характеризуються посиленою юридичною відповідальністю (негативного характеру, що накладається на суб'єктів публічної адміністрації), а також владною компетенцією, що вони реалізують, і яка має загальний, універсальний характер для всіх однорідних учасників адміністративно-правових відносин [12, с. 4]. На наш погляд дана позиція автора є дещо спірною, хоча на сьогодні співвідношення понять «компетенція», «повноваження», «права та обов'язки» в правничій літературі залишається досить дискусійним питанням. Водночас ми підтримуємо позицію, що «за змістовим наповненням категорія «компетенція» ширша й охоплює собою «повноваження», які складаються з відповідних прав та обов'язків» [13, с. 231].

На думку Прокопенко О. та Булатіна Д., структура правового статусу Національної поліції як суб'єкта здійснення превентивної діяльності відображає його внутрішню організацію, розміщення та взаємозв'язок між його складовими елементами. Такими елементами є: 1) компетенція, тобто повноваження, що охоплюють права та обов'язки щодо здійснення превентивної діяльності; 2) гарантії здійснення превентивної діяльності Національною поліцією України; 3) відповідальність суб'єктів здійснення превентивної діяльності Національною поліцією України; 4) принципи, на котрих базується здійснення превентивної діяльності Національною поліцією України [14, с. 26].

Схожій позиції дотримуються Зеленський Є., Карпенко О., які під адміністративно-правовим статусом підрозділів ювенальної превенції пропонують розуміти правове положення підрозділів в системі суспільно-правових відносин у сфері внутрішніх справ держави, яке визначається шляхом визначення змісту елементів адміністративно-правового статусу (цілі, завдання, функції, принципи діяльності підрозділів ювенальної превенції, їх повноваження, структура та підпорядкування) [15, с. 70]. Такої ж думки дотримуються Мороз О., Костовська К. [16, с. 310].

Стосовно віднесення до структури адміністративно-правового статусу «принципів» слушно видається позиція Лозинського Ю., який відмічає, що принципи покладаються в основу законодавства, що визначає права та обов'язки, тобто залежно від принципів правового статусу особи і визначається відповідний об'єм прав, обов'язків та свобод. Утім принципи не виступають самостійними структурними елементами. Вони є тими основними засадами, фундаментом, на якому базуються всі інші елементи надбудови (права та свободи, обов'язки, гарантії тощо) та на основі яких відбувається реалізація адміністративно-правового статусу [17, с. 17].

З огляду на наведене більш обґрунтованою видається точка зору Парханова Г., який під адміністративно-правовим статусом Національної поліції як суб'єкта здійснення превентивної діяльності пропонує розуміти регламентовану нормами адміністративного законодавства систему структурних елементів, які об'єднують призначення, функції, організацію діяльності, компетенцію та юридичну відповідальність посадових осіб, які працюють у цих органах, що, у свою чергу, допомагає органам Національної поліції реалізувати свої повноваження у сфері превентивної (профілактичної) діяльності [18, с. 146].

Загалом в межах аналізу структури адміністративно-правового статусу доцільною вбачається позиція авторів, які розглядають його конструкцію, виходячи із блокової структури його елементів. Найбільш поширеним є підхід науковців відповідно до якого адміністративно-правовий статус складають цільовий, структурно-організаційний та компетенційний блоки. Наприклад Кройтор О. визначає адміністративно-правовий статус патрульної поліції України як сукупність цільового, організаційно-структурного та компетенційного блоків норм адміністративного законодавства, що визначають мету, завдання, функції, організаційно-структурні особливості та компетенцію патрульної поліції у сфері профілактичної діяльності [19, с. 63]. Загалом погоджуючись з наведеним, слід зауважити, що автором не було взято до уваги такий важливий змістовий елемент структури адміністративно-правового статусу як «юридична відповідальність». На наш погляд цілком справедливо відмічає Бакумов О., що відповідальність є невід'ємним елементом правового статусу суб'єкта права, безвідносно до специфіки такого суб'єкта (індивідуального чи колективного). Юридична відповідальність виступає як гарантією належної реалізації повноважень держави в різних сферах суспільних відносин, так і гарантією належного утвердження, забезпечення і захисту прав її громадян [20, с. 5, 11]. Тобто відповідальність в структурі адміністративно-правового статусу Національної поліції України як суб'єкта здійснення превентивної діяльності виступає обмежувально-забезпечуючим елементом, що гарантує належну реалізацію визначених завдань та досягнення мети функціонування Національної поліції, забезпечуючи законність її діяльності.

Висновки. Підсумовуючи наведене, можемо зробити такі узагальнюючі висновки. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта здійснення превентивної діяльності є складною юридичною категорією, яка:

1) має багатоеlementну блокову структуру, визначені адміністративно-правовими нормами функціонально-цільові, структурно-організаційні, компетенційні, обмежувально-забезпечуючі елементи якої цілісно та системно формують його зміст, виступаючи значимими та індивідуалізуючими властивостями та характеристиками Національної поліції України як суб'єкта здійснення превентивної діяльності;

При цьому структурно-організаційний блок елементів детермінований функціонально-цільовими (мета, завдання, функції) елементами, які разом із компетенційним блоком характеризують межі та порядок здійснення превентивної діяльності Національною поліцією, а юридична відповідальність, як обмежувально-забезпечуючий елемент, гарантує належну реалізацію визначених завдань та досягнення мети функціонування Національної поліції, забезпечуючи законність її діяльності;

2) визначає місце, роль та функціональне призначення Національної поліції як суб'єкта здійснення превентивної діяльності, що вирізняє її з-поміж інших центральних органів виконавчої влади та реалізується шляхом виконання визначених завдань в межах її компетенції за конкретними напрямками діяльності (функціями) задля досягнення мети функціонування у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності;

3) відображає характер правових зв'язків та особливості взаємодії Національної поліції як суб'єкта здійснення превентивної діяльності з органами правопорядку, іншими органами державної влади, населенням.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. ст. 379.
2. Харенко О. Адміністративно-правовий статус центрального органу виконавчої влади: проблема змісту. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 325–330.
3. Словник іншомовних слів; за ред. О. Мельничука. К., 1974. 826 с.
4. Гумін О., Пряхін Є. Адміністративно-правовий статус особи: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 5. С. 32–37.
5. Юридична енциклопедія за ред. Шемшученко Ю. Київ. Вид-во «Українська енциклопедія» ім. Бажана М. Т. 5: П–С. 2003. 736 с.
6. Гусарев С. Теоретичні аспекти забезпечення правового статусу особистості в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2000. № 1. С. 39–44.
7. Січевлюк В. Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади): монографія. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2020. 462 с.
8. Панчишин А. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95–98.

9. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
10. Комзюк А. Адміністративно-правові засоби здійснення митної справи в Україні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2003. 196 с.
11. Гусар О. Адміністративно-правовий статус персоналу державного управління. *Адміністративне право і процес*. 2013. №2 (4). С. 116–123.
12. Горбач М. Адміністративно-правовий статус суб'єктів адміністративного права: теорія і практика: дис... канд.юрид.наук.12.00.07. Київ, 2017.202 с.
13. Джафарова О. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики: монографія. Х.: Панов, 2015. 688 с. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7754>.
14. Прокопенко О., Булаті Д. Окремі питання здійснення превентивної діяльності Національною поліцією України: аналіз сучасних проблем. *Юридична Україна*. 2018. № 11–12. С. 23–31.
15. Зеленський Є., Карпенко О. Адміністративно-правовий статус підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. *Публічне право*. 2021. № 1. С. 63–70.
16. Мороз О., Костовська К. Адміністративно-правовий статус підрозділів ювенальної превенції національної поліції як суб'єктів профілактики правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. № 69. С. 304–310.
17. Лозинський Ю. Елементи адміністративно-правового статусу. *International independent scientific journal*. 2020. № 15. С.13–18.
18. Парханов Г. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта здійснення превентивної діяльності: поняття та структура. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2018. № 36. Т. 1. С. 144–147.
19. Кройтор О. Адміністративно-правовий статус патрульної поліції як суб'єкта профілактики правопорушень: дис. ... доктор. філософії. 081 «Право» Львів, 2023. 208 с.
20. Бакумов О. Юридична відповідальність як елемент правового статусу держави: теоретико-правові аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Гельветика, 2019. Вип. 83. С. 3–13.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.30>

АВРАМЕНКО О. В.

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА,
ВЧИНЕНОГО В СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ ТА
ОДНОЧАСНО ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ**

**CRIMINAL-LEGAL QUALIFICATION OF INTENTIONAL MURDER COMMITTED
IN A STATE OF STRONG MENTAL EXCITEMENT AND AT THE SAME TIME
EXCEEDING THE LIMITS OF NECESSARY DEFENSE**

Метою статті є визначити питання кримінально-правової кваліфікації умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання та одночасно при перевищенні меж необхідної оборони. Досліджуються позиції вчених, а також положення чинного Кримінального кодексу України в частині відмежування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання від умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. Проведений аналіз судової практики та практики правозастосування за вчинення умисних вбивств в стані сильного душевного хвилювання та одночасно при перевищенні меж необхідної оборони. Кримінальне законодавство України встановлює відповідальність за різні види кримінальних правопорушень, які пов'язані з умисним заподіянням смерті людини. У розділі другому Особливої частини КК України, вбивства передбачені у п'ятьох статтях. Визначено теоретичні підходи щодо кваліфікації діянь, вчинених в стані сильного душевного хвилювання, та позиції із врахуванням судової практики щодо відмежування кримінальних правопорушень, вчинених в стані сильного душевного хвилювання та одночасно при перевищенні меж необхідної оборони. З'ясовано, що на відмінність від перевищення меж необхідної оборони вбивство вчинене в стані сильного душевного хвилювання характеризується тим, що протиправні дії потерпілого не становлять настільки значної суспільної небезпеки, як це має місце при необхідній обороні та її перевищенні. За наявності стану сильного душевного хвилювання визначним мотивом є гнів, що породжує прагнення спричинити шкоду тому, хто посягає. В результаті емоційної напруженості та збудженості суб'єкт втрачає контроль над своїми діями. Перевищення меж необхідної оборони також супроводжується хвилюванням особи, що обороняється, однак це хвилювання не перешкоджає захистити себе від посягання. Обґрунтовано, що дії осіб, які вчинили вбивство при перевищенні меж необхідної оборони і одночасно перебували у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло, але не виключало здатність особи оцінити відповідність заподіюваної нею шкоди небезпечності посягання чи обставинці захисту, належить кваліфікувати за ст.118 КК України, тобто за більш м'якою нормою, а не за ст.116 КК України.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення, стан сильного душевного хвилювання, необхідна оборона, перевищення меж необхідної оборони, кримінально-правова кваліфікація, відмежування кримінальних правопорушень.

The purpose of the article is to determine the issue of the criminal-legal qualification of intentional murder, committed in a state of strong mental excitement and at the same time exceeding the limits of necessary defense. The positions of scientists, as well as the legal prescriptions of the current Criminal Code of Ukraine regarding the distinction between premeditated murder, committed in a state of strong emotional excitement, and premeditated murder when the limits of necessary defense are exceeded. The analysis of court practice and law enforcement practice for the application of the law for committing premeditated murders in a state of strong emotional excitement and at the same time exceeding the limits of necessary defense was carried out. Theoretical approaches to the qualification of actions committed in a state of strong emotional excitement are defined. and the position, taking into account judicial practice, regarding the demarcation of criminal offenses committed in a state of strong mental excitement and at the same time exceeding the limits of necessary defense are defined. Theoretical approaches, taking into account court practice, to the delineation of criminal offenses committed in a state of strong mental excitement and at the same time exceeding the limits of necessary defense are determined. The criminal legislation of Ukraine establishes responsibility for various types of criminal offenses that are associated with intentionally causing the death of a person. In the second chapter of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, murders are provided for in five articles. It has been found that, in contrast to exceeding the limits of necessary defense, the murder committed in a state of strong mental excitement is characterized by the fact that the victim's illegal actions do not constitute such a significant public danger as is the case with necessary defense and its excess. In the presence of a state of strong mental excitement, anger is a prominent motive, which gives rise to a desire to cause harm to the offender. As a result of emotional tension and excitement, the subject loses control over his actions. Exceeding the limits of the necessary defense is also accompanied by the anxiety of the person defending, but this anxiety does not prevent him from protecting himself from encroachment. It is substantiated that the actions of persons who committed murder when exceeding the limits of necessary defense and at the same time were in a state of strong mental excitement that suddenly arose but did not exclude the person's ability to assess the conformity of the harm caused by him to the dangerousness of the offense or the situation of protection, should be qualified according to Article 118 of the Criminal Code of Ukraine, that is, according to a milder norm, and not according to Article 116 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *criminal offense, composition of a criminal offense, state of strong mental excitement, necessary defense, exceeding the limits of necessary defense, criminal-legal qualification, demarcation of criminal offenses.*

Постановка проблеми. Питання впливу стану сильного душевного хвилювання на кримінально-правову кваліфікацію привертало увагу багатьох вчених. Суттєвий внесок у розробку проблеми зробили О.В. Авраменко, А.М. Байлов, В.М. Бурдін, В.К. Гришук, В.О. Навроцький, Л.А. Остапенко, Н.М. Плисюк та інші. Кваліфікація діянь, вчинених при посяганні на життя людини у стані сильного душевного хвилювання, неоднозначно вирішуються в науковій літературі та в судовій практиці, у зв'язку з чим спробуємо розглянути різні точки зору на вказані проблеми, а також запропонувати власне бачення.

Поділяючи певною мірою погляди авторів низки публікацій, ми поставили конкретну **мету** – визначити питання кримінально-правової кваліфікації умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання та одночасно при перевищенні меж необхідної оборони.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо за доцільне розглянути питання кваліфікації умисного вбивства вчиненого в стані сильного душевного хвилювання та одночасно при перевищенні меж необхідної оборони.

Для кваліфікації дій особи за ст. 116 «Умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання» КК України недостатнім є встановлення факту ймовірного перебування обвинуваченого під час вчинення кримінального правопорушення у стані фізіологічного афекту (психологічний критерій). Нормативна підстава кваліфікації за вказаною статтею передбачає обов'язкове врахування судом юридичного критерію, а саме раптовості виникнення стану сильного душевного

хвилювання та причин його виникнення (жорстоке поводження, або таке, що принижує честь і гідність особи, а також за наявність системного характеру такого поводження з боку потерпілого).

Встановлення юридичного критерію стану сильного душевного хвилювання є компетенцією суду, а не експерта. На цьому наголосив Верховний Суд колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду при розгляді справи № 759/17836/17.

Кримінальне законодавство України встановлює відповідальність за різні види кримінальних правопорушень, які пов'язані з умисним заподіянням смерті людини. У розділі другому Особливої частини КК України, вбивства передбачені у п'ятих статтях.

Такий стан законодавства обумовлений реалізацією мети максимальної диференціації відповідальності за вказані діяння безпосередньо у кримінальному законі. Крім того, таке становище передбачає необхідність врахувати наявність певного стану особи при вчиненні кримінального правопорушення та інших обставин, за яких його було вчинено. Диференціація кримінальної відповідальності тягне за собою наявність декількох кримінально - правових норм, під ознаки яких може підпадати вчинене кримінальне правопорушення. Це, в свою чергу, обумовлює певні проблеми при кваліфікації таких посягань.

У теорії кримінального права та судовій практиці неоднозначно вирішується питання кваліфікації умисних вбивств в стані сильного душевного хвилювання та при перевищенні меж необхідної оборони, що вчинені одночасно.

Зокрема, в одних випадках вчинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, коли особа одночасно перебувала в стані сильного душевного хвилювання, суди кваліфікують діяння як умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони за ст.118 КК України, а не за ст.116 КК України як умисне вбивство вчинене в стані сильного душевного хвилювання.

В інших випадках, за наявності таких самих ознак, вчинене кваліфікують як вбивство в стані сильного душевного хвилювання.

Виникає питання, у зв'язку з чим можливе таке співпадіння ознак двох самостійних кримінально правових норм та як застосовувати закон у таких ситуаціях?

Відповідаючи на перше питання, доцільним видається відзначити таке: стан сильного душевного хвилювання та стан необхідної оборони можуть бути викликані за таких умов як жорстоке поводження, або таке, що принижує честь і гідність особи, а також за наявність системного характеру такого поводження з боку потерпілого. У ст.116 КК України такі умови прямо вказані у диспозиції. Для складу кримінального правопорушення передбаченого ст.118 КК України ці умови можуть бути формою суспільно небезпечного посягання, яке викликало стан необхідної оборони. Отже, наведені стани не виключають один одного.

Говорячи про стан сильного душевного хвилювання, законодавець не розкриває його суті, а без цього неможливо правильно визначити юридичну природу складу кримінального правопорушення.

У теорії кримінального права наявні різні позиції щодо поняття стану сильного душевного хвилювання. Одні вчені, говорячи про сильне душевне хвилювання, мають на увазі лише фізіологічний афект і вважають зазначений стан не хворобливим. Інші, характеризуючи стан сильного душевного хвилювання, розуміють теж фізіологічний афект, але одночасно мають на увазі й просто афект, його вид: (гнів, страх), наводять приклади із судової практики, в яких під впливом цих афектів вчинялись злочини. Ототожнення стану сильного душевного хвилювання та афекту на нашу думку не є правильним, оскільки не кожний афект визнається станом сильного душевного хвилювання.

Поняття необхідної оборони визначено законодавцем в ч.1 ст.36 КК України і є конституційним правом кожної особи, що закріплено в ч.3 ст. 27 Конституції України.

Відповідь на друге питання ми знаходимо у абзаци 1 п.10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 28.06.1991 №4 «Про практику застосування судами законодавства, яке забезпечує право на необхідну оборону від суспільно небезпечних посягань», в якому відзначалося, що дії осіб, які вчинили вбивство при перевищенні меж необхідної оборони і одночасно перебували у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло, належить кваліфікувати за ст.97 КК України, тобто за більш м'якою нормою, а не за ст.95 КК України 1960 року.

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 1 «Про судову практику у справах про необхідну оборону» у п.12 наведену вище постанову від 1991 визнала такою, що втратила чинність. Проте відповідного положення щодо кваліфікації вбивств за такої ситуації, чинна постанова не містить.

Відсутнє відповідне положення і у постанові Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 №2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи».

З наведених вище положень можна зробити два висновки:

1. Правило кваліфікації вбивства за вказаних обставин було упущено Пленумом Верховного Суду України і кваліфікувати вчинене слід користуючись таким самим правилом, яке було відзначено у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 28.06.1991 № 4.

2. Пленум Верховного Суду України, враховуючи положення ч.4 ст.36 КК України вважає, що вбивство вчинене одночасно в стані необхідної оборони та у стані сильного душевного хвилювання, у всіх випадках виключає кримінальну відповідальність.

І дійсно, суди, як правило, кваліфікують злочинне діяння за нормою, яка передбачає менш суворе покарання у санкції статті.

Санкція умисного вбивства вчиненого в стані сильного душевного хвилювання передбачає покарання у вигляді позбавлення волі до 5 років, а санкція умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони позбавлення волі до 2 років. Отже, перевагу слід віддавати нормі, яка встановлює найбільш привілейований вид злочину, яка покращує становище особи.

При кримінально правовій оцінці ситуацій співпадіння стану сильного душевного хвилювання та необхідної оборони виникає й інше питання, яке практично не вирішується ні у теорії кримінального права, ні у практиці застосування кримінального закону.

Ч.4 ст.36 КК України передбачає, що особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обставинці захисту.

Тобто стан сильного душевного хвилювання в такому випадку є умовою, що виключає злочинність діяння при необхідній обороні.

З цього випливає, що стан сильного душевного хвилювання, виключає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності, за вчинення вбивства у стані необхідної оборони лише за умови, якщо сильне душевне хвилювання виключало здатність особи оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обставинці захисту. Однак, видається, на практиці можливі випадки, коли стан сильного душевного хвилювання не виключає такої здатності. В таких випадках діяння, на нашу думку слід кваліфікувати за статтею, яка передбачає менш суворе покарання.

Для розмежування умисного вбивства вчиненого в стані сильного душевного хвилювання та умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони необхідно враховувати мотивацію суб'єкта.

На відміну від стану сильного душевного хвилювання мотив при необхідній обороні характеризується наміром захистити свої законні інтереси, інтереси держави, суспільства або іншої особи шляхом заподіяння шкоди тому, хто посягає.

На відмінність від перевищення меж необхідної оборони вбивство вчинене в стані сильного душевного хвилювання характеризується тим, що протиправні дії потерпілого не становлять настільки значної суспільної небезпеки, як це має місце при необхідній обороні та її перевищенні.

За наявності стану сильного душевного хвилювання визначним мотивом є гнів, що породжує прагнення спричинити шкоду тому, хто посягає. В результаті емоційної напруженості та збудженості суб'єкт втрачає контроль над своїми діями.

Перевищення меж необхідної оборони також супроводжується хвилюванням особи, що обороняється, однак це хвилювання не перешкоджає захистити себе від посягання.

Н.М. Плисюк, аналізуючи склади злочинів, передбачених статтями 116 і 118 КК України, вказує на те, що вказані злочини є різновидами умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах. Цим, перш за все, визначається схожість їх об'єктивних та суб'єктивних ознак. Зближує їх обстановка, яка полягає в протиправній поведінці потерпілого. Для цих суміжних складів злочинів характерним є раптовість виникнення умислу на вбивство, відсутність проміжку часу між протиправною поведінкою потерпілого і заподіянням йому смерті. Також схожістю вказаних злочинів виступає і те, що обидва вони можуть вчинюватися винним у стані сильного душевного хвилювання. Наявність багатьох моментів, які є характерними як для умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання, так і умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, призводить іноді до їх отождествлення на практиці [1, С.165-166].

Так, обґрунтовуючи висновки щодо правильності правової кваліфікації дій обвинуваченого за ст.116 КК України, суд вказав, що обвинувачений вчинив умисне вбивство, внаслідок

сильного душевного хвилювання, яке було викликано жорстоким поведінням з боку потерпілого та його протиправними діями відносно обвинуваченого та його дружини. Однак колегія суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Івано-Франківського апеляційного суду в ухвалі від 05.09.2022, з вказаними висновками суду першої інстанції не погодилася та вказала про те, що суд першої інстанції, встановивши, що потерпілим було застосовано суспільно небезпечне посягання до обвинуваченого та його вагітної дружини, не проаналізував сукупність досліджених доказів щодо встановлення факту перебування обвинуваченого у стані необхідної оборони та безпідставно вказав на те, що останній не потребував захисту своїх інтересів. За таких обставин, суд першої інстанції повинен був встановити чи перебував обвинувачений у стані необхідної оборони та чи відповідали його дії вимогам закону. Перебування обвинуваченого у сильному душевному хвилюванні не унеможливило існування стану необхідної оборони під час якої обвинувачений має право захищати свої інтереси шляхом заподіяння шкоди. Разом з тим, наявність сильного душевного хвилювання дійсно може вплинути на здатність об'єктивно оцінити ситуацію щодо реального існування посягання [2].

Слушною з цього приводу є позиція Навроцького В.О. про те, що при конкуренції між статтями, які встановлюють відповідальність за основний, кваліфікований та привілейований склад злочинів, пріоритет мають норми, які передбачають відповідальність за привілейований склад злочину [3, С.454].

З вказаного прикладу з судової практики вбачається, що стан сильного душевного хвилювання та стан необхідної оборони не виключають один одного і при вирішенні питання про кримінально-правову кваліфікацію вчиненого діяння, за наявності для цього підстав, суди в однаковій мірі повинні дослідити питання про те, чи перебувала особа на момент вчинення кримінального правопорушення в стані сильного душевного хвилювання і чи вчинене нею діяння не містить ознак необхідної оборони або перевищення її меж.

Висновки. Враховуючи наведене вище, вважаємо за доцільне зберегти загальнообов'язковість правила про кваліфікацію вбивства вчиненого одночасно за наявності необхідної оборони з перевищенням її меж та стану сильного душевного хвилювання. У таких випадках суди зобов'язані встановити здатність особи оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обставинці захисту. Дії осіб, які вчинили вбивство при перевищенні меж необхідної оборони і одночасно перебували у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло, але не виключало здатність особи оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обставинці захисту, належить кваліфікувати за ст.118 КК України, тобто за більш м'якою нормою, а не за ст.116 КК України.

Список використаних джерел:

1. Плисюк Н.М. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця за кримінальним правом України: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 231 с.
2. Ухвала колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Івано-Франківського апеляційного суду в ухвалі від 05.09.2022 (справа № 351/683/20) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106137354>.
3. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

УДК 343.214

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.31>

БОРИСОВ С.С.

ЧАС ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ОЗНАКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ

TIME OF COMMISSION OF A CRIMINAL OFFENCE AS A FEATURE OF THE OBJECTIVE SIDE

У статті досліджуються проблеми часу вчинення кримінального правопорушення як ознаки об'єктивної сторони. З метою більш глибоко з'ясування часу, який виступає в якості обов'язкової ознаки об'єктивної сторони конкретного кримінального правопорушення, автор звертається до довідкових джерел та довідкових юридичних джерел з кримінального права.

З метою розкриття проблем часу вчинення кримінального правопорушення автор звертає увагу на існуючі погляди на поняття часу вчинення кримінального правопорушення як ознаки об'єктивної сторони, виокремлюючи з них позитивні положення. У статті аналізуються думки науковців на поняття часу означеного протиправного діяння як ознаки об'єктивної сторони. Також автор звертається до чинного КК України та до обґрунтувань розбіжностей, які існують в юридичній літературі, і які випливають із КК 1960 та 2001 рр. Тому, виходячи з предмета свого дослідження, автор обґрунтовує вказані розбіжності в існуючих джерелах щодо часу вчинення кримінального правопорушення.

У статті, з метою більш повноцінного визначення часу вчинення кримінального правопорушення, автор звертається до принципу суб'єктивного інкримінування.

Крім того, автором у його роботі здійснюється аналіз позначення часу вчинення кримінального правопорушення в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України. Виходячи з напряму аналізу чинного КК України, автор звертається до положень Особливої частини цього нормативно-правового акта, де час має місце як ознака об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, а також умовою звільнення від кримінальної відповідальності.

На підставі дослідження запропоноване авторське поняття часу вчинення кримінального правопорушення як ознаки об'єктивної сторони злочину

Ключові слова: час, вчинення кримінального правопорушення, поняття «часу вчинення кримінального правопорушення», об'єктивна ознака кримінального правопорушення, період, проміжок часу, часовий період, значення терміна «час вчинення кримінального правопорушення».

The article examines the issues of time of a criminal offence as a feature of the objective side. The author insists that the criminal law characteristic of time as a feature of the objective side of a criminal offence largely determines the content of the subject matter of proof, the forms of which are enshrined in the criminal procedure law and are developed by criminal procedure science. The author emphasises that in textbooks and manuals on the General and Special Parts of Criminal Law, according to the analysis of all sources, the content of this feature of the objective side of a criminal offence is not disclosed and is rarely suggested, and its definition is very vague.

Therefore, with a view to clarifying in more depth the time which is a mandatory feature of the objective side of a particular criminal offence, the author refers to the reference sources and legal sources on criminal law.

In addition, with a view to revealing the problems of the time of commission of a criminal offence, the author draws attention to the existing views on the concept of time of commission of a criminal offence as a feature of the objective side, and highlights the positive provisions thereof.

In the article, the author refers to the principle of subjective incrimination with a view to more fully defining the time of a criminal offence.

In addition, the author analyses the designation of the time of a criminal offence in the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. Based on the direction of the analysis of the current CC of Ukraine, the author refers to the provisions of the Special Part of this legal act, where time is a feature of the objective side of criminal offences, as well as a condition for exemption from criminal liability.

On the basis of the study, the author proposes the concept of time of commission of a criminal offence as a feature of the objective side of a crime.

Key words: *time, commission of a criminal offence, the concept of "time of commission of a criminal offence", objective feature of a criminal offence, period, time period, time period, meaning of the term "time of commission of a criminal offence".*

Постановка проблеми. Питання, які стосуються часу вчинення кримінального правопорушення, як ознаки об'єктивної сторони, певною мірою підлягали увазі науковців. Проте до цього часу ця проблема не знайшла свого належного дослідження не дивлячись на те, що вона є надто важливою для теорії кримінального права та правозастосовної практики.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питанню часу вчинення кримінального правопорушення як ознаки об'єктивної сторони присвятили свої роботи такі українські науковці, як: П.С. Матишевський, В.П. Ємельянов, О.О. Дудоров, М.І. Панов, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк Є.Л. Стрельцов В.К. Матвійчук, І.О. Харь, М.І. Карпенко, А.А. Музика, Р.В. Вереша, В.О. Навроцький, Ю.А. Пономаренко, А.В. Савченко, М.Д. Дурманов, Я.М. Брайнін, І.А. Вартилицька, А.А. Вознюк, Т.М. Приходько та ін. Проте до цього часу ці питання не знайшли свого належного з'ясування.

Формулювання цілі статті. Цілі дослідження цієї статті можна визначити як такі: з'ясування поняття часу вчинення кримінального правопорушення як ознаки об'єктивної сторони.

Викладення основного матеріалу. Кримінально-правова характеристика часу як ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення в значній мірі визначає зміст предмета доказування, форми здійснення якого закріплені в кримінальному процесуальному законі і розробляються кримінально процесуальною наукою. У підручниках і навчальних посібниках із Загальної та Особливої частини кримінального права, як свідчить зроблений аналіз усіх джерел, зміст цієї ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення не розкривається і рідко пропонується, а також його визначення дуже розмите [1, с. 114; 2, с. 82-83].

З метою більш глибоко з'ясування часу, який виступає в якості обов'язкової ознаки об'єктивної сторони конкретного кримінального правопорушення, звернемося до довідкових джерел. Термін «час» трактується наступним чином: «Послідовна зміна годин, днів, місяців, років, і т. ін. Міра тривалості всього того, що відбувається, здійснюється... час вчинення злочину – момент, в який злочинець скоїв кримінально караний злочин...» [3, с. 1594]. Наразі ще потрібно звернутися з метою з'ясування часу вчинення протиправного діяння до юридичного довідника: «Юридична енциклопедія. Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.)» тлумачить поняття часу таким чином: «час вчинення злочину» – це «певний проміжок часу (та чи ін. частина року, місяця, тижня, доби), протягом якого особа вчиняє передбачену крим. законом дію або бездіяльність (незалежно від моменту настання суспільно небезпечних наслідків)... Крим.-прав. значення Ч.в.з. має лише у випадках, коли він передбачений у диспозиції статі Особливої частини КК України» [4, с. 386-387].

Аналіз тлумачення терміна «час» дає можливість виокремити з них дещо позитивне: 1) час – це міра тривалості всього того, що відбувається, здійснюється; 2) час вчинення кримінального правопорушення – момент в який злочинець вчинив кримінально каране діяння; 3) час – це пора дня, року, доби; час – це тривалість чого-небудь, вимірювана секундами, хвилинами, годинами; 4) певний момент, в який відбувається що-небудь (весна, літо, осінь, зима) [2, с. 81-84; 3, с. 1594; 4, с. 386-387].

Тому постає питання, що вважати часом вчинення кримінального правопорушення: час вчинення діяння, чи час настання наслідків? В юридичній літературі висловлені різні точки зору що до цього: 1) А.А. Вознюк зауважує, що «час вчинення злочину є важливою категорією кримінального права, оскільки необхідний для:... 2) визначення моменту закінчення злочину;...» [5, с. 258-262]; 3) Р.В. Вереша запевняє, що «час вчинення злочину – це означений у законі проміжок часу, протягом якого може бути вчинено злочин» [6, с.117]; 4) М. І. Панов під часом вчинення кримінального правопорушення розуміє «певний відрізок (проміжок) часу, протягом якого вчиняється суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки» [7, с. 117]. «В статтях Особливої частини КК час вчинення злочину зустрічається досить рідко. Так, деякі статті містять вказівку на вчинення злочину у воєнний час (стст. 56, 257 КК), або в заборонений час (ст.161, 162 КК). У більшості випадків вчинення діяння у воєнний час утворює кваліфікуючий або особливо кваліфікуючий склад злочину (наприклад п. «б» ст. 236, п. «б» ст. 239, п. «б» ст. 232, п. «в» ст. 240, п. «е» ст. 244 КК та ін.)» (КК 1960 р.) [7, с.114]; 5) О.О. Дудоров стверджує, що «час – певний часовий період, протягом якого вчинюється кримінальне правопорушення» [8, с. 181]. 6) В.К. Матвійчук заявляє, що «час вчинення злочину – це час доби, року, неділі, місяця, конкретний період, коли відбувається подія злочину» [2, с. 158]; 7) В.К. Гришук стверджує, що «час вчинення злочину – це час вчинення особою передбаченої кримінальними законами дії або бездіяльності (ч. 3 ст. 4 КК України)» [9, с. 245]; 8) П.Л. Фріс наголошує, що «час вчинення злочину – це відповідний проміжок часу, протягом якого вчиняється злочинне діяння і в ряді випадків настають передбачені законом шкідливі наслідки» [10, с. 139]; 9) М.І. Коржанський стверджує, що «час вчинення злочину – це така ознака об'єктивної сторони, яка позначає, коли злочин було вчинено або, що одне й те саме, коли законом заборонено чинити такі дії» [11, с. 207]; 10) Ф.Г. Бурчак переконаний, що «під часом вчинення злочину закон звичайно розуміє не просто певний час доби, або року, а конкретний період, коли відбуваються якісь події, які можуть обтяжувати або пом'якшувати кримінальну відповідальність. У цьому визначенні вірно підмічений зв'язок часу з подіями соціального характеру, але за своїм змістом це визначення ширше того поняття, яке він пояснює, оскільки в ньому міститься інформація і про обставину вчинення злочину. Уявляється, що час виступає в якості ознаки складу злочину лише тоді, коли він указаний в законі в розумінні тієї або іншої частини року, місяця, тижня або доби, наприклад «заборонений час як ознака складу злочину, передбаченою ст. 161 КК 1960 р.»[12, с. 134]; 11) В.П. Діденко, В.С. Ковальський, М.М. Титов стверджують, що «час вчинення злочину – це конкретний період, під час якого може бути вчинено злочин» [13, с. 61]; 12) М.І. Бажанов зазначає що «час вчинення злочину – це певний проміжок часу, протягом якого відбувається суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки» [14, с. 57]; 13) авторський колектив кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ у своєму мультимедійному навчальному посібнику наводять таке визначення часу вчинення кримінального правопорушення: «це певний відрізок часу, протягом якого відбувається суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки. Він є обов'язковою ознакою складу конкретного злочину в тих випадках, коли його зазначено в законі як ту чи іншу частину року, місяця, тижня або доби» [15, с. 64]; 14) В українській кримінально-правовій доктрині існує думка, що «час вчинення злочину – це певний часовий період, протягом якого був вчинений злочин (кримінально-правове значення ця ознака має лише у випадках, коли вона передбачена у диспозиції відповідної статті Особливої частини КК)» [16, с. 53]; 15) слід звернути увагу на те, що «це стосується також необережних злочинів, оскільки суспільна безпека особи виявляється і тоді, коли вона, передбачаючи можливість настання суспільно небезпечних наслідків, самовпевнено розраховує на їх попередження, і тоді, коли вона, хоч і не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків, але при необхідній уважності та обачливості мала та могла їх передбачити» [17, с. 29]; 16) А.В. Савченко зазначає, що «час – окремий період, протягом якого вчиняється злочин, зокрема пора року, місяця, тижня, доби, а також час, пов'язаний з деякими умовами» [18, с. 16]; 17) А.М. Рішелюк зауважує, що «час – період, протягом якого вчинюється злочин» [19, с. 13].

Аналіз існуючих поглядів на поняття часу вчинення кримінального правопорушення як ознаки об'єктивної сторони, дає нам можливість виділити з них наступні, певною мірою, позитивні положення: 2) час вчинення кримінального правопорушення – це певний проміжок часу (та чи інша частина року, місяця, тижня, доби), протягом якого особа вчиняє передбачену КК дію або бездіяльність; 3) час вчинення кримінального правопорушення – це певний період або момент, описаний в диспозиції кримінально-правової норми, що має кримінально-правове значення, в який було виконано суспільно небезпечне діяння або настав суспільно небезпечний

результат, тобто вчинено кримінальне правопорушення; 4) час вчинення кримінального правопорушення – це конкретний період часу, коли вчиняється кримінальне правопорушення; б) певний період, в який відбувається що-небудь (тут вирішальне значення має не сама тривалість діяння, а подія при якій діяння вчиняється, наприклад, порушення виборчих прав під час виборчої кампанії; в) час вчинення кримінального правопорушення – це означений в законі проміжок часу, протягом якого може бути вчинено кримінальне правопорушення; г) часом вчинення кримінального правопорушення визнається час вчинення суспільно небезпечної дії (бездіяльності); 5) під часом вчинення кримінального правопорушення розуміють певний відрізок (проміжок) часу, протягом якого вчиняється суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки; 6) час вчинення кримінального правопорушення – це сукупність ознак, які характеризують час вчинення суспільно небезпечної дії (бездіяльності); 7) час вчинення кримінального правопорушення – це час доби, року, тижня, місяця, конкретний період, коли відбувається подія кримінального правопорушення; 8) часом вчинення кримінального правопорушення є час настання наслідків; 9) час вчинення кримінального правопорушення – це певний проміжок часу, протягом якого відбувається суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки.

Проте і ці позитивні положення ще не дають нам запропонувати повноцінне визначення часу вчинення кримінального правопорушення. З цією метою варто звернутися до чинного КК України, а також до обґрунтувань тих розбіжностей, які існують в існуючих поглядах, до прикладів, що впливають із КК 1960 та 2001 рр. Тому, виходячи з предмета, нашого дослідження перш за все звернемося до обґрунтування розбіжностей в існуючих джерелах щодо часу вчинення кримінального правопорушення. Так, стосовно часу вчинення кримінального правопорушення, де він зв'язаний лише з діянням, тобто дією або бездіяльністю, існують наступні обґрунтування.

Існує думка в юридичній літературі, що часом вчинення кримінального правопорушення є час вчинення діяння і це положення відповідає принципу суб'єктивного інкримінування. Юридичною основою такої норми є те, що суб'єктивне ставлення особи до своїх вчинків і дій пов'язано із законом, що діяв на час вчинення дії чи бездіяльності, це одночасно стосується необережних кримінальних правопорушень, позаяк суспільна небезпека особи виявляється і тоді, коли вона, передбачаючи можливість настання суспільно небезпечних наслідків, самовпевнено розраховує на їх попередження, і тоді, коли вона, хоч і не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків, але при необхідній уважності та завбачливості мала та могла їх передбачити [1, с. 114; 2, с. 82-83].

Водночас принципу суб'єктивного інкримінування відповідає і положення, згідно з яким, «якщо свідомістю особи, що вчинила злочинні дії, охоплювалося настання наслідків у момент набрання чинності більш суворим законом, то часом вчинення злочину, буде час настання наслідків (при цьому вирішальне значення має те, що особа зробила все від неї залежне для настання цих наслідків і немає значення чи мала особа можливість запобігти настанню наслідків)» [2, с. 81-84]; 2) М.Н. Блум вважає, що «в злочинах, де результат віддалений у часі від діяння, що його викликало, часом вчинення злочину буде час вчинення самого діяння, що створює об'єктивну сторону конкретного злочину» [2, с. 81-84; 20, с. 2-15].

У ч. 3 ст. 4 КК України також зазначається, що «часом вчинення кримінального правопорушення визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності» [21].

Для того, щоб правильно застосувати належний закон, на наше переконання, необхідно, зокрема точно визначити час вчинення кримінального правопорушення, а також час вступу закону в силу. Проте при цьому потрібно нагадати, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим кодексом (ч. 1 ст. 2 КК України) тобто містить усі ознаки конкретного складу кримінального правопорушення [21].

Натомість законодавець вже в ст. 4 КК України визнає, що підставою кримінальної відповідальності є лише елементи об'єктивної сторони – діяння, тобто дії (бездіяльності), що є протиріччям між двома нормам ч. 3 ст. 4 та ч. 1 ст. 2 КК України.

Слід погодитися з думкою, що є в юридичній літературі, що названа вище позиція була запозичена з німецького кримінального права, де більшість злочинних діянь передбачених Особливою частиною КК, носять так званий «матеріальний характер», тобто в ознаки складів відповідних злочинів (за німецьким кримінальним законодавством) вже включені певні наслідки, а тому вчинення суспільно небезпечної дії, яка ще не дала наслідків, не містить усіх ознак складу

кримінального правопорушення. У цьому випадку можна говорити тільки про замах на кримінальне правопорушення [21].

А.А. Музика приводить наступні приклади часу вчинення кримінального правопорушення: 1) як «необхідну ознаку основного складу злочину називає (наприклад, умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів — ст. 117 КК; час виконання робіт з підвищеною небезпекою — ст. 272), в інших — як кваліфікуюча ознака (напр., самовільне залишення військ, частини або місця служби карається більш суворо залежно від тривалості відсутності військовослужбовця строк, служби — ч. 2 і 3 ст. 407). Ч. в. з. може впливати на ступінь сусп. небезпеки посягання. Так, учинення хуліган, дій (ст. 296) під час проведення масових заходів підвищує ступінь сусп. небезпеки вчиненого, і ця обставина повинна враховуватися при індивідуалізації покарання. ... Ч. в. з. має значення для: встановлення наявності або відсутності ознак перевищення меж необхідної оборони ... Ч. в. з. визначається незалежно від часу настання суспільно небезпечних наслідків злочину. Якщо, напр., убивство було вчинено шляхом отруєння, то Ч. в. з. буде конкретний час доби, коли винним введена отрута в організм потерпілого, а не момент смерті потерпілого, що настала кілька діб потому. У випадках, коли закон описує злочин як ряд взаємопов'язаних дій, Ч. в. з. буде день вчинення останньої з необхідних дій. Якщо злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі винного (напр., його затримав гр-нин під час замаху на злочин), момент невдалого злочин, посягання і буде Ч. в. з. Для співучасників злочину (виконавця, організатора, підбурювача, пособника), котрі діяли в різний час, Ч. в. з. визначається окремо з урахуванням часу виконання ними своїх ролей у спільно вчиненому злочині, діянні» [22, с. 386-387]. 2) В.Р. Вереща звертає увагу на наступні приклади часу вчинення кримінального правопорушення, як: «перешкоджання здійсненню виборчого права (ст. 157 КК України), неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів (ст. 158 КК України), порушення таємниці голосування (ст. 159 КК України) можуть бути вчинені під час проведення виборчої кампанії. Вчинення багатьох злочинів у воєнний час, надає таким злочинам кваліфікованого або особливо кваліфікованого виду» [6, с.117-118]; 5) М.В. Володько наполягає на тому, що «таким часом вчинення злочину, передбаченого ст. 272 КК, є час виконання робіт із підвищеною небезпекою; самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю під час бою (ст. 429 КК) [16, с. 98]; часом вчинення опору представникові влади — час виконання ним службових обов'язків (ч. 1 ст. 342 КК)» [16, с. 98].

Аналіз прикладів часу вчинення кримінального правопорушення, що нами виписаний з означених публікацій, свідчить, що він неповний, та потребує уточнення і доповнення з чинного КК України. Проте перед цим звернемо увагу на твердження, яке подає М.І. Блум: «Визначення часу вчинення злочину потрібне, по-перше, для встановлення дії кримінального закону в часі; по-друге, для встановлення протиправності суспільно небезпечного діяння; по-третє, для встановлення часу виникнення кримінальних правовідносин; по-четверте, для встановлення передумов кримінальної відповідальності – осудності та досягнення особою передбаченого законом віку, необхідного для визнання її суб'єктом злочину; по-п'яте, для встановлення давності кримінальної відповідальності» [20, с. 3].

Виходячи з напряду нашого аналізу чинного КК України звернемося до положень Особливої частини цього нормативно-правового акта, де час має місце як ознака об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, а також умовою звільнення від кримінальної відповідальності. Виходячи з цього перерахуємо такі ознаки часу: 1) державна зрада – ... перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (ч. 1 ст. 111КК); 2) умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів (ст. 117 КК); 5) перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК); 6) викрадення, пошкодження, приховування або знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі (ч. 2 ст. 158-1 КК); 7) незаконне використання виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу, викрадення, пошкодження, приховування або знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі (ст. 158-1 КК); 8) незаконне знищення або пошкодження виборчої документації або документації референдуму в архівних установах або в Центральній виборчій комісії після проведення виборів або референдуму (ч. 1 ст.158-2 КК); 9) порушення таємниці голосування (ст. 159 КК); 10) особа, яка вчинила діяння, передбачені

частинами першою, другою цієї статті, або діяння, передбачені частиною третьою (якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах) цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення її до кримінальної відповідальності сплачено податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодовано шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня) (ч. 4 ст. 212 КК); 11) особа, яка вчинила діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення її до кримінальної відповідальності сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а також відшкодовано шкоду, завдану фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування їх несвоєчасною сплатою (штрафні санкції, пеня). (ч. 4 ст. 212-1 КК); 12) порушення... правил екологічної безпеки під час проєктування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів та ін... (ч. 1 ст. 236 КК); 14) особа звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене частиною першою цієї статті в частині погрози вчинення терористичного акту, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно повідомила правоохоронний орган про цей злочин, сприяла його припиненню або розкриттю, у разі якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо в її діях немає складу іншого злочину. (ч. 6 ст. 258 КК); 15) особа, крім організатора або керівника терористичної групи (організації), звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені цією статтею, якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про відповідну терористичну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину. (ч. 4 ст. 258-5 КК); 16) порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві... (ч. 1 ст. 272 КК); 17) порушення під час розроблення, конструювання, виготовлення чи зберігання промислової продукції правил, що стосуються безпечного її використання... (ч. 1 ст. 275 КК); 18) ненадання допомоги судну та особам, що зазнали лиха (ст. 284 КК); 19) ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи в разі проведення цільової мобілізації (ст. 336-1 КК); 20) опір представникові влади, крім державного виконавця, приватного виконавця, під час виконання ним службових обов'язків (ч.1 ст. 342 КК) та опір працівникові правоохоронного органу під час виконання ним службових обов'язків, державному виконавцю чи приватному виконавцю під час примусового виконання рішень, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві під час виконання цими особами покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку і т. ін. ... (ч. 2 ст. 342 КК); 21) примушування давати показання при допиті... (ст. 373 КК); 22) Завідомо неправдиве показання свідка, потерпілого, завідомо неправдивий висновок експерта, спеціаліста, складені для надання або надані органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України, подання завідомо недостовірних або підроблених доказів, завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках (ч.1 ст. 384 КК); 23) відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків у суді, Вищій раді правосуддя, Конституційному Суді України або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України (ст. 385 КК); 24) неповнення до місця відбування покарання особи, яка відбуває покарання у виді обмеження волі та якій було дозволено короточасний виїзд, після закінчення строку виїзду (ч. 2 ст. 390 КК); 25) ...неприбуття без поважних причин у визначений строк до обраного місця проживання особи... (ст. 395 КК); 26) непокоря, вчинена в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 3 ст. 402 КК); 27) непокоря, вчинена в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 4 ст. 402 КК); 28) дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони були вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 3 ст. 404 КК); 29) дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 3 ст. 405 КК); 30) чч. 1, 2, 3, 4, 5 ст.407 КК; 31) дезертирство, тобто самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби,

а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрадження, відпустки або з лікувального закладу (ч. 1 ст. 408 КК); діяння, передбачене частинами третьою або четвертою цієї статті, вчинене в умовах особливого періоду, воєнного стану або в бойовій обстановці (чч. 3, 4 ст. 408 КК); 32) діяння, передбачені частиною третьою або четвертою цієї статті вчинені в умовах особливого періоду, воєнного стану або в бойовій обстановці (чч. 3, 4 ст. 409 КК); 33) дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану та дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (чч. 3, 4 ст. 410 КК); 35) ті самі діяння, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 2 ст. 413 КК); 36) діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду (ч. 2 ст. 418 КК); 37) те саме діяння, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 2 ст. 419 КК); 38) діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 419 КК); 39) те саме діяння, вчинене в умовах особливого періоду (ч. 2 ст. 421 КК); 40) діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду (ч. 3 ст. 425 КК); 41) діяння, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду (ч. 3 ст. 426 КК); 42) діяння, передбачені частиною першою, другою або третьою цієї статті вчинені в умовах особливого періоду (ч. 4 ст. 426-1 КК); 43) те саме діяння, вчинене в умовах особливого періоду (ч. 2 ст. 428 КК); 44) самовільне залишення поля бою під час бою або відмова під час бою діяти зброєю (ст. 429 КК); 45) зловживання в умовах особливого періоду (ч. 1 ст. 435 КК) [23].

Аналіз статей Особливої частини КК України свідчить, що часовий фактор у більшості випадків очевидний і зрозумілий особі, яка застосовує ту чи іншу статтю. Проте слід погодитися з тим, що поняття «часу вчинення кримінального правопорушення» складне (яке складається), і вже в силу цього його з'ясування має деякі особливості, зв'язані зі стиканням термінів, що його складають, а також, цими термінами є «час» і «вчинення кримінального правопорушення» [1, с. 398].

Враховуючи, що «час вчинення кримінального правопорушення – це поняття правове, а тому визначення, зазвичай, має відображення властиві йому юридичні ознаки» [1, с. 399]. Кримінальним правопорушенням (злочином) є «діяння, яке також, як і його злочинні наслідки, знаходить своє законне вираження в ознаках об'єктивної сторони складу злочину. Тому час вчинення злочину – це відрізок часу, в який виконана об'єктивна сторона злочину» [1, с. 399].

Час вчинення кримінального правопорушення набуває кримінально-правового значення, якщо його характеристики задані в законі про кримінальну відповідальність. Наприклад, мають значення: тривалість вчинення злочинного діяння (наприклад, самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовців строкової служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу в разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця (ч. 1 ст. 407 КК), чи здійснення діяння в певний період часу (умисне порушення таємниці голосування під час проведення виборів або референдуму – ст. 159 КК) [23].

Важливо враховувати, що при конструюванні кримінально-правових норм час вчинення кримінального правопорушення різним чином включається до переліку обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Іноді час виступає в якості конструкторної ознаки простого складу кримінального правопорушення. Це свідчить про те, що в таких випадках він є не тільки однією із фактичних ознак, за наявності якої дане суспільно небезпечне діяння визначається в законі як злочинне, але й ознакою, що характеризує типові соціальні властивості того чи іншого кримінального правопорушення – характер і ступінь його суспільної небезпечності. Так в ст. 117 КК України передбачена кримінальна відповідальність за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів [23].

Дуже часто час являється кваліфікуючою ознакою і утворює кваліфікуючий або особливо кваліфікуючий склад кримінальних правопорушень. Час тут завжди вказує на підвищену (у порівнянні з простим складом кримінального правопорушення) суспільну небезпечність діяння. Як правило, в якості кваліфікуючої обставини виступає час вчинення кримінального правопорушення в умовах особливого періоду в складах військових кримінальних правопорушень [23]. Злочинні дії, вчинені в указаний період, характеризуються більшою небезпечністю, вони спричиняють чи здатні спричинити тяжку шкоду або особливо тяжку шкоду, шкоду об'єкту кримінально-правової охорони або забезпечують спричинення шкоди не тільки основному, але й додатковим

об'єктам. Це, зокрема, й обумовлює необхідність кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих складів кримінальних правопорушень.

Хоча в ч. 3 ст. 4 КК України йдеться про час вчинення кримінального правопорушення, проте правилом, зазначеним в цій статті, слід керуватись не тільки при визначенні часу вчинення кримінального правопорушення, але й при визначенні часу вчинення дії при обставинах, що виключають злочинність діяння (умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони, а також при перевищенні заходів необхідних для затримання злочинця – ст. 118 КК України). Для описання в диспозиціях норм Особливої частини КК України часу вчинення кримінального правопорушення, як правило звертаються до понять точного значення, зокрема в ч. 2 ст. 407 КК України «Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем (крім строкової служби), а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб...» [23].

Важливо звернути увагу на те, що ці поняття характеризуються певною чіткістю, дають можливість особі, яка застосовує закон, з'ясувати обсяг і зміст ознаки часу вчинення кримінального правопорушення, а відповідно, правильно застосувати закон. Змістовне значення таких понять, як «особливий період», може бути з'ясовано шляхом використання відповідних прийомів тлумачення та правил логіки.

Таким чином, підводячи підсумки нашого дослідження часу як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони того чи іншого кримінального правопорушення, передбаченого конкретними статтями Особливої частини КК України, можна констатувати, що час вчинення кримінального правопорушення визначається в таких межах, як: 1) у деяких статтях Особливої частини КК України час означає продовження (тривалість) якого-небудь діяння; 2) час означає – певний період, в який відбувається що-небудь (тут вирішальне значення має не сама тривалість діяння, а події, при яких діяння вчиняється); 3) час вчинення кримінального правопорушення – це відрізок часу, в який виконана об'єктивна сторона кримінального правопорушення; 4) час вчинення кримінального правопорушення розуміється як певний часовий період, протягом якого вчинено кримінальне правопорушення, відповідно визначається початком дії (бездіяльності) і їх закінченням, має тривалість, і таким чином, не може співпадати тільки з моментом закінчення кримінального правопорушення; 5) час як конструктивна ознака простого складу кримінального правопорушення; 6) час як кваліфікуюча і особливо кваліфікуюча ознака відповідно таких складів кримінальних правопорушень; 7) час використовується як точне значення і як розуміється зі змісту статті.

Висновки. На підставі викладеного можна запропонувати визначення часу вчинення кримінального правопорушення як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення: «Час вчинення кримінального правопорушення – це певний період (проміжок) або момент, описаний в диспозиції статті Особливої частини КК України, що має кримінально-правове значення, в який відбувається виконання об'єктивної сторони того чи іншого кримінального правопорушення».

Список використаних джерел:

1. Панов М.І. Об'єктива сторона злочину. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник для юрид. вузів і фак. / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Х. : Право. 1997. С. 91–116
2. Матвійчук В.К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: монографія. К. : Національна академія управління, 2011 368 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Укладач і голов. ред. В.Т. Бусел. К. : Ірпінь ; ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», Т.-Я. 2004. С. 386-387.
5. Вознюк А.А. Час вчинення злочину: актуальні проблеми кримінально-правового розуміння. Підприємництво, господарство і право. № 3/2019 р. С. 258-262.
6. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина. Навч. посібник. 4-те вид. перероб. та допов. К. : Алерта, 2016. 364с.
7. Панов М.І. Об'єктивна сторона злочину. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник для юрид. вузів. і фак. / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажа-нова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Х. : Право, 1997. С. 91–116.

8. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваїте, 2014. 944 с.
9. Гришук В.К. Кримінальне право України : Загальна частина : Навч. посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. К. : Видавничий Дім «Ін Юре» ; 2006. 568 с.
10. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. 3-те вид., доп. і переробл. Одеса: Фенікс, 2018. 394 с. .
11. Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна. Курс лекцій / За ред. М. Й. Коржанського. К. : Атіка, 2002. 432 с.
12. Бурчак Ф.Г. Об'єктивна сторона злочину; Ф. Г. Бурчак / Кримінальне право Української РСР на сучасному етапі. Частина загальна. – Київ: Наукова думка, 1985. – С. 106-141.
13. Кримінальне право України. Загальна частина : Схеми. Таблиці. Визначення: Навч. Посібник; за ред. Є.Ф. Фесенка. К. : Юрінком Інтер, 2007. 272 с.
14. Бажанов М.І. Кримінальне право України : Особлива частина : підручник. М. : Юрінком Інтер, 2005. 340с.
15. Кримінальне право. Загальна частина : мультимедійний навч. посібник URL : http://www.natau.kiev.ua/books/minp_krum_pravo_zab/
16. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Кол. авторів : Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько, та ін. За ред. М.І. Мельника В.Н. Клименка. К. : Юридична думка, 2004. 352с.
17. Василенко В.Д. Поняття часу вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони складу злочину : порівняльний аналіз. Судова енциклопедія. 2015 . №1 (38). С. 25–29.
18. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
19. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А.М., Брич Л.П., Дудоров О.О. та ін.; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та доповн. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.
20. Блум М.І. Питання боротьби зі злочинністю: вчені записки / М.І. Блум; відп. ред. А. Лієді. Рига : Вид-во Латвійського ун-ту, 1974. Вип. 212. С. 2-15.
21. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. Відомості Верховної ради України. 2001. № 25-26. Ст.131.
22. Музика А.А. Час вчинення злочину. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», Т.-Я. 2004. С. 386-387.
23. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

**ОБЪЕКТИВНА СТОРОНА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ
ГЕНОЦИД: ФОРМИ ПРОЯВУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ
ЗА ЧАСТИНАМИ 1 ТА 2 СТАТТІ 442 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

**OBJECTIVE SIDE OF THE CRIMINAL OFFENCE OF GENOCIDE:
FORMS OF MANIFESTATION OF THE CRIMINAL OFFENCE UNDER PARTS 1
AND 2 OF ARTICLE 442 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE**

Питання щодо об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 442 КК України (далі ст. 442 КК), надто важливі, особливо в даний час на тлі російської агресії проти України. Крім того, питання форм прояву об'єктивної сторони кримінального правопорушення геноцид має важливе значення як для теорії кримінального права, так і для існуючої практики. Проте на фоні помітних успіхів у з'ясуванні теоретичних і методологічних питань такого елемента складу кримінального правопорушення, як об'єктивна сторона означеного діяння та форм прояву цього діяння, ця проблема не знайшла свого належного дослідження. У роботі з'ясовуються загальні теоретичні проблеми об'єктивної сторони означеного кримінального правопорушення. Автор зосереджує увагу на тому, що з усіх структурних елементів складу кримінального правопорушення найбільше інформації, необхідної для кваліфікації діяння як геноцид, містить об'єктивна сторона, її ознаки, що характеризують зовнішній прояв суспільно-небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони.

У статті пропонується власна позиція автора щодо форм прояву кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України, яке з об'єктивної сторони полягає в учиненні діяння (дії або бездіяльності) з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи. Автором називається двадцять форм прояву об'єктивної сторони діяння, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України.

Крім того, автор має власну позицію щодо ч. 2 ст. 442 КК України (далі ст. 442 КК) та називає сорок форм прояву об'єктивної сторони кримінального правопорушення геноцид. Серед них автор називає такі дії як публічні заклики до знищення та виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою з'ясування терміна «публічні заклики», «виготовлення» автор звертається до довідникової літератури.

Автором дається власне визначення такої дії, як розповсюдження матеріалів із закликами до геноциду.

Ключові слова: об'єктивна сторона кримінального правопорушення, геноцид, форми прояву об'єктивної сторони, геноцид у формі заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, національна група, етнічна група, расова група, релігійна група, публічні заклики до геноциду, виготовлення матеріалів із закликами до геноциду.

The issue of the objective aspect of the criminal offence under Article 442 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter referred to as Article 442 of the Criminal Code) is extremely important, especially at present against the background of Russian aggression against Ukraine. In addition, the issue of the forms of manifestation of the objective side of the criminal offence of genocide is important both for the theory of criminal law and for the existing practice. However, against the background of significant progress in clarifying the theoretical and methodological issues of such an element of a criminal

offence as the objective side of the said act and the forms of manifestation of this act, this issue has not been properly studied. The article examines the general theoretical issues of the objective side of the said criminal offence. The author focuses on the fact that of all the structural elements of a criminal offence, the objective side contains the most information necessary for qualifying an act as genocide, and its features characterising the external manifestation of a socially dangerous act which encroaches upon the objects of criminal law protection.

The article offers the author's own position on the forms of manifestation of the criminal offence under Part 1 of Article 442 of the Criminal Code of Ukraine, which from the objective side consists in committing an act (action or inaction) with the aim of complete or partial destruction of a national, ethnic, racial or religious group. The author identifies twenty forms of manifestation of the objective side of the act provided for in Part 1 of Article 442 of the CC of Ukraine.

In addition, the author has his own position on Part 2 of Article 442 of the CC of Ukraine (hereinafter referred to as Article 442 of the CC) and names forty forms of manifestation of the objective side of the criminal offence of genocide. Among them, the author names such actions as public calls for the destruction and production of materials calling for genocide. In order to clarify the terms "public calls" and "production", the author refers to the reference literature.

The author gives his own definition of such an action as dissemination of materials calling for genocide.

Key words: *objective side of a criminal offence, genocide, forms of manifestation of the objective side, genocide in the form of grievous bodily harm, national group, ethnic group, racial group, religious group, public calls for genocide, production of materials calling for genocide.*

Постановка проблеми. З'ясування питання об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 442 КК України (далі ст. 442 КК), та її форм прояву мають значення як для теорії кримінального права, так і в правозастосовній діяльності, тому означені проблеми аналізованого діяння, потребують подальшого поглибленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що проблемі об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 442 КК присвятили свої роботи: Кириченко В.М., Коржанський М.Й., Лашук Э.В., Матвійчук В.К., Махончук С.М., Поплавський І.Г., Хавронюк М.І., Тертиченко Т.М., Яценко С.С., та ін. Проте до цього часу відсутнє комплексне дослідження об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 442 КК України.

Формулювання цілі статті. Цілі дослідження цієї статті можна визначити як такі:

– дослідити об'єктивну сторону кримінального правопорушення передбаченого ст. 442 КК України;

– провести аналіз об'єктивної сторони за чч. 1, 2 ст. 442 КК України на предмет виявлення форм прояву означеного діяння за частинами 1 та 2 цієї статті.

Викладення основного матеріалу. Геноцид належить до найбільш небезпечних кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Небезпечність його визначається тим, що воно ставить під загрозу існування окремих груп людей на ґрунті національних, етнічних, расових, релігійних та інших ознак. Усвідомлення світовою спільнотою великої суспільної небезпеки цього кримінального правопорушення, його правова оцінка відбулася лише в середині ХХ століття. Як наслідок цього стало прийняття Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про попередження злочину геноциду та покарання за нього» [1]. Ця конвенція сформулювала поняття геноциду як міжнародного злочину та визначила принципи і підстави кримінальної відповідальності за його вчинення. Ефективність боротьби з цими кримінальними правопорушеннями не може бути забезпечена лише шляхом встановлення за них відповідальності на міжнародному рівні. Національна криміналізація таких кримінальних правопорушень є запорукою успіху у загальній справі запобігання їх вчиненню [1; 2, с. 6; 3, с. 79].

Ефективність боротьби з цими кримінальними правопорушеннями не може бути забезпечена лише шляхом встановлення за них відповідальності на міжнародному рівні. Національна криміналізація таких кримінальних правопорушень є запорукою успіху у загальній справі запобігання їх вчиненню [4, с. 145-151; 5, с. 5; 6, с. 909-932; 7, с. 1047-1068; 8, с. 913-915; 9, с. 741-764; 10; 11; 12].

З усіх структурних елементів складу кримінального правопорушення найбільше інформації, необхідної для кваліфікації діяння як кримінального правопорушення, містить об'єктивна сторона. Ознаки об'єктивної сторони характеризують зовнішній прояв суспільно-небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони. Об'єктивні умови цього посягання, багато в чому визначають суспільну небезпечність кримінального правопорушення. Найважливішими показниками суспільної небезпечності є характер діяння, спосіб його вчинення, місце, час, обстановка вчинення кримінального правопорушення, тяжкість суспільно небезпечних наслідків, що настали, тощо [13]

Стаття 442 КК України складається з двох частин, в кожній з яких передбачена відповідальність за це кримінальне правопорушення. Точне встановлення ознак об'єктивної сторони цих кримінальних правопорушень сприятиме правильній кваліфікації цих діянь та надасть можливість усунути недоліки, які містяться в диспозиціях чч.1 і 2 ст. 442 КК України [11].

Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 442 КК України з об'єктивної сторони полягає в учиненні діяння (дії або бездіяльності) з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи в таких формах прояву: 1) діяння умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи; 2) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої етнічної групи, шляхом позбавлення життя членів такої групи; 3) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої расової групи шляхом позбавлення життя членів такої групи; 4) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої релігійної групи, шляхом позбавлення життя членів такої групи; 5) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної групи шляхом заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень; 6) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої етнічної групи, шляхом заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень; 7) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої расової групи шляхом заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень; 8) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої релігійної групи шляхом заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень; 9) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної групи шляхом створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення; 10) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої етнічної групи шляхом створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення; 11) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої расової групи шляхом створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення; 12) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої релігійної групи шляхом створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення; 13) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної групи шляхом скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі; 14) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої етнічної групи шляхом скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі; 15) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої расової групи шляхом скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі; 16) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої релігійної групи шляхом скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі; 17) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної групи шляхом насильницької передачі дітей з однієї національної групи в іншу; 18) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої етнічної групи шляхом насильницької передачі дітей з однієї етнічної групи в іншу; 19) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої расової групи шляхом насильницької передачі дітей з однієї расової групи в іншу; 20) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої релігійної групи шляхом насильницької передачі дітей з однієї релігійної групи в іншу [11].

Позбавлення життя членів національної, етнічної, расової чи релігійної групи у контексті даної норми розцінюється як умисне вбивство, що підпадає під ознаки ст. 115 КК України. Видасться, що геноцид повністю охоплює як простий, так і кваліфіковані види умисного вбивства, оскільки передбачає знищення значної кількості осіб найрізноманітнішими способами. Аналогічної думки дотримуються і більшість науковців [14, с. 575; 15, с. 485].

Геноцид у формі заподіяння тяжких тілесних ушкоджень полягає у спричиненні членам названих груп такого ушкодження, ознаки якого передбачені в ч. 1 ст. 121 КК України (яке

є небезпечним для життя в момент заподіяння, чи такого, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя [11]). Кваліфіковані види тяжких тілесних ушкоджень, передбачені ч. 2 ст. 121 КК України, вчинені способом, що має характер особливого мучення, або групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, або на замовлення, або що спричинило смерть потерпілого повністю охоплюються ч. 1 ст. 442 КК України та додаткової кваліфікації не потребують. Така позиція підтримується і в науці [14, с. 575; 15, с. 485].

Геноцид у формі позбавлення життя і спричинення тяжких тілесних ушкоджень є злочином з матеріальним складом, тобто є закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків. В українській правовій літературі не дається чіткої відповіді на те, яка саме кількість потерпілих необхідна для визнання геноциду у формі вбивства та спричинення тяжких тілесних ушкоджень закінченим. Висловлюється лише думка з приводу того, що для кваліфікації не має значення кількість вбитих або травмованих під час вчинення актів геноциду [15, с. 485].

Геноцид у формі позбавлення життя та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень має вважатися закінченим, якщо наслідки настали навіть для одного і більше членів групи.

Під створенням життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи потрібно розуміти «умисне життя різноманітних заходів з метою загибелі людей певної групи через ті чи інші обставини (наприклад, розповсюдження інфекційних захворювань, насильницьке переселення групи в місцевість, несприятливу для проживання людей взагалі або для представників даної групи зокрема, поміщення у концентраційні табори, де створюються несприятливі життєві умови, отруєння джерел водопостачання, організація блокади, забруднення різними шкідливими речовинами території тощо)» [15, с. 485]. Такі умови не обов'язково мають призводити до миттєвого знищення групи, але, якщо пустити їх на самостійний перебіг, вони поступово можуть спричинити загибель її представників. Геноцид у цій формі є закінченим з моменту вчинення діяння у вигляді створення життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове фізичне знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи, для однієї або кількох осіб, які належать до такої групи. Стосовно геноциду у формі скорочення дітонародження чи запобігання йому в національній, етнічній, расовій чи релігійній групі є досить дискусійним. Ми дотримуємось позиції, що заходи, спрямовані на недопущення народження дітей, як ознака геноциду, можуть бути самостійно застосовані лише за умови насильницького запобігання народжуваності, не пов'язаного із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень [15, с. 485].

У ч. 2 ст. 442 КК України (далі ст. 442 КК), як справедливо зазначає В.К. Матвійчук, «передбачено 40 форм прояву кримінального правопорушення геноцид: 1) дії, що відбуваються у виді публічних закликів до умисного вчинення з метою повного знищення будь-якої національної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи; 2) дії, що відбуваються у виді публічних закликів до умисного вчинення з метою повного знищення будь-якої етнічної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи; 3) дії, що відбуваються у виді публічних закликів до умисного вчинення з метою повного знищення будь-якої расової групи шляхом позбавлення життя членів такої групи; 4) дії, що відбуваються у виді публічних закликів до умисного вчинення з метою повного знищення будь-якої релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи; 5) дії, що відбуваються у виді публічних закликів до умисного вчинення з метою часткового знищення будь-якої національної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи; 6) дії, що відбуваються у виді публічних закликів до умисного вчинення з метою часткового знищення будь-якої етнічної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи; 7) дії, що відбуваються у виді публічних закликів до умисного вчинення з метою часткового знищення будь-якої расової групи шляхом позбавлення життя членів такої групи; 8) дії, що відбуваються у виді публічних закликів до умисного вчинення з метою часткового знищення будь-якої релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи; 9) дії, що відбуваються у виді публічних закликів до умисного вчинення з метою повного знищення будь-якої національної групи шляхом заподіяння тяжких тілесних ушкоджень членам такої групи; 10) дії, що відбуваються у виді публічних закликів до умисного вчинення з метою повного знищення будь-якої етнічної групи, шляхом заподіяння тяжких тілесних ушкоджень членам такої групи; 11) дії, що відбуваються у виді публічних закликів до умисного вчинення з метою повного знищення будь-якої расової групи шляхом заподіяння тяжких тілесних ушкоджень членам такої групи; 12) дії, що відбуваються у виді публічних закликів до умисного вчинення з метою

закликів з метою часткового знищення будь-якої расової групи, вчинені шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу групу; 40) дії, що відбуваються у виді публічних закликів з метою часткового знищення будь-якої релігійної групи, вчинені шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу групу» [11; 16, с. 205-210].

З метою пояснення терміна «публічні заклики» звернемося до довідкової літератури. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови такого терміна, як «публічні заклики» не має, але містить термін «публічний», який тлумачиться таким чином: «Публічний -а, с. 1. Який відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний, привселюдний, гласний, відкритий... 2. Призначений для широкого користування...» [17, с. 1247]. Крім того, певною мірою пояснює цей термін таке поняття, як «публічне місце», під яким розуміється наступне: «Публічне місце — місце, де збирається багато публіки (театр, стадіон іт. ін.)» [16, с. 205-210; 17, с. 1147]. Проте, враховуючи, що термін Закону «публічні заклики» складається з двох слів: «публічні» і «заклики», то ще необхідно розкрити термін «заклики»: «Заклики, — у, ч. 1. Звук, вигук; що кличе, закликає. 2. без додатка і до чого. Звернення до певної групи людей, у якому в стислій формі висловлено провідну ідею часу, політичну вимогу, завдання, відозва гасло...// Прохання, вимога розгорнути яку-небудь діяльність, певним чином поводити себе...» [16, с. 205-210; 17, с. 1247].

У такій формі прояву кримінального правопорушення як дії з виготовлення матеріалів із закликами до геноциду в будь-якій із 40 форм прояву цього діяння з метою розповсюдження, передбачені ч. 2 ст. 442 КК термін «виготовлення» означає «є-я, є. Дія за знач. виготовити» [16, с. 205-210; 17, с. 1247]. Для того, щоб розуміти термін «виготовити», потрібно звернутися до терміна «виготовляти», який тлумачиться наступним чином: «... Виробляти, робити що-небудь...// Створювати, складати (про діловий документ, твір і т.ін)...» [16, с. 205-210; 17, с. 1247].

Слід звернути увагу, що така дія характерна в цілому до всіх форм цього діяння. Під такими матеріалами із закликами до геноциду слід розуміти: звернення на будь-яких матеріальних носіях; листівки, гасла, флешки, магнітофонні касети, комп'ютерні компакт-диски, дискети, виготовлені звернення або інформація на гаджетах мобільних телефонів, на комп'ютерах тощо. Обов'язковою ознакою кримінального правопорушення в цій формі має бути така ознака суб'єктивної сторони, як мета розповсюдити такі матеріали до загалу із закликами до геноциду. Це форма прояву свідчить, що в такій формі це кримінальне правопорушення буде закінченим з моменту виготовлення матеріалів із закликами до геноциду при наявності мети їх розповсюдження [16, с. 205-210].

Вчинення цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 442 КК у формі його прояву як розповсюдження матеріалів із закликами до геноциду (у всіх 40 його проявах чи хоча б однієї форми) можна зрозуміти із тлумачення терміна «розповсюдження», який означає «-а, с. Дія і стан за знач. розповсюдити і розповсюдитися» [16, с. 205-210; 17, с. 1257]. Натомість слово «розповсюджувати» тлумачиться «...1. Роздавати, передавати... і т. ін. багатьом для придбання, ознайомлення і т. ін. поширювати серед багатьох певні ідеї... і т. ін.» [16, с. 205-210; 17, с. 1257-1258].

Висновки. Вищевикладене дає нам підстави повністю погодитися з В.К. Матвійчуком, що «під дією розповсюдження матеріалів із закликами до геноциду необхідно розуміти дії з розповсюдження поширення передачі таких матеріалів на будь-яких матеріальних носіях багатьом, невизначеному колу осіб, певної кількості людей, певного кола людей матеріалів для ознайомлення з зазначеними нами закликами» [16, с. 205-210; 18]. Цілком зрозуміло зі змісту цієї форми, що ці заклики мають на меті вчинити геноцид. Розповсюдження матеріалів із закликами до геноциду може вчинятися: 1) шляхом розсилки поштою, передачі через комп'ютерні мережі, через гаджети мобільних телефонів, розклеювання листівок на стінах будинків, вітринах, підкидання у приміщення державних органів чи установ, підприємств, організацій; 2) шляхом підкидання листівок до поштових скриньок, розклеювання їх на дошках для оголошень, рознесення листівок до поштових скриньок, розсилання листів певним групам осіб, адресатам тощо. Важливо акцентувати увагу на тому, що засоби вчинення кримінального правопорушення в цій його формі прояву є обов'язковою ознакою цього складу діяння [16, с. 205-210].

Список використаних джерел:

1. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948р. URL : <http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm>
2. Ferencz B.B. An Interational Criminal Court: A step toward world peace – A Documentary History and Analysis. Vol. II : The beginning of wisdom. Oceana Publication, Inc., 1980. 674 p.
3. Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress. 2nd ed. Washington, D.C. : The Lawbook Exchange, Ltd, 2008. 712 p.
4. Lemkin R. Genocide as a Crime under International Law. American Journal of International Law. 1947. Vol. 41 (1). P. 145-151.
5. Ованесян В. Геноцид – злочин проти людства. Незалежна газета. 2000. № 25. С. 5.
6. Поплавський І.Г. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Кримінальний кодекс України. Коментар : за ред. Ю.А. Кармазіна та Є.Л. Стрельцова. Харків, ТОВ «Одіссей», 2001. С. 909-932
7. Лашук Э.В. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея, 2-ге вид. перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 1047-1068.
8. Яценко С.С. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. С.С. Яценка. К. : А.С.К. 2002. С. 913-915.
9. Тертиченко Т.М. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник ; за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. К. : «ВД «Дакор», 2013. С. 741-764.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012. № 4651-VI. URL : <http://surl.li/navm>
11. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <http://surl.li/hwcs>
12. Prosecutor v. Jean Kambanda. Case № ICTR-97-23-S, 4 september 1998 URL : <http://surl.li/fmmzz>
13. Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України [А.М. Бойко, Л.П. Брич, В.К. Гришук та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. [5-те вид. переробл. і доп.]. К. : Юридична думка, 2008. 1216 с.
14. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. Навчальний посібник. Вид. 3-тє, доповн. та перероб. К. : Атіка, 2007. 592 с.
15. Кримінальне право України. Особлива частина : Підручник / [За заг. ред. Є.Л. Стрельцова]. Х. : Одіссей, 2009. 496 с.
16. Матвійчук В.К. Форми прояву кримінального правопорушення геноцид за ч. 2 ст. 442 КК України. Правові парадигми ХХІ століття: людина, держава, гуманізм, безпека : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 15 листопада 2022 р.). Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 318 с. С. 205-210
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. та голов. ред. Бусел В.Т. К. ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
18. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.] ; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.33>

ЛУГОВИЙ В.О.

**НАУКОВІ ДИСПУТИ СТОСОВНО ФОРМУЛЮВАННЯ ПОНЯТТЯ
«ТРАНСНАЦІОНАЛЬНЕ ОРГАНІЗОВАНЕ ЗЛОЧИННЕ УГРУПОВАННЯ»**

**SCIENTIFIC DISPUTES REGARDING THE FORMULATION OF THE CONCEPT OF
"TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIMINAL GROUP"**

Наукова стаття присвячена дослідженню деяких аспектів розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних транснаціональними організованими злочинними угрупованнями. На основі наукової літератури формується поняття «транснаціонального організованого злочинного угруповання».

Автор акцентує увагу на тому, що проблематика транснаціональної злочинності, її профілактика та особливості розслідування, а також, загалом, визначення її поняття та ознак викликала жваві дискусії серед вчених та практиків протягом минулих десятиріч як в Україні, так і за кордоном. І дійсно, потреба вирішувати конкретні задачі кримінальних проваджень досліджуваної категорії ставить ряд суперечливих питань: Як правильно здійснювати взаємодію між правоохоронними органами різних країн світу? Які категорії кримінальних правопорушень найбільш важливі та чи взагалі такі є? Яке законодавство превалює: міжнародне чи національне? І це лише початок вказаних питань, які виникають, коли починається розмова про транснаціональну організовану злочинність. Їх вирішення потребує детального вивчення і опрацювання вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, а також докладного аналізу кримінальних проваджень.

Сформульовано поняття транснаціонального організованого злочинного угруповання як стабільного транснаціонального об'єднання трьох і більше осіб, що поєднане єдиним планом протиправної діяльності та розподілом функцій між його членами з наявним лідером (лідерами), а також яка вчиняє протиправну діяльність (можливо, замасковану під законну) з метою отримання максимальних злочинних доходів.

Ключові слова: транснаціональне організоване злочинне угруповання, кримінальні правопорушення, лідер, мафія, розслідування, слідчі (розишукові) дії, планування розслідування.

The scientific article is devoted to the study of some aspects of the investigation of criminal offenses committed by transnational organized criminal groups. The concept of "transnational organized criminal group" is formulated on the basis of scientific literature.

The author focuses on the fact that the problems of transnational crime, its prevention and investigative features, as well as, in general, the definition of its concepts and signs have caused lively discussions among scientists and practitioners during the past decades both in Ukraine and abroad. And indeed, the need to solve specific problems of criminal proceedings of the studied category poses a number of controversial questions: How to properly carry out interaction between law enforcement agencies of different countries of the world? Which categories of criminal offenses are the most important and are there any at all? Which legislation prevails: international or national? And this is only the beginning of the indicated questions that arise when the conversation about transnational organized crime begins. Their solution requires a detailed study and study of domestic and foreign scientific literature, as well as a detailed analysis of criminal proceedings.

The concept of a transnational organized criminal group is formulated as a stable transnational association of three or more persons, which is united by a single plan of illegal activity and the distribution of functions between its members with an existing

leader (leaders), and which also commits illegal activity (perhaps disguised as legal) with in order to obtain maximum criminal income.

Key words: *transnational organized criminal group, criminal offenses, leader, mafia, investigation, investigative (search) actions, investigation planning.*

Постановка проблеми. Проблематика транснаціональної злочинності, її профілактика та особливості розслідування, а також, загалом, визначення її поняття та ознак викликала жваві дискусії серед вчених та практиків протягом минулих десятиріч як в Україні, так і за кордоном. І дійсно, потреба вирішувати конкретні задачі кримінальних проваджень досліджуваної категорії ставить ряд суперечливих питань: Як правильно здійснювати взаємодію між правоохоронними органами різних країн світу? Які категорії кримінальних правопорушень найбільш важливі та чи взагалі такі є? Яке законодавство превалює: міжнародне чи національне? І це лише початок вказаних питань, які виникають, коли починається розмова про транснаціональну організовану злочинність. Їх вирішення потребує детального вивчення і опрацювання вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, а також докладного аналізу кримінальних проваджень. З огляду на зазначене, дана публікація буде спрямована на вирішення конкретного питання: формулювання поняття «транснаціональне організоване злочинне угруповання».

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед вітчизняних та зарубіжних науковців, які присвятили свої дослідження розробці поняття та наповненню структури організованого злочинного угруповання, слід відмітити таких, як В. П. Бахін, П. Д. Біленчук, І. Джукс, Г. П. Жаровська, Н. С. Карпов, О. Л. Кобилянський, В. В. Корольчук, А. В. Кофанов, А. М. Лазебний, Б. С. Левицький, К. Марисюк, П. Я. Мінка, Є. К. Паніотов, В. С. Полянська, Дж. Р. Річардс, К. О. Чаплинський, М. Яр та ін. Водночас наше дослідження характеризується комплексним підходом до формулювання визначеної дефініції з огляду на міжнародну практику та тенденції сьогодення.

Метою даної статті є формулювання поняття «транснаціональне організоване злочинне угруповання».

Виклад основного матеріалу. Одразу слід наголосити на тому, що, як доречно відмічав К. О. Чаплинський, «В умовах становлення правової і незалежної держави та реформування економічної й політичної систем суспільства в Україні усе більшу актуальність набуває боротьба з організованою злочинністю, яка завдає значної шкоди державі, дестабілізує фінансово-кредитну систему, негативно впливає на стан економіки, ускладнює криминогенну ситуацію. Нині, вона стала одним із факторів, що загрожують національній безпеці держави. Концентрація значних матеріальних цінностей в руках керівників організованих злочинних угруповань обумовлює зростаючий інтерес до їх безпосередньої участі у політичних процесах держави. Останнім часом злочинність набула міжнародного характеру. Організовані злочинні угруповання все активніше долають кордони, утворюють аналоги транснаціональних компаній, які займаються злочинним бізнесом. Простежується тенденція включення і організованої злочинності України в транснаціональні кримінальні структури. Тому криминогенну ситуацію в країні характеризують вкрай негативно. Спостерігається досить стала тенденція до зміни структури та характеру злочинності. Посилюється її організованість, що потребує прийняття невідкладних законодавчих та організаційно-управлінських заходів» [12, с. 5]. Як бачимо, автор досить чітко та конкретно пояснив об'єктивні фактори, які сприяють виникненню цього негативного явища.

Зі свого боку, Н. С. Карпов вірно акцентував увагу на тому, що «Злочинність вивчається не лише юридичними науками. Це обумовлено як багатоаспектністю об'єкта, що досліджується, так і необхідністю визначення засобів впливу на це явище та заходів захисту від нього суспільства. У кожній науки є певна сфера вивчення, бо для кожної з них, при єдності об'єкта дослідження існують свої цілі і завдання пізнання. Причому зміна характеру злочинності, її змісту і сутності тягне необхідність уточнення предмета вивчення кожної науки» [3, с. 48]. Тобто дослідження транснаціональної злочинності є завданням не лише наук юридичного спрямування, а й економічного і, в зв'язку з інтенсивними темпами розвитку електронно-обчислювальної техніки, наук технічного спрямування.

А вже В. В. Корольчук зазначає, що транснаціональна організована злочинність є результатом розвитку організованої злочинності, її трансформації, розширення її меж, шляхом виходу за кордони однієї держави. Авторка вказує, що у всьому світі це явище приймає глобальний характер та загрожують розвитку будь-якої держави, тому транснаціональна організована злочинність – це один із вищих рівнів кримінальної еволюції, викоринити який практично неможливо, але цілком

реально зменшити її негативний вплив на сучасну світову спільноту та політику (а також економіку та політику окремих держав). Дослідниця робить висновок, що серед невідкладних заходів, які спрямовані на вирішення великої кількості проблем, пов'язаних з попередженням та подоланням організованої злочинності та її транснаціональних форм, на першому місці поряд із заходами організаційного характеру повинен стояти законодавчий комплекс правових заходів, що враховує зарубіжний досвід такого правового попередження, а також узгодженість з міжнародним законодавством. Інакше кажучи, на думку В. В. Корольчук, Україні необхідно скоординувати форми та методи боротьби з організованою злочинністю згідно з підходами ЄС та РЄ, визнати загальноприйняті в європейських державах процедури протидії організованій злочинності, а для цього слід внести відповідні зміни у законодавство, а також прийняти нові закони, брати участь у спільних заходах країн ЄС в боротьбі з організованими групами та злочинними організаціями, у тому числі тими, що мають транснаціональний характер, запровадити механізм реалізації законодавства про трансплантацію [4, с. 220]. Підтримуючи все вищезазначене, зауважимо, що нормативно-правове забезпечення повинно, на нашу думку, базуватися на міжнародному законодавстві.

В розрізі наведеного, вважаємо правильною позицію К. Марисюка, який вказує, що врегулювання зазначених положень на такому рівні явно не достатньо. На думку автора, потрібно було б на внутрішньому законодавчому рівні держав-членів ООН закріпити положення, які стосувалися б транснаціональної організованої злочинності. Адже варто б включити у міжнародне та внутрішнє законодавство й норми, які б чітко закріпили ознаки транснаціональної організованої злочинності та транснаціональних злочинних організацій, що дало б можливість чітко виокремити їх з-поміж інших видів злочинних проявів і суміжних злочинних утворень, а також дало б можливість значно покращити боротьбу з ними [6, с. 489].

Досить цікавими є відомості, наведені Дж. Р. Річардсом ще наприкінці минулого сторіччя. Зокрема, автор доречно відмічав, що злочинці та злочинні угруповання давно асоціюються з особистістю Аль Капоне в 30-ті роки XX ст., а також колумбійських наркокартелів в 1980-ті роки. Крім того, вказані злочинці та злочинні угруповання мають традиційно були ототожнені з конкретними містами чи країнами: сицилійська мафія з Палермо; родини американської мафії з Нью-Йорка (дженовезькі та сім'ї Боннано), Чикаго (Аль Капоне) та Лас-Вегас (Багсі Сігел); Китайські Тріади та Японська Якудза з Гонконгом і Токіо відповідно. Тому, на думку дослідника, колеги з правоохоронних органів могли поділитися одним і тим же місцевим або національним характером. У 1990-х роках вказані злочинні організації з місцевого рівня перейшли на міжнародний, або транснаціональний характер, насичений регіональними та глобальними альянсами. Як правильно зауважує автор, вони стали глобальними. І Дж. Р. Річардс ставить доволі логічне питання: Що призвело до цієї зміни від місцевої чи загальнодержавної до міжнародної злочинності? Та одразу автор робить досить правильний умовивід, що на цей час збіглася низка знакових подій. Серед них дослідник виокремлює наступні: створення блоків вільної торгівлі, таких як Європейський Союз і Північноамериканська угода про вільну торгівлю 1986 р.; поява Всесвітньої павутини з 1990 року; комерціалізація Китаю (включаючи передачу Гонконгу 1 липня 1997 р.). Як наслідок, вищеперераховані події в поєднанні з іншими незначними явищами сприяли появі нового виду міжнародних або транснаціональних злочинних організацій [9, с. 4].

В свою чергу, К. О. Чаплинський акцентував увагу на тому, що в умовах становлення правової та незалежної держави в Україні та реформування суспільства відбувається суттєва зміна злочинності. Автор вказав на те, що якісна сторона цього процесу характеризується появою практично нових для нашого суспільства видів протиправних діянь (зокрема, торгівля людьми, незаконна трансплантація органів, захоплення заручників, злочини у кредитно-фінансовій та податковій сфері), підвищенням «професіоналізму» злочинців, зухвалістю та жорстокістю їх дій. Зазначене, на думку вченого-криміналіста, вимагає від правоохоронних органів спільного вирішення проблеми боротьби із злочинністю, насамперед, організованою. Тому науковець однією з причин кримінальної ситуації, яка склалася в Україні, визначив недостатню наукову розробку проблеми та відсутність уявлення про стратегію і тактику цієї боротьби, а також правової, кримінологічної, криміналістичної й оперативно-розшукової концепції та відповідних наукових рекомендацій щодо виявлення, розкриття, розслідування та профілактики організованої злочинної діяльності [12, с. 15].

Стосовно значення Інтернету та інших новітніх технологій звернемося до наукової праці зарубіжних дослідників І. Джукса та М. Яра, які правильно зазначили, що незаперечним фактом є те, що Інтернет приніс із собою серйозні зміни в життя промислово розвинутих країн (і все більше це відбувається у «світі, що розвивається»). В той же час, автори вказують, що їм

належить уникати «ажіотажу» та перебільшень, але все-таки майже неможливо заперечувати, що розвиток мережевих комп'ютерних технологій змінив те, як ми спілкуємося та споживаємо, працюємо та розважаємося, а також взаємодіємо з іншими в різних сферах економіки, політичному, культурному та громадському житті. Розглядаючи з точки зору процесів швидких соціальних і технологічних змін, дослідники зауважують, що легко забути, наскільки глибокими могли бути ці події та як швидко нові форми соціальних дій і взаємодії нормалізувалися і сприймалися як належне. Зважаючи на те, що Інтернет зараз, здавалося б, майже повсюдний факт повсякденного життя, ми можемо легко втратити з поля зору, скільки всього змінилося за останні кілька десятиліть. Проте варто пам'ятати, що 20 років тому про Інтернет не чули серед широкого загалу, і він був відомий лише невеликій спеціалізованій спільноті, яка в основному обмежувалася академічними та науковими установами [1, с. 20].

Також окрема група науковців зауважує, що «...останнім часом особливої уваги набуває організована злочинність, яка є надзвичайно небезпечним соціально-економічним явищем. У різних країнах в залежності від конкретних умов організована злочинність то стабілізується, то набуває розповсюдження, удосконалює форми і методи діяльності. Зазначимо, що корені світової організованої злочинності беруть початок в Італії. Протягом тривалого часу там існують три злочинних організації: Сицилійська мафія, Камора та Ндрангета, представників яких періодично викривають у верхніх ешелонах влади Італії. Історично основними сферами діяльності цих угруповань є наркобізнес, відмивання грошей та рекет» [11, с. 7].

Зі свого боку, А. М. Лазебний та Б. С. Левицький, провівши аналіз ряду наукових розробок, визначили, що вони здебільшого дають визначення організованої злочинної групи, перелічуючи різноманітні ознаки. В той час, переважна більшість з них, на думку науковців, даючи своє розуміння організованої групи, зупиняться лише на деяких ознаках, що робить вказані визначення не досить повними, позаяк вони не розкривають цілісної сутності досліджуваного явища. На основі проведеного дослідження, автори визначили наявність наступних груп ознак транснаціональної організованої злочинності, як-от: «...за ознаками організованості: виражені організаційно-управлінські структури та ієрархічність груп, наявність єдиних норм поведінки, системи санкцій та їхня практична реалізація; наявність лідера та чіткий розподіл ролей і функцій у групі; за характером діяльності: стійкий, запланований і законспірований характер злочинної діяльності, наявність спільних цілей, орієнтація на максимально високі прибутки; постійний і тривалий характер злочинної діяльності; прагнення до встановлення міжрегіональних зв'язків; активне поширення антигромадської ідеології; учинення нетрадиційних злочинів (викрадення людей); встановлення контактів з працівниками правоохоронних органів; за ознаками матеріального забезпечення: висока технічна забезпеченість; використання сучасних технічних засобів, транспорту та зброї; наявність значних грошових сум, матеріальна підтримка членів групи; за особливостями забезпечення злочинної діяльності: наявність корумпованих зв'язків з представниками державної влади та правоохоронних органів; цілеспрямована розробка заходів протидії правоохоронним органам; наявність системи нейтралізації форм соціального контролю» [5, с. 192].

З приводу визначення поняття, то, для прикладу, в ст. 1 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» зазначається, що «...Під організованою злочинністю в цьому Законі розуміється сукупність кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку з створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань» [8].

В свою чергу, В. С. Полянська запропонувала «...авторське визначення транснаціональної організованої злочинності у сфері економіки – це організована злочинна діяльність у сфері легальної та нелегальної господарської діяльності, тобто у сфері виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних благ та послуг, у тому числі під прикриттям легальної діяльності, що здійснюється у двох та більше державах, характеризується корисливими мотивами, плануванням і належною підготовкою злочинів, розвинутою структурою, наявністю спеціальної цілі – вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів». Крім того, дослідниця встановила, що ознаками транснаціональних економічних злочинів будуть наступні: «...множинність юрисдикції (міжнаціональність), множинна кримінальність, специфічний мотив, структурованість та мобільність суб'єкта, кримінальна інноваційність, корумповані зв'язки як невід'ємний елемент інфраструктури» [7, с. 169-170].

Також вірно вважаємо думку Г. П. Жаровської, яка серед ознак транснаціональних злочинів виділяє такі як-от: «...небезпечна злочину більш ніж для однієї країни, природа вчиненого злочину, характеристика злочинця або хоча б одного з учасників групи як особи, яка причетна до вчинення злочинів на території інших держав; поведінка злочинця або його співучасників» [2, с. 34].

Окрема група науковців (П. Д. Біленчук, А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Є. К. Паніотов) зазначає, що опрацювання міжнародної (транснаціональної) злочинності, пов'язане з наступними проблемними аспектами. Зокрема, автори серед них виокремлюють такі: відсутність визначення транснаціональної злочинності; відсутність міжнародного кодексу з переліком її діянь; відсутність статистики, що б підтверджувала факт її існування. Дослідники вірно вказують, що на даний час поняття «міжнародна злочинність» формується під впливом практики та розглядається, здебільшого, як загально-кримінальне явище, тобто злочинність стала «міжнародною без політичного змісту», оскільки майже всі протиправні діяння, передбачені кримінальним правом, набули міжнародну поширеність [10, с. 11].

Наостанок, приведемо найбільш вірне, на наш погляд, визначення організованої злочинної групи, під якою К. О. Чаплинський та П. Я. Мінка розуміють «...стійке об'єднання осіб (трьох і більше), які попередньо зорганізувалися для спільної злочинної діяльності, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, діяльність яких свідомо спрямовується лідером за підтримки інших членів групи на постійне вчинення злочинів, з метою вилучення максимальних злочинних прибутків» [11, с. 40-41].

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що проблематика попередження та розслідування діяльності транснаціональної злочинності має важливе значення як в діяльності правоохоронних органів окремих держав, так і на міжнародному рівні в розрізі визначення нормативно-правової бази та рекомендацій щодо взаємодії окремих підрозділів різних країн. Крім того, нами сформульовано авторське визначення транснаціонального організованого злочинного угруповання як стабільного транснаціонального об'єднання трьох і більше осіб, що поєднане єдиним планом протиправної діяльності та розподілом функцій між його членами з наявним лідером (лідерами), а також яка вчиняє протиправну діяльність (можливо, замасковану під законну) з метою отримання максимальних злочинних доходів.

Список використаних джерел:

1. Handbook of Internet Crime : Edited by Yvonne Jewkes and Majid Yar (2010). London : Routledge, 80 p. URL : <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781843929338/handbook-internet-crime-yvonne-jewkes-majid-yar>
2. Жаровська Г. П. Транснаціональна злочинність як реальна загроза національній безпеці України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 27. С. 33–37.
3. Карпов Н. С. *Злочинна діяльність* / За ред. В. П. Бахіна; Національна академія внутрішніх справ України. Київ : вид-во Семенко Сергія, 2004. 310 с.
4. Корольчук В. В. Актуальні питання запобігання транснаціональній злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1. С. 217–226.
5. Лазебний А. М., Левицький Б. С. Криміналістичне забезпечення розслідування організованої злочинності. *Міжнародний юридичний вісник : актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14. С. 189–198.
6. Марисюк К. Ознаки транснаціональних злочинних організацій. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2017. № 1. С. 486–490.
7. Полянська В. С. Транснаціональна організована злочинність у сфері економіки : сутність та ознаки. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 2. С. 167–170.
8. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 1993 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>
9. Richards, J. R. (1999) Transnational Criminal Organizations, Cybercrime, and Money Laundering : A Handbook for Law Enforcement Officers, Auditors, and Financial Investigators, 1st Edition. London, 311 p. URL : https://ia801209.us.archive.org/7/items/Transnational_Criminal_Organizations_Cybercrime_Money_Laundering_Law_Enforcement/Transnational_Criminal_Organizations_Cybercrime_Money_Laundering_Law_Enforcement_Handbook.pdf
10. Транснаціональна злочинність: криміналістичний аналіз : монографія / Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Паніотов Є. К. За ред. П. Д. Біленчука. Київ : КИЙ, 2011. 52 с.
11. Чаплинський К. О., Мінка П. Я. Розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями : навчальний посібник. Дніпропетровський гуманітарний університет, 2009. 225 с.
12. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2009. 401 с.

НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

SCIENTIFIC SUPPORT FOR THE PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE

Актуальність статті полягає в тому, що однією із нагальних загальносвітових проблем, що потребують свого вирішення на державному рівні, є домашнє насильство. Це явище є серйозною соціальною проблемою, яка не лише порушує права і свободи особи, однак, і здійснює згубний вплив на її подальше психосоціальне благополуччя. Тому недарма, серед стратегічних пріоритетів діяльності державних правоохоронних інституцій, зокрема Міністерства внутрішніх справ і Національної поліції України, безумовним є запобігання та протидія домашньому насильству. У статті на основі застосування міждисциплінарного підходу (адміністративного, кримінального, криминології, криміналістики; педагогіки, психології), аналіз наукових вітчизняних і зарубіжних праць дозволив систематизувати здобутки різних аспектів проблеми домашньому насильству, узагальнити дисертаційні, монографічні практики в Україні та світі й на основі чого обґрунтувати напрями диференціації та інтеграції наукових знань, важливих в аспекті пізнання протиправної діяльності у сімейно-побутовій сфері та розробки кримінально-правових й криминологічних заходів запобігання з урахуванням викликів і загроз для розвитку української сім'ї. Автором проведено періодизацію розвитку кримінально-правових та криминологічних наукових знань у запобіганні кримінальним правопорушенням у сімейно-побутовій сфері з виокремленням «незалежного», «довоєнного» та «воєнного» періодів. Вивчення вищевказаних наукових праць також засвідчило, що у вітчизняній та зарубіжній криминології приділялась певна увага характеристиці та запобігання насильству в сім'ї (яке з часу внесення відповідних змін до Кримінального кодексу України і доповнення його статтею 126-1, трансформувалося в категорію «домашнє насильство»), однак комплексного дослідження, яке б ґрунтувалося на криминологічній характеристиці, з виокремленням стану та тенденцій, детермінант, особи правопорушника, жертви злочинного посягання, взаємозв'язку таких елементів з кримінально-правовими заходами реагування, криминологічними заходами запобігання в умовах воєнного стану розроблено не було. Також, наголошено, що за браком чітких стратегічних орієнтирів, державна діяльність у сфері запобігання домашньому насильству залишається безсистемною й неузгодженою, а відтак, в умовах воєнного стану, докорінних змін законодавства та правозастосовної практики, розроблення науково-обґрунтованих концептуальних засад охорони сім'ї з визначенням шляхів розв'язання низки суміжних фундаментальних і прикладних проблем набуває особливого безпекового значення.

Ключові слова: домашнє насильство, наукові знання, наукові доробки, дисертація, кривдник, жертва, реагування, запобігання домашньому насильству.

The relevance of the article lies in the fact that domestic violence is one of the urgent global problems that need to be solved at the state level. This phenomenon is a serious social problem that not only violates the rights and freedoms of a person, but also has a detrimental effect on his further psychosocial well-being. Therefore, it is not for nothing that among the strategic priorities of the activities of state law enforcement institutions, in particular the Ministry of Internal Affairs and the National Police of Ukraine, the prevention and counteraction of domestic violence is unconditional. In the article, based on the application of an interdisciplinary approach (administrative, criminal, criminology, criminology; pedagogy, psychology), the analysis of scientific domestic

and foreign works made it possible to systematize the achievements of various aspects of the problem of domestic violence, to summarize the dissertation, monographic practices in Ukraine and the world, and on the basis of which to justify directions of differentiation and integration of scientific knowledge, important in the aspect of knowledge of illegal activities in the family sphere and development of criminal-legal and criminological measures of prevention, taking into account challenges and threats to the development of the Ukrainian family. The author carried out a periodization of the development of criminal-legal and criminological scientific knowledge in the prevention of criminal offenses in the family and household sphere, distinguishing the "independent", "pre-war" and "war" periods. The study of the above-mentioned scientific works also proved that in domestic and foreign criminology, certain attention was paid to the characteristics and prevention of family violence (which, since the introduction of relevant amendments to the Criminal Code of Ukraine and the addition of Article 126-1, was transformed into the category of "domestic violence"), however, a comprehensive study, which would be based on criminological characteristics, with the isolation of the state and trends, determinants, the person of the offender, the victim of a criminal offense, the relationship of such elements with criminal and legal measures of response, criminological measures of prevention in conditions of martial law, was not developed. It was also emphasized that due to the lack of clear strategic guidelines, state activity in the field of domestic violence prevention remains unsystematic and uncoordinated, and therefore, in the conditions of martial law, fundamental changes in legislation and law enforcement practice, the development of scientifically based conceptual principles of family protection with the definition ways of solving a number of related fundamental and applied problems acquires a special security significance.

Key words: *domestic violence, scientific knowledge, scientific developments, dissertation, offender, victim, response, prevention of domestic violence.*

Постановка проблеми. Однією із нагальних загальносвітових проблем, що потребують свого вирішення на державному рівні, є домашнє насильство. Це явище є серйозною соціальною проблемою, яка не лише порушує права і свободи особи, однак, і здійснює згубний вплив на її подальше психосоціальне благополуччя. Тому не дарма, серед стратегічних пріоритетів діяльності державних правоохоронних інституцій, зокрема Міністерства внутрішніх справ і Національної поліції України, безумовним є запобігання та протидія домашньому насильству.

Випадки психічного, фізичного, сексуального та економічного насильства в родині при-нижують честь і гідність, призводять до розладів здоров'я, загрожують тяжкими наслідками. Статистичні дані засвідчують тенденцію до збільшення кількості зареєстрованих фактів учинення правопорушень й інших подій, пов'язаних із домашнім насильством, проте реальні масштаби цього високолатентного явища складно оцінити об'єктивно. Ситуація загострилася у зв'язку з поширенням територією України глобальної пандемії COVID-19, а пізніше воєнними діями, зокрема у 2019 р. обліковано 1 068 кримінальних правопорушень за ст. 126-1 Кримінального кодексу (КК) України, у 2020 р. – 2 213, у 2021 р. – 2 432, і хоча, у 2022 р. відбулося зменшення таких насильницьких дій до 1 498, у 2023 р. зросло до 2633 (+70 %) [1].

Прийняття Закону України «Про запобігання домашньому насильству» (від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII) [2] стало вирішальним кроком у запровадженні довгоочікуваних новацій стосовно юридичного інструментарію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, охорони дитинства, соціальної роботи із сім'ями та молоддю, захисту осіб, які стали жертвами кривдників, та ефективного реагування на такі вияви з боку правоохоронців. Поряд з цим запроваджено критерії кваліфікації домашнього насильства саме як кримінального правопорушення (ст. 126-1 КК України), криміналізовано невиконання обмежувальних заходів або обмежувальних приписів і непроходження програми для кривдників (ст. 390-1 КК України) [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження сучасних підходів до розуміння домашнього насильства не залишилася поза увагою вчених-правників. Наукові підходи кримінально-правового та кримінологічного впливу на сімейно-побутову злочинність розробляли вітчизняні представники, зокрема А. В. Андрушко, В. С. Батиргарєєва, А. А. Бова, І. О. Бандурка, А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, А. А. Вознюк, Б. М. Головін, О. О. Дудоров, О. С. Дмитрашук, А. О. Джу́жа, М. Г. Кузнецов, Ю. В. Лисюк, Н. О. Лішук, А. М. Орлеан, С. О. Павлиш, М. Ю. Самченко, Л. В. Самарай, Н. А. Стасюк, Д. М. Тичина М. І. Хавронюк, О. В. Харитонova,

В. В. Шаблюстий, А. Я. Шинкарчук, К. В. Юртаєва, Н. С. Юзікова та ін. Водночас загальна систематизація наукових доробків щодо запобігання домашньому насильству в умовах воєнного стану здійснена не була, а тому потребує наукового вирішення.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні наша країна, поряд із військовими подіями, переживає глибокі соціально-економічні перетворення, а в їх рамках – криміналізацію багатьох сфер життєдіяльності. Не є винятком у цьому процесі й сімейно-побутова сфера, яка стала об'єктом учинення протиправних діянь. І як наслідок, зниження життєвого рівня багатьох сімей, наявність верств населення, що знаходяться на межі, або за межею бідності, послаблення інфраструктури охорони здоров'я, освіти і культури тощо [4].

У 2001 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про попередження насильства в сім'ї» [5], чим визнала як існування цього явища в суспільстві, так і готовність протистояти йому. Саме відтоді увага вітчизняних та зарубіжних науковців з різних галузей знань зосередилася на проблемі насильства в сім'ї, визначенні його детермінант, удосконаленні практики державного й громадського впливу, захисту потерпілих, розробленні напрямів запобігання тощо.

Однак, у 2017 та 2018 рр. прийнято низку змін і доповнень до КК України, що засвідчило невіршеність проблеми й потребу наукового пошуку. З урахуванням того, що домашнє насильство є комплексною проблемою, у багатьох дослідженнях переважає міждисциплінарний підхід, коли у пізнавальному процесі «задіяно» чимало наук, що дає підстави розглядати негативні процеси, які детермінують такі кримінально-протиправні дії не лише з позицій наук кримінально-правового циклу, а й адміністративного права, соціології, психології, педагогіки тощо.

Насамперед до наукових доробків, які так чи інакше стосуються проблем домашнього насильства, варто віднести наукові праці Л. В. Крижної «Попередження злочинів, що вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин» (2000 р.), яка ще тоді наголосила на соціальному корінні злочинності, що свідчило про існування проблем в економіці, освіті, вихованні й інших сферах суспільного буття [6]; І. П. Васильківської «Криминологічні аспекти сімейного виховання» (2001 р.), в якій наголошено на недоліках сімейного виховання [7]; Б. М. Головкина на тему: «Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень» (2002 р.) – під такими злочинами слід розуміти умисні насильницькі злочини проти життя й здоров'я особи переважно ситуативного характеру, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері на ґрунті криміногенних конфліктів між злочинцем і потерпілим [8].

До 2017 року – прийняття Закону України «Про запобігання домашньому насильству» науковими працями присвяченими насильству в сім'ї були роботи В. В. Вітвіцької, О. І. Белової, Ю. В. Лисюк, О. В. Ковальнової, О. І. Зазимко, С. О. Павлиш, М. Ю. Самченко, А. О. Джужі, Л. В. Самарай, Г. В. Дідківської.

Одним із головних наукових доробків сучасності є монографія А. Б. Благі «Насильство в сім'ї: криминологічний аналіз і запобігання» (2014 р.), яка здійснила повний криминологічний аналіз насильства в сім'ї, шляхом з'ясування кількісно-якісних показників, вивчення особи, яка вчиняє насильство в сім'ї, та віктимологічного аналізу жертви такого насильства. Щодо запобігання насильству в сім'ї, то вчена розкрила його крізь призму вітчизняної системи запобігання, зокрема загальносоціального, спеціально-криминологічного та індивідуального рівнів. Усе це дало підстави дійти висновку, що насильство в сім'ї є сталим соціальним явищем, яке має глибокі історичні коріння, пов'язані з правовим закріпленням підлеглого становища жінок і дітей, унаслідок чого у масовій свідомості сформувався стереотип споживацького ставлення до них [9].

У світлі подальших досліджень, які виконані після набрання чинності Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017 р.), доцільно виокремити дисертації С. В. Романцової на тему: «Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні» (2018 р.), у якому вдало розкрито загальні засади дослідження сексуального насильства щодо дітей; проаналізовано класифікацію проявів сексуального насильства щодо дітей; систематизовано напрями, за якими найбільш продуктивно розвивалися організаційно-правові засади запобігання проявам сексуального насильства щодо дітей в Україні тощо [10]; М. Г. Кузнецова «Домашнє насильство: криминологічна характеристика та запобігання» (2020 р.), в якій дослідником було запропоновано авторське тлумачення «домашнього насильства» як об'єкта криминологічного дослідження – це криминологічний феномен, який передбачає фізичні, словесні, моральні та економічні образи й примус для залякування й отримання влади одних членів сім'ї над іншими [11]. Також варто згадати й праці Г. Н. Собко, Н. О. Лішук.

Варто зупинити увагу на таких дослідженнях: О. С. Дмитрашук «Запобігання домашньому насильству підрозділами Національної поліції України» (2021 р.), присвячена дослідженню

феномену домашнього насильства та діяльності службових і посадових осіб Національної поліції щодо запобігання вказаному соціально-правовому явищу в Україні [12]; О. О. Біловол «Кримінальна відповідальність за домашнє насильство (ст. 126-1 КК України)» (2021 р.), в якому автор виокремлює такі основні проблеми: обумовленість криміналізації при встановленні кримінальної відповідальності за домашнє насильство, характеристика об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 126-1 КК України, співвідношення домашнього насильства із суміжними кримінальними та адміністративними правопорушеннями, призначення покарань за вчинення цього злочину тощо [13]; А. Я. Шинкарук «Кримінально-правові заходи реагування на прояви домашнього насильства» (2021 р.), в якому Зроблено висновок, що правовим наслідком вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, може бути також й застосування щодо кривдника окремих інших примусових заходів кримінально-правового характеру, а саме: примусових заходів медичного характеру, примусового лікування, заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб [14]; В. В. Медведської «Правові засади захисту жінок від домашнього насильства» (2022 р.), у якій проаналізовано сутність понять «домашнє насильство», «насильство в сім'ї», «сімейно-побутове насильство» [15]; Н. А. Стасюк «Кримінологічна характеристика домашнього насильства» (2022 р.), в якій запропоновано поняття віктимності в домашньому насильстві, як схильності особи своїми діями (дією або бездіяльністю) провокувати вчинення домашнього насильства щодо своєї особи. У зв'язку з чим, сам процес, в результаті якого особа стає жертвою домашнього насильства, є віктимізацією, а зворотний процес – відповідно, девіктимізацією; аргументовано, що в умовах воєнного стану в Україні органам державної влади необхідно розглянути можливість упровадження нового інституту протидії та запобігання домашньому насильству у вигляді Представника Уповноваженого Верховної Ради України з питань запобігання та протидії домашньому насильству [16]; О. М. Сікан «Сім'я як об'єкт кримінально-правової охорони» (2023 р.), в якому визначено, що сімейні відносини є невід'ємною складовою суспільних відносин, а розвиток сім'ї – одна із найважливіших складових розвитку суспільства.; запропоновано розглядати сім'ю як соціальну групу, що складається з фізичних осіб, які перебувають у шлюбі (zareєстрованому або незареєстрованому), їхніх дітей та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів, і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємних прав та обов'язків [17]; Ю. С. Лимаренко «Запобігання і протидія домашньому насильству за матеріалом Харківського регіону» (2023 р.), в якому охарактеризовано соціально-економічні та інші ознаки Харківського регіону, які ілюструють можливість вивчення детермінанційних чинників домашнього насильства на його прикладі, з подальшим застосуванням результатів дослідження на території всієї України, оскільки ознаки цього явища мають свій прояв майже в кожному населеному пункті держави [18].

Окремо слід зупинити увагу на комплексному науковому дослідженні проведеному Д. М. Тичиною «Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади запобігання домашньому насильству в Україні», в якому автор на основі комплексного аналізу доктринальних положень вітчизняних і зарубіжних учених різних галузей права, актів національного законодавства, міжнародно-правових документів та сталої правозастосовної практики з урахуванням специфіки умов реальної війни і правового режиму воєнного стану опрацьовано важливу наукову проблему, що полягає у триєдиному формуванні теоретико-правових, кримінологічних та кримінально-виконавчих засад запобігання домашньому насильству з визначенням шляхів розв'язання низки взаємообумовлених фундаментальних і прикладних завдань охорони сім'ї в Україні [19].

Окремі проблеми кримінальної відповідальності за домашнє насильство знайшли відображення в публікаціях О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка [20], А. А. Вознюка [21], які зосередили увагу на дискусійності домашнього насильства як правопорушення та кримінального правопорушення передбаченого ст. 126-1 КК України та наводять аргументи щодо відмежування від адміністративного правопорушення (ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Дотичними до проблематики запобігання домашньому насильству є напрацювання вчених-адміністративістів, зокрема О. Д. Коломоець, Н. Б. Шамрук, Г. О. Горбової, О. М. Ткаленко, М. М. Легенюк, Н. В. Лесько, І. В. Скакун, М. В. Бакаїм, К. В. Довгунь, І. А. Горбач-Кудря та А. В. Томчук.

Крім цього, варто зазначити і про наукові розробки криміналістичного спрямування, що присвячені домашньому насильству. У дисертації Р. В. Кифлюка на тему: «Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством у сім'ї»

досліджено джерела виникнення сімейного насильства та виділені основні з них: індивідуальні психологічні характеристики суб'єктів насильства; клімат внутрішньосімейного середовища; суспільно-культурний рівень соціуму [22]; Т. В. Іщенко «Розслідування домашнього насильства» (2021 р.), в якій розкрито криміналістичну характеристику домашнього насильства, розкрито зміст таких її структурних елементів як: спосіб учинення (з урахуванням форм домашнього насильства – психологічного, фізичного, економічного) у поєднанні зі способами підготовки та приховування (виокремлено способи підготовки до вчинення психологічного та фізичного насильства, різновиди способів погрози, а також способи приховування кримінального правопорушення); обстановка (місце та час вчинення); слідова картина (матеріальні, ідеальні та цифрові сліди); особа злочинця (визначено біологічні, соціальні та психологічні властивості і стани); особа потерпілого (здійснено класифікацію потерпілих за трьома групами залежно від їхніх сімейних, родинних або ж близьких відносин зі злочинцем, з'ясовано їхні соціальні ролі), визначено кореляційні зв'язки між ними [23].

Не осторонь юридичних проблем домашнього насильства знаходилися й інші науки, зокрема доробки педагогічного спрямування. Зокрема, правову соціалізацію як процес формування правової культури вивчала І. Коваленко (2011 р.); вплив недоліків сімейного виховання на формування особи неповнолітнього злочинця висвітлив Н. Туз (2013 р.); правову пропаганду як форму виховання в правовій державі, вивчав А. Заєць (2016 р.); концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання стала темою дисертації Т. Алексєєнко (2017 р.); проблематику домашнього насильства як суспільно небезпечне посягання на сім'ю та виховання неповнолітніх, досліджувала В. Гальцова (2017 р.); соціалізацію дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучних батьків вивчала в дисертаційній роботі К. Суятінова (2018 р.); педагогічні умови правового виховання дітей 6–7 років у взаємодії сім'ї та закладу освіти досліджувала в дисертаційній роботі Г. Задорожна (2018 р.); співвідношення правової соціалізації та правового виховання розкрив С. Скуріхін (2018 р.); наукові пошуки правового виховання у сучасному суспільстві, розглянуті з позицій теоретико-компаративного підходу, в дисертаційному дослідженні здійснила О. Нестеренко (2019 р.); основні принципи й завдання стратегії сімейного виховання розкрив А. Рацул (2020 р.) [4].

Домашнє насильство досліджували G. Lessard, L. Montminy, É. Lesieux, C. Flynn, V. Roy, S. Gauthier, A. Fortin; форми, види та профілактику вивчали G. Patard, F. Ouellet, гендерне сприйняття розглядав N. Roberts, D. Price (2019); поширеність та частоту домашнього насильства під час вагітності та пов'язані з цим фактори ризику на півдні Швеції презентували Н. Finnbogadóttir, A.-K. Dykes, C. Wann-Hansson (2016). Водночас характеристика жінок-жертв домашнього насильства в Марокко (північна Африка) стали предметом дослідження групи науковців, до складу якої ввійшли F. Boughima, R. Razine, H. Benyaich, M. Mrabet. У результатах дослідження проаналізовано стан домашнього насильства й акцентовано увагу на організаційній складовій заходів запобігання.

Висновки. Таким чином, варто наголосити, що проведений генезис стану наукових доробків засвідчив, що абсолютна більшість з них, а саме представників українських учених-правників та європейської й американської наукових шкіл щодо запобігання домашньому насильству з'явилися вже наприкінці ХХ ст., коли була визнана проблема насильства в сім'ї, домашнього насильства, насильства у сімейно-побутовій сфері.

На основі застосування міждисциплінарного підходу (адміністративного, кримінального, криминології, криміналістики; педагогіки, психології), аналіз наукових вітчизняних і зарубіжних праць дозволяє систематизувати здобутки щодо запобігання та протидії домашньому насильству, узагальнити правозастосовну, правоохоронну та громадську практики в Україні та світі, а також обґрунтувати напрями диференціації та інтеграції наукових знань, важливих в аспекті пізнання протиправної діяльності у сімейно-побутовій сфері.

Також наукові розробки вчених кримінально-правових та криминологічних наукових шкіл з урахуванням викликів і загроз для розвитку української сім'ї дозволяє здійснити їх періодизацію у запобіганні кримінальним правопорушенням у сімейно-побутовій сфері з виокремленням «незалежного», «довоєнного» та «воєнного» періодів.

Однак, за браком чітких стратегічних орієнтирів, державна діяльність у сфері запобігання домашньому насильству залишається безсистемною й неузгодженою, а відтак, в умовах воєнного стану, докорінних змін законодавства та правозастосовної практики, розроблення науково-обґрунтованих концептуальних засад охорони сім'ї з визначенням шляхів розв'язання низки суміжних фундаментальних і прикладних проблем набуває особливого безпекового значення.

Вивчення вищевказаних наукових праць також засвідчило, що у вітчизняній та зарубіжній кримінології приділялась певна увага характеристиці та запобігання насильству в сім'ї (яке з часу внесення відповідних змін до КК України і доповнення його ст. 126-1, трансформувалося в категорію «домашнє насильство»), однак комплексного дослідження, яке б ґрунтувалося на кримінологічній характеристиці, з виокремленням стану та тенденцій, детермінант, особи правопорушника, жертви злочинного посягання, взаємозв'язку таких елементів з кримінально-правовими заходами реагування, кримінологічними заходами запобігання в умовах воєнного стану розроблено не було.

Список використаних джерел:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
3. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Тичина Д. М. Запобігання домашньому насильству в Україні : монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2023. 612 с.
5. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 р. № 2789-III (втрапив чинність 07.01.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text>
6. Крижна Л. В. Попередження злочинів, що вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2000. 215 с.
7. Васильківська І. П. Кримінологічні аспекти сімейного виховання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. 19 с. С. 16.
8. Головкін Б. М. Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 19 с. С. 6.
9. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз та запобігання): монографія. Харків: ФОП Макаренко. 2014. 360 с. С. 295.
10. Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2018. 19 с. С. 2–4.
11. Кузнецов М. Г. Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 237 с. С. 22.
12. Дмитрашук О. С. Запобігання домашньому насильству підрозділами Національної поліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 228 с.
13. Біловол О. О. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство (ст. 126-1 КК України): дис. ... д-ра філософ.: 12.00.08. Київ, 2021. 242 с.
14. Шинкарук А. Я. Кримінально-правові заходи реагування на прояви домашнього насильства: дис. ... д-ра філософ. 081. Харків, 2021. 245 с.
15. Медведська В. В. Правові засади захисту жінок від домашнього насильства: дис. ... д-ра філософ. 081 – Право. Київ, 2022. 276 с.
16. Стасюк Н. А. Кримінологічна характеристика домашнього насильства: дис. ... д-ра філософ. 081. Київ, 2022. 173 с.
17. Сікан О. М. Сім'я як об'єкт кримінально-правової охорони: дис. ... д-ра філософ. 081. Одеса, 2023. 264 с.
18. Лимаренко Ю. С. Запобігання і протидія домашньому насильству за матеріалами Харківського регіону: дис. ... д-ра філософ. 081. Харків, 2023. 226 с.
19. Тичина Д. М. Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади запобігання домашньому насильству в Україні: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2024. 632 с.
20. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2019. 288 с.
21. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. *Forum Prava*. 2019. № 55 (2). С. 6–14.
22. Кифлюк Р. В. Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 241 с.
23. Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 324 с.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВИМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

CRIMINAL-LEGAL CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED IN THE DEFENSE-INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE

У статті надано кримінально-правову характеристику та проведено класифікацію кримінальних правопорушень, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі (на основі родового об'єкту та криминологічно значущих ознак), а саме: проти основ національної безпеки України (ст. 111, 113, 114 Кримінального кодексу України); власності (ст. 185, 190, 191 Кримінального кодексу України) (переважно більшість зі всіх кримінальних правопорушень проти власності становлять крадіжки майна, привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем); у сфері господарської діяльності (ст. 209, 212 Кримінального кодексу України); охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (ст. 328, 333 Кримінального кодексу України); службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст. 364, 364-1, 366, 367, 368, 369-2 Кримінального кодексу України). Встановлено, що попри розгалуженість та багатоплановість кримінально-правового змісту, кримінальні правопорушення в оборонно-промисловому комплексі становлять однорідну групу суспільно небезпечних діянь, об'єднаних спільними криминологічними ознаками та властивостями: по-перше, вчиняються в одній секторальній сфері; по-друге, вчиняють особи у нерозривному зв'язку із здійсненням службової (професійної) діяльності, зокрема, під час проходження дозвільних, тендерних, контрольно-наглядових та інших господарсько-правових процедур, переслідуючи корисливу мету; по-третє, об'єднані спільними предметами (валюта, матеріали, обладнання, техніка); по-четверте, злочинна діяльність на об'єктах оборонно-промислового комплексу носить постійний характер, а сліди кримінальних правопорушень відображаються (фіксуються) у господарсько-фінансових документах; по-п'яте, для збирання доказів учинення кримінальних правопорушень необхідне використання спеціальних знань щодо характеристики військової техніки, запчастин, обладнання, бухгалтерського обліку, оподаткування, проходження тендерних процедур тощо, що власне пояснює важливість фахової (цільової) спеціалізації слідчих та оперативних працівників (детективів).

Ключові слова: оборонно-промисловий комплекс, національна безпека, криминологічна безпека, воєнний стан, кримінальне правопорушення, кримінально-правова характеристика.

The article provides a criminal-legal characteristic and classifies criminal offenses committed in the defense-industrial complex (on the basis of the generic object and criminologically significant features), namely: against the foundations of national security of Ukraine (Articles 111, 113, 114 of the Criminal Code of Ukraine); property (Articles 185, 190, 191 of the Criminal Code of Ukraine) (the vast majority of all criminal offenses against property are property theft, embezzlement, embezzlement or appropriation of other people's property by abusing an official's official position); in the field of economic activity (Article 209, 212 of the Criminal Code of Ukraine); protection of state secrets,

inviolability of state borders, provision of conscription and mobilization (Articles 328, 333 of the Criminal Code of Ukraine); official and professional activities related to the provision of public services (Articles 364, 364-1, 366, 367, 368, 369-2 of the Criminal Code of Ukraine). It was established that despite the branching and multifaceted content of the criminal law, criminal offenses in the defense-industrial complex constitute a homogeneous group of socially dangerous acts united by common criminological features and properties: first, they are committed in one sectoral sphere; secondly, they are committed by persons in an inextricable connection with the performance of official (professional) activities, in particular, during permitting, tendering, control and supervision and other economic and legal procedures, pursuing a selfish goal; thirdly, united by common items (currency, materials, equipment, machinery); fourthly, criminal activity at the objects of the defense-industrial complex is permanent, and the traces of criminal offenses are reflected (recorded) in economic and financial documents; fifth, to collect evidence of the commission of criminal offenses, it is necessary to use special knowledge regarding the characteristics of military equipment, spare parts, equipment, accounting, taxation, passing tender procedures, etc., which actually explains the importance of professional (targeted) specialization of investigative and operational workers (detectives).

Key words: *defense-industrial complex, national security, criminological security, martial law, criminal offense, criminal-legal characteristics.*

Аналіз історичного розвитку суспільства засвідчує, що протипагою морального та культурного збагачення завжди було збільшення кількості й урізноманітнення характеру діянь, які гальмували такий процес, суперечили йому. Це обумовлювало потребу в розробленні та впровадженні ефективних важелів впливу, які б дозволяли виявляти суспільно небезпечні форми поведінки, а також не допускати їх повторного учинення. З огляду на це, виникла й отримала відповідний подальший розвиток така форма правового впливу, як встановлення кримінальної відповідальності за найбільш небезпечні протиправні діяння (їх криміналізація), основне призначення якої полягає в офіційному визнанні певних діянь як злочинних і караних, а також у законодавчому встановленні виду й міри покарання за їх учинення.

Враховуючи наукові дослідження [1] та аналіз емпіричної бази, пропонуємо кримінально-правовим класифікаційним критерієм кримінальних правопорушень, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі (ОПК) визначити родовий об'єкт й на основі цього критерію виокремити їх основні групи, а саме:

І. Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України:
– державна зрада (ст. 111 КК України).

Об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують національну безпеку держави. В диспозиції ст. 111 КК України передбачено, що державна зрада з об'єктивної сторони характеризується вчиненням хоча б однієї з таких дій: 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; 2) шпигунство; 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [2, с. 88–89].

Наприклад, за процесуального керівництва Вінницької обласної прокуратури за фактом державної зради до суду скеровано обвинувальний акт стосовно колишнього співробітника ДК «Укроборонпром», громадянина України (ч. 2 ст. 111 КК України). За даними слідства, 48-річний житель м. Києва, будучи офіцером запасу Збройних сил України та чинним співробітником підприємства оборонного комплексу, у воєнний час перейшов на бік ворога з метою виконання завдання спецслужб росії зі збирання та передачі їм деталізованих відомостей військового характеру [3].

Оскільки склад цього кримінального правопорушення є формальним, то такі ознаки об'єктивної сторони, як суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і наслідками не є обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення. Як зазначає Н. С. Кончук, відповідальність за державну зраду настає незалежно від заподіяння конкретної шкоди, яка часто буває істотно віддаленою від діяння у часі, важко піддається конкретизації та доказуванню [4, с. 100].

Суб'єктом державної зради у будь-якій її формі може бути тільки громадянин України, який досяг 16-річного віку. Суб'єктивна сторона характеризується виною у вигляді прямого

умислу. При вчиненні державної зради винний усвідомлює, що він здійснює перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту (вчиняє шпигунські дії, надає іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомогу в проведенні підвирної діяльності проти України) і бажає цього. Мотивами можуть бути користь, помста тощо [5, с. 244–245].

– диверсії (ст. 113 КК України).

Основними безпосередніми об'єктами диверсії залежно від форми її вчинення є суспільні відносини, які забезпечують безпеку [6]. У формах діяння можуть виражатись як: а) активна поведінка винної особи або б) поєднання активної і пасивної поведінки [6, с. 191].

Наприклад, завдяки оперативному реагуванню українській спецслужбі вдалось запобігти вчиненню диверсій. Так, контррозвідка СБУ затримала агента фсб у результаті спецоперації в Харкові. Зловмисником є місцевий житель, який у листопаді 2022 року був дистанційно завербований кадровим співробітником оперативної групи фсб. Для виконання ворожих завдань зрадник обходив вулиці Харкова та приховано знімав на камеру свого телефону місця базування та шляхи пересування українських захисників. Крім цього, російський агент виконував завдання щодо виявлення замаскованих підприємств ОПК на території регіону. Розвідінформація потрібна була окупантам для підготовки серії диверсій проти українських воїнів та на оборонних заводах [7].

Суб'єктом диверсії є фізична осудна особа, яка на момент учинення кримінального правопорушення досягла 14-річного віку. Суб'єктивна сторона у всіх формах вчинення характеризується двома обов'язковими ознаками: 1) вина в формі прямого умислу і 2) мета ослаблення держави. Мотив та емоційний стан є факультативними ознаками суб'єктивної сторони диверсії, які можуть мати юридичне значення при призначенні покарання винному. Диверсія є кримінальним правопорушенням з усіченим складом у всіх формах її вчинення. Момент закінчення диверсії перенесено на момент учинення дій, безпосередньо спрямованих на заподіяння шкоди об'єкту, характерних для замаху на кримінальне правопорушення (ч. 1 ст. 15 КК України). Це означає можливість: 1) готування до вчинення диверсії в будь-якій формі; 2) закінченого або незакінченого замаху на вчинення вибуху чи підпалу в першій, другій або третій формах диверсії; 3) замаху на непридатний об'єкт або з непридатними засобами в будь-якій формі диверсії [6, с. 192].

– шпигунство (ст. 114 КК України) – передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства [8].

Наприклад, Шевченківський районний суд міста Києва оголосив рішення у справі про шпигунство на одному із підприємств державного концерну «Укроборонпром». Задokumentовано, що зловмисник за грошову винагороду збирав для російської спецслужби інформацію про різні аспекти функціонування підприємств вітчизняного ОПК та соціально-політичну обстановку у запорізькому регіоні. Зібрані розвідувальні дані він надсилав через відпрацьовані йому офіцером рф канали електронного зв'язку, а також передавав під час особистих зустрічей на території рф і тимчасово анексованого Криму [9].

Об'єктом кримінального правопорушення є зовнішня безпека держави – її суверенітет, територіальна недоторканність, обороноздатність або державна економічна чи інформаційна безпека України, а предмет становлять відомості, що містять державну таємницю [10, с. 352].

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення може вважатись закінченим з моменту вчинення самого діяння – передачі або збирання відомостей, що становлять державну таємницю. Під передачею відомостей науковці розуміють повідомлення таких відомостей будь-яким способом, через будь-які засоби зв'язку адресатам; під збиранням розуміється добування відомостей у будь-який спосіб [11, с. 230].

Суб'єктом кримінального правопорушення може бути іноземець або особа без громадянства. Наголосимо на тому, що відповідаючи на небажані факти несанкціонованого поширення інформації, 24 березня 2022 р. парламентарії ухвалили Закон України № 2160-ІХ, результатом чого стало доповнення КК України новою ст. 114-2, у межах якої було передбачено відповідальність за два самостійні кримінальні правопорушення – несанкціоноване поширення інформації про іноземну військову допомогу (ч. 1) та про дислокацію ЗСУ та інших військових формувань (ч. 2) [12]. Таким чином, на відміну від ст. 114 КК України, суб'єктом цього кримінального правопорушення може бути як громадянин України, так і іноземець чи особа без громадянства.

З суб'єктивної сторони шпигунство вчиняється з прямим умислом. Відмежування кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 328, 111, 114 КК України, здійснюється, насамперед, за змістом умислу винного: державна зрада або шпигунство передбачають, що суб'єкт кримінального правопорушення бажає передати відомості, що становлять державну таємницю,

іноземній державі, іноземній організації або їх представникам, а при розголошенні державної таємниці суб'єкт кримінального правопорушення, який діє навіть і з прямим умислом, бажає передати зазначені відомості сторонній особі, яка не є одним із вказаних адресатів. Крім того, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 328 КК України, відрізняється від державної зради і шпигунства за змістом безпосереднього об'єкта та об'єктивної сторони і спеціальним суб'єктом [13; 14].

II. Кримінальні правопорушення проти власності (переважну більшість зі всіх кримінальних правопорушень проти власності в ОПК становлять крадіжки майна (27,4 %), привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (61,3 %)) [15]:

Відповідно до реєстру судових рішень та аналізу публікацій в ЗМІ з об'єктів оборонно-промислових підприємств зазвичай викрадають обладнання (16,5 %), інструменти (30,7 %), комплектуючі до військової техніки (35,4 %) тощо.

Наприклад, в ніч з 8 на 9 лютого 2022 року з одного з цехів АТ «Київський завод «РАДАР» невістановленими особами викрадено окремі блоки радіоелектронного обладнання, яке використовується в літаках сімейства «СУ», найбільше яких є на озброєнні в росії. Варто зазначити, що злочинці ретельно готували крадіжку та вчинили незважаючи на посилені підприємством заходи з технічної захищеності. За даним фактом зареєстровано кримінальне провадження та проводиться досудове розслідування під процесуальним керівництвом Офісу Генерального прокурора. Державний концерн «Укроборонпром» та АТ «Київський завод «РАДАР» надають всебічне сприяння правоохоронним органам у розслідуванні цього кримінального правопорушення та інших фактів незаконного проникнення на територію підприємства, що мали місце раніше [16].

– шахрайство (ст. 190 КК України).

Наприклад, прокуратура міста Києва завершила досудове розслідування у резонансному кримінальному провадженні щодо колишнього заступника генерального директора київського заводу «Маяк», викритого на спробі шахрайського заволодіння грошовими коштами при відчуженні майна «Укроборонпрому» (ч. 2 ст. 15 ч. 4 ст. 190 КК України). Згідно з матеріалами слідства, колишній посадовець пообіцяв керівнику комерційної структури сприяння в придбанні майнового комплексу заводу за значно заниженою ціною. Загальна сума угоди мала скласти 4,5 млн доларів США, з яких 2 млн доларів покупець мав офіційно сплатити за майновий комплекс, а ще 2,5 млн передати особисто підозрюваному як винагороду за «послуги» [17].

– привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України).

Наприклад, у Львові викрили ексочільника оборонного заводу, який «роззброював» ППО напередодні вторгнення росії. Встановлено, що до початку 2022 року фігурант давав необґрунтовані вказівки підлеглим на розукрупнювання комплексів ППО, які привозили на це підприємство для ремонту та модернізації. Потім він привласнював «списані» деталі, які містили значну частину дорогоцінних металів. Експертиза підтвердила факти злочинної схеми [18]. Тобто, вчиняючи кримінальне правопорушення, передбачене ст. 191 КК України в ОПК, винна особа використовує наявні у неї правомочності (повноваження) щодо зазначеного предмета. Саме ця ознака передусім відрізняє аналізоване діяння від інших посягань на власність в ОПК (зокрема, крадіжки), при вчиненні яких винний або зовсім не має відношення до майна, або має лише доступ до нього за характером роботи, або йому доручено охороняти це майно, або воно передане йому для використання у виробництві [11, с. 444].

III. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (за останні декілька років законодавець істотно реформував систему кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, декриміналізувавши значну кількість діянь та встановивши кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України)):

Неправомірні форми зрощення службових (посадових) осіб та бізнесу в системі господарсько-правових відносин ОПК характеризуються: заснуванням підконтрольних підприємств, або дольовою участі у капіталі цих підприємств; одержанням частки в уставному капіталі як плати за послуги; розкраданням коштів шляхом завищення вартості товарів, робіт або послуг, що надає підприємство; використанням службового становища у процесі приватизації, з метою придбання їх у приватну власність, або заволодіння значною кількістю акцій службовою особою, близькими йому особами або іншими особами, в інтересах яких діє службовець; заснуванням фондів соціального та іншого спрямування, за прихованої участі чиновників, які забезпечують легалізацію фінансових ресурсів, одержаних злочинним шляхом.

Наприклад, з матеріалів кримінального провадження вбачається, що посадові особи одного із державних підприємств-експортерів, яке входить до складу Державного концерну «Укроборонпром», використовуючи службове становище, під час укладання та виконання ряду зовнішньоекономічних контрактів на постачання комплектуючих до військової техніки, шляхом складання та видачі завідомо неправдивих документів про нібито надані державному підприємству послуги, привласнили кошти вказаного ДП в особливо великих розмірах. Слідчі дії відбувались в рамках досудового розслідування у кримінальному провадженні, зареєстрованому детективами НАБУ у ЄРДР за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), ч. 3 ст. 209 (легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом) КК України [19].

– ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України).

Наприклад, Генеральний прокурор України інформуючи про результати розслідування кримінальних проваджень в ОПК, повідомив про оголошення підозри особі в одному з таких проваджень за фактом вчинення дій по заниженню суми податкових відрахувань до Державного бюджету України у розмірі 26,6 млн грн під час постачання запчастин та комплектуючих на державні підприємства, які входять до складу ДК «Укроборонпром». Вказаній особі інкримінується вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 27, ч. 3 ст. 212 КК України (організація умисного ухилення від сплати податків, що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, незалежно від форми власності, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах) [20].

Звернемо увагу на те, що одним з головних недоліків об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 212 КК України, є нечіткість вжитого у вказаній нормі поняття «ухилення від сплати». Відповідний факт не узгоджується з проголошенням в Основному законі правом кожної особи знати свої обов'язки. Реалізація у КК України запропонованої О.О. Дудоровим ідеї комплексної і конкретизованої охорони системи оподаткування, яка передбачає у т. ч. заміну норми про ухилення від сплати податкових платежів нормою про податкове шахрайство, дозволить полегшити й уніфікувати кваліфікацію злочинних порушень податкового законодавства і сприятиме обмеженню дискреційної діяльності правозастосовних органів [21, с. 231].

IV. Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації:

– розголошення державної таємниці (ст. 328 КК України).

Наприклад, Контррозвідка СБУ викрила генерального директора одного з держпідприємств, що входить до складу Укроборонпрому, на розголошенні державної таємниці. Слідчі та оперативники встановили, що директор знав про відсутність допуску до державної таємниці у свого заступника з питань режиму. Проте продовжував надавати розпорядження та накладати резолюції для безпосереднього ознайомлення і роботи підлеглого з документами. Вони, зокрема, стосувались розробки та виробництва засобів захисту інформації для використання військовими у зоні операції Об'єднаних сил [22].

– порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333 КК України) (зміст діяльності ОПК визначається не тільки потужністю, а й значенням знаходження виробленої продукції в межах території України, контроль за її переміщенням, а також за нерозголошенням інформації, що використовується для виготовлення такої продукції (товарів)) [1].

Наприклад, у результаті заходів, вжитих правоохоронцями у Харківській, Одеській та Київській областях, викрито 3 осіб, які розробили схему незаконного переправлення з України товарів військового призначення. Організатором «схеми» виявився комерсант з Харкова. Правоохоронці встигли запобігти незаконному продажу азійським замовникам авіаційного приладу вартістю близько 2 млн грн, який був викрадений з вітчизняного промислового авіагіганта «Мотор Січ». Відповідний прилад є невіддільною частиною новітнього українського авіаційного двигуна, яким комплектуються китайські надзвукові навчально-бойові літаки. Також не допущено вивезення з території України автоматичного радіолокаційного блоку до винищувачів МіГ-29, який зокрема призначений для розпізнавання літаків в режимі «свій-чужий» із боку систем ІППО [23].

V. Кримінальні правопорушення у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (становлять найчисленнішу класифікаційну групу кримінальних правопорушень в ОПК, які в злочинному механізмі не обмежуються лише одним складом,

а охоплюють одночасно декілька та супроводжуються різноманітними способами вчинення) – ст. 364–369-2 КК України).

Отже, запропонована нами диференціація системи кримінально караних виявів в ОПК має вагоме кримінологічне значення, оскільки дає змогу в подальшому максимально повно визначити причини й умови, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, оцінити характер і масштаби суспільно небезпечних наслідків, які ними заподіюються, сформувати характеристику особи, схильної до злочинної поведінки; запропонувати диференційовані засоби, спрямовані на профілактику й запобігання кримінальної протиправності тощо.

Спільною кримінально-правовою ознакою майже всіх кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК є корисливий мотив. При цьому, серед зазначених груп набули розповсюдження кримінальні правопорушення проти власності, поєднані з кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності та протиправним діяннями у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Тобто нині до системно-корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК, додається низка акцесорних кримінальних практик [1, с. 230], зокрема, легалізація (відмивання) коштів, отриманих злочинним шляхом та інші «забезпечувальні» кримінальні правопорушення..

Список використаних джерел:

1. Кожушко С. О. Кримінологічні засади протидії злочинності в оборонно-промисловому комплексі України: дис. ...док. філософ. 081. Харків. 2021. 240 с.
2. Сергієвський С. К. Кримінальна відповідальність за державну зраду: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків. 2021. 205 с.
3. Експрацівника Укроборонпрому судитимуть у справі про «злив» ворогу даних під час боїв на Київщині. URL: https://lb.ua/society/2023/04/21/552679_ekspratsivnika_ukroboronpromu.html
4. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 217 с.
5. Олійник В. І. Концептуальні засади кримінально-правового та кримінологічного забезпечення охорони державної таємниці в Україні: монографія. Київ. 2022. 458 с.
6. Климосьок А. С. Кримінальна відповідальність за диверсію: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків. 2018. 247 с.
7. Готував диверсії проти льотчиків та командирів ЗСУ: агент фсб отримав 15 років тюрми. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/12/14/gotuvav-dyversiyi-proty-lotchykiv-ta-komandyiriv-zsu-agent-fsb-otrymav-15-rokiv-tyurny/>
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
9. Шпигун в «Укроборонпромі» покараний 9 роками ув'язнення. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/rosiyskiy-shpigun-v-ukroboronpromi-pokarany-9-rokami-uv-yaznennya-1403625.html>
10. Сергійчук В. В. Визначення об'єкта шпигунства як злочину проти основ національної безпеки. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 351–354. URL: <https://r.donnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1890/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=351>
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
12. Вознюк А. А., Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Чернявський С. С. та ін. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. коментар / за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.
13. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
14. Мармура О. З. Система ознак, що кваліфікують злочин за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2016. 270 с.
15. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
16. Укроборонпром сприяє правоохоронцям у розкритті крадіжки з оборонного підприємства. URL: <https://www.facebook.com/ukroboronprom/posts/249449874025147/>
17. Завершено розслідування у справі экс-чиновника заводу «Маяк» концерну «Укроборонпром». URL: <https://interfax.com.ua/news/general/662065.html>

18. У Львові викрили ексочільника оборонного заводу, який «роззброював» ППО напередодні вторгнення росії. URL: https://lb.ua/society/2023/09/25/576437_lvovi_vikrili_eksochilnika.html

19. Посадовці одного з підприємств «Укроборонпрому» можуть перешкоджати розслідуванню НАБУ. URL: <https://nabu.gov.ua/news/novyny-posadovci-odnogo-z-pidpryyemstv-ukroboronpromu-mozhut-pereshkodzhaty-rozsliduvannyu-nabu/>

20. Юрій Луценко на засіданні Ради національної безпеки та оборони України проінформував про стан розслідування злочинів, що стосуються зловживань в оборонно-промисловому комплексі держави. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=246941&fp=910&s=print

21. Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України: дис. ... д-ра юрид. наук. Луганськ, 2007. 513 с.

22. Директора оборонного підприємства затримали за розголошення державної таємниці. URL: <https://suspilne.media/39668-direktora-oboronного-pidpriemstva-zatrimali-za-rozghosennaderzavnoi-taemnici/>

23. Планували вивезти за кордон авіаційний прилад із «Мотор Січ»: правоохоронці викрили трьох осіб. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/planuvali-vivezti-za-kordon-aviaciyniy-prilad-iz-motor-sich-pravoohoronci-vikrili-troh-osib.html>

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.36>

ШЕВЧИШЕНА К.П.

СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

THE STATE OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE PROBLEMS OF INVESTIGATING WAR CRIMES

Акцентовано увагу на тому, що інтерес науковців до проблем розслідування воєнних злочинів помітно активізувався після жорсткої повномасштабної збройної російської агресії проти України в лютому 2022 року. Окремі аспекти розглядуваної проблематики висвітлено в колективній монографії на тему «Військові правопорушення та воєнні злочини: історія, теорія та практика» (2023). Однак проміжні дослідження вітчизняних вчених викладені в зазначеній праці не містять єдиного підходу до розв'язання проблем, які безпосередньо стосуються розслідування воєнних злочинів, що обумовлює необхідність комплексного дослідження з метою формування теоретичних положень і науково обґрунтованих рекомендацій щодо розслідування воєнних злочинів. Наголошено, що науково-теоретичне підґрунтя для написання обраної тематики становлять наукові публікації (статті) присвячені дослідженню різних аспектів розслідування воєнних злочинів. Зроблено висновок, що на сьогоднішній день проблематика розслідування воєнних злочинів розглядалась лише фрагментарно, зокрема серед існуючих наукових публікацій відсутні комплексні монографічні дослідження. Водночас в умовах широкомасштабної російської збройної агресії у практичній діяльності правоохоронних органів існує низка проблемних питань у цій сфері, котрі потребують дослідження і негайного вирішення, з метою ефективного розслідування воєнних злочинів. За результатами опитування визначено, що стан наукової розробленості досліджуваного питання потребує вдосконалення за такими напрямками: розкрити криміналістичну характеристику воєнних злочинів; визначити сутність та зміст воєнних злочинів; охарактери-

ризувати обставини, що підлягають встановленню під час розслідування воєнних злочинів; виокремити типові слідчі ситуації та розробити програми дій слідчого на початковому етапі розслідування воєнних злочинів; запропонувати рекомендації щодо організації та проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування воєнних злочинів; розробити пропозиції щодо вдосконалення використання спеціальних знань при розслідуванні воєнних злочинів.

Ключові слова: стан, розроблення, проблеми, воєнні злочини, розслідування.

Attention is focused on the fact that the interest of scientists in the problems of investigating war crimes has significantly intensified after the harsh full-scale armed Russian aggression against Ukraine in February 2022. Certain aspects of the issues under consideration are highlighted in the collective monograph on "Military Offenses and War Crimes: History, Theory and Practice" (2023). However, the intermediate studies of domestic scientists outlined in the mentioned work do not contain a single approach to solving problems that directly relate to the investigation of war crimes, which necessitates a comprehensive study with the aim of forming theoretical provisions and scientifically based recommendations on the investigation of war crimes. It is emphasized that scientific publications (articles) dedicated to the study of various aspects of the investigation of war crimes constitute the scientific and theoretical basis for writing the chosen topic. It was concluded that to date, the issues of investigation of war crimes have been considered only fragmentarily, in particular, there are no comprehensive monographic studies among the existing scientific publications. At the same time, in the conditions of large-scale Russian armed aggression in the practical activities of law enforcement agencies, there are a number of problematic issues in this area that require research and immediate resolution in order to effectively investigate war crimes. According to the results of the survey, it was determined that the state of scientific development of the researched question needs improvement in the following directions: to reveal the forensic characteristics of war crimes; determine the essence and content of war crimes; characterize the circumstances to be established during the investigation of war crimes; identify typical investigative situations and develop action programs of the investigator at the initial stage of the investigation of war crimes; to propose recommendations on the organization and conduct of investigative (search) actions at the initial stage of the investigation of war crimes; develop proposals for improving the use of special knowledge in the investigation of war crimes.

Key words: state, development, problems, war crimes, investigation.

Актуальність теми. Збройна агресія РФ та запровадження воєнного стану в Україні суттєво вплинуло на усі сфери нашого життя. Російські військові вчиняють на території України масові вбивства мирних людей, знищення об'єктів інфраструктури і помешкань громадян, гвалтування жінок і дітей, мародерство [1, с. 796].

Така категорія злочинів є складною та має певні особливості, за своєю природою воєнні злочини є одними з найтяжчих і найсерйозніших злочинів, відомих людству [2, с. 54].

Аналіз довідкової літератури свідчать про [3; 2; 4] наявність значної кількості проблем розслідування воєнних злочинів, зокрема: відсутність доступу до територій тимчасово окупованих російською федерацією, що унеможливило проведення слідчих (розшукових) дій (огляд місця події, обшук, допит, слідчий експеримент); встановлення осіб причетних до вчинення воєнних злочинів; відсутність належної нормативно-правової бази, що регламентує порядок залучення міжнародних організацій до розслідування воєнних злочинів вчинених на території України; недостатня кількість компетентних (підготовлених) працівників слідчих та оперативних підрозділів, що можуть ефективно здійснювати виявлення, документування та воєнних злочинів.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Науково-теоретичне підґрунтя дослідження з обраної тематики становлять праці таких провідних вітчизняних вчених: В.П. Базов (2008), В.О. Миронюк (2008), В.Михайленко (2017), М.В. Піддубна (2020), С.П. Баладига (2022), С.В. Банах (2022), О.М. Дуфенюк (2022), Н.О. Кононенко (2022), Ю.О. Пілюков (2022), І.В. Піріг (2022), Г.К. Третяник (2022), В.М. Шевчук (2022), М.В. Шепітько (2022), В.В. Юсупов (2022), І.В. Гловюк (2023), І.І. Когутич (2023), У.З. Коруч (2023), Ю.В. Орлов (2023), М.І. Смирнова

(2023), Р.П. Чичи (2023). Проте, незважаючи на безперечну цінність зазначених напрацювань, слід відзначити, що наразі, серед вітчизняних науковців відсутнє комплексне ґрунтовне дослідження, присвячене розслідуванню воєнних злочинів, що зумовлює **актуальність** обраної теми.

Отже, значимість і важливість розслідування воєнних злочинів, вимагає більш поглибленого вивчення і науково-правової розробки.

У цьому контексті правильним є твердження С.О. Павленка [5, с. 107] про, те, що: головною умовою будь-якого наукового дослідження є ґрунтовний аналіз наукового доробку вітчизняних та іноземних учених різних історичних періодів [5, с. 107].

З огляду на це, **метою статті** є здійснити аналіз стану наукової розробленості проблем розслідування воєнних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Серед вітчизняних вчених окремі аспекти означеної проблематики на монографічному рівні досліджували Базов В.П. «Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину)» (2008) [6], Миронюк В.О. «Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни» (2008) [7], Михайленко В. «Воєнні злочини в міжнародному праві. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні» (2017) [8], Піддубна М.В. Імплементация норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у кримінальний кодекс України (2020) [9].

Серед останніх напрацювань у цій сфері слід відзначити монографію Ю. В. Орлова «Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та криминологічний виміри» (2023) [10]. Монографія присвячена теоретичним і практичним питанням протидії злочинності кримінально-правовими та криминологічними засобами в умовах війни. Досліджуються засади й особливості реалізації кримінально-правової політики як системної реакції на кримінальні загрози збройної агресії, проблеми кваліфікації воєнних злочинів і пов'язаних із війною кримінальних правопорушень, у тому числі тих, що за міжнародним кримінальним правом мають ознаки злочинів проти людяності. Поруч із кримінально-правовою презентовано результати застосування криминологічної оптики до виявлення, опису та пояснення сутності, детермінант злочину агресії як кримінального перформансу, а також етіології, складових і особливостей проявлення сучасного російського фашизму. Аналізується специфіка впливу воєнних і антивоєнних факторів на криминогенну обстановку, її тенденції, проблеми адаптивності системи протидії злочинності та шляхи їх вирішення. Акцентовується увага на специфіці криминологічного забезпечення перехідного правосуддя в Україні, відповідних зонах криминогенних ризиків [10].

Проте, незважаючи на безперечну цінність зазначених напрацювань, слід відзначити, що означені роботи присвячені кримінально-правовим та криминологічним аспектам досліджуваної тематики і лише побіжно стосуються предмету нашого дослідження.

Інтерес науковців до проблем розслідування воєнних злочинів помітно активізувався після жорсткої повномасштабної збройної російської агресії проти України в лютому 2022 року. Окремі аспекти розглядуваної проблематики висвітлено в колективній монографії на тему «Військові правопорушення та воєнні злочини: історія, теорія та практика» (2023) [11].

Однак, проміжні дослідження вітчизняних вчених викладені в зазначеній праці не містять єдиного підходу до розв'язання проблем, які безпосередньо стосуються розслідування воєнних злочинів, що обумовлює необхідність комплексного дослідження з метою формування теоретичних положень і науково обґрунтованих рекомендацій щодо розслідування воєнних злочинів.

Водночас варто зауважити, що дослідженню різних аспектів розслідування воєнних злочинів присвячено низку наукових статей, що і становлять науково-теоретичне підґрунтя для написання дисертації.

Адже, як слушно з цього приводу зазначає В.Г. Севрук, без урахування таких розвідок окреслити напрями подальших наукових розробок дослідження неможливо [12, с. 17].

Розглянемо їх докладніше.

Так, значний інтерес для нашої роботи становлять наукові доробки В.М. Шевчука: «Криміналістичне забезпечення розслідування воєнних злочинів: цифровізація, інновації, перспективи» (2022) [1]; «Сучасні проблеми криміналістики в умовах війни та глобальних загроз» (2022) [12].

Заслужують на увагу міркування автора щодо найперспективніших напрямів інноваційних наукових досліджень у криміналістиці в умовах воєнного стану, зокрема: документування та розслідування воєнних злочинів, скоєних військовими РФ в Україні; пошук зниклих українців та ідентифікація загиблих на війні в Україні; застосування цифрової криміналістики для виявлення, фіксування й розслідування воєнних злочинів, скоєних військовими РФ в Україні; активізація

застосування спеціальних знань і проведення судово-експертних досліджень із визначення розміру збитків фізичних та юридичних осіб, яких вони зазнали внаслідок російської збройної агресії; розроблення й застосування інноваційних криміналістичних продуктів щодо підвищення ефективності розслідування воєнних злочинів; криміналістичне забезпечення діяльності Міжнародного Кримінального Суду [13; 14, с. 23].

Достатньо обґрунтованим є висновок автора про те, що значною мірою успіх реалізації завдань документування воєнних злочинів та їх доказування в суді залежить від стандартизації процесу розслідування, алгоритмізації проведення процесуальних дій, якісної взаємодії між підрозділами, врахування зарубіжного досвіду розслідування та судового розгляду [14, с. 816].

Наступним дослідженням, яке потребує ґрунтовного аналізу є наукова стаття О. М. Дуфенюка на тему «Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації» (2022). У якій автором сформульовано авторську позицію щодо особливостей розслідування воєнних злочинів в Україні в сучасних умовах. Новизна запропонованої концепції полягає у систематизації викликів, які виникають у діяльності органів досудового розслідування під час розслідування воєнних злочинів; у з'ясуванні стану та перспектив стандартизації розслідування воєнних злочинів; в експлікації впливу цифрової епохи на документування воєнних злочинів [15, с. 46].

Становить цінність для нашої роботи і дослідження І. Пиріг на тему «Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених в умовах воєнного стану» (2022) [16, с. 347]. У науковому дослідженні розглянуто окремі питання використання спеціальних знань у формі залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, учинених в умовах воєнного стану. Визначено спеціалістів, що беруть участь у розслідуванні визначеної категорії кримінальних проваджень, зазначено основні дії, що ними виконуються та зосереджено увагу на об'єктах, що вилучаються під час огляду місця події. Наведено перелік експертиз, що здебільшого призначаються під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного часу та визначено об'єкти та предмет їх дослідження [16, с. 347].

Також на особливу увагу заслуговує науковий доробок Н. Кононенко «Міжнародні рекомендації щодо організації розслідування і збору доказів воєнних злочинів» (2022) [17]. У статті досліджено особливості міжнародних правил організації розслідування та збирання доказів воєнних злочинів, а також запропоновано концепцію розслідування воєнних злочинів, скоєних в умовах збройного конфлікту, та кримінального переслідування винних [17].

Окремої уваги заслуговує робота авторського колективу Ю.О. Пілюков, В.В. Юсупов., С.В. Банах на тему «Огляд будівель і споруд, які зазнали артилерійських обстрілів та бомбардувань під час розслідування воєнних злочинів» (2022) [18]. У науковій публікації вченими запропоновано низку пропозицій щодо вдосконалення проведення слідчого огляду будівель і споруд, що зазнали артилерійських обстрілів та бомбардувань, визначення його специфічних особливостей під час розслідування воєнних злочинів.

Також для вирішення окремих завдань наукового дослідження важливе значення має наукова робота Головиюк І.В., Третяник Г.К. «Концептуальні елементи у провадження щодо воєнних злочинів: предмет доказування» (2022) [19]. Стаття присвячена дослідженню питання ідентифікації правової природи контекстуальних елементів у аспекті доказування воєнних злочинів в умовах збройного конфлікту [19, с. 394].

Значний внесок у розроблення проблем розслідування воєнних злочинів на території України та притягнення до відповідальності осіб за їх вчинення зробив С.П. Баладига. У науковій роботі автором зроблено аналіз перших рішень українських судів щодо винесених вироків стосовно російських військових, що вчинили воєнні злочини після повномасштабного вторгнення в 2022 році. Автором виокремлено Виділивши окремі проблеми, з якими стикаються правоохоронні органи та суди під час розслідування воєнних злочинів, зроблено висновок щодо можливо-го вдосконалення процесу слідства [2].

Наукова публікація У.З. Коруч на тему «Розслідування міжнародним кримінальним судом воєнних злочинів росії в Україні (2023) [20] присвячена окремим питанням розслідування Міжнародним кримінальним судом воєнних злочинів росії в Україні.

Особливий науковий інтерес становлять наукові статті І.В. Гловюк на тему «Кримінальне провадження щодо воєнних злочинів: виклики та відповіді» (2023) [21]. Особливо цінним у контексті використання як теоретичної основи нашого дослідження є сформульовані автором пропозиції щодо потреб змін і доповнень чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства у цій сфері.

Усебічно досліджено проблему виокремлення воєнних злочинів у кримінальному законодавстві України; механізми документування та притягнення до відповідальності воєнних злочинців; особливості кримінального провадження щодо воєнних злочинів у межах особливого режиму досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану [21].

Продовжуючи, необхідно звернути увагу на дослідження М. Шепітько на тему «Проблеми розслідування російської агресії проти України. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» [22]. У межах здійсненого дослідження автором сформульовано низку наукових положень, які мають теоретичне значення, зокрема: досліджено сучасний стан розслідування військових, воєнних та інших злочинів, спричинених російською агресією проти України, окреслено правові та процесуальні проблеми їх розслідування; звернено увагу на національний, іноземний і міжнародний характер розслідування таких злочинів; розглянуто проблеми, що виникли через ведення бойових дій на території України, і їх наслідки (небезпечність проведення слідчих дій, нестача кваліфікованих кадрів, наявність значної кількості біженців і тимчасово переміщених осіб тощо) [22].

Крім того, звернімо увагу на публікацію І.І. Когутича на тему «Окремі аспекти підготовки розслідування порушення законів та звичаїв війни» (2023) присвячена актуалізації криміналістичного аналізу матеріалу за наслідками якого існує потреба в започаткуванні розробки типової видової методики розслідування порушення законів та звичаїв війни (злочину, передбаченого ст. 438 Кримінального кодексу України). Автором викладено бачення окремих аспектів одного з елементів цієї методики: підготовки (організації й планування) розслідування означеного злочину [23].

На увагу заслуговує і публікація М.І. Смирнова на тему «Міжнародно-правові механізми розслідування та притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини» (2023) [24]. Зокрема автором запропоновано нові механізми розслідування та притягнення до відповідальності країни-агресора за злочин агресії, злочин геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини.

Ще одним вітчизняним дослідженням за цією тематикою є наукова стаття колективу авторів М.В. Капустіна, Є.Є. Демидова, К.В. Латиш на тему «Використання сучасних інформаційних технологій при розслідуванні воєнних злочинів» [25]. У статті розглянуто можливості та призначення сучасних інформаційних технологій при розслідуванні воєнних злочинів. До таких сучасних інформаційних технологій належать: інформаційна система «Книга катів українського народу»; електронний реєстр геномної інформації людини; єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; аналітичний додаток «Воєнні злочинці РФ» та он-лайн платформи для фіксації злочинів російської федерації проти цивільного населення України. Наголошено на тому, що використання цих сучасних інформаційних технологій має важливе значення для розслідування та розкриття воєнних кримінальних правопорушень національними органами кримінальної юстиції, а інформація, що в них міститься може бути використана для кримінального переслідування й покарання осіб, що вчинили воєнні злочини Міжнародним кримінальним судом та в спеціальному міжнародному трибуналі [25].

Також слушно звернути увагу на дослідження Р. Чичи на тему: «Процесуальні та організаційні особливості огляду місця події під час розслідуванні воєнних злочинів» (2023) [26]. У науковій статті автором виокремлено типові умови проведення огляду місця вчинення воєнних злочинів передбачають перебування слідчих, прокурорів, спеціалістів, інших осіб, що залучаються до огляду місця події та їх роботу на наступних локаціях: місця руйнування об'єктів цивільної та критичної інфраструктури, пам'яток архітектури в наслідок артилерійських та ракетних обстрілів, бомбардувань; місця розграбування та пошкодження майна усіх форм власності; місця вбивств, масових вбивств та поховань; місця катувань; місця перебування військовослужбовців та найманців країни агресора; місця зберігання та перебування військової техніки і боєприпасів; місця спричинення шкоди та забруднення природного середовища [26].

У контексті нашого дослідження з метою висвітлення теоретичних засад проблем розслідування воєнних злочинів необхідно звернути увагу на публікацію А. О. Драгоненка на тему «Поняття та ознаки воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві» (2022) [27]. У доробку автором досліджуються норми чинного міжнародного кримінального права, з позиції відсутності концептуального визначення поняття «воєнних злочинів», що, у свою чергу, є прогалиною міжнародного законодавства. Розглядаються воєнні злочини з сучасних позицій, зважаючи на накопичений позитив наукових доробок та правозастосовної практики, цілком обґрунтовано можна визначити їх як грубі порушення міжнародного гуманітарного права, які вчиняються у період

збройних конфліктів (міжнародного та неміжнародного характеру), що тягнуть індивідуальну кримінальну відповідальність за міжнародним кримінальним правом. Уточнено, що воєнні злочини є видом злочинів проти миру і безпеки людства, у зв'язку з чим їм притаманні спільні для зазначених злочинних діянь ознаки: підвищений ступінь суспільної небезпеки; спрямованість таких злочинних діянь на інтереси, які охороняються міжнародним правом; їх криміналізація та караність здійснюється відповідно до норм міжнародного права [27].

Т.С. Садовою у науковій статті на тему «Щодо поняття воєнних злочинів проти довкілля в міжнародному кримінальному праві» (2021) [28], досліджено положення щодо трактування поняття воєнних злочинів проти навколишнього природного середовища в міжнародних джерелах, серед яких: Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року, Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року та Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 року. Виявлено основні ознаки, характерні для поняття воєнних злочинів проти довкілля. Проаналізовано тлумачення обширності, довгочасності та серйозності шкоди, завданої навколишньому природному середовищу, для правильної кваліфікації такого протиправного діяння, як воєнний злочин [28].

Значний інтерес становить дослідження Н. Антонока на тему «Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення» (2023) [29]. У цій статті автором досліджується поняття контекстуального елемента як обов'язкової характеристики воєнного злочину. Аналізується диференціююче значення цього елемента та його роль для розмежування загальнокримінальних і воєнних злочинів [29].

Також слід відміти інші наукові публікації, зокрема: В.В. Ємельяненко та К.М. Оробець «Воєнні злочини: поняття, особливості та співвідношення з військовими кримінальними правопорушеннями за кримінальним кодексом України» (2022); К. Калюга, В. Зубко на тему «Щодо інтеграційних процесів у криміналістиці під час воєнного часу в Україні» (2022); А.М. Толкач Кримінологічна характеристика воєнних злочинів, вчинених російською армією проти цивільного населення у Чернігівській області з 24 лютого по 02 квітня 2022 р. (2023); Ю.А. Кричуна «Воєнні та військові злочини в кримінальному праві України: особливості та співставлення з міжнародним кримінальним правом та зарубіжним законодавством» (2022); М. К. Зубанський «Поняття та склад воєнного злочину в контексті положень міжнародного кримінального права» (2022); О.Л. Макаренко «Верифікація вчинених в Україні воєнних злочинів інструментами міжнародного кримінального права» (2023); А.Ф. Волобуєв «Особливості механізму вчинення сексуального насильства на тимчасово окупованих територіях та його розслідування» (2023).

Значну увагу приділено аналізу посібникам, що з'явилися останнім часом щодо проблем розслідування воєнних злочинів.

Зокрема заслуговує на увагу навчальний посібник «Воєнні злочини. Особливості розслідування міжнародних злочинів, скоєних в контексті збройного конфлікту на Донбасі» (2019) [30], в якому зібрана теоретична інформація про міжнародне гуманітарне право та воєнні злочини, що є грубими його порушеннями, про особливості кваліфікації цих злочинів згідно з українським законодавством та як їх документувати для українських судів і Міжнародного кримінального суду [30].

Також, слід відзначити навчальний посібник на тему «Воєнні злочини» (2023) [31]. У навчальному посібнику розглянуто міжнародно-правові, кримінально-правові і кримінально-процесуальні питання відповідальності за вчинення воєнних злочинів, особливості фіксування ходу та результатів їх досудового розслідування. Розкрито напрями та форми взаємодії міжнародних інституцій із правоохоронними органами й органами кримінальної юстиції України при розслідуванні воєнних злочинів [31].

Серед останніх публікацій слід відзначити науково-практичний посібник підготовлений колективом Національної академії внутрішніх справ на тему «Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни» (2023) [32]. У посібнику висвітлено теоретичні та практичні питання кваліфікації й розслідування злочину, передбаченого ст. 438 КК. Роз'яснено положення цієї статті, а також надано рекомендації щодо розслідування воєнних злочинів з огляду на сучасні концепції міжнародного гуманітарного права, напрацювання українських та зарубіжних вчених, практику національних правозастосовних органів, а також іноземних і міжнародних правоохоронних та судових інституцій.

Сформульовано рекомендації щодо тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування порушення законів і звичаїв війни – оглядів, допитів, експертиз. Розглянуто джерела отримання доказової інформації [32].

Також, теоретичну та практичну цінність становлять й аналітичні звіти та огляди підготовлені після повномасштабного вторгнення міжнародними та українськими організаціями щодо воєнних злочинів в російській агресії проти України.

Зокрема, найбільш змістовними є:

- аналітичне дослідження «Гендерний вимір війни» (2023) у якому міститься 10 експертних статей, що розкривають гендерні аспекти в різних сферах, в яких фіксувались воєнні злочини та порушення з боку РФ: депортації, руйнування інфраструктури, сексуальне насильство, а також можливості відновлення справедливості для постраждалих [33];

- публікація Української Гельсінської спілки з прав людини за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики» (2023) [34]. У роботі вирішені наступні завдання:

- вивчено досвід іноземних держав, на території яких мав місце міжнародний збройний конфлікт, щодо притягнення до відповідальності за міжнародні злочини;

- проаналізовано сучасний стан взаємодії правоохоронних органів, які розслідують міжнародні злочини в Україні;

- визначено негативні чинники, які впливають на ефективність досудового розслідування міжнародних злочинів;

- здійснено огляд національної судової практики щодо розгляду справ, пов'язаних зі збройним конфліктом в Україні, і надати їй юридичну оцінку;

- розроблено рекомендації для органів державної влади за результатами проведеного дослідження [34].

В опублікованому аналітичному огляді «Женевського центру управління сектором безпеки (DCAF) «Роль військовослужбовця у реагуванні на воєнні злочини» (2023) [35], запропоновано алгоритм дій військовослужбовців, які стають свідками воєнних злочинів та стикаються з місцями воєнних злочинів (визначення або розпізнавання місць скоєння воєнних злочинів, збереження цілісності місць скоєння воєнних злочинів, фіксація та збір речових доказів) [35].

У звіті підготовленого Центром прав людини ZMINA в рамках проєкту «Документування випадків тортур, скоєних у ході російської збройної агресії проти України» за підтримки Празького центру громадянського суспільства (2023) [36], проаналізовано випадки катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність. Дослідження містять: загальний огляд системних практик тортур та жорстокого поводження стосовно цивільного населення на новоокупованих територіях; аналіз типів місць незаконного тримання і вчинення тортур, особливостей затримань цивільних громадян та категорій місцевих мешканців, які підпадали під найбільший ризик тортур і жорстокого поводження (колишні українські військовослужбовці, учасники АТО/ООС, колишні і чинні співробітники органів правопорядку, цивільні волонтери, політичні і громадські активісти, представники органів влади і місцевого самоврядування, місцеві підприємці, «лідери думок», учасники спротиву окупації, а також особи з проукраїнською позицією); інформацію про структури, причетні до тортур і жорстокого поводження, методи катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; а також окремі задокументовані випадки тортур. Наведена у цьому дослідженні інформація та свідчення були належним чином зібрані та задокументовані Центром прав людини ZMINA відповідно до міжнародних стандартів та передані Офісу Генерального прокурора України, національним слідчим органам, Спеціальному доповідачу ООН з питань тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, Моніторинговій місії ООН з прав людини, Незалежній міжнародній комісії ООН з розслідування порушень в Україні, Міжнародному кримінальному суду – з перспективою їх подальшого розслідування, представлення для національної та міжнародної аудиторії. Це сприятиме ідентифікації російських військових, причетних до вчинення тортур, притягнення їх до відповідальності, відшкодування шкоди жертвам тортур [36].

Також значну увагу приділено аналізу наукових публікацій зарубіжних вчених щодо проблем розслідування воєнних злочинів, серед яких слід виокремити праці Келлі Доун Аскін (Kelly Dawn Askin) Воєнні злочини проти жінок: обвинувачення в міжнародних трибуналах з воєнних злочинів (1997), Ларрі Мей (Larry May) «Воєнні злочини та справедлива війна» (2007), Джеррі Дж. Сімпсон (Gerry J. Simpson) «Закон, війна та злочин: воєнні злочини, судові процеси та переосмислення міжнародного права» (2007), Живуцька-Козловська Ельжбета (Zywućka-Kozłowska Elzbieta) «Значення судової експертизи у виявленні виконавців воєнних злочинів» (2023) та ін.

3-поміж праць зарубіжних науковців відзначено роботу Ліндсей Фрімен (Lindsay Freeman) на тему «Цифрові докази та судове переслідування за воєнні злочини: вплив цифрових технологій на міжнародні кримінальні розслідування та судові процеси» (2017) [37]. У статті авторка обґрунтовує позицію щодо важливості використання цифрової інформації як повноцінних доказів у кримінальному судочинстві щодо воєнних злочинів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що на сьогоднішній день досліджувана проблематика розглядалась лише фрагментарно, зокрема серед існуючих наукових публікацій відсутні комплексні монографічні дослідження. Водночас в умовах широкомасштабної російської збройної агресії у практичній діяльності правоохоронних органів існує низка проблемних питань у цій сфері, котрі потребують дослідження і негайного вирішення. з метою ефективного розслідування воєнних злочинів. За результатами опитування визначено, що стан наукової розробленості досліджуваного питання потребує вдосконалення за такими напрямками: розкрити криміналістичну характеристику воєнних злочинів; визначити сутність та зміст воєнних злочинів; охарактеризувати обставини, що підлягають встановленню під час розслідування воєнних злочинів; виокремити типові слідчі ситуації та розробити програми дій слідчого на початковому етапі розслідування воєнних злочинів; запропонувати рекомендації щодо організації та проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування воєнних злочинів; розробити пропозиції щодо вдосконалення використання спеціальних знань при розслідуванні воєнних злочинів.

Список використаних джерел:

1. Шевчук В.М. Криміналістичне забезпечення розслідування воєнних злочинів: цифровізація, інновації, перспективи. С. 795-822. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/322/8791/18392-1>. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-35>.
2. Баладига С.П. Проблеми розслідування воєнних злочинів на території України та притягнення до відповідальності осіб за їх вчинення. *Нове українське право*, Вип. 5, 2022. С. 52-58. DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.5.7>.
3. Досудове розслідування воєнних злочинів. Вектор прав людини : вебсайт. URL: <http://www.hrvector.org>
4. Ключові проблеми України у розслідуванні воєнних злочинів. Результати дослідження URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/kliuchovi-problemy-ukrainy-u-rozsliduvanni-voiennykh-zlochyniv-rezultaty-doslidzhennia>.
5. Павленко С. О. Аналіз сучасного стану наукових досліджень проблем оперативно-розшукової тактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 105-122. URL: <http://ojs.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/856/864>.
6. Базов В.П. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2008. 222 с.
7. МIRONOK В.О. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2008. 218 с.
8. Михайленко В. Воєнні злочини в міжнародному праві. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні : монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатівського. – К. : «РУМЕС», 2017. С. 186–230.
9. Піддубна М.В. Імплементация норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у кримінальний кодекс України: дис. ... доктора філософії. Київ, 2020. 260 с.
10. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.
11. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p.
12. Шевчук В. (2022). Сучасні проблеми криміналістики в умовах війни та глобальних загроз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (28). С. 11-27. DOI: 10.32353/khrife.3.2022.02.
13. Shevchuk V. Problems of criminalistic support of the practice of the International Criminal Court in Ukraine. *Do desenvolvimento mundial como resultado de realizações em ciência e investigação científica* : Coleção de trabalhos científicos «ΛΟΓΟΣ». Lisboa, 2020. Vol. 4. pp. 14-19. DOI: 10.36074/09.10.2020.v4.03 (дата звернення: 12.09.2022).
14. Шевчук В. (2022). Сучасні проблеми криміналістики в умовах війни та глобальних загроз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (28). С. 11-27. DOI: 10.32353/khrife.3.2022.02.

15. Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, (1), 46-56. DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-6>.
16. Пиріг І. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених в умовах воєнного стану. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 347-352. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-347-352.
17. Кононенко Н., Пацкан В., Хромова М., Уткина Х., Серебро М. Международные рекомендации по организации расследования и сбора доказательств военных преступлений. *Вопросы политики*. 2022. Том. 40. № 72. Р. 670-674.
18. Пілюков Ю.О., Юсупов В.В., Банах С.В. «Огляд будівель і споруд, які зазнали артилерійських обстрілів та бомбардувань під час розслідування воєнних злочинів». 2022. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-23>. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8779/18380-1?inline=1>
19. Головнюк І.В., Третяк Г.К. Концептуальні елементи у провадження щодо воєнних злочинів: предмет доказування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 394-398. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/87>.
20. Коруц У.З. Розслідування міжнародним кримінальним судом воєнних злочинів росії в Україні. 2023. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. Том 34 (73) № 1. С. 171-176. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/28>.
21. Гловнюк І.В. Кримінальне провадження щодо воєнних злочинів: виклики та відповіді. *Юридичний журнал «Право України»*. 2023. 5. С. 85-100.
22. Шепітько М. Проблеми розслідування російської агресії проти України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр..- Харків. 2022. Вип. 2 С. 32-43. <https://orcid.org/0000-0002-7164-803>.
23. Когутич І.І. окремі аспекти підготовки розслідування порушення законів та звичаїв війни. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 95-108. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.10>.
24. Смирнов М.І. Міжнародно-правові механізми розслідування та притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 172-180. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.1.22>.
25. Капустіна М.В., Демидова Є.Є., Латиш К.В. Використання сучасних інформаційних технологій при розслідуванні воєнних злочинів. *Юридичний науковий електронний вісник*. 2023. 4. С.564-566.
26. Чича Р. Процесуальні та організаційні особливості огляду місця події під час розслідуванні воєнних злочинів. *LEGEA ȘI VIAȚA*. Publicație științifico-practică. ediție specială, 2023. С.199-200. <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4fa0ac1e-dc80-4e8f-85c7-d152f960cc59/content>.
27. Драгоненко А. О. Поняття та ознаки воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Наукові записки*. Серія. Право. Випуск 12.2022. С.151-157.
28. Садова Т.С. Щодо поняття воєнних злочинів проти довілля в міжнародному кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2021. 4. С. 252-257. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.34>
29. Антонюк Н. Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення. *Юридичний журнал «Право України»*. 2023. 5. С. 30-38.
30. Коваль Д.О., Авраменко Р.А. Воєнні злочини. Особливості розслідування міжнародних злочинів, скоєних в контексті збройного конфлікту на Донбасі / Д.О. Коваль, Р.А. Авраменко. – Київ : ГО Truth Hounds ; Одеса : Фенікс, 2019. – 36 с.
31. Воєнні злочини: навч. посіб. / І.В. Авдошин, О.І. Заболотний, О.Ю. Звонарьов та ін. Київ : 7БЦ, 2023. 280 с.
32. Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни : наук.-практ. посіб. / А.А. Вознюк, І.В. Жук, О.В. Таран, С.С. Чернявський та ін.; за заг. ред. М.С. Цуцкірідзе, В.В. Чернея, А.А. Вознюка. К : Норма, 2023. 320 с.
33. Гендерний вимір війни: результати аналітичного дослідження / упоряд. Аналітичний центр ЮрФем Асоціації жінок-юристок України ЮрФем. Львів, 2023. 115 с. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2023/04/2.pdf>.
34. Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики. Київ. Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2023. https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/International_crim_ukr_A4-DLYA-ONLAYN-PUBLIKATSIYI-3.pdf.

35. Роль військовослужбовця у реагуванні на воєнні злочини. Гражвідас Ясутіс (Grazvydas Jasutis), Ребекка Мікова (Rebecca Mikova), Джоді Прескотт (Jody Prescott) та Вільям Шабас (William Schabas). DCAF – Женевський центр з управління сектором безпеки. 2023. 34 с. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/War_crimes_Evidence-UKR.pdf.

36. Катування та жорстоке поводження з цивільним населенням на українських територіях, які перебували під російською окупацією (на прикладі Київської, Харківської та Херсонської областей): аналітичний звіт / Б. Петруньок, О. Гнатюк, Т. Печончик; Центр прав людини ZMINA. Київ, 2023. 64 с.

37. Freeman, Lindsay, Digital Evidence and War Crimes Prosecutions: The Impact of Digital Technologies on International Criminal Investigations and Trials (2018). *Fordham International Law Journal*, Vol. 41, No. 2, 2018, URL: <https://ssrn.com/abstract=3800418>.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.131

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.37>

BODUNOVA O.M., HRYTSIUK I.V.

**PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS
IN THE CURRENT CONTEXT: EUROPEAN EXPERIENCE**

**ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД**

У статті розглянуто сучасний механізм захисту прав людини у кримінальному провадженні. Відмічено, що забезпечення прав та свобод людини є ключовим аспектом будь-якої демократичної держави, і Україна не виняток. Беручи на себе зобов'язання гарантувати права та свободи, визначені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, та дотримуючись практики Європейського суду з прав людини, Україна прагне досягти світових стандартів щодо захисту прав людини.

Суспільна свідомість про права та свободи зростає, що викликає більш вимогливий підхід до ролі держави у їхньому забезпеченні. Особливо важливо, що громадяни України стають більш обізнаними про свої права, а також здатними вимагати їх захисту від державних органів.

Звернено увагу на те, що Україна також застосовує як індивідуальні, так і загальні заходи для виконання рішень ЄСПЛ. Це означає, що, крім вжиття конкретних заходів для відшкодування конкретних порушень, держава також приймає загальні заходи для уникнення подібних порушень у майбутньому та забезпечення відповідності внутрішнього законодавства стандартам ЄСПЛ. Отже, виконання рішень ЄСПЛ в країнах Європи, включаючи Україну, базується на комплексному підході, що включає як індивідуальні, так і загальні заходи для забезпечення захисту прав людини та верховенства права.

Доведено, що заходи, спрямовані на усунення системних проблем та їх першопричин, визначені в рішеннях Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), є критичними для забезпечення ефективного захисту прав людини та виконання міжнародних зобов'язань країни-відповідача.

Ці заходи включають, зокрема: внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування для вирішення проблем, визначених у рішенні ЄСПЛ; внесення змін до адміністративної практики з метою усунення порушень прав людини; забезпечення юридичної експертизи законопроектів з питань вивчення Конвенції та практики ЄСПЛ; проведення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики ЄСПЛ для різних категорій працівників, чия професійна діяльність пов'язана з правозастосуванням; інші заходи, визначені за умови нагляду з боку Комітету міністрів Ради Європи, які спрямовані на усунення системних недоліків та забезпечення відшкодування наслідків порушень прав людини.

© BODUNOVA O.M. – Candidate of Law, Associate Professor, Head of the Department of Legal Linguistics (State Tax University) <https://orcid.org/0000-0001-9179-5985>

© HRYTSIUK I.V. – Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Justice (State Tax University)

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальний процес, засади кримінального провадження, злочин, кримінальне правопорушення, Європейський суд з прав людини.

The article examines the modern mechanism of human rights protection in criminal proceedings. It is noted that ensuring human rights and freedoms is a key aspect of any democratic state, and Ukraine is no exception. By committing itself to guaranteeing the rights and freedoms set out in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 and following the case law of the European Court of Human Rights, Ukraine is striving to achieve international standards of human rights protection.

Public awareness of rights and freedoms is growing, which leads to a more demanding approach to the role of the state in ensuring them. It is especially important that Ukrainian citizens are becoming more aware of their rights and are able to demand their protection from state authorities.

It is noted that Ukraine also applies both individual and general measures to implement the judgments of the ECtHR. This means that in addition to taking specific measures to redress specific violations, the state also takes general measures to avoid similar violations in the future and to ensure that domestic legislation complies with the ECHR standards. Thus, the implementation of the ECHR judgments in European countries, including Ukraine, is based on a comprehensive approach that includes both individual and general measures to ensure the protection of human rights and the rule of law.

It is proved that measures aimed at eliminating systemic problems and their root causes identified in the judgments of the European Court of Human Rights (ECHR) are critical for ensuring effective human rights protection and fulfilment of the respondent country's international obligations.

These measures include, in particular: amendments to the current legislation and its application practice to address the problems identified in the ECHR judgment; amendments to administrative practice to eliminate human rights violations; ensuring legal expertise of draft laws on the study of the Convention and ECHR case law; conducting professional training on the study of the Convention and ECHR case law for various categories of employees whose professional activities are related to law enforcement; other measures determined under the supervision of the Committee.

Key words: *criminal proceedings, criminal process, principles of criminal proceedings, crime, criminal offence, European Court of Human Rights.*

Problem statement. Ensuring human rights and freedoms is a key aspect of any democratic state, and Ukraine is no exception. By committing itself to guaranteeing the rights and freedoms set out in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 and following the case law of the European Court of Human Rights, Ukraine is striving to achieve global standards of human rights protection.

Public awareness of rights and freedoms is growing, which leads to a more demanding approach to the role of the state in ensuring them. It is particularly important that Ukrainian citizens are becoming more aware of their rights and are able to demand their protection from state authorities.

The emphasis on the implementation of the Constitution of Ukraine, as well as relevant international standards on the rights and freedoms of citizens, reflects the growing attention to human rights issues in the country, especially under martial law. Ensuring the rights to privacy, private property, secrecy of correspondence and other rights are important aspects of any modern democratic society.

The Government of Ukraine has a great responsibility to ensure the effective realisation of these rights and freedoms, in particular by reforming the legal system, strengthening human rights mechanisms and promoting the development of a legal culture among citizens. Only through joint efforts of the government and the public can full protection of the rights and freedoms of every citizen of Ukraine be achieved [1, p. 197].

The state of the art of this issue. The problems of protection of individual rights in criminal proceedings have been analysed in the works of T.V. Varfolomeeva, E.I. Vybornov, Y.O. Gurdzhi, Z.V. Makarova, P.M. Malanchuk, M.A. Markush, A.V. Moldovan, V.O. Popelushka, A.M. Titov, G.I. Changuli, N.P. Cherniak, Y.P. Yanovych, O.G. Yanovska, I.V. Hloviuk, V.G. Goncharenko,

Y.M. Hroshevoi, O.P. Kuchynska, E.I. Makarenko, A.M. Melnyk, V.M. Tertyshnyk, O.I. Tyshchenko, V.M. Trofymenko, A.K. Chernova, etc.

The purpose of the article is to analyse and study the legislative sources and the practice of their application, in particular, the European one, with regard to the protection of human rights in criminal proceedings.

The main material is presented. Adaptation (unification, approximation, harmonisation, approximation, transformation) of national legislation to Ukraine's international obligations and universally recognised human rights standards is a necessary step to maintain the country's compliance with international human rights norms and standards, and to ensure its integration into the European community.

This process includes:

1) incorporating international human rights standards and principles into national legislation. This can be done by adopting new laws or amending existing legislation to ensure compliance with international standards.

2) improving the quality of law enforcement practice based on international human rights standards. This means, in particular, increasing the competence of law enforcement agencies and courts in applying international standards.

3) ensuring an effective mechanism for monitoring compliance with international human rights obligations. This includes the creation of independent controlling bodies that have the ability to intervene in situations where human rights are violated.

4) systematic monitoring and evaluation of the impact of the changes made on the level of human rights protection in the country. This allows for timely identification of problems and development of strategies to address them.

In general, the adaptation of national legislation to international human rights standards is a process that contributes to the improvement of legal protection of citizens and the strengthening of the rule of law [2, p. 42-43].

Therefore, given the need to bring Ukrainian law in line with the norms and principles of international law, it is important to study European legal experience and European legal doctrine [3].

The case law of the European Court of Human Rights (ECHR) plays a significant role in the process of adapting domestic legislation, including criminal procedure, to international standards.

In this regard, it is worth noting that Article 9 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (CPC of Ukraine) establishes the principle of acceptance of international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine as having priority over national legislation. This means that if the provisions of the CPC of Ukraine conflict with an international treaty to which Ukraine has given its consent, the provisions of the international treaty shall prevail.

In addition, according to Article 9(5) of the CPC of Ukraine, the criminal procedure legislation of Ukraine is applied taking into account the case law of the European Court of Human Rights. This means that the judgments and recommendations of the ECHR may be taken into account in the development and application of Ukrainian legislation in the field of criminal procedure.

According to scholars, this approach helps to ensure that national legislation complies with international human rights standards and strengthens the legal protection of citizens. The implementation of the ECHR case law in national legislation helps to ensure the observance of human rights during criminal proceedings and court hearings [4; 5].

The European Court of Human Rights (ECHR) is an important international judicial body that operates to protect human rights and freedoms. It considers individual or collective complaints from citizens of states parties to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The ECtHR's judgments are binding not only on the parties to a particular case, but also on all states that have ratified the Convention. This means that all states parties are obliged to comply with the judgments of the ECtHR and take the necessary measures to implement them. ECHR judgments also have a precedential character, which means that they can become the basis for similar decisions in future in similar cases. This helps to ensure stability and progress in the protection of human rights in Europe and beyond [6, p. 57].

Ukraine, unfortunately, is one of the three leading applicants to the court, which indicates a systematic violation of the Convention. In this regard, as D.O. Lukianenko and I.M. Bilodid rightly point out, a thorough and complete study of the ECHR judgments is a necessary, even mandatory part of the correct application of national legislation and ensuring strict implementation of the Convention. At

the same time, the prosecution should be aware of the ECHR case law to prevent violations of the rights of participants in the process and to defend its position [7, p. 117].

At the same time, the statement of Ulf Kvarnstrom on the application of the ECHR practice is also worthy of attention, in which he emphasises that the issue of using the ECHR practice is complex and difficult.

Ulla Kvarnstrom's statement emphasises the complexity and complexity of the issue of applying ECHR case law in the national legal system. Raising legal awareness among human rights defenders and other participants in the justice system is a key element of successful implementation of this practice.

Sweden's experience confirms that the defence is usually active in using the ECHR case law. This stimulates the development of expertise among lawyers and human rights defenders in their work. It is important not only to have knowledge of international norms, but also to have the skills to apply them effectively in specific cases.

Sweden has developed guidelines for prosecutors on how to fulfil their obligations under the Convention on Human Rights. These guidelines are practical and provide prosecutors with specific advice on their activities, including communication with the media. This helps to avoid situations where the actions of prosecutors can be interpreted as human rights violations or pressure on the accused [8].

Thus, the use of the ECHR case law in the national legal system requires not only knowledge of the theoretical aspects of international law, but also practical skills and understanding of how to apply these principles in specific situations.

It means that appropriate recommendations should be developed on the use of the ECHR, taking into account the specifics of the activities of defence counsels, law enforcement agencies and the court. At the same time, it is worth borrowing the experience of foreign countries in effectively ensuring the application of ECHR case law in the administration of justice.

The Federal Republic of Germany seeks to implement not only the judgments of the European Court of Human Rights (ECHR) concerning it, but also to integrate judgments passed in other countries into its own legal system. Procedures for the implementation of ECHR judgments in Germany are formalised in legislation and regulations that define the competence and procedure of various authorities.

In Germany, general measures for the implementation of ECHR judgments include:

- 1) interpreting ECHR judgments and applying them in the context of national laws, taking into account their content and meaning.
- 2) drafting legislation and administrative measures necessary for the implementation of ECHR judgments. This may include amending existing legislation or adopting new laws.
- 3) Adoption of relevant legislation that ensures the implementation of ECHR judgments and takes into account their requirements.

This approach ensures the effective implementation of ECHR judgments and takes into account their impact on the German national legal system. This helps to ensure the protection of human rights and strengthen the rule of law in the country. [6, c. 60-61].

In the Czech Republic, the implementation of general measures for the implementation of judgments of the European Court of Human Rights (ECHR) is carried out by various authorities. The representative of the state at the ECtHR is responsible for developing recommendations on the necessary general measures. These recommendations are usually developed with the participation of various authorities and civil society organisations, such as trade unions, lawyers' associations, etc.

Additionally, the Czech Republic has established a mechanism aimed at bringing laws and law enforcement practice in the country in line with ECHR standards. This mechanism may include drafting and implementing the necessary laws and regulations, reviewing the practice of judicial application and developing appropriate recommendations to improve the human rights situation in the country.

These measures are aimed at ensuring that Czech laws and law enforcement practice comply with international human rights standards established by the European Court of Human Rights and at strengthening the protection of human rights in the country.

In European countries, the implementation of ECHR judgments is usually carried out through individual and general measures. Among the general measures that have become widespread are the adoption of relevant laws in accordance with the ECHR case law, interpretation of ECHR judgments and development of relevant recommendations for the judiciary, law enforcement agencies and human rights organisations. These measures are aimed at systematic and effective implementation of the ECHR judgments and ensuring compliance of domestic legislation with international human rights standards [9, p. 7].

Ukraine also applies both individual and general measures to implement the ECHR judgments. This means that in addition to taking specific measures to redress specific violations, the state also takes

general measures to avoid similar violations in the future and ensure that domestic legislation complies with ECHR standards.

Thus, the implementation of ECHR judgments in European countries, including Ukraine, is based on a comprehensive approach that includes both individual and general measures to ensure the protection of human rights and the rule of law.

Measures aimed at eliminating systemic problems and their root causes, as identified in the judgments of the European Court of Human Rights (ECHR), are critical to ensure effective human rights protection and fulfilment of the respondent country's international obligations.

These measures include, in particular:

- 1) amending the current legislation and its application to address the issues identified in the ECHR judgment.
- 2) amending administrative practice to eliminate human rights violations.
- 3) providing legal expertise of draft laws on the Convention and ECHR case law.
- 4) conducting professional training on the Convention and ECHR case law for various categories of employees whose professional activities are related to law enforcement.
- 5) other measures, determined under the supervision of the Committee of Ministers of the Council of Europe, aimed at eliminating systemic shortcomings and ensuring redress for human rights violations [10].

When it comes to the application of the ECHR case-law in domestic criminal proceedings, this activity should be carried out in a comprehensive manner, covering the following main areas

- 1) legal education of the population, which includes explaining to citizens and other residents of Ukraine their rights, mechanisms of protection, including through applying to the ECHR (holding legal events, informative programmes on radio, television, online resources, dissemination of posts via social networks, etc.)
- 2) raising the standards and quality of legal training for judges, law enforcement officers and other legal professionals, during which they study the ECHR case law and how to apply it, and acquire skills to apply it in their professional activities to prevent violations of human rights and freedoms.
- 3) official interpretation of ECHR judgments, provisions of the Convention and criminal procedural legislation in order to develop a unified law enforcement practice.
- 4) ensuring the examination of draft legal acts for their compliance with the Convention and the ECHR case-law in order to bring national legislation, including criminal procedure, in line with international and European human rights standards.
- 5) development of methodological recommendations on the application of ECHR case law in the activities of courts, law enforcement agencies, and legal aid providers.
- 6) taking into account the ECHR practice when developing certain forensic techniques, as well as recommendations on the tactics of conducting and technical and forensic support of certain investigative (detective), covert investigative (detective) and other procedural actions.

The application of the ECHR case-law in domestic criminal proceedings today can be achieved mainly through the implementation of ECHR judgments in the application of individual measures, as well as through certain amendments to the national criminal procedure legislation and scientific events dedicated to the application of international and European human rights standards, including the ECHR case-law. Despite certain steps towards bringing domestic criminal proceedings in line with international human rights standards, not all of the above areas are actually implemented in full. This leads to frequent violations of human rights and fundamental freedoms at all stages of criminal proceedings, including the detection of criminal offences, their pre-trial investigation and trial, as well as the enforcement of court decisions.

Adopted in 2012, the CPC of Ukraine caused a change in the model of criminal proceedings, moving from the idea of «crime control» to the development of a model of criminal justice centred on human rights principles. The amendments to the CPC take into account the rule of law and are interpreted through the prism of the ECHR case law. These amendments are aimed at ensuring compliance with the principle of presumption of innocence, competitiveness and equality of parties in criminal proceedings. Thus, Art. 2 and Art. 8 of the CPC of Ukraine define the basis of the proceedings with due regard to international standards, which allows to direct criminal proceedings to protect human rights and observe the principles of justice [11, p. 146-147].

Accordingly, the introduction of mechanisms and legislative changes to ensure these rights are necessary steps to improve the level of human rights protection in the country:

- 1) the formation of effective mechanisms for the protection of human rights and freedoms includes the development of the justice system, support for civic institutions that help citizens solve

their legal problems, and ensuring the accessibility and transparency of the legal system;

2) improving legislation, in particular in the field of human rights, is a key element of this strategy. This includes not only the adoption of new laws, but also the review and improvement of existing regulations to ensure their compliance with international human rights standards and best practices;

3) strengthening the principles of civil society and the legal system contributes to building a democratic country where the rights and freedoms of every citizen are the key to the development of society and the prosperity of the state;

4) raising the level of legal culture and legal awareness of citizens also plays an important role in ensuring the protection of human rights. This means conducting information campaigns, educational events, including the subject of jurisprudence in the curriculum and ensuring access to legal information for all segments of society.

All of these tasks and strategies will help Ukraine to ensure that human rights and freedoms are adequately protected, which is essential for its further development as a democratic and rule-of-law country.

Список використаних джерел:

1. Погорецький М. А., Яновська О. Г. Адвокатура України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2014. 368 с.
2. Кучинська О.П., Фулей Т.І., Бараннік Р.В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. 228 с.
3. Марченко А.А. Особливості застосування практики Європейського суду з прав людини. Шостий апеляційний адміністративний суд. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/m/2213-osoblivosti-zastosuvannya-praktikievropejskogo-sudu-z-prav-lyudini.html>.
4. Слущка Т.І. 250 правових позицій ЄСПЛ у кримінальному провадженні: оновлена, систематизована добірка. Юридичний портал Протокол. URL: https://protocol.ua/ua/250_pravovih_pozitsiy_espl_u_kriminalnomu_provadzenni_onovlena_sistematizovana_dobirka/.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Стор. 474.
6. Завгородній В.А. Зарубіжний досвід виконання рішень Європейського суду з прав людини (на прикладі деяких країн Європейського Союзу). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 57–64.
7. Лук'яненко Д.О., Білодід І.М. Застосування практики Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (13 червня 2018 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 117–119.
8. Про досвід Швеції в імplementації практики ЄСПЛ в національну правову систему. Дзеркало суддів. URL: <http://suddya.com.ua/news/pro-dosvid-svecii-vimplementacii-praktiki-espl-v-nacionalnu-pravovu-sistemu>.
9. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид., випр., допов. Київ, 2015. 208 с.
10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260.
11. Пушкар П.В. Вплив Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини на формування завдань сучасного кримінального судочинства України. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (13 червня 2018 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 145–147.

ПРАВОВА ПРИРОДА ПОКАЗАНЬ ІЗ ЧУЖИХ СЛІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

THE LEGAL NATURE OF HEARSAY IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Актуальність теми статті зумовлена тим, що теоретико-правові аспекти проблематики показань із чужих слів розкриваються недостатньо повно та нерідко мають дискусійний характер. Це зумовило постановку як мети статті розкриття, з урахуванням доктринальних підходів, норм КПК України і сформованої на його основі судової практики Касаційного кримінального суду Верховного Суду, правової природи показань з чужих слів і висловлення пропозицій щодо вдосконалення нормативного визначення їх поняття.

На основі аналізу концептуальних підходів до розуміння поняття доказу встановлено, що показання з чужих слів за своєю правовою природою є не лише процесуальним джерелом доказів, але й також видом доказів і засобом доказування.

Обґрунтовано, що за відношенням джерела відомостей про доказуваний факт до самого цього факту показання з чужих слів є похідними доказами. Доведено, що саме опосередковане сприйняття особою (з пояснень іншої особи) події кримінального правопорушення та/або інших обставин кримінального правопорушення свідчить про похідний характер показань, які надаються цією особою в ході допиту.

Показання з чужих слів розглянуто як різновид показань і встановлено, що видовою відмінністю, яка властива лише поняттю показань із чужих слів і дозволяє відмежувати їх від поняття показань, є те, що вони ґрунтуються на поясненні іншої особи, хоча цим процесуальним джерелам доказів притаманні й інші відмінності, які, водночас, не є визначальними (зокрема, показання з чужих слів можуть надаватися не тільки в усній і письмовій, але в іншій формі, а суб'єктами їх надання є свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений).

На основі доктринальних підходів стосовно значення похідних доказів розкрито значення показань із чужих слів у кримінальному процесуальному доказуванні. Встановлено, що вони можуть використовуватися не лише для виявлення особи, яка є першоджерелом таких відомостей, задля її подальшого допиту, але й для встановлення (в сукупності з іншими доказами) обставин кримінального провадження, які становлять предмет доказування.

За результатами проведеного дослідження підтримано позицію вчених стосовно доцільності викладення частини 1 статті 97 КПК України у новій редакції та запропоновано авторську редакцію відповідної норми.

Ключові слова: докази, процесуальні джерела доказів, показання, показання з чужих слів, засоби доказування.

The relevance of the topic of the article is due to the fact that the theoretical and legal aspects of hearsay issues are not fully disclosed and are often controversial. This has led to the aim of the article to reveal, with due regard for the doctrinal approaches, provisions of the CPC of Ukraine and the case law of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court formed on its basis, the legal nature of hearsay evidence and to make proposals for improving the statutory definition of its concept.

Based on the analysis of conceptual approaches to understanding the concept of evidence, the author establishes that hearsay evidence by its legal nature is not only a procedural source of evidence, but also a type of evidence and a means of proof.

It is substantiated that hearsay evidence is derivative evidence in terms of the source of information about the fact to be proved and the fact itself. It is proved that it is the indirect perception by a person (from the explanations of another person) of the event of a criminal offense and/or other circumstances of a criminal offense which indicates the derivative nature of the testimony provided by this person during interrogation.

Hearsay evidence is considered as a type of testimony and it is established that the specific difference inherent in the concept of hearsay evidence and allowing to distinguish it from the concept of testimony is that it is based on the explanation of another person, although these procedural sources of evidence also have other differences which, at the same time, are not decisive (in particular, hearsay evidence may be provided not only orally and in writing, but also in another form, and the subjects of its provision are a witness, a victim, a suspect, an accused).

On the basis of doctrinal approaches to the meaning of derivative evidence, the author reveals the significance of hearsay evidence in criminal procedural proof. It is established that they can be used not only to identify the person who is the primary source of such information for further interrogation, but also to establish (together with other evidence) the circumstances of criminal proceedings which are the subject of proof.

Based on the results of the study, the author supports the position of scholars regarding the expediency of restating part 1 of Article 97 of the CPC of Ukraine in a new wording and proposes the author's own wording of the relevant provision.

Key words: *evidence, procedural sources of evidence, testimony, hearsay, means of proof.*

Вступ. Із прийняттям чинного кримінального процесуального закону законодавець передбачив можливість використання у кримінальному процесуальному доказуванні показань з чужих слів, якими ним визнаються висловлювання, здійснені в усній, письмовій або іншій формі щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи (частина 1 статті 97 КПК України) [1]. Нормативне закріплення поняття показань із чужих слів і низки вимог, спрямованих на забезпечення їх процесуальних властивостей, зокрема допустимості та достовірності, зумовило підвищену увагу вчених до розкриття теоретико-правових аспектів визначення їх сутності та практичних основ їх формування і використання у кримінальному провадженні.

До розкриття проблематики показань із чужих слів як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні звертаються Т.В. Бабчинська, В.В. Вапнярчук, Л.В. Гаврилюк, В.П. Гмирко, А.М. Долгополов, С.Ю. Задерейко, Н.В. Кіцен, В.В. Король, Г.Р. Крет, Т.В. Лукашкіна, В.М. Лушпінко, М.А. Погорецький, А.В. Панова, А.В. Пономаренко, Т.В. Садова, Н.В. Скідан, А.С. Степаненко, М.М. Стоянов, І.Л. Чупрікова, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та інші вітчизняні вчені. При цьому значна кількість наукових праць стосується практичних аспектів проблематики показань із чужих слів, пов'язаних з їх отриманням, перевіркою, оцінкою та використанням у кримінальному провадженні.

Водночас теоретико-правові аспекти цієї проблематики розкриваються недостатньо повно та нерідко мають дискусійний характер. Зокрема, на сьогодні в доктрині кримінального процесу сформовано два підходи до визначення поняття показань із чужих слів: одна група вчених послуговується законодавчою дефініцією терміна «показання з чужих слів» поза здійсненням дослідження їх сутності та наведенням авторського визначення їх поняття [2, с. 154; 3, с. 255; 4, с. 624; 5, с. 225; 6, с. 329], а інша група розширює зміст нормативного визначення поняття «показання з чужих слів» за рахунок уточнення притаманних їм ознак, але по-різному підходить до розкриття їх сутності [7, с. 321; 8, с. 143; 9, с. 197]. У свою чергу, це позначається на розкритті інших аспектів проблематики показань із чужих слів як процесуального джерела доказів у кримінальному процесі, в першу чергу теоретико-правових.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття, з урахуванням доктринальних підходів, норм КПК України і сформованої на його основі судової практики Касаційного кримінального суду Верховного Суду, правової природи показань з чужих слів і висловлення пропозицій щодо вдосконалення нормативного визначення їх поняття.

Результати дослідження. Як різновид показань, показання з чужих слів є процесуальним джерелом доказів (частина 2 статті 84 КПК України). На відміну від фактичних даних (відомостей про факти), які становлять зміст доказу, процесуальне джерело доказів відображає процесуальну форму, що дозволяє використовувати доказ у кримінальному процесуальному доказуванні. У загальному

В.В. Вапнярчук визначає процесуальні джерела доказів як «ту процесуальну форму, в якій докази (певні фактичні дані) допускаються у кримінальне провадження» [10, с. 291]. Більш широко вказане поняття тлумачить Д.В. Давидова, яка під процесуальними джерелами доказів розуміє «зібрані (отримані), перевірені та оцінені у визначеній законом процесуальній формі показання, речові докази, документи, висновки експертів, що містять інформацію, яка має значення для кримінального провадження та відповідає вимогам належності, допустимості, достовірності» [11, с. 56-57]. Із урахуванням цього, показання з чужих слів як процесуальне джерело доказів є процесуальною формою відображення фактичних даних (відомостей про факти), що становлять зміст доказу.

Незважаючи на висловлену вченими позицію про те, що процесуальні джерела не є єдиним нерозривним цілим із доказами [12, с. 194] і не втрачають самостійного значення для кримінального процесуального доказування [13, с. 43], значного поширення в доктрині кримінального процесу набула концепція, відповідно до якої доказ являє собою єдність фактичних даних та їх процесуальних джерел [14, с. 16; 15, с. 219; 16, с. 166; 17, с. 89-90; 18, с. 24]. Вказуючи на те, що ця концепція розуміння доказу найбільш чітко відображає його гносеологічну сутність у кримінальному процесі, М.А. Погорецький відзначає, що «фактичні дані в будь-якому з названих у кримінальному процесуальному законі джерел можуть існувати, зберігатись, передаватись та досліджуватись виключно в їх нерозривній єдності з останніми, за відсутності якої доказ втрачає свою сутність» [19, с. 8-9], а також констатує, що «показання, виходячи з концепції єдності фактичних даних та їх джерел, у разі визнання їх доказами у кримінальній справі є джерелом доказів, видом доказів і засобом доказування» [19, с. 33]. Таким чином, за своєю правовою природою показання з чужих слів є не лише процесуальним джерелом доказів, але й також видом доказів і засобом доказування.

За відношенням джерела відомостей про доказуваний факт до самого цього факту показання з чужих слів є похідними доказами, на що звертається увага як у доктрині кримінального процесу [2, с. 154; 20, с. 74; 21, с. 50], так і в судовій практиці Касаційного кримінального суду Верховного Суду (постанови від 22.04.2021 р. у справі № 732/760/19, від 18.05.2021 р. у справі № 601/200/18) [22; 23]. Як відзначає В.Д. Басай, «похідні докази є фактичними даними, отриманими у передбаченому КПК України порядку, що опосередковано відображають наявність чи відсутність фактів та обставин, які мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню» [9, с. 196]. Саме опосередковане сприйняття особою (з пояснень іншої особи) події кримінального правопорушення та/або інших обставин кримінального правопорушення свідчить про похідний характер показань, які надаються цією особою в ході допиту.

Відмежовуючи первинні показання від показань із чужих слів, В.М. Лушпінєнко вказує, що «такі показання, як і первинні, містять дані про подію злочину, винного чи інші обставини, проте сприймалися свідком не безпосередньо, а через пояснення іншої особи, яка не залучена до кримінального процесу, але мала можливість, хоча б теоретичну, такого залучення» [20, с. 74]. І, навпаки, якщо особа, зокрема свідок і потерпілий, сприймала обставини кримінального правопорушення особисто, то надані нею під час допиту показання не можуть розглядатися як показання з чужих слів. Як відзначає Касаційний кримінальний суд Верховного Суду, «свідки були допитані в суді першої інстанції щодо обставин, які сприймали особисто, тому їх показання правильно не визнано такими, що надані з чужих слів» (постанова від 15.06.2022 р. у справі № 552/971/20) [24].

Таким чином, видовою відмінністю, яка властива лише поняттю показань із чужих слів і дозволяє відмежувати їх від поняття показань, є те, що вони ґрунтуються на поясненні іншої особи, хоча цим процесуальним джерелам доказів притаманні й інші відмінності, які, водночас, не є визначальними (зокрема, показання з чужих слів можуть надаватися не тільки в усній і письмовій, але в іншій формі, а суб'єктами їх надання є свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений).

Незважаючи на опосередкований характер відображення за їх допомогою фактів та обставин кримінального провадження, показання з чужих слів, як і будь-які інші похідні докази, відіграють вагомe значення у кримінальному процесуальному доказуванні. На думку І.Г. Івасюка, «значення похідних фактичних даних виражається, по-перше, у тому, що вони слугують засобами виявлення першоджерел, тобто первинних доказів. Завдяки властивості похідних доказів вказувати на їх першоджерело слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд сприймають і досліджують у кримінальному провадженні первинну інформацію. Виявлення за допомогою похідних відомостей первинних доказів, які за своєю природою є прямими, за умови їх достовірності сприяє реалізації завдань кримінального провадження. По-друге, похідні докази замінюють у багатьох випадках початкові фактичні дані, які через різні об'єктивні причини не можуть використовуватися суб'єктами, що здійснюють кримінальне провадження. По-третє, важливе значення мають

похідні докази під час спільного використання їх із початковими фактичними даними, де в одних випадках вони підкріплюють їх, у других – вказують на їх недостовірність, а в третій – заповнюють собою первинну інформацію» [25, с. 260-261]. У повному обсязі наведена позиція відображає значення показань із чужих слів для кримінального процесуального доказування. Виходячи з того, що вони є похідними доказами, О.Г. Шило відзначає, що «доказування має спрямовуватися до першоджерела відомостей, що мають значення для кримінального провадження, мінімізації їх інтерпретаторів» [2, с. 154]. Водночас, з огляду на частину 2 статті 97 КПК України, показання з чужих слів можуть використовуватися не лише для виявлення особи, яка є першоджерелом таких відомостей, задля її подальшого допиту, але й для встановлення (в сукупності з іншими доказами) обставин кримінального провадження, які становлять предмет доказування.

У доктрині кримінального процесу неодноразово зверталася увага на доцільність уточнення нормативного визначення поняття показань із чужих слів. Так, В.М. Лушпійко пропонує викласти частину 1 статті 97 КПК України у такій редакції: «Показаннями з чужих слів є відомості, які надаються в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на твердженні, зробленому іншою особою в усній чи письмовій формі» [26, с. 179]. Схожу позицію висловлюють Г.С. Зінченко та О.В. Ільченко, які вважають за доцільне викласти зазначену норму в такій редакції: «Показаннями з чужих слів є відомості, надані в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на твердженні, зробленому іншою особою в усній, письмовій чи в іншій зрозумілій формі» [27, с. 365].

Аналіз наведених пропозицій свідчить про їх кардинальну відмінність від нормативного визначення поняття показань із чужих слів, закріпленого в чинній редакції частини 1 статті 97 КПК України, за рахунок: 1) характеристики змісту показань із чужих слів як відомостей про факти, а не висловлювань щодо них; 2) визначення первинної інформації, що передається за допомогою показань із чужих слів, як твердження, а не пояснення іншої особи; 3) наведення вказівки на форми, в яких висловлювалося первинне твердження, що передається за допомогою показань із чужих слів. Водночас зміст наведених позицій є максимально наближеним з наявною відмінністю стосовно розуміння форм, в яких висловлювалася первинна інформація, що передається за допомогою показань із чужих слів: у першому випадку мова йде про усну та письмову форму, а в другому – також і про іншу зрозумілу форму твердження.

Поділяючи у цілому позицію про доцільність уточнення нормативної дефініції терміна «показання з чужих слів», потрібно вказати, що перше із наведених вченими уточнень є обґрунтованим, що відзначалося в контексті дослідження сутності цього процесуального джерела доказів, і підлягає врахуванню в ході вдосконалення змісту частини 1 статті 97 КПК України. Стосовно другого уточнення потрібно звернути увагу на істотну відмінність у змістовному навантаженні мовних одиниць «пояснення» та «твердження». Так, у сучасній українській мові під поясненням (у відповідному значенні) розуміють дію за значенням пояснити, пояснювати – «розповідаючи про що-небудь, робити його явним, зрозумілим; з'ясовувати комусь ситуацію, розкривати причини якоїсь дії чи явища; добиватися порозуміння з ким-небудь за допомогою жестів, міміки і т. ін.» [28, с. 1100], а під твердженням (у відповідному значенні) – «думку, положення, вислів, що доводить, підтверджує що-небудь, лежить в основі чогось» [28, с. 1434]. Тобто слово «пояснення», з позицій семантики, більш чітко розкриває сутність первинної інформації, що передається за допомогою показань із чужих слів, що вказує на недоцільність заміни у частині 1 статті 97 КПК України слова «пояснення» на слово «твердження». Третє з наведених вченими уточнень також викликає заперечення, оскільки із процесуальної точки зору значення має форма, в якій допитуваною особою надаються показання з чужих слів, а не форма, в якій нею була отримана первинна інформація, що передається за допомогою цих показань.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що показання з чужих слів за своєю правовою природою є процесуальним джерелом доказів, видом доказів і засобом доказування. Показання з чужих слів є різновидом показань і вирізняються від інших їх видів тим, що вони ґрунтуються на поясненні іншої особи. За відношенням джерела відомостей про доказуваний факт до самого цього факту показання з чужих слів є похідними доказами.

Із урахуванням наведеного, частину 1 статті 97 КПК України доцільно викласти у такій редакції:

«1. Показаннями із чужих слів є відомості, що надаються в усній, письмовій або іншій формі свідком, потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим щодо певних фактів та обставин кримінального провадження, про які йому стало відомо з пояснень інших осіб та які мають значення для цього кримінального провадження».

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Шило О.Г. Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 151-156.
3. Крет Г.Р. Допустимість показань із чужих слів як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 2. С. 254-262.
4. Гмирко В.П. Показання з чужих слів. У кн.: *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 томах*. Т. 19. Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / ред. кол.: В.Т. Нор та ін. Харків: Право, 2020. С. 622-625.
5. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за ред. С.В. Ківалова та С.І. Кравченка. Одеса: Фенікс, 2020. 924 с.
6. Стоянов М.М. Система правил допустимості доказів у кримінальному провадженні України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 69. С. 325-331.
7. Омельчук Л.В., Бичок Т.П. Показання із чужих слів як процесуальне джерело доказів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 320-323. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2020/79.pdf.
8. Рижий О.А. Оцінка показань учасників кримінального провадження в суді першої інстанції: дис. ... д-ра філософії: 081 – «Право». Львів, 2023. 221 с.
9. Басай В.Д. Похідні докази у кримінальному процесі України: поняття та види. *Право і суспільство*. 2018. № 6. С. 195-199.
10. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.
11. Давидова Д.В. Джерела доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Кривий Ріг, 2015. 225 с.
12. Стахівський С.М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. Київ, 2005. 396 с.
13. Сівочек С.М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. Київ, 2003. 215 с.
14. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12-25.
15. Сергєєва Д.Б. До визначення поняття «доказу» за чинним КПК України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 24. С. 212-221.
16. Ратушна Б.П. Докази як основні інструменти судового пізнання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 2. С. 165-168.
17. Ковальчук С.О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса, 2018. 626 с.
18. Шабаровський Б.В. Перевірка доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Острог, 2019. 237 с.
19. Погорецький М.А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2011. № 1. С. 1-53. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf>.
20. Лушпійенко В.М. Показання свідка як процесуальне джерело доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2018. 255 с.
21. Доказування у кримінальному провадженні: курс лекцій / О.О. Бондаренко, Г.І. Глобенко, В.В. Романюк та ін.; за заг. ред. О.О. Юхна. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2018. 156 с.
22. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22.04.2021 р. у справі № 732/760/19 (провадження № 51-245км20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96632050>.
23. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 18.05.2021 р. у справі № 601/200/18 (провадження № 51-4855км20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97077704>.
24. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15.06.2022 р. у справі № 552/971/20 (провадження № 51-5249км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104813664>.

25. Івасюк І.Г. Значення похідних доказів для кримінально-процесуального доказування: питання теорії та практики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 256-262.

26. Лушпійко В.М. Показання з чужих слів за законодавством України та іноземних держав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 43. Т. 2. С. 177-181.

27. Ільченко О.В., Зінченко Г.С. Міжнародний досвід щодо визнання показань з чужих слів доказом у кримінальному провадженні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 362-366.

28. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.39>

КОЗАК І.А.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОКУРОРОМ ФУНКЦІЇ ОБВИНУВАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ОДЕРЖАННЯ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

IMPLEMENTATION OF THE FUNCTION OF ACCUSATION BY THE PROSECUTOR IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON RECEIVING AN ILLEGAL BENEFIT BY AN OFFICIAL PERSON

У статті визначено, що кримінальне процесуальне доказування прокурора у кримінальних провадженнях щодо фактів одержання службовою особою неправомірної вигоди – це практична, пізнавальна, правова й розумова діяльність прокурора як головного суб'єкта сторони обвинувачення, яка спрямована на отримання доказів (пошук і виявлення (вилучення) фактичних даних та їх джерел); перевірку, оцінку фактичних даних та їх джерел, їх процесуальне оформлення (закріплення) й надання таким даним, їх джерелам значення доказу у відповідному кримінальному провадженні; обґрунтування своєї правової позиції та відповідних процесуальних рішень. Реалізація прокурором функції обвинувачення у кримінальних провадженнях про одержання службовою особою неправомірної вигоди спрямована на обґрунтування підозр (обвинувачення) і, в підсумку, слугує гарантією забезпечення від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності, сприяє справедливому засудженню, що цілком відповідає обов'язку прокурора забезпечувати дотримання законних прав громадян. При реалізації такої функції прокурор зобов'язаний керуватися стандартами доказування, під якими слід розуміти закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві та правових позиціях вищих судових інстанцій правила, що охоплюють кількісну та якісну складову доказування, виконання яких стороною обвинувачення (в окремих випадках, – також стороною захисту) забезпечує рівень переконання (переконаності), придатний для ухвалення процесуальних рішень, що обмежують права та свободи особи у кримінальному провадженні. Головними напрямками реалізації прокурором функції обвинувачення у кримінальних провадженнях про одержання службовою особою неправомірної вигоди є: процесуальні (своєчасне внесення щодо корупційних кримінальних правопорушень відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; нагляд за дотриманням законів, зокрема, Національним антикорупцій-

ним бюро України під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, участь у судовому провадженні та підтримання обвинувачення у кримінальних провадженнях про одержання службовою особою неправомірної вигоди; контроль за об'єктивним відображенням у Єдиному реєстрі досудових розслідувань відомостей щодо кримінальних правопорушень, осіб, які їх вчинили, та прийнятих під час досудового розслідування процесуальних рішень; участь у судовому розгляді справ; оскарження судових рішень тощо); представницькі (забезпечення представництва інтересів держави в суді, а також представництва у межах своєї компетенції інтересів держави у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави); аналітично-методичні (ведення обліку роботи, своєчасне внесення відомостей про результати роботи до визначених форм обліку, звітності, Єдиного реєстру досудових розслідувань).

Ключові слова: *неправомірна вигода, службова особа, доказування, докази, кримінальне провадження, досудове розслідування, прокурор, функція, обвинувачення.*

The article defines that the prosecutor's criminal procedural evidence in criminal proceedings regarding the facts of receipt of illegal benefits by an official is a practical, cognitive, legal and mental activity of the prosecutor as the main subject of the prosecution, which is aimed at obtaining evidence (search and detection (seizure) actual data and their sources); verification, evaluation of factual data and their sources, their procedural registration (consolidation) and giving such data and their sources the value of evidence in the relevant criminal proceedings; justification of one's legal position and relevant procedural decisions. The prosecutor's implementation of the function of prosecution in criminal proceedings on the receiving of an illegal benefit by an official is aimed at substantiating suspicions (accusations) and, in the end, serves as a guarantee of protection against unjustified criminal liability, contributes to a fair conviction, which is fully in line with the prosecutor's duty to ensure compliance with legal rights citizens. In the implementation of such a function, the prosecutor is obliged to be guided by the standards of proof, which should be understood as the rules fixed in the criminal procedural legislation and legal positions of the higher courts, covering the quantitative and qualitative component of the proof, which must be performed by the prosecution (in some cases, also by the defense) provides a level of conviction (conviction) suitable for making procedural decisions limiting the rights and freedoms of a person in criminal proceedings. The main areas of implementation by the prosecutor of the function of prosecution in criminal proceedings concerning the receipt of unlawful benefits by an official are: procedural (timely entry of information on corruption criminal offenses into the Unified Register of Pretrial Investigations; supervision of compliance with laws, in particular, by the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine during operational and investigative activities, pre-trial investigation, participation in court proceedings and maintenance of accusations in criminal proceedings about receipt of undue benefit by an official; control over the objective display in the Unified register of pre-trial investigations of information on criminal offenses, the persons who committed them, and procedural decisions taken during the pre-trial investigation decisions; participation in court proceedings; appeal of court decisions, etc.); representative (ensuring representation of the state's interests in court, as well as representation within its competence of the state's interests in cases of recognition of assets as unfounded and their collection into state income); analytical and methodical (keeping records of work, timely entry of information about work results into specified forms of accounting, reporting, Unified register of pre-trial investigations).

Key words: *unlawful benefit, official, proof, evidence, criminal proceedings, pre-trial investigation, prosecutor, function, indictment.*

Актуальність теми. Становлення України як правової держави нерозривно пов'язане із забезпеченням повноцінного функціонування підприємств, установ, організацій, незалежно від форм власності, а також інститутів, основним завданням яких є забезпечення верховенства права, дотримання та захист основних прав та свобод людини і громадянина. Водночас негативним

чинником, що сприяє деформації сутності вказаних структур є корупція. Згідно з Основним Законом України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені КУ та законами України. З поміж інших, обов'язок дотримуватися вимог законодавства у сфері запобігання корупції є одним із основоположних у правовому становищі суб'єктів на яких воно поширюється, оскільки саме він являється одним із індикаторів правомірності їх діяльності. Проте, незважаючи на визначені в Законі України «Про запобігання корупції» обмеження для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування а також прирівняних до них осіб, щодо використання службових повноважень чи свого становища з метою одержання неправомірної вигоди, а також зобов'язання невідкладно вжити заходів для запобігання цьому, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою є одним з найпоширеніших корупційним кримінальним правопорушенням. Практика досудового розслідування кримінальних правопорушень за ст. 368 КК України свідчить, що одним із складних його елементів є власне сама фіксація факту прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, що в подальшому негативно впливає на весь процес доказування в даній категорії кримінальних проваджень [1].

Ефективність реалізації державної політики у сфері боротьби зі злочинністю обумовлюється наявністю дієвих законодавчих механізмів здійснення повноважень посадовими та службовими особами органів державної влади. Важливу роль у цьому напрямі відведено суб'єктам кримінального процесу, які реалізують функцію обвинувачення у кримінальному провадженні. Діяльність прокурора як суб'єкта доказування обумовлена здійсненням ним нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

Виклад основного матеріалу. М. Руденко прокурорське процесуальне керівництво під час проведення досудового розслідування визначає як самостійний напрям прокурорської діяльності, спрямований на забезпечення швидкого, повного і неупередженого розслідування – дослідження всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення з метою надання зібраним доказам належної правової оцінки, що вказує на функціональний характер зазначеної прокурорської діяльності. І це не може вважатися формою реалізації наглядових повноважень прокурора [2, с. 163]. Натомість, М. Бортун визначає процесуальне керівництво як один із засобів взаємодії прокурора з слідчим [3, с. 96].

Що стосується процесуального керівництва у кримінальних провадженнях про одержання службовою особою неправомірної вигоди, тут є свої особливості. У науці кримінального процесуального права його називають «спеціалізоване процесуальне керівництво». В цілому погоджуємося із застосуванням такого терміна. Водночас аналіз законодавства України дозволив зробити висновок про те, що у державі наявні суттєві суперечності щодо функцій і повноважень органів прокуратури, Зокрема, присутня законодавча неузгодженість функцій Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (як і функцій прокуратури України загалом, закріплених у ст. 2 Закону України «Про прокуратуру») зі ст. 131-1 Конституції України. Так, у положенні Конституції (ст. 131-1 у Розділі «Правосуддя») однією з конституційних функцій прокуратури визначено «організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку» [4]. Проте в Основному законі держави відсутня така функція як прокурорський нагляд за діяльністю органів досудового розслідування. Водночас у Законі України «Про прокуратуру» (ст. 2) однією з функцій прокуратури визначено «нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство». Натомість згадка про процесуальне керівництво досудовим розслідуванням міститься лише в частині 3 ст. 43 цього Закону, що присвячена «підставам для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності» [5]. А згідно з КПК України (ч. 2 ст. 36) прокурор «... здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням...» [6].

Отже, можна зробити висновок, що різні нормативно-правові акти, які регламентують організацію діяльності прокуратури в Україні, по-різному визначають її функції та повноваження, що безумовно потребує негайного законодавчого узгодження.

Кримінальне процесуальне доказування прокурора у кримінальних провадженнях щодо фактів одержання службовою особою неправомірної вигоди – це практична, пізнавальна, правова й розумова діяльність прокурора як головного суб'єкта сторони обвинувачення, яка спрямована

на отримання доказів (пошук і виявлення (вилучення) фактичних даних та їх джерел); перевірку, оцінку фактичних даних та їх джерел, їх процесуальне оформлення (закріплення) й надання таким даним, їх джерелам значення доказу у відповідному кримінальному провадженні; обґрунтування своєї правової позиції та відповідних процесуальних рішень

Реалізація прокурором функції обвинувачення у кримінальних провадженнях про одержання службовою особою неправомірної вигоди спрямована на обґрунтування підозр (обвинувачення) і, в підсумку, слугує гарантією забезпечення від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності, сприяє справедливому засудженню, що цілком відповідає обов'язку прокурора забезпечувати дотримання законних прав громадян. При реалізації такої функції прокурор зобов'язаний керуватися стандартами доказування, під якими слід розуміти закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві та правових позиціях вищих судових інстанцій правила, що охоплюють кількісну та якісну складову доказування, виконання яких стороною обвинувачення (в окремих випадках, – також стороною захисту) забезпечує рівень переконання (переконаності), придатний для ухвалення процесуальних рішень, що обмежують права та свободи особи у кримінальному провадженні.

Прокурор як процесуальних керівник лише в окремих випадках безпосередньо проводить окремі слідчі (розшукові) дії (СРД). Частіше його діяльність як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні кримінальних проваджень про одержання службовою особою неправомірної вигоди обмежується лише опосередкованою участю у проведенні СРД, наданні вказівок та доручень слідчому (детективу), оперативному підрозділу на проведення відповідних СРД, перевіркою та оцінкою отриманих слідчим, оперативним підрозділом у ході проведення СРД доказів (фактичних даних і їх джерел), що свідчать про факт вчинення службовою особою корупційних кримінальних правопорушень, а також поданні клопотань про проведення СРД, прийнятті процесуальних рішень про проведення СРД.

Результат доказування стороною обвинувачення корупційних кримінальних правопорушень у досудовому розслідуванні обумовлений відповідним етапом кримінального процесуального доказування. Отримані прокурором як стороною обвинувачення докази можуть бути використані під час досудового розслідування для прийняття таких процесуальних рішень: 1) про проведення окремих СРД; 2) про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 3) про застосування заходів безпеки; 4) повідомлення про підозру; 5) про продовження строків досудового розслідування; 6) про зупинення досудового розслідування; 7) про закриття кримінального провадження; 8) про оголошення службової особи в розшук; 9) обвинувального акта.

Насамперед, на етапі отримання доказів результат доказування стороною обвинувачення є позитивним тоді, коли стороною обвинувачення отримано докази, що свідчать про факт одержання службовою особою неправомірної вигоди, а негативним – коли відповідних доказів не було отримано при можливості їх отримати за належного професіоналізму відповідних суб'єктів доказування чи суб'єктів його забезпечення доказування.

На етапі використання стороною обвинувачення отриманих доказів для прийняття відповідних процесуальних рішень у досудовому розслідуванні результат є позитивним, коли відповідне процесуальне рішення було прийняте та реалізоване, у свою чергу, негативний, коли відповідне процесуальне рішення було відхилене як незаконне чи необґрунтоване [7, с. 82].

З метою забезпечення ефективного здійснення доказування прокурором під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг до КПК України необхідно внести зміни та доповнення, зокрема, до ч. 2 ст. 246 та інших його положень, згідно з якими допускалося б проведення більшої кількості негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) не лише щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, а й щодо нетяжких корупційних. Аналогічної позиції дотримуються інші вчені-процесуалісти [8, с. 172; 9, с. 70; 10, с. 89]. До того ж таку думку підтримали 71 % опитаних слідчих та 67 % прокурорів.

Стандарт доказування «обґрунтована підозра», який застосовується прокурором при реалізації функції обвинувачення у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, в практиці ЄСПЛ характеризується такими критеріями: 1) обґрунтована підозра передбачає наявність фактів або інформації, які могли б переконати об'єктивного спостерігача у тому, що відповідна особа могла вчинити діяння, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення, відповідальність за яке на момент його вчинення встановлювалася нормами КК; 2) обґрунтована підозра повинна ґрунтуватися на доказах отриманих прокурором, достатніх у своїй сукупності для ухвалення відповідного рішення, і не може ґрунтуватися на припущеннях; 3) існування обґрунтованої

підозри встановлюється національними судами і відображається в судових рішеннях шляхом наведення змісту підозри, обставин справи і доказів, які дозволяють обґрунтовано підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення; 4) тягар доказування наявності обґрунтованої підозри покладається на прокурора та не може перекладатися на сторону захисту.

Варто також відмітити, що законодавець, регламентуючи порядки застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження відступає як від правила про погодження прокурором клопотання слідчого до слідчого судді, так і від правила про самостійне складання прокурором клопотання. Зокрема, тлумачення положень частини другої ст. 140 КПК України дозволяє дійти висновку, що слідчий наділений правом подавати клопотання про застосування приводу до підозрюваного або свідка без погодження із прокурором. Натомість, передання неповнолітнього підозрюваного під нагляд може бути застосовано виключно за клопотанням прокурора. Наразі існує практика, за якої слідчі судді відмовляють у задоволенні клопотань про застосування цього запобіжного заходу у випадку їх подання слідчим [11], яку важко визнати безпідставною. Однак, слід наголосити, що в даному випадку законодавець допустився певної непослідовності, визначивши саме такий порядок, адже, відповідно до ч. 2 ст. 484 КПК України кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх, проте закон не наділяє його одним із ключових прав, визначених ч. 2 ст. 140 КПК України – звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, у випадку коли мова йде про заходи забезпечення кримінального провадження особливого типу [12].

Ураховуючи, що у подальшому прокурор має нести тягар доказування необхідності застосування заходів забезпечення кримінального провадження, вважаємо, що під час погодження клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження перевіріці мають підлягати:

1) відповідність клопотання вимогам до їх форми та змісту, що встановлені КПК України для кожного заходу кримінального провадження окремо;

2) наявність умов та підстав застосування заходу забезпечення кримінального провадження певного виду.

Наприклад, чи дозволяє кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється або обвинувачується особа застосувати відповідний захід забезпечення кримінального провадження;

3) наявність належних та допустимих доказів, що підтверджують наявність фактичних обставин, які мають значення для вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, сукупність яких, на думку прокурора, є достатньою для переконання слідчого судді, суду у необхідності застосування заходу забезпечення кримінального провадження. Відтак, вивчаючи клопотання, прокурор має здійснити оцінку достатності підстав для звернення до слідчого судді із відповідним клопотанням [12].

На завершальному етапі розслідування прокурор здебільшого має в своєму розпорядженні вже отримані слідчим докази, які він ретельно досліджує, вивчаючи матеріали кримінальних проваджень, які надходять від слідчого; це дає йому можливість дійти певних висновків про обставини події, що розслідувалася, та її учасників. Прокурор є ніби адресатом доказування для слідчого в цій стадії процесу [13]. За справедливою думкою В. О. Гринюк, щоб справа потрапила до суду, слідчий повинен переконати прокурора у правильності обвинувачення, в достовірності своєї тези; якщо розглядати в цьому розрізі взаємини слідчого та прокурора, то можна зробити висновок, що завдання слідчого полягає в тому, аби довести прокурору законність і обґрунтованість обвинувачення, а останній повинен перевірити, наскільки правильною, переконливою є обвинувальна теза слідчого. Оцінюючи доказ, роблячи висновок про його допустимість, обґрунтовуючи своє рішення, прокурор таким чином здійснює саме доказову діяльність [14, с. 75].

Натомість, законодавець у положеннях кримінального процесуального законодавства України використовує термін «закінчення досудового розслідування», не надає його офіційного тлумачення. На нашу думку закінчення досудового розслідування є завершальним етапом процесуальної діяльності, під час якого приймаються відповідні процесуальні рішення.

Затвердження прокурором обвинувального акта означає те, що він твердо переконаний у винуватості підозрюваного і необхідності передати останнього суду. І цю оцінку прокурор дає насамперед як сторона обвинувачення. Якщо прокурор визнає наявні докази, що обґрунтовують обвинувачення, недостатніми чи суперечливими, він продовжує досудове розслідування

і в окремих випадках вирішує питання про продовження строку досудового розслідування. Тобто прокурор забезпечує не лише дотримання необхідної форми, а й констатує неповноту чи однобічність розслідування, дефіцит доказів, зібраних у кримінальному провадженні.

Відповідно до ч. 1 ст. 291 КПК України обвинувальний акт складається слідчим, після чого затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема, якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим. Клопотання про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру мають відповідати вимогам ст. 291 КПК України, а також містити інформацію про захід виховного характеру або примусовий захід медичного характеру, який пропонується застосувати (ч. 1, 2 ст. 292 КПК України). Після складення та затвердження обвинувального акта чи клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру вони направляються до суду для підготовчого судового засідання та судового розгляду [14, с. 78].

Отже, діяльність прокурора з доказування у кримінальному провадженні про одержання службовою особою неправомірної вигоди спрямована на обґрунтування підозр (обвинувачення) і, в підсумку, повинна слугувати гарантією убезпечення від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності і сприяти справедливому засудженню винного, що цілком відповідає обов'язку прокурора забезпечувати дотримання законних прав громадян. З огляду на зазначене, доходимо висновку, що всі форми участі прокурора у доказуванні, у відповідному кримінальному провадженні, можна поділити на два види: 1) безпосередні форми участі прокурора у збиранні та перевірці доказів і 2) опосередковані форми, що охоплюють надання вказівок та доручень; а повноваження залежно від напрямку діяльності останнього доцільно поділити на:

1) процесуальні (своєчасне внесення щодо корупційних кримінальних правопорушень відомостей до ЄРДР; нагляд за додержанням законів, зокрема, Національним антикорупційним бюро України під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, участь у судовому провадженні та підтримання обвинувачення у кримінальних провадженнях про одержання службовою особою неправомірної вигоди; контроль за об'єктивним відображенням у ЄРДР відомостей щодо кримінальних правопорушень, осіб, які їх вчинили, та прийнятих під час досудового розслідування процесуальних рішень; участь у судовому розгляді справ; оскарження судових рішень тощо);

2) представницькі (забезпечення представництва інтересів держави в суді, а також представництва у межах своєї компетенції інтересів держави у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави);

3) аналітично-методичні (ведення обліку роботи, своєчасне внесення відомостей про результати роботи до визначених форм обліку, звітності, ЄРДР).

Підсумовуючи, зазначимо і про те, що на сьогодні існує низка об'єктивних причин, які істотно підвищують навантаження на працівників прокуратури, а відтак знижують ефективність їх роботи. Серед іншого до числа таких чинників справедливо відносять здійснення прокурорами процесуального керівництва (яке порівняно з наглядом відповідно до КПК 1960 р. потребує затрати значно більших часових ресурсів), скасування стадії-фільтра порушення кримінальної справи тощо [с. 16]. Це є черговим підтвердженням доцільності впровадження спеціалізації серед прокурорів, як одного з можливих напрямків підвищення ефективності роботи. Зосередження прокурора на вузькій сфері кримінальних правопорушень з одного боку забезпечить вироблення звичних навиків у роботі з конкретними видами кримінальних правопорушень, а з іншого – підвищить ступінь професіоналізму.

Список використаних джерел:

1. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : навчальний посібник / С. С. Чернявський, В. Г. Дрозд, А. П. Запотоцький, Ю. М. Чорноус, Л. В. Гаврилюк та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ; Держ. наук.-досл. ін.-т, 2023. 252 с.

2. Руденко М. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як нова функція прокуратури України: поняття, зміст і структура. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 160–168.

3. Бортун М. Взаємодія прокурора зі слідчим, слідчим суддею на стадії досудового розслідування. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 4. С. 95–99.

4. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text>

5. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13 квіт. 2012 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
7. Доказування у кримінальних провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: кримінальний, кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти: метод. рек./ В. Г. Дрозд, Ю. М. Черноус, Л. В. Гаврилюк та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ; Держ. наук.-досл. ін-т, 7БЦ, 2023. 222 с.
8. Писарчук Р. Правове регулювання негласних слідчих (розшукових) дій: проблеми й перспективи удосконалення. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2017. № 2. С. 171-175.
9. Татаров О. Ю. Окремі проблеми при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. №3. С. 69–77.
10. Шевчишен А. В. Доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: теорія і практика: монографія. К.: Алерта, 2019. 536 с.
11. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 18 лип. 2013 р. (Справа № 569/13188/13-к) URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50002749>.
12. Завтур А. В. Прокурор як суб'єкт доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. №3. 2016. С. 140-146.
13. Палюх А. І. Участь прокурора в доказуванні під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів, 2016. С. 64.
14. Гринюк В. О. Реалізація прокурором функції обвинувачення на досудовому слідстві. *Право і безпека*. № 2 (61). 2016. С. 75-79.
15. Шорін М. Сучасні проблеми діяльності прокурорів у кримінальному судочинстві. *Вісник прокуратури*. 2008. № 12. С. 13-18.

УДК 343.985.7:343.34.343.77

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.40>

ЛЕОНЕНКО А. А.

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВИХ ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО ЗАГРОЗУ БЕЗПЕЦІ ГРОМАДЯН, ЗНИЩЕННЯ ЧИ ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ВЛАСНОСТІ

TYPICAL INVESTIGATIVE SITUATIONS OF THE INITIAL STAGE OF THE INVESTIGATION OF FALSE REPORTS OF THREATS TO CITIZENS, DESTRUCTION OR DAMAGE OF PROPERTY

У статті розглянуто визначення, значення та місце у криміналістичній методиці розслідування типових слідчих ситуацій. Наведено точки зору науковців щодо поняття даної криміналістичної категорії. Визначено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Наголошено на необхідності всебічного та глибокого аналізу кожної слідчої ситуації. Зроблено докладний розгляд типових слідчих ситуацій, пов'язаних із фактом встановлення особи у кримінальних провадженнях вказаного виду.

© ЛЕОНЕНКО А. А. – аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності (Національна академія внутрішніх справ) <https://orcid.org/0009-0001-0157-1089>

Наведено процесуальні та інші заходи, спрямовані на вирішення конкретної слідчої ситуації.

Ключові слова: завідомо неправдиве повідомлення, досудове розслідування, криміналістична методика, слідча ситуація, слідча версія.

The article examines the definition, meaning and place of typical investigative situations in the forensic investigation methodology. The scientific points of view regarding the concept of this forensic category are presented. Typical investigative situations for the initial stage of the investigation regarding knowingly false reports about a threat to the safety of citizens, destruction or damage to property are determined. The need for a comprehensive and in-depth analysis of each investigative situation is emphasized. A detailed review of typical investigative situations related to the fact of identifying a person in criminal proceedings of the specified type is provided. Procedural and other measures aimed at solving a specific investigative situation are given.

Key words: false messages, pre-trial investigation, criminalistic methods, investigative situation, investigative version, criminal proceedings.

Вступ. Суспільна небезпека завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (стаття 259 Кримінального кодексу України) полягає у загрозі або завданні реальної шкоди громадській безпеці. Через повідомлення про замінування шкіл, станцій метро, вокзалів, аеропортів, торговельних центрів, важливих об'єктів інфраструктури найчастіше великих міст порушується нормальна діяльність органів влади та місцевого самоврядування, підприємств, комунальних і служб швидкого реагування, робота транспорту тощо. Шкода може бути завдана також життю та/або здоров'ю громадян, страждає громадський порядок і спокій, що не сприяє підтриманню життєдіяльності суспільства [1, с. 755]. Особливої актуальності проблема ефективної протидії завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності набуває останніми роками, коли направлення таких повідомлень використовується як елемент «гібридної війни» проти України, створюючи або підвищуючи напруженість в суспільстві. Тим більшого значення набуває необхідність ефективного реагування на такі факти, швидке і повне розкриття та розслідування цих злочинів.

Результати та обговорення. Одним з головних завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування (стаття 2 Кримінального процесуального кодексу України). Виконання цих завдань залежить від належності, продуманості та організованості такого процесу. Саме тому процес розслідування чітко розподілений на проміжки, етапи. Зазвичай, виділяють початковий, наступний та завершальний етапи. Такий поділ є умовним і в часових межах є різним щодо кожного злочину, а також дискусійним. Надзвичайно важливим етапом розслідування є початковий етап, оскільки саме на цьому етапі збирається основна маса доказів, які стануть фундаментом для встановлення істини. На початковому етапі також визначається напрямок подальшого розслідування. Правильне ж визначення напряму розслідування у *початковий* його період у будь-якому випадку багато в чому залежить від знання і вміння оцінки *типових* (курсив наш. – А. Л.) слідчих ситуацій розслідування і відповідно повноти і обґрунтованості кола слідчих версій, висунутих на основі зазначеного аналізу і оцінки, від вдалого вибору у плані перевірки цих версій комплексу необхідних початкових слідчих дій та встановлення їх черговості, як цілком слушно зазначає О. О. Морзинський [3, с. 31].

В роботі нами буде розглянуто саме початковий етап розслідування, оскільки саме він має важливе значення для обрання правильного напряму подальшого розслідування, а допущені недоліки можуть суттєво ускладнити або взагалі зробити неможливим встановлення всіх обставин вчинення кримінального правопорушення та позбавити кримінальне провадження судової перспективи.

Дослідження кожної типової слідчої ситуації у сукупності, а також її окремих аспектів надає можливість на початковому етапі розслідування висувати відповідні окремі версії, перш за все, стосовно підозрюваної особи, цілей і мотивів вчинення злочину та інших обставин, що підлягають встановленню та доказуванню, планувати слідчі (розшукові) дії і оперативно-розшукові заходи з метою їх перевірки. Поняття слідчої ситуації відіграє важливу роль при проведенні розслідування на початковому етапі. Помилки на початковому етапі, неправильна оцінка слідчої

ситуації та інші прогалини у слідчій діяльності з великою ймовірністю негативно вплинуть на встановлення істини у кримінальному провадженні [7, с. 435].

Стосовно місця слідчих ситуацій в структурі елементів методики розслідування існують наступні погляди. Так, більшість криміналістів наголошують на тому, що завдання комплексної методики полягає у визначенні основних напрямів розслідування певного виду, групи злочинів, що стане основою розроблення алгоритму збирання доказів на рівні окремих видів злочинів. З інформаційної точки зору, методика є певною сукупністю знань, а в аспекті використання – певним алгоритмом дій, і на структуру методики впливає її функціональна спрямованість [4, с. 270].

Визначення слідчої ситуації вперше було запропоновано відомим вітчизняним вченим О. М. Колесниченком. «Слідча ситуація – це певне становище у розслідуванні злочину, що характеризується наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу й виникаючими у зв'язку з цим конкретними завданнями його збирання і перевірки» [5, с. 214]. Проте не всі науковці погодились з цим визначенням. Зокрема, В. П. Бахін визначає її як об'єктивну реальність, фактичну обстановку та результат її пізнання, а дані про неї – відображення цієї обстановки, які використовуються для її розуміння та впливають на неї з метою розкриття злочину [6, с. 452].

Не вдаючись до розгляду точок зору науковців за сутність та зміст вказаної об'єктивно існуючої на протязі усього процесу досудового розслідування криміналістичної категорії, зазначимо, на наш погляд, влучне її визначення С. В. Велікановим, який визначає слідчу ситуацію, як сукупність сформованих на певному етапі (курсив наш. – А. Л.) умов – стану та обстановки розслідування, що сприймаються, оцінюються і використовуються слідчим для вирішення тактичних завдань і досягнення загальних (стратегічних) цілей розслідування [8, с. 9]. У наведеному визначенні нам видається важливим згадування про залежність змісту слідчої ситуації саме від певного етапу розслідування.

Аналіз слідчої ситуації має бути всебічним, глибоким й логічно бездоганним. Встановлення її особливостей базується на особистому досвіді слідчого в розслідуванні аналогічних злочинів. Вибір найбільш ефективної системи прийомів розкриття конкретного кримінального правопорушення визначається не лише глибиною аналізу й правильністю оцінки ситуації, але й творчим підходом до вирішення завдань, що виникають. Водночас, на думку більшості вчених, на формування слідчої ситуації впливають певні обставини, сукупність яких розкриває особливості розслідування злочину на певний момент його проведення. Зміст цих обставин називають елементами (компонентами) слідчих ситуацій [9, с. 572]. Слідчу ситуацію, як правильно, на наш погляд, зауважує О. М. Мірковець, можна визначити як складну динамічну систему, що змінюється під впливом об'єктивних і суб'єктивних обставин, що характеризуються певним становищем, яке складається у будь-який момент слідчої діяльності, істотними ознаками кримінального правопорушення, процесуально значущими функціями і найбільш важливими особистісними якостями суб'єкта розслідування і основних його учасників, їх взаємовідносинами, а також станом досудового розслідування у кримінальному провадженні на будь-який момент встановлення обставин, що підлягають доказуванню [10, с. 572].

Найважливішого значення як з теоретичної, так і з практичної точки зору, на наш погляд, набуває більш докладний розгляд типових слідчих ситуацій, пов'язаних із фактом встановлення особи. Результати проведеного нами анкетування слідчих Національної поліції України, що найпоширенішими слідчими ситуаціями при розслідуванні завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, на думку 81,9% проанкетованих, є такі:

- 1) у матеріалах кримінального провадження відсутня достатня кількість даних, що дозволяють вести розшук конкретної особи;
- 2) натомість, у кримінальному провадженні є підозрюваний, вважають 6% опитаних, але його винність не була встановлена зібраними доказами;
- 3) 15,1% слідчих зазначають, що в наявності є дані для розшуку та ототожнення особи, яка вчинила злочин, але їх використання, шляхом перевірки в обліках або повідомленнях за орієнтуваннями, не привело до їх встановлення.

З наведеного можна зробити висновок, що дана категорія кримінальних проваджень у більшості випадків має мінімальну кількість даних, за допомогою яких можна було б розкрити злочин. Для вирішення наведених слідчих ситуацій нами були розроблені криміналістичні рекомендації з метою їх використання практичними працівниками при розслідуванні даної категорії кримінальних проваджень. Розробка напрямів розв'язання типових слідчих ситуацій дозволяє створювати формалізовані моделі підбору та послідовності слідчих (розшукових) дій

і оперативно-розшукових дій, необхідних для побудови окремих методик. Таку діяльність, певною мірою, можна розглядати як комплекс рекомендацій для визначення найбільш оптимальних процесуальних дій, залежно від ситуації, що склалася, та можливості зміни напрямів її вирішення.

Перша типова слідча ситуація, коли невідома особа, яка вчинила завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, є найбільш проблемною. Адже у даному випадку стає відомо лише про об'єкт загрози та небезпеку, про яку повідомляє невідома особа. Тож, вирішення цієї слідчої ситуації здійснюється за двома напрямками: дослідження одного місця події, яким є будівля, споруда чи ділянка місцевості, а також встановлення іншого місця події, де готувалося завідомо неправдиве повідомлення чи звідки воно було передане.

Серед оптимальних процесуальних заходів, спрямованих на вирішення цієї слідчої ситуації, для відпрацювання першого напрямку членами слідчо-оперативної групи можуть бути рекомендовані наступні з них:

- огляд місця події, яким є об'єкт загрози, з метою його дослідження та виявлення предметів, про які зазначалося у повідомленні. При встановленні таких предметів їх вилучення та призначення вибухотехнічної, судово-балістичної чи іншої необхідної експертизи;

- паралельно з оглядом місця події здійснення органами дізнання заходів, спрямованих на виявлення свідків, що знаходилися безпосередньо біля вказаного місця події, задля встановлення прикмет особи, зацікавленої у завідомо неправдивому повідомленні та її затриманні;

- допит свідків і потерпілих з метою фіксації відомостей про те, що неправдиве повідомлення внесло дезорганізацію та порушило звичайний робочий ритм діяльності підприємства чи установи, створило необхідність виклику оперативних служб та евакуації людей;

- одержання документів, що підтверджують нанесення підприємствам чи установам збитків, пов'язаних з вимушеною зупинкою їх роботи.

За другим напрямком вирішення першої типової слідчої ситуації вважаємо за доцільно провести наступні заходи:

- якщо визначено номер телефона, звідки телефонувала особа, встановлення місця його знаходження та негайний виїзд туди іншої слідчо-оперативної групи з метою затримання особи, яка здійснила завідомо неправдиве повідомлення; у випадку, коли дзвінок був з телефона-автомата (таксофона) або стаціонарного телефона, нагальним є проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на визначення кола осіб, які могли скористатися цим телефоном;

- огляд місця події та телефону, з якого зафіксовано дзвінок про завідомо неправдиве повідомлення, пошук на ньому матеріальних об'єктів, спрямованих на подальшу можливу ідентифікацію особи, яка скористалася даним апаратом;

- вилучення запису з повідомленням та його дослідження для встановлення групофікаційних (стать, можливий вік, особливості мовлення та тембру голосу) та діагностичних (приміщення чи відкрита місцевість, наявність фонового шуму чи тиша під час повідомлення тощо) ознак;

- перевірка фонограми з голосом особи про загрозу об'єкту за оперативно-пошуковим обліком, відповідно до наказу МВС України № 1343 від 03 листопада 2015 року «Про затвердження Положення про Експертну службу МВС України», у центральній колекції Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України та за відсутності там такої фонограми, постановка її на облік;

- проведення органом дізнання за дорученням слідчого оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення особи, яка вчинила злочин.

Друга типова слідча ситуація є більш сприятливою порівняно з першою, оскільки особа, яка вчинила завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, встановлена і затримана. Проте процес доказування при цьому також має свої особливості, оскільки на початковому етапі розслідування, за умов обмеженого обсягу фактичних даних, слідчому певною мірою невідома позиція затриманого, майбутня лінія його поведінки та наміри щодо протидії розслідуванню. Поза сумнівом, при цій слідчій ситуації також необхідно проводити огляд місця події та фіксувати матеріальні сліди злочину. Але напрямками її вирішення, на наш погляд, є, по-перше, дослідження фонограми з завідомо неправдивим повідомленням; по-друге, ідентифікація голосу затриманої особи з голосом, зафіксованим на фонограмі; по-третє, допит цієї особи з метою встановлення і доведення обставин щодо місця, часу, способу, мотивів тощо. З цієї метою доцільно, зокрема, проводити:

- допит особи, яка прийняла завідомо неправдиве повідомлення із зазначенням не лише обставин його отримання, а й висвітленням питань, на якому саме технічному пристрої зафіксований голос особи, яка зробила таке повідомлення;

– допит затриманої особи щодо обставин вчиненого злочину із застосуванням таких тактичних прийомів як максимальна деталізація показань, пред'явлення доказів, у тому числі фонограми з зафіксованим голосом цієї особи, роз'яснення можливостей судових експертиз по їх дослідженню;

– одержання, з урахуванням тактичних рекомендацій, зразків голосу затриманої особи для проведення експертних досліджень. Перед проведенням цієї процесуальної дії важливо проконсультуватися з експертом з питань дотримання технічних умов (апаратура, приміщення, кількість речень, їх зміст тощо) одержання таких зразків;

– призначення фоноскопичної експертизи з метою вирішення, насамперед, питань ідентифікаційного, а також групофікаційного та діагностичного характеру, оцінка висновку експерта у сукупності з іншими, зібраними у кримінальному провадженні доказами.

Третя типова слідча ситуація характеризується тим, що в наявності є інформація про особу, яка зробила завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, але місцезнаходження її невідоме. Такою інформацією можуть бути, по-перше, зазначені свідками та потерпілими прикмети особи, яка вчинила вказаний злочин, по-друге, конкретні персональні дані цієї особи, встановити місце перебування якої і допитати по обставинах вчиненого злочину не уявляється можливим. Відповідно і напрями вирішення цієї слідчої ситуації, крім проведення слідчих, процесуальних та непроцесуальних дій загального характеру, є різними.

Якщо у матеріалах кримінального провадження наявні дані, що сприяють розшуку та ототожненню особи, анкетні дані якої невідомі, слідчому необхідно вжити таких заходів:

– за допомогою свідків/очевидців скласти композиційний портрет особи, яка може бути причетна до вчинення злочину;

– надіслати орієнтири про нерозкритий злочин до інших територіальних органів поліції з метою встановлення аналогічних випадків та перевірки факту затримання особи за вчинення аналогічного чи інших злочинів;

– доручити органам дізнання проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення та перевірку причетності підозрюваних.

За наявності фактичних даних про причетність до вчинення злочину конкретної особи, місце знаходження якої невідоме, виникає необхідність у прийнятті такого процесуального рішення як оголошення її у розшук. Таке рішення можливе лише за сукупності певних умов: проведені всі необхідні і можливі процесуальні дії за відсутності особи; зібраних при цьому доказів досить для винесення постанови про пред'явлення цій особі обвинувачення; місце перебування особи невідоме, у зв'язку з чим вона може бути оголошена у розшук. Також слід зазначити, що слідчі ситуації, які викликають труднощі під час розслідування, частіше виникають при розслідуванні злочинів, вчинених: за відсутності очевидців та свідків, із застосуванням засобів і методів приховування; багатосерійних і продовжуваних злочинів, а також ускладнених застосуванням складних кримінальних способів, механізмів і технологій.

Висновки. Розгляд вищенаведеного дозволив дійти важливого висновку: розробка напрямів розв'язання типових слідчих ситуацій при розслідуванні окремих видів злочинів, у нашому випадку – завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, дозволяє створювати формалізовані моделі підбору та послідовності слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових дій, необхідних для побудови окремих методик. Таку діяльність, певною мірою, можна розглядати як комплекс рекомендацій для визначення найбільш оптимальних процесуальних дій, залежно від слідчої ситуації, що склалася, та можливості зміни напрямів її вирішення.

Подяки. Немає.

Конфлікт інтересів. Немає.

Список використаних джерел:

1. Леоненко А. А. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 754-763. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/183>

2. Леоненко А.А. Типові слідчі ситуації при розслідуванні завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. *Актуальні питання психологічного забезпечення службової діяльності структурних підрозділів МВС*

України в умовах воєнного стану: матеріали V міжвідомчого наук.-практ. круглого столу (Київ, 20 квіт. 2023р.). - Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 179-182.

3. Морзинський О. О. Методика розслідування завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Київ, 2023. 66 с.

4. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

5. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений: дис...докт. юрид. наук. Харьков, 1967. 509 с.

6. Бахін В. П. Криміналістична методика: лекція. Київ, 1999. 24 с.

7. Мазур А. Межі початкового етапу розслідування. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 435-441.

8. Веліканов С.В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук :12.00.09 / С.В. Веліканов; Нац. юрид. акад. України. – Х., 2002. 22 с.

9. Мірковець О. М. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування розбоїв, вчинених організованою групою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 572–575.

10. Мірковець О. М. Розслідування розбоїв, вчинених організованою групою в Україні : дис. канд. юрид. наук. Спеціальність - 081 / Мірковець О. М. – Маріуполь, 2021. 258 с.

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.41>

ЛИСЕНКО Н.А.

**СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ТА ІНШІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ, СПРЯМОВАНІ
НА ВИЛУЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС
РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ
ТА БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**INVESTIGATIONS (DETECTIVES) AND OTHER PROCEDURE ACTIONS AIMED
AT RECOVERING MATERIAL SOURCES OF EVIDENCE DURING
THE INVESTIGATION OF FRAUD IN THE SPHERE OF VOLUNTARY
AND CHARITY ACTIVITIES**

Наукова стаття присвячена проблемним питанням проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на вилучення матеріальних джерел доказів під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. Наголошено, що розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності відрізняється певною специфікою. Серед джерел доказів особливе місце у провадженнях щодо шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності займають документи (паперові та електронні), які відіграють важливу роль, оскільки в них можуть відображатися як обставини здійснення незаконних операцій, пов'язаних із здійсненням волонтерської та благодійної діяльності, так і фінансові махінації, що свідчать про незаконні дії. Своєчасна організація і проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, метою яких є вилучення та дослідження матеріальних об'єктів, є гарантією успішного розслідування. Зазначено, що під час вилучення та дослідження матеріальних об'єктів у провадженнях даної категорії слідчі нерідко стикаються з труднощами процесуального і організаційно-тактичного характеру. Адже документи і речові докази набувають форми доказів лише у разі правильного їх отримання, а також правильного процесуального оформлення результатів вилучення. Висвітлено проблемні питання та

труднощі, що виникають під час підготовки та проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на вилучення матеріальних джерел доказів під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. Надано рекомендацій щодо найбільш ефективної організації і тактики проведення таких процесуальних дій у провадженнях даної категорії. Зроблено висновок, що серед слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на вилучення документів, найпоширенішими є обшук та тимчасовий доступ до речей та документів. Проведення вказаних процесуальних дій при розслідуванні шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності супроводжується низкою труднощів як процесуального, так і організаційно-тактичного характеру. Тому володіння правоохоронними органами інформацією щодо основних прийомів, методів та способів проведення обшуку та тимчасового доступу до речей та документів, а також специфіки злочинів зазначеного кримінального правопорушення, сприятимуть успіху.

Ключові слова: шахрайство, слідчі (розшукові) дії, волонтерство, благодійність, гуманітарна допомога, благодійні фонди, сфера волонтерської та благодійної діяльності, тактичний прийом, обшук, огляд, тимчасовий доступ до речей та документів.

The scientific article is devoted to the problematic issues of conducting investigative (search) and other procedural actions aimed at extracting material sources of evidence during the investigation of fraud in the field of volunteer and charitable activities. It was emphasized that the investigation of fraud in the field of volunteering and charitable activities differs in certain specifics. Among the sources of evidence, documents (paper and electronic) occupy a special place in proceedings related to fraud in the field of volunteering and charitable activities, which play an important role, as they can reflect both the circumstances of illegal transactions related to the implementation of volunteering and charitable activities, as well as financial manipulations that indicate illegal activities. The timely organization and conduct of investigative (search) and other procedural actions, the purpose of which is the seizure and examination of material objects, is a guarantee of a successful investigation. It is noted that during the seizure and examination of material objects in the proceedings of this category, investigators often face difficulties of a procedural and organizational-tactical nature. After all, documents and material evidence acquire the form of evidence only in the case of their correct receipt, as well as the correct procedural registration of the results of seizure. Problematic issues and difficulties that arise during the preparation and conduct of investigative (search) and other procedural actions aimed at extracting material sources of evidence during the investigation of fraud in the field of volunteer and charitable activities are highlighted. Recommendations are provided regarding the most effective organization and tactics of conducting such procedural actions in the proceedings of this category. It was concluded that among investigative (search) and other procedural actions aimed at seizing documents, the most common are search and temporary access to things and documents. Carrying out the specified procedural actions during the investigation of fraud in the field of volunteer and charitable activities is accompanied by a number of difficulties of both procedural and organizational and tactical nature. Therefore, the possession of law enforcement agencies with information on the main techniques, methods and methods of conducting a search and temporary access to things and documents, as well as the specifics of the crimes of the specified criminal offense, will contribute to success.

Key words: fraud, investigative (search) actions, volunteering, charity, humanitarian aid, charitable funds, the field of volunteering and charitable activities, tactical reception, search, inspection, temporary access to things and documents.

Постановка проблеми. Розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності відрізняється певною специфікою. Серед джерел доказів особливе місце у провадженнях щодо шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності займають документи (паперові та електронні), які відіграють важливу роль, оскільки в них можуть відображатися як

обставини здійснення незаконних операцій, пов'язаних із здійсненням волонтерської та благодійної діяльності, так і фінансові махінації, що свідчать про незаконні дії. Не менш важливу роль мають інші матеріальні джерела, що сприяють встановленню об'єктивної істини. Своєчасна організація і проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, метою яких є вилучення та дослідження матеріальних джерел доказів, є гарантією успішного розслідування. Проте під час вилучення і дослідження матеріальних джерел доказів у провадженнях щодо шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності слідчі нерідко стикаються з труднощами як процесуального, так і організаційно-тактичного характеру.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що проблеми проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на вилучення документів, неодноразово розглядалися у наукових працях В. П. Бахіна, В. О. Коновалової, В. С. Кузмічова, М. В. Салтєвського, С. М. Стахівського, Л. Д. Удалової, В. Ю. Шепітька, К. О. Чаплинського та інших вчених. Між тим, залишається ряд дискусійних та невирішених питань щодо проведення обшуків, оглядів документів, тимчасового доступу до речей та документів при розслідуванні шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності.

Метою статті є висвітлення проблемних питань, що виникають під час підготовки та проведення процесуальних дій, спрямованих на вилучення документальних джерел при розслідуванні шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності, а також надання рекомендацій щодо найбільш ефективної організації і тактики проведення таких процесуальних дій.

Виклад основного матеріалу. Як показав аналіз кримінальних проваджень щодо шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності, у ході їх розслідування вилучаються та підлягають подальшому аналізу низка матеріальних об'єктів: 1) електронні та паперові документи, доказове значення яких пов'язано з їх змістом, або з матеріальною складовою (вивчення яких допомагає відтворити дії осіб, які мають відношення до протиправної волонтерської та благодійної діяльності); 2) речові докази, які зберегли на собі сліди шахрайства, або служили засобом вчинення цього кримінального правопорушення та ін.

Залучення речей та документів кримінального провадження відповідно до вимог кримінального процесуального закону можливе в основному в такі способи: 1) подання за власною ініціативою учасниками провадження, а також будь-якими іншими фізичними та юридичними особами; 2) витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, службових і фізичних осіб документів, їх копій, висновків ревізій, актів перевірок на вимогу сторони кримінального провадження та потерпілого; 3) вилучення документів під час обшуку, що проводиться на підставі ухвали слідчого судді; 4) тимчасовий доступ на підставі ухвали слідчого судді, суду, що полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої перебувають документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії, а в разі ухвалення відповідного рішення слідчим суддею, судом – вилученні (тимчасовий доступ заборонено до документів, зазначених у ст. 161 КПК України); 5) одержання на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження [1, с. 188].

З чого вбачається, що процесуальні дії тісно співвідносяться зі слідчими (розшуковими) діями як ціле і частина, що дозволяє перелічені слідчі (розшукові) та інші кримінально-процесуальні дії поділити на дві групи: а) процесуальні дії примусового характеру: обшук, слідчий огляд, тимчасовий доступ до речей і документів; б) дії, пов'язані з добровільним наданням інформації (документів): витребування і надання за власною ініціативою учасниками кримінального провадження [2, с. 383].

Найпоширенішим серед всіх процесуальних дій, спрямованих на вилучення речей і документів, є такий захід забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей та документів, який проводиться у 91 % випадків під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності.

Втім, одним із необхідних засобів доказування на початковому етапі досудового розслідування ряду кримінальних правопорушень є організація і проведення обшуку, метою якого є виявлення й вилучення предметів і документів, які мають значення для встановлення істини в провадженні. Обшук – одна з проблематичних слідчих (розшукових) дій, що, вочевидь, пов'язано з дотриманням конституційних прав особи, складною процесуальною процедурою прийняття рішення про проведення обшуку та необхідністю врахування певних факторів, які впливають на його результативність. Головна відмінність обшуку від інших слідчих (розшукових) дій полягає у його примусовому й пошуковому характері [3, с. 72].

Важливе значення має правильне обрання організаційно-підготовчих заходів обшуку. При цьому, як звертає увагу В.С. Кузьмічов, до організаційної частини належать дії, що сприяють найраціональнішому проведенню розслідування, його плануванню, підготовці та проведенню слідчих (розшукових) дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей, використанню технічних засобів, взаємодії суб'єктів розслідування. У тактичній частині розглядають дії, спрямовані на виконання завдань розслідування, прийняття тактичних рішень і визначення своєчасності проведення слідчих дій, оцінювання необхідності вжиття запланованих заходів, з урахуванням слідчої ситуації, що склалася [4, с. 52].

Як свідчить аналіз судово-слідчої практики, до організаційно-підготовчих заходів обшуку здебільшого відносяться: вивчення матеріалів провадження; збір орієнтуючої інформації про: особу злочинця, а також членів його сім'ї, родичів та знайомих; структуру та склад ЗУ; усі епізоди організованої злочинної діяльності; місця (об'єкти) обшуків; знаряддя (засоби) злочину та предмети, що здобуті злочинним шляхом і підлягають відшуканню тощо; аналіз й оцінка зібраної інформації та слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування, до ухвалення рішення про проведення обшуків; ухвалення рішення про проведення одночасних обшуків; планування та визначення часу проведення обшуків; створення оптимальних умов для проведення даної слідчої (розшукової) дії; визначення та підготовка необхідних транспортних, науково-технічних та інших спеціальних засобів (озброєння); добір необхідних учасників для проведення одночасних обшуків; визначення способу фіксації ходу та результатів обшуків; розробка заходів, що передбачають дії учасників обшуку у випадках виникнення не передбачуваних ситуацій або ускладнень; складання плану проведення одночасних обшуків; проведення інструктивної наради серед усіх учасників слідчої дії [5].

Разом з тим, перед обшуком постає питання про з'ясування переліку документів, в яких відображено сліди шахрайських дій. Такими документами можуть бути:

1. Документи, що підтверджують юридичні факти: підтверджують особистий статус та сімейні зв'язки (свідцтво про шлюб, свідцтво про смерть); підтверджують особу та громадянство (паспорт, водійське посвідчення); договори, угоди, інші юридичні документи, що підтверджують юридичні права та обов'язки.

2. Документи, що свідчать про обставини вчинення протиправних дій: документи, що містять інформацію про обставини вчинення шахрайства (заяви, скарги); документи, що містять інформацію про причетність особи до протиправних дій (скриншоти переписки, фотографії, записи телефонних розмов, різноманітні квитанції).

3. Документи, що є знаряддям вчинення шахрайства: підроблені документи, що використовувалися для обману інших осіб; печатки, штампи, що використовувалися для підробки документів; електронні носії інформації.

До того ж необхідно з'ясувати дані осіб, які володіють певними документами та їх місцезнаходження, місця зберігання документів, а також можливість не примусового порядку отримання таких документів (в порядку тимчасового доступу до речей та документів).

Під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності може виникнути необхідність у вилученні документів в наступних органах та організаціях: органах державної реєстрації; у мобільних операторів; в інтернет-провайдерів; у банківських установах; Центрі надання адміністративних послуг; органах місцевої влади; громадських організаціях; благодійних фондах; структурах місцевого ТРО чи ЗСУ; медичних закладах; державній міграційній службі; ОСББ тощо.

Під час прийняття рішення про спосіб вилучення, необхідно продумати можливість добровільної видачі таких документів у вигляді тимчасового доступу до речей та документів, щоб уникнути примусових дій та можливого оскарження рішень щодо проведення обшуку за відсутності таких підстав.

Як показав аналіз судово-слідчої практики та опитування практичних працівників, при розслідуванні шахрайства саме під час проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації з матеріальних джерел, здебільшого постає питання щодо обмеження прав і свобод осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Здебільшого вимушене втручання у права громадян відбувається під час проведення обшуку через необхідність вилучення та огляду низки предметів та документів, які мають відношення до справи, містять у собі інформацію про обставини шахрайства або є засобом вчинення таких кримінальних правопорушень. Як звертає увагу Н. В. Павлова, нерідко на практиці під виглядом огляду або тимчасового доступу до речей та документів проводиться обшук, що зумовлює у подальшому визнати результати

проведення слідчої (розшукової) дії недопустимими, а права особи, в якій проводився такий обшук порушеними [6].

Натомість, є й випадки, коли особи, у володінні яких знаходилися речі та документи, що мають значення для справи, відмовляють у наданні доступу до них. За таких обставин слідчі вимушені переключатися на примусове вилучення вказаних об'єктів. У ряді випадків слідчі відразу приймають рішення про проведення обшуку, оскільки розуміють про неможливість добровільної видачі таких об'єктів. До того ж, нерідко виникає необхідність діяти раптово, із метою унеможливлення знищення об'єктів, що мають значення для справи, а також досягнення інших тактичних завдань, наприклад: з метою відшукування у житлі злочинця, виявлення і вилучення предметів і цінностей, здобутих злочинним шляхом або тих, що були знаряддям злочину, для забезпечення відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням тощо [7].

Серед проблем обшуку опитувані також вказали на поширення ситуацій, коли раптово виникає необхідність вилучення предметів та документів, які не були зазначені в ухвалі слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку, але у ході пошукових дій з'ясувалося, що вони також мають доказове значення у кримінальному провадженні. У п. 7 ст. 234 КПК окреслені обов'язкові вимоги вказувати у клопотанні про проведення обшук індивідуальні або родові ознаки речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати, а також їхній зв'язок із вчиненим кримінальним правопорушенням. Між тим, законодавець передбачив й випадки, коли не очікувано під час обшуку виявляються речі та документи, що не вказані в переліку. Зокрема, вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном. Однак слідчому необхідно уважно відноситися до строків подачі клопотання до слідчого судді, щоб не втратити доказову інформацію, яка міститься у вилучених документах [8].

Слід зазначити, що обшук під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності сполучається із трудомісткими заходами, пов'язаними не тільки із необхідністю вилучення паперових документів і предметів, які виступають речовими доказами, а також комп'ютерної техніки і електронних носіїв інформації.

Особливості обшуку засобів комп'ютерної техніки полягають у тому, що після прибуття на місце обшуку слідчий має вжити усіх заходів, спрямованих на запобігання можливому пошкодженню і знищенню інформації. Для цього забезпечується контроль за безперерйним електропостачанням електронно-обчислювальних машин та їх мереж, припиняється доступ сторонніх осіб на об'єкт, де проводять обшук тощо [9, с. 132].

Існує два основних способи вилучення комп'ютерної інформації: вивчення всієї комп'ютерної інформації безпосередньо під час обшуку з подальшим вилученням тільки тієї інформації, що уявляє інтерес для провадження, або вилучення всіх виявлених засобів комп'ютерної техніки з подальшим вивченням наявної на них інформації. Разом із тим, слід зазначити, що у ч. 2 ст. 168 КПК йдеться, що вилучення таких інформаційних систем здійснюється лише у разі, якщо вони безпосередньо зазначені в ухвалі слідчого судді, суду. Якщо електронні носії інформації не вказані в ухвалі, а їх вилучили, законодавець розцінює це як грубе порушення норм кримінального процесуального законодавства [7, с. 132].

У процесі вилучення документів залежно від мети використання документа у кримінальному провадженні необхідно визначити таке: 1) оригінал документа; 2) дублікат документа (документ, виготовлений таким самим способом, як і його оригінал); 3) копія документа; 4) копії інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах; 5) електронний носій інформації; 6) документи, що виконані у вигляді рукописних записів, як буквених, так і цифрових (коли надаються угоди, розписки й інші акти, пов'язані з реалізацією прав і обов'язків громадян) [2, с. 382].

При цьому, якщо планується вилучити документи, значення яких слідчий самостійно визначити не може, слід запрошувати спеціаліста відповідного профілю (бухгалтера, податківця, спеціаліста у галузі комп'ютерних технологій). В основному робота з документами потребує комплексного застосування криміналістичних засобів та економічних методів із залученням фахівців різного профілю [9, с. 84].

Натомість, у цьому розрізі постає питання: чи можна буде використовувати у подальшому не сервісне обладнання, а електронні копії як докази у кримінальному провадженні. З цього приводу О. Бургай зазначає, що електронна інформація, отримана шляхом копіювання з відповідного пристрою, стає «електронним доказом», якщо її процесуальне оформлення здійснене

у визначеному порядку. Вона має бути закріплена на відповідних носіях, про що вказується у протоколі із зазначенням технічних засобів та програм, за допомогою яких здійснювалося копіювання такої інформації. Під час копіювання електронної інформації обов'язково має проводитися відеозапис із зазначенням технічних засобів, які використовувалися для його проведення [10].

У свою чергу, паперова копія веб-сторінки як електронного доказу являє собою роздрукований на принтері скриншот цієї веб-сторінки. Незважаючи на те, що відповідно до ч. 3 ст. 100 ЦПК паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом, вона засвідчується за тими ж правилами, що й копія письмового доказу. Неналежне процесуальне оформлення копії веб-сторінки призводить до того, що суд не приймає її до уваги як допустимий доказ [11, с. 175].

Висновки. Серед слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на вилучення документів, найпоширенішими є обшук та тимчасовий доступ до речей та документів. Проведення вказаних процесуальних дій при розслідуванні шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності супроводжується низкою труднощів як процесуального, так і організаційно-тактичного характеру. Тому володіння правоохоронними органами інформацією щодо основних прийомів, методів та способів проведення обшуку та тимчасового доступу до речей та документів, а також специфіки злочинів зазначеного кримінального правопорушення, сприятимуть успіху.

Список використаних джерел:

1. Слободзян А. Документ як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 184-190.
2. Марушев А. Д. Організаційно-тактичні питання застосування кримінально-процесуальних дій для вилучення документів у процесі розслідування кримінального банкрутства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 380-383.
3. Шаповал О. В. Особливості організаційно-тактичного забезпечення обшуку під час розслідування економічних злочинів. *Судова апеляція*. 2016. № 4 (45). С. 71-79.
4. Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів : монографія. Київ : НАВСУ НВТ «Правник», 2000. 450 с.
5. Чередник К. О. Розслідування шахрайства на ринку нерухомості, вчиненого злочинними угрупованнями : дис. канд. юрид. наук / Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Київ, 2019. 270 с.
6. Павлова Н. В. Щодо важливості дотримання прав і свобод особи під час проведення обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 190-196.
7. Коршун О. В. Провадження обшуку та тимчасового доступу до речей та документів при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері нерухомості. *Юридична наука*. 2020. № 3. С. 199-204.
8. Венгерова Ю. В. Слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії з вилучення документальних джерел доказів під час розслідування злочинів у сфері туристичної діяльності. *Науково-практичний господарсько-правовий журнал Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 250-255.
9. Попова І. М. Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла : дис. на здоб. наук. ступ. к.ю.н. зі спеціальності 12.00.09. Міністерство внутрішніх справ України. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 250 с.
10. Бургай О. Носії речових доказів. *Закон і бізнес*. 2020. https://zib.com.ua/graphics/logotype_zib_small_ua.gif.
11. Чванкін С. А. Веб-сторінка як електронний доказ у цивільному судочинстві в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2020. № 62. С. 172-177.

**ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ
РЕАЛІЗАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ФУНКЦІЇ ЯК НАПРЯМУ
АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

**TASKS AND FUNCTIONS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM
FOR THE IMPLEMENTATION OF THE OPERATIVE AND SEARCH FUNCTION
AS A DIRECTION OF THE ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF THE NATIONAL
POLICE OF UKRAINE**

В даній статті відображено важливу роль адаптації адміністративно-правового механізму реалізації оперативно-розшукової функції Національної поліції України до сучасних викликів та потреб оперативних підрозділів поліції. Доведено, що адміністративно-правовий механізм реалізації оперативно-розшукової функції підрозділів поліції є важливим інструментом правоохоронних органів (поліції) в боротьбі зі злочинністю, являє собою систему юридичних норм, в рамках якої здійснюються оперативно-розшукові заходи щодо осіб, причетних до незаконної, протиправної діяльності, в особливості до тих, хто скоїв тяжкі та особливо тяжкі кримінальні правопорушення. Національна поліція України, як правоохоронний орган, на який покладено найбільше навантаження щодо боротьби з кримінальними правопорушеннями та забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки в країні, визначає вищевказаний напрям діяльності як один із пріоритетних.

В ході дослідження проаналізовано наявні проблеми, що стосуються проведення гласної і не гласної оперативно-розшукової діяльності поліцейськими. Здебільшого вони стосуються необхідності адаптації нормативно-правових актів, на яких базується вищевказана діяльність до роботи поліцейських в реаліях сьогодення.

Запропоновано інноваційні зміни в роботу прокуратури та суду, що на даний час не є достатньо дослідженими, у вигляді впровадження в роботу суду та прокуратури штучного інтелекту, який міг би зменшити навантаження на прокурорів і суддів і водночас підвищив швидкість роботи вищевказаних державних органів та своєчасність розгляду справ і прийняття рішення по ним.

Наголошено на необхідності модернізації та вдосконалення адміністративно-правового механізму, що регулює діяльність Національної поліції України в сфері оперативно-розшукової діяльності. Заходи даного типу є необхідними з метою забезпечення своєчасного, якісного і сумлінного виконання покладених завдань поліцейськими, що безальтернативно призвело б до підвищення рівня безпеки й добробуту громадян.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, оперуповноважений поліції, гласні і негласні слідчі розшукові заходи, суд, правоохоронна діяльність, Національна поліція України.*

This article reflects the important role of adapting the administrative-legal mechanism for the implementation of the operational-investigative function of the National Police of Ukraine to the modern challenges and needs of the operational units of the police. It has been proven that the administrative-legal mechanism for implementing the operational-investigative function of police units is an important tool of law enforcement agencies (police) in the fight against crime, it is a system of legal norms within which operational-investigative measures are carried out against

persons involved in illegal, illegal activities, especially to those who have committed serious and especially serious criminal offenses. The National Police of Ukraine, as a law-enforcement body that is entrusted with the greatest burden in terms of combating criminal offenses and ensuring internal and external security in the country, defines the above-mentioned area of activity as one of the priorities. In the course of the study, the existing problems related to the conduct of public and non-public investigative activities by the police were analyzed. For the most part, they relate to the need to adapt the legal acts on which the above activities are based to the work of police officers in today's realities. Innovative changes in the work of the prosecutor's office and the court, which are currently not sufficiently researched, are proposed in the form of the introduction of artificial intelligence into the work of the court and the prosecutor's office, which could reduce the burden on prosecutors and judges and at the same time increase the speed of work of the above-mentioned state bodies and the timeliness of the consideration of cases and making a decision on them. The need to modernize and improve the administrative and legal mechanism that regulates the activities of the National Police of Ukraine in the field of operational and investigative activities is emphasized. Measures of this type are necessary in order to ensure timely, high-quality and conscientious performance of assigned tasks by police officers, which would inevitably lead to an increase in the level of safety and well-being of citizens.

Key words: *operative investigative activity, operational police commissioner, overt and covert investigative search measures, court, law enforcement activity, National Police of Ukraine.*

Постановка проблеми. Національна поліція України в ході виконання покладених на неї завдань зустрічається з серйозними викликами при здійсненні оперативно-розшукової функції. Незважаючи на існуючі зусилля керівництва та особового складу Національної поліції України та задіяні ними ресурси, існують певні фактори, які ускладнюють застосування адміністративно-правового механізму в цьому напрямку, в зв'язку з чим дана проблема потребує дослідження. Часто їх дія фіксується в аспекті технічно-правового забезпечення оперативно-розшукової функції, що безпосередньо впливає на швидкість і ефективність виконання поставлених завдань.

Стан дослідження проблеми. Адміністративно-правовий механізм реалізації оперативно-розшукової функції як напряму адміністративної діяльності Національної поліції України має певні аспекти, які не достатньо глибоко досліджені українськими вченими. Загалом вивченням оперативно-розшукової діяльності займалися: Албул С. В., Бандурка О. М., Білецький В. О., Білічак О. А., Василичук В. І., Глушкова В. О., Гусаров С. М., Грібов М. Л., Грибовський О. В., Джафарова О. В., Джу́жа О. М. А. В. Кочура, Корнієнко М. В., Никифорчук Д. Й., Соколкін В. Л. [1]. Незважаючи на великий обсяг результатів досліджень в даній сфері, в реаліях сьогодення існують аспекти та нюанси, дотичні до її вивчення, саме в контексті адміністративно-правового механізму реалізації функції ОРД як напрямку адміністративної діяльності Національної поліції України, що, безумовно, варте окремої уваги та вивчення.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є дослідження ефективності використання адміністративно-правового механізму в реалізації оперативно-розшукової функції Національної поліції України. Пріоритетом є виявлення та аналіз факторів, що уповільнюють або перешкоджають діяльності вищевказаного механізму, та створення практичних рекомендацій щодо їх усунення, що в подальшому мусить підвищити результативність діяльності поліції в напрямку протидії злочинності та охорони безпечного середовища в країні.

Завдання дослідження. В ході даного дослідження постає необхідним проведення детального аналізу оперативно-розшукової функції Національної поліції України та відповідних, пов'язаних з нею процесуальних дій, що мають місце в рамках її застосування працівниками поліції. На основі отриманих результатів постає необхідним розробка рекомендацій практичного спрямування щодо покращення використання вищевказаного механізму.

Наукова новизна дослідження. В даному дослідженні проаналізовано ключові фактори, що впливають на успіх в реалізації працівниками Національної поліції України оперативно-розшукової функції, саме в контексті її аналізу, як напрямку адміністративної діяльності, що охоплює широкий спектр завдань, включаючи координацію та планування дій особового складу, контроль за своєчасністю і ефективністю виконання поставлених завдань, відповідністю адміністративних процедур встановленим законодавством процесуальним нормам. В рамках даної статті виявлено

актуальні проблеми, які ускладнюють реалізацію поліцейськими оперативно-розшукової функції, створено рекомендації практичного спрямування з метою їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Оперативно-розшукова діяльність підрозділів Національної поліції України є одним з пріоритетних напрямків роботи відомства, від якого залежить наскільки криміногенною буде обстановка в країні та безпека громадян. Тому поліцейська (адміністративна) діяльність, спрямована на її забезпечення, є ключовою в контексті належного виконання правоохоронцями поставлених завдань. В дійсності поліцейська діяльність становить собою особливу форма державно-владної діяльності управлінського характеру, що здійснюється в інтересах суспільства й держави спеціально створеними органами, уповноваженими застосовувати поліцейські заходи з метою забезпечення публічної безпеки та порядку, охорони прав і свобод громадян та інтересів суспільства й держави, протидії злочинності та надання послуг із допомоги особам, які цього потребують з особистих, економічних або соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій [2, с. 13].

У свою чергу, функції Національної поліції України – це визначені та закріплені на правовому рівні напрями діяльності поліції, які є взаємопов'язаними і взаємоузгодженими та спрямованими на вирішення поставлених перед нею завдань [3]. Оперативно-розшукова функція є важливою складовою діяльності Національної поліції України і водночас вона є похідною від завдання поліції протидіяти злочинності, про що зазначено в пункті 3 статті 2 Закону України «Про Національну поліцію» [4]. Здійснення поліцейської діяльності відбувається у двох напрямках: внутрішньому і зовнішньому. Якщо внутрішні функції поліції спрямовані на створення належних умов роботи окремого підрозділу чи всієї структури поліції (матеріально-технічне забезпечення тощо), то в свою чергу, у зовнішніх функціях відбивається сама суть поліції, як правоохоронного органу – його практична значущість. Тобто це ті напрямки діяльності, виконання яких становить головний зміст її роботи, застосування поліцейськими владних повноважень (приписів), визначених законодавством [2]. Враховуючи вищевикладене, оперативно-розшукову функцію можна умовно класифікувати як зовнішню, і вона є одним з аспектів правоохоронної діяльності.

Запобігання та протидія незаконній активності кримінальних елементів потребує проведення гласних і негласних оперативно-розшукових заходів. У відповідності до статті 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів» [3]. Метою їх проведення є моніторинг оперативної обстановки на ввіреній території обслуговування, виявлення і попередження загроз, що надходять з боку злочинних угруповань та кримінальних елементів, розшук осіб, що ухиляються від явки до органів досудового розслідування або суду, розкриття злочинів різного типу і ступеню тяжкості, що посягають на життя, здоров'я, майно людей, тощо. В статті 1 вищезазначеного закону йдеться про те, що «завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України [5], розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави» [3]. До завдань, покладених на оперативно-розшукову діяльність, належать як боротьба з тяжкими та особливо тяжкими кримінальними правопорушеннями, розшук осіб, що переходять від органів досудового розслідування, так і забезпечення внутрішньої безпеки відомства. Співробітники оперативних підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України, використовуючи гласні і не гласні оперативно-розшукові заходи для перевірки дотримання дисципліни і законності співробітниками поліції, в разі виявлення зловживань, протиправної поведінки чи правопорушень реалізують відповідні алгоритми реагування відносно правоохоронців-порушників. Заходи даного типу застосовуються пропорційно в залежності від серйозності вчиненого правопорушення. Напрямом оперативно-розшукової діяльності, що передбачає спрямування зусиль на забезпечення дисципліни і законності серед працівників Національної поліції України, є елементом практичної реалізації механізму оперативно-розшукової функції поліції. Водночас таким чином поліція реалізує механізм самоочищення та недопущення злиття воєдино окремих елементів правоохоронної системи та злочинних угруповань, що забезпечує відомство від можливого впливу на його роботу з боку криміналітету. Це відбувається у відповідності до пункту 3 статті 2 Закону України «Про Національну поліцію України» [4], в рамках реалізації оперативно-розшукової функції, як напряму адміністративної діяльності, шляхом виконання завдання по протидії злочинності.

В ході виконання завдань в рамках здійснення оперативно-розшукової діяльності оперативні працівники поліції зустрічаються з певними труднощами, що перешкоджають їм якісно і швидко реалізовувати заплановані заходи. Однією з проблем, зокрема, є положення ст. 20 Закону України «Про Національну поліцію» [4] про однострій поліцейських, якою передбачено, що поліцейські мають єдиний однострій. На однострої поліцейського розміщується нагрудний знак із чітким зазначенням його спеціального жетона. Поліцейському заборонено знімати з однострою чи приховувати нагрудний знак, а також будь-яким іншим чином перешкоджати прочитанню інформації на ньому або фіксуванню її за допомогою технічних засобів. Поліцейський, який виконує функції в цивільному одязі, зобов'язаний мати при собі нагрудний знак, крім випадків, коли наявність нагрудного знака перешкоджає проведенню негласної слідчої (розшукової) дії». Нами підтримується точка зору Ємця О.М., щодо того, що вищезазначена норма, котра є складовою нормативно-правової бази, на якій ґрунтується оперативно-розшукова діяльність оперативних підрозділів Національної поліції України мусить бути адаптована до практичних реалій несення служби оперуповноваженими поліції [6]. Тобто вимоги ст. 20, щодо наявності жетону, закріпленому на видному місці мусять не поширюватися на оперативних працівників поліції [6]. Наступна проблема є істотною і стосується застосування негласних слідчих розшукових заходів поліцейськими в ході оперативно-розшукової діяльності. В більшості випадків такі заходи вимагають ухвали суду для можливості законно їх реалізувати. Але досить часто інформація, що становить практичний інтерес для оперативних співробітників та потребує швидкої реалізації, не терпить зволікання і мусить бути швидко відпрацьована, бо дуже часто вікно можливостей має невеликі чітко окреслені часові проміжки, в які потрібно вкластися для досягнення успіху. Час, який слідчий витрачає на отримання ухвали суду на проведення НСРД, може нівелювати всю роботу оперативного блоку, проведenu в рамках оперативно-розшукових заходів. Як наслідок, отримана інформація може не знайти своєї практичної реалізації. Істотно покращити ситуацію можна було б шляхом технічного врегулювання даного питання. Цифровізація документообігу суттєво може пришвидшити здійснення необхідних процесуальних процедур. Так, клопотання і ухвали суду в рамках електронного документообігу можна надсилати в електронному вигляді до суду, і, що найголовніше, 24 години на добу. На практиці це може виглядати як надання працівнику поліції можливості цілодобово звернутися до суду з клопотанням за допомогою електронного пристрою, планшету чи комп'ютеру, використовуючи електронні ідентифікатори, на кшталт цифрового підпису. В кожному суді доцільно запровадити добові чергування для суддів саме для вирішення таких проблем. З метою оперативності можна було б законодавчо зобов'язати суди в термін, не більший за 12 годин, розглядати подібні вхідні документи, реалізація яких потребує дозволу суду, а в деяких виключних випадках навіть швидше. Після чого суддя мусить бути зобов'язаний прийняти рішення по даним матеріалам та відповісти на отриманий запит. Аналогічний цифровий документообіг також потрібно створити і з прокуратурою. Такий підхід суттєво покращив би стан практичної реалізації поліцейськими оперативно-розшукової функції шляхом виконання закріплених в законодавстві завдань Національної поліції України. Інноваційним варіантом, який потребує додаткового вивчення, є застосування в ролі помічника судді штучного інтелекту з метою виконання невідкладних заходів, що належать до компетенції суду, але остаточне процесуальне рішення має приймати суддя. Проекти електронний помічник прокурора та електронний помічник судді були б революційним кроком вперед в напрямку реалізації правоохоронцями своїх повноважень, що потребують погодження з прокуратурою та судом, так як вони могли б проводити дослідження електронних документів, що надходять до суду та створювати висновки щодо них, надсилати судді готові варіанти рішень, що суттєво полегшило та прискорило його роботу. В цілому правоохоронна система набрала би обертів і запрацювала б ще більш динамічно, ефективно, а саме головне своєчасно. Додатково, на практиці одним з наслідків таких змін можна було б вважати модернізацію механізму реалізації оперативно-розшукової функції Національної поліції України.

Потребує особливої уваги питання синхронізації норм Закону України «Про Національну поліцію України» із Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» в контексті оперативно-розшукових заходів, що можуть мати як гласний, так і не гласний характер. Доцільно було б виокремити нормативно-правову базу, в рамках якої здійснюється працівниками поліції вищезазначена діяльність, в окрему статтю Закону України «Про Національну поліцію України» та детально розкрити в ній необхідні аспекти діяльності оперативних підрозділів поліції [6]. Такий підхід гарантував би впорядкованість нормативно-правових актів, на яких базується механізм реалізації оперативно-розшукової функції як напряму адміністративної діяльності Національної поліції України.

Висновки. В даній статті відображено важливу роль адаптації адміністративно-правового механізму реалізації оперативно-розшукової функції Національної поліції України до сучасних викликів та потреб оперативних підрозділів поліції. В ході дослідження проаналізовано наявні проблеми, що стосуються проведення гласної і не гласної оперативно-розшукової діяльності поліцейськими. Здебільшого вони стосуються необхідності адаптації нормативно-правових актів, на яких базується вищевказана діяльність до роботи поліцейських в реаліях сьогодення.

На базі дослідження напрацьовано рекомендації практичного спрямування щодо спрощення роботи оперативних підрозділів Національної поліції України в рамках проведення оперативно-розшукових заходів. Рекомендації стосуються, зокрема, цифровізації документообігу між органами державної влади, що є дотичні до оперативно-розшукової діяльності, а саме з судом, прокуратурою. Критично важливо також зобов'язати суд і прокуратуру розглядати електронні документи, що надходять з поліції, максимально швидко, встановивши певні часові рамки законом. Даний підхід забезпечує можливість поліцейським здійснити необхідні процесуальні дії вчасно, не залежно від часу доби. Імплементация в практичну діяльність правоохоронних органів таких інноваційних підходів забезпечила б своєчасне отримання необхідних для успішного функціонування механізму реалізації оперативно-розшукової функції Національною поліцією України процесуальних документів у вигляді рішень прокуратури та суду, що безумовно підвищило б ефективність роботи оперативних підрозділів. Водночас в якості альтернативного варіанту запропоновано інноваційні зміни в роботу прокуратури та суду, що на даний час не є достатньо дослідженими, у вигляді впровадження в роботу суду та прокуратури штучного інтелекту, який міг би зменшити навантаження на прокурорів і суддів і водночас підвищив швидкість роботи вищезазначених державних органів та своєчасність розгляду справ і прийняття рішення по ним. Проекти Е-прокурор та Е-суддя потребують окремого додаткового вивчення.

Також важливою є ідея синхронізації норм Закону України «Про Національну поліцію» із Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», що дозволить узгодити правову базу та забезпечити її чіткість та зрозумілість для працівників поліції.

Логічною і такою, що обумовлена потребами сьогодення, є необхідність модернізації та вдосконалення адміністративно-правового механізму, що регулює діяльність Національної поліції України в сфері оперативно-розшукової діяльності. Заходи даного типу є необхідними з метою забезпечення своєчасного, якісного і сумлінного виконання покладених завдань поліцейськими, що безальтернативно призвело б до підвищення рівня безпеки й добробуту громадян.

Список використаних джерел:

1. Грибовський О.В. Оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії під час виявлення й фіксації одержання неправомірної вигоди. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 180-190.
2. Поліцейська (адміністративна) діяльність : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. І. Безпалової ; [О. В. Джафарова, С. О. Шатрава та ін. ; передм. О. І. Безпалової]. Харків : ХНУВС, 2020. 396 с.
3. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.
4. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
6. Ємець О.М. Окремі питання, що виникають при здійсненні оперативно-розшукової діяльності, оперативно-розшукова діяльність національної поліції: проблеми теорії та практики. *Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 20 жовт. 2017 р.): у 2-х ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 34-37.*

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.43>

ЮРЧИШИН П.В.

СПЕЦІАЛЬНИЙ СЛІДЧИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК ФОРМА КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ

SPECIAL INVESTIGATIVE EXPERIMENT AS A FORM OF CONTROL OVER THE COMMISSION OF A CRIME

У статті розглянуто актуальні питання контролю за вчиненням злочину в кримінальному провадженні у формі спеціального слідчого експерименту, як це бачиться на сьогодні науковцями у їх дослідженнях та у правозастосовній практиці, з'ясовується поняття цієї негласної слідчої (розшукової) дії та сутність.

Відзначається, що неоднозначне трактування у науковців та практиків викликає питання про те, за чийм рішенням має проводитися спеціальний слідчий експеримент – прокурора чи слідчого судді за постановою прокурора, оскільки відповідні положення КПК можна трактувати двояко. Запропоновано у кримінальному процесуальному законі чітко вказати, що контроль за вчиненням злочину провадиться **«виключно за постановою прокурора та без ухвали слідчого судді»**, що дозволить уникнути неоднозначного трактування статей 247, 248, 271 КПК. У тих же випадках, коли виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи (втручання у приватне спілкування тощо), воно має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді згідно з вимогами КПК.

Проаналізовано практику Верховного Суду із розгляду кримінальних проваджень, в який проводився спеціальний слідчий експеримент та інші негласні слідчі (розшукові) дії, а також практику Європейського Суду з прав людини з цього питання.

Встановлено, що чимало кримінальних проваджень, у яких проводився спеціальний слідчий експеримент, містять елементи підбурювання (провокації) до вчинення злочину певної особи, що підтверджується практикою розгляду кримінальних проваджень в судах різних інстанцій України та у ЄСПЛ. В іншому випадку особа протиправні дії імовірно не вчинила б. Тому прокурору слід дуже уважно підходити до можливості проведення, планування та реалізації цієї форми контролю за вчиненням злочину, як і інших його форм.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, контроль за вчиненням злочину, підбурювання, спеціальний слідчий експеримент.

The article examines the actual issues of control over the commission of a crime in criminal proceedings in the form of a special investigative experiment, as it is seen today by scientists in their research and in law enforcement practice, the concept and essence of this secret investigative (search) action is clarified.

It is noted that the ambiguous interpretation among scientists and practitioners raises the question of whose decision a special investigative experiment should be conducted - the prosecutor or the investigating judge by the prosecutor's decision, since the relevant provisions of the Criminal Procedure Code can be interpreted in two ways. It is proposed to clearly indicate in the criminal procedural law that control over the commission of a crime is carried out "exclusively by the decision of the prosecutor and without the decision of the investigating judge", which will avoid the ambiguous interpretation of articles 247, 248, 271 of the Criminal Procedure Code. In the same cases, when there

is a need to temporarily restrict a person's constitutional rights (interference in private communication, etc.), it must be carried out within the limits allowed by the Constitution of Ukraine, based on the decision of the investigating judge in accordance with the requirements of the Criminal Procedure Code.

The practice of the Supreme Court on the consideration of criminal proceedings, in which a special investigative experiment and other secret investigative (search) actions were conducted, as well as the practice of the European Court of Human Rights on this issue, were analyzed.

It was established that many criminal proceedings, in which a special investigative experiment was conducted, contain elements of incitement (provocation) to commit a crime by a certain person, which is confirmed by the practice of considering criminal proceedings in courts of various instances of Ukraine and the ECHR. Otherwise, the person probably would not have committed illegal actions. Therefore, the prosecutor should very carefully approach the possibility of conducting, planning and implementing this form of control over the commission of a crime, as well as other forms of it.

Key words: *covert investigative (detective) actions, control over the commission of a crime, incitement, special investigative experiment.*

Постановка проблеми. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) в ході оперативно-розшукової діяльності та у кримінальних провадженнях відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) є важливим та часто незамінним інструментом у сфері виявлення, розкриття злочинів та належного документування протиправних дій та намірів окремих осіб чи угруповань. Однією із таких НСРД є контроль за вчиненням злочину, який згідно зі ст. 271 КПК може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин, та проводиться в таких формах: 1) контрольована поставка; 2) контрольована та оперативна закупка; 3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітування обстановки злочину [1].

Серед цих форм окремо можна виділити спеціальний слідчий експеримент та імітування обстановки злочину, які є новелами у кримінальному процесуальному законодавстві України, оскільки до прийняття чинного КПК у 2012 році вони не проводились та свого нормативного закріплення не мали.

Якщо зацентрувати увагу на спеціальному слідчому експерименті, то слід сказати що у практиці правоохоронних органів, які уповноважені на проведення НСРД, та нерідко під час розгляду кримінальних проваджень в судах різних інстанцій трапляється чимало помилок та прогалин, зумовлених неправильним трактуванням самої суті цієї слідчої (розшукової) дії, порушеннями процесуального порядку її проведення, недостатнім досвідом слідчих чи оперативних співробітників при застосуванні ст. 271 КПК, та іншими чинниками, на які слід звернути увагу більш пильно.

Оцінка стану літератури. Слід також сказати, що науковцями мало уваги приділено цій темі, не враховуючи дослідження певних її аспектів окремими науковцями, серед яких С.В. Абдул, О.В. Болгар, М.Л. Грібов, А.Л. Даль, Г.Р. Крет, С.І. Ніколаюк, Р.А. Радченко, Р.В. Суворова. Все це вказує на її актуальність та необхідність подальшого опрацювання.

Метою даної статті буде дослідження сутності спеціального слідчого експерименту з урахуванням напрацювань науковців, аналізу судової практики та практики діяльності слідчих та оперативних підрозділів, органів прокуратури, правових позицій Європейського Суду з прав людини.

Завданням дослідження є окреслення виявлених прогалин при проведенні спеціального слідчого експерименту у кримінальному провадженні та окреслення пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Насамперед доцільним бачиться з'ясування поняття та сутності спеціального слідчого експерименту, як це бачиться на сьогодні науковцями у їх дослідженнях та у правозастосовній практиці. Слід сказати, що у КПК не міститься дефініції цієї форми контролю за вчиненням злочину. У ч. 5 ст. 271 КПК вказується, що «порядок і тактика проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки, спеціального слідчого експерименту, імітування обстановки злочину визначається законодавством» [1].

Визначення дається у підзаконному акті – в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, яка

затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1687/5 16 листопада 2012 року. Згідно п. 1.12.4 названої Інструкції спеціальний слідчий експеримент полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину [2].

Роз'яснення цього положення дав Верховний Суд у постанові від 12 травня 2021 року у справі № 750/10362/17, провадження № 51-5319 км 20. Суд звернув увагу на те, що однією з ознак спеціального слідчого експерименту є мета його проведення, зокрема перевірка дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішення щодо вчинення злочину. При цьому, тяжкість вчиненого злочину є необхідною умовою проведення цієї НСРД.

Інша ознака спеціального слідчого експерименту полягає у тому, що під час його проведення допускається використовувати не лише природні (звичайні) умови, а й створювати штучну обстановку або штучні умови. Такий висновок випливає із визначення поняття «спеціальний слідчий експеримент» наданого в Інструкції, а саме: що це «створення слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної».

Отже, обстановка повинна відповідати наступним вимогам: 1) вона повинна складатися на основі інформації про злочинну діяльність особи, наявної в слідчого або оперативного підрозділу; 2) ця обстановка повинна бути максимально наближеною до презюмованої злочинної діяльності особи, щодо якої проводиться експеримент.

Фактичним початком спеціального слідчого експерименту слід вважати дії зі створення штучної обстановки, незалежно від дій особи, щодо якої проводиться такий експеримент [3].

Неоднозначне трактування у науковців та практиків викликає питання про те, за чийм рішенням має проводитися спеціальний слідчий експеримент – прокурора чи слідчого судді за постановою прокурора. Здавалося б, ніяких складнощів з цього питання виникати не повинно, оскільки у ч. 4 ст. 246 КПК чітко закріплено положення про те, що право прийняти рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину, має право виключно прокурор.

У тих же випадках, коли виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді згідно з вимогами КПК (ч. 8. ст. 271 КПК).

Іноді важко визначити, чи обмежуються тимчасово конституційні права особи, чи ні, що і породжує дискусії, а нерідко і апеляції з боку сторони захисту під час судового розгляду.

Ніколаюк С. І. та Радченко Р. А. говорять про те, що спеціальний слідчий експеримент належить до категорії негласних слідчих (розшукових) дій – контролю за вчиненням злочину, а отже, відповідно до ч. 4 ст. 246 КПК України право на його проведення має лише прокурор. Прокурор вносить постанову про проведення спеціального слідчого експерименту (зміст повинен відповідати вимогам ст. 251 КПК України, що визначають підстави та вимоги, у тому числі виняткові невідкладні випадки, пов'язані з рятіванням життя людей і запобіганням учиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину). В той же час, як вказують науковці, прокурор як процесуальний керівник розслідування готує клопотання про дозвіл на проведення спеціального слідчого експерименту (передбачено ст. 248 КПК України), у якому зазначається: правова кваліфікація, стаття КК України, короткий виклад обставин справи, номер ЄРДР, обґрунтування неможливості отримати відомості іншим способом, строк тощо (в окремих випадках слідчий готує клопотання до суду за погодженням наглядного прокурора). Клопотання розглядає голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду (регламентовано ч. 1 ст. 247 КПК України) протягом 6 год із моменту отримання (регламентовано ч. 1 ст. 248 КПК України) [4, с. 180-181].

Грібов М.Л. справедливо вважає, що діяльність прокурора на стадії досудового розслідування має контролюватися незалежною інстанцією, якою у кримінальному провадженні є слідчий суддя. З викладених позицій є цілком виправданим, що законодавець включив до повноважень слідчого судді розгляд клопотань слідчого, прокурора про проведення НСРД та постановлення відповідних ухвал. Однак КПК допускає проведення контролю за вчиненням злочину без ухвали слідчого судді. При цьому чи потрібна така ухвала, вирішує суб'єкт ініціативи контролю за вчиненням злочину – прокурор. Водночас ні поняття, ні змісту контролю за вчиненням злочину

законодавець не визначає. Отже, дане питання підлягає чіткому юридичному унормуванню, для здійснення якого необхідне відповідне наукове дослідження [5, с. 17].

Із цим твердженням варто цілком погодитись, що підтверджується і судовою практикою. Так, 19 лютого 2020 року Верховний Суд колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду розглянув справу № 295/7911/18, провадження № 51-4301км19, за касаційною скаргою захисника засудженого ОСОБА_7 адвоката ОСОБА_6 на вирок Богунського районного суду м. Житомира від 12 лютого 2019 року та ухвалу Житомирського апеляційного суду від 5 червня 2019 року за обвинуваченням ОСОБА_7 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 369 КК України.

На думку захисника, всупереч ч. 8 ст. 271 КПК таку НРСД, як контроль за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту із застосуванням аудіо-, відеоконтролю особи, проведено на підставі постанови прокурора, а не ухвали слідчого судді, внаслідок чого ці дії є незаконними, а докази, отримані в їх результаті, недопустимими.

Колегія суддів визнала доводи захисника необґрунтованими, хоч мало місце втручання в особисте спілкування засудженого. Колегія суддів дійшла висновку, що в цьому кримінальному провадженні органом досудового розслідування дотримано порядок проведення НРСД, оскільки контроль за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту проведено на підставі постанови прокурора від 2 квітня 2018 року, а ухвалою слідчого судді від 29 березня 2018 року санкціоновано втручання у приватне спілкування ОСОБА_7, зокрема й шляхом аудіо-, відеоконтролю особи. Тому доводи захисника про те, що ухвала слідчого судді не містить дозволу на проведення спеціального слідчого експерименту, а є загальним дозволом на НРСД, не ґрунтуються на нормах кримінального процесуального закону [6].

Таким чином, як ми бачимо, прокурором було взято до уваги вимоги ч. 8 ст. 271 КПК щодо можливості обмеження конституційних прав особи (втручання у приватне спілкування) лише за ухвалою слідчого судді. Проведення спеціального слідчого експерименту за його постановою є законним.

Окремо у ч. 3 ст. 271 КПК законодавець застерігає, що під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні [1].

На жаль, такі випадки мають місце. Понзель М. Г. з цього приводу зазначає, що суть провокації та підбурювання полягають у тому, що заздалегідь підготовлена правоохоронцями людина (можливо в якості агента «під прикриттям і з легендою» або без такого) входить у довіру до іншої людини та починає спонукати, зваблювати, підштовхувати та заманювати її на здійснення тяжкого злочину, пропонуючи при цьому найчастіше певні кошти або інші матеріальні блага.

Визначальним в даній ситуації для констатування наявності провокації або підбурювання є те, що за відсутності здійсненого активного втручання зі сторони правоохоронців у діяльність певної особи, вона з високою долею ймовірності так і не вчинила би інкримінований їй злочин. Підбурювання є формою співучасті у злочину, оскільки особа, яка вмовлянням, авторитетом або обіцянками матеріальної вигоди підштовхує людину на злочин, є не менш винною ніж подальший виконавець злочину [7].

Нерідко факти підбурювання особи на вчинення злочину всупереч вимог ч. 3 ст. 271 КПК були встановлені судами різних інстанцій. Так, згідно з матеріалами справи № 663/2885/17 виправданій не погодився на пропозицію неправомірної вигоди, а навпаки наполягав на офіційній сплаті за використану воду, яку потерпілий споживає для поливу, шляхом укладання договору на водопостачання, або у разі відсутності необхідних документів користуватися водою через іншого водокористувача. З огляду на викладене, апеляційний суд підтвердив висновки місцевого суду про наявність провокації у діях ОСОБА_3, а тому докази, отримані шляхом підбурювання особи до вчинення злочину, не можуть бути покладені в основу обвинувачення. Таким чином протоколи, складені за результатами проведення НРСД у виді аудіо-, відеоконтролю особи та контролю за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту, які відбувалися 01, 03 та 07 липня 2017 року (з додатками на флеш-носіях № 247/2017т, 263/2017т, 264/2017т), а також протокол огляду грошових коштів були визнані недопустимими доказами, оскільки отримані в результаті провокації до вчинення злочину всупереч вимог КПК та в порушення пункту 1 статті 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод через порушення принципу справедливості, з чим погоджується і колегія суддів [8].

У справі №485/1576/16-к Касаційними кримінальним судом Верховного Суду було встановлено, що органи досудового розслідування вступили у справу не на стадії підготовки чи вчинення злочину ОСОБА_1, а до початку вчинення інкримінованих обвинуваченому діянь, фактично ініціювавши їх [8]. Таких і подібних випадків є багато.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Раманаускас проти Литви» у рішенні від 5 лютого 2008 року зауважує, що він усвідомлює, які труднощі виникають у поліції при пошуку та збиранні доказів під час виявлення та розслідування злочинів. Правоохоронні органи при виконанні своїх завдань все частіше змушені використовувати негласних агентів та інформаторів, вдаватися до негласних оперативно-розшукових заходів, зокрема для боротьби з організованою злочинністю й корупцією. Крім того, корупція стала основною проблемою у багатьох країнах, що засвідчує Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією. За змістом положень цього документа можна використовувати такі спеціальні слідчі методи, як діяльність негласних агентів, якщо це необхідно для збирання доказів у цій сфері, за умови не порушення прав і зобов'язань, які випливають із міжнародних багатосторонніх спеціальних конвенцій, наприклад стосовно прав людини.

З огляду на це використання спеціальних слідчих методів, зокрема негласних заходів, саме по собі не може порушити право на справедливий судовий розгляд справи. Проте у зв'язку з тим, що при здійсненні цих заходів виникає ризик підбурювання з боку поліції, межі їх застосування мають бути чітко визначені [9].

У справі «Тейксейра де Кастро проти Португалії» в рішенні від 9 червня 1998 року ЄСПЛ дійшов висновку, що використання негласних агентів має бути обмеженим і забезпеченим гарантіями. Суспільним інтересом не можна виправдати використання доказів, здобутих шляхом підбурювання з боку поліції [10].

Як вказує Верховний Суд, у разі виявлення за матеріалами кримінального провадження ознак, притаманних провокації злочину правоохоронними органами, суд у судовому засіданні має це перевірити шляхом дослідження відповідних обставин і лише після цього зробити висновок щодо наявності (відсутності) такого факту та, як наслідок, щодо належності, допустимості й достатності доказів у справі для прийняття відповідного процесуального рішення (постанова ВС від 02 квітня 2020 р. у справі № 734/2421/17) [11]. Речові докази й документи, отримані під час підготовки й проведення заходів із контролю за вчиненням злочину внаслідок провокації (підбурювання) особи на вчинення цього злочину, не можуть бути використані в кримінальному провадженні. З урахуванням практики Верховного Суду такі докази підлягають визнанню недопустимими (постанова ВС від 13 січня 2021 р. у справі № 663/2885/17) [12].

Суддя Верховного Суду Г. Р. Крет справедливо відмічає, що нормативне закріплення контролю за вчиненням злочину законодавцем здійснено з урахуванням як потреб доказування в кримінальних провадженнях про тяжкі й особливо тяжкі злочини, так і необхідності забезпечення прав осіб під час проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії. Сформована натеper практика Верховного Суду свідчить про наявність непоодиноких порушень норм кримінального процесуального закону, які допускаються як прокурорами в ході прийняття рішення про проведення контролю за вчиненням злочину й слідчими й уповноваженими службовими особами оперативних підрозділів під час його проведення, так і судами першої та апеляційної інстанцій у ході використання результатів цієї негласної слідчої (розшукової) дії в доказуванні [13, с. 135].

Висновки. Можна дійти висновку, а також погодитись із Г. Р. Крет, що нормативне закріплення спеціального слідчого експерименту, як і інших форм контролю за вчиненням злочину, законодавцем здійснено належним чином.

Однак, як вбачається, у КПК слід чітко вказати, що контроль за вчиненням злочину провадиться *«виключно за постановою прокурора та без ухвали слідчого судді»*, що дозволить уникнути неоднозначного трактування статей 247, 248, 271 КПК.

Чимало кримінальних проваджень, у яких проводився спеціальний слідчий експеримент, містять елементи підбурювання (провокації) до вчинення злочину певної особи, що підтверджується практикою розгляду кримінальних проваджень в судах різних інстанцій України та у ЄСПЛ. В іншому випадку особа протиправні дії імовірно не вчинила б. Тому прокурору слід дуже уважно підходити до можливості проведення, планування та реалізації цієї форми контролю за вчиненням злочину, як і інших його форм.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13 квітня 2012 року. Верховна Рада України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>.
3. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12.05.2021 р. у справі № 750/10362/17, провадження № 51-5319 км 20. URL : https://zakon.cc/court/document/read/96933490_0036f259.
4. Николаюк С. І., Радченко Р. А. Проведення спеціального слідчого експерименту під час фіксації злочинів у сфері службової діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 177–185.
5. Грібов М. Л. Повноваження слідчого судді щодо забезпечення законності контролю за вчиненням злочину. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 16–24.
6. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 19.02.2020 р. у справі № 295/7911/18, провадження № 51-4301 км19. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87826881>.
7. Понзель Г. М. «Спеціальний слідчий експеримент» як розповсюджений спосіб приховати заздалегідь сплановані провокацію та підбурювання у корупційних справах та справах про обіг наркотичних засобів. *Протокол UA*. URL : https://protocol.ua/ua/spetsialniy_slidchiy_eksperiment_yak_rozpovsyudgeniy_sposib_prihovati_zazdalegid_splanovani_provokatsiyu.
8. Бауман Юрій. Огляд судової практики Верховного Суду щодо застосування глави 21 Кримінального процесуального кодексу України «Негласні слідчі (розшукові) дії та провокації вчинення злочину. 100 актуальних правових позицій. 2001. URL : <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/%D0%9E%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4%20%D1%81%D1%83%D0>.
9. Раманаускас проти Литви : рішення Європейського суду з прав людини від 5.02.2008. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/SO5138>.
10. Тейксейра де Кастро проти Португалії : рішення Європейського суду з прав людини від 9.06.1998. URL : https://ips.ligazakon.net/document/so1246?ed=1998_06_09.
11. Постанова Верховного Суду від 02 квітня 2020 р. у справі № 734/2421/17 (провадження № 51-704 км19) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88834279>.
12. Постанова Верховного Суду від 13 січня 2021 р. у справі № 663/2885/17 (провадження № 51-4750 км20) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/94194562>.
13. Г. Р. Крет. Контроль за вчиненням злочину: нормативне закріплення та практика проведення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2021. № 51. С. 132–136.

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.44>

БОНДАРЕНКО-БЕРЕГОВИЧ В. В.

ЗАГАЛЬНІ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ПРОФЕСІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

GENERAL AND SPECIALIZED PROFESSIONAL COMPETENCIES OF A FORENSIC EXPERT IN WARTIME CONDITIONS

Стаття розглядає загальні та спеціальні компетентності судового експерта в умовах воєнного стану, фокусуючись на адаптації судової експертизи до складних умов повномасштабного вторгнення росії на територію України. Досліджується психологічний аспект спеціальних навичок, необхідних для високої ефективності експерта в умовах воєнної небезпеки. Зазначається, що здатність працювати в умовах ризику та небезпеки є ключовою, і вимагає від експерта високого рівня стресостійкості, аналітичних здібностей та ефективного використання обмеженої інформації. Обговорюється важливість швидкого прийняття рішень у ситуаціях обмеженого часу, а також необхідність психологічної підготовки судових експертів до викликів, що виникають в умовах воєнного стану. Стаття акцентує увагу на забезпеченні високої професійної компетентності судових експертів через їхню системну підготовку та підвищення кваліфікації. Зазначається, що такий комплексний підхід до навчання та підтримки експертів в умовах воєнного конфлікту є критично важливим для забезпечення об'єктивності та точності результатів судово-експертної роботи. Зроблено висновок, що спеціальні компетентності судового експерта в умовах воєнного стану охоплюють різноманітні аспекти, починаючи від розуміння специфіки військових дій і закінчуючи вмінням працювати в умовах ризику та стресу. Уміння працювати в умовах ризику передбачає не лише технічні навички, але й здатність швидко приймати рішення та ефективно діяти в непередбачених ситуаціях. Стресостійкість, навички оцінки ризику та швидкого прийняття рішень визначають успішність їхньої роботи. Недостатня професійна підготовка судових експертів може підірвати об'єктивність та достовірність результатів експертизи в умовах воєнного конфлікту. У цьому контексті важливою стає як технічна, так і психологічна готовність судових експертів до викликів, які виникають у ситуаціях військового стану. Забезпечення професійної компетентності судових експертів в умовах воєнного стану вимагає системного підходу, включаючи їхню постійну підготовку, доступ до необхідних ресурсів та забезпечення умов безпеки для проведення експертиз. Успішна діяльність судових експертів у воєнних умовах є важливим чинником для забезпечення справедливості, правосуддя та довіри до юридичної системи в умовах воєнного конфлікту.

Ключові слова: судовий експерт; судово-експертна діяльність; судова експертиза; компетентність судового експерта; воєнний стан.

The article explores the general and specialized competencies of a forensic expert in the context of a state of war, with a focus on adapting forensic expertise to the

challenging conditions of Russia's full-scale invasion of Ukraine. The psychological aspect of specific skills necessary for the expert's high efficiency in conditions of wartime danger is investigated. It is noted that the ability to work in conditions of risk and danger is crucial, requiring the expert to possess a high level of stress resilience, analytical skills, and effective utilization of limited information. The importance of making rapid decisions in situations of limited time is discussed, along with the necessity of psychological preparation for forensic experts facing challenges in conditions of war. The article emphasizes the importance of ensuring the high professional competence of forensic experts through systematic training and continuous professional development. It is highlighted that such a comprehensive approach to the education and support of experts in the context of wartime conflict is critically important to ensure the objectivity and accuracy of forensic results. It was concluded that the special competences of a forensic expert in the conditions of martial law cover various aspects, starting from understanding the specifics of military operations and ending with the ability to work in conditions of risk and stress. The ability to work in risk conditions involves not only technical skills, but also the ability to make quick decisions and act effectively in unforeseen situations. Stress resistance, risk assessment skills and quick decision-making determine the success of their work. Insufficient professional training of forensic experts can undermine the objectivity and reliability of the results of the examination in the conditions of a military conflict. In this context, both the technical and psychological readiness of forensic experts for the challenges that arise in situations of martial law becomes important. Ensuring the professional competence of forensic experts in martial law requires a systematic approach, including their constant training, access to the necessary resources and ensuring security conditions for conducting examinations. The successful activity of forensic experts in wartime conditions is an important factor in ensuring fairness, justice and trust in the legal system in the conditions of military conflict.

Key words: *forensic expert; forensic activity; forensic expertise; forensic expert competence; state of war.*

Вступ. У сучасному контексті повномасштабного вторгнення росії на територію України, судові експерти, стикаються з унікальними викликами та завданнями, які вимагають від них високого рівня професійної компетентності. В умовах воєнного стану, де панує психологічне напруження та нестабільність, судові експерти стають важливими учасниками розслідування злочинів, пов'язаних з воєнними діями.

У зв'язку з цим, стаття спрямована на аналіз загальних та спеціальних професійних компетентностей судового експерта в умовах воєнного стану. Науковий підхід до вивчення цих аспектів надасть можливість розробити стратегії покращення якості роботи й розуміння професійних компетентностей судового експерта, які стають необхідними для виконання експертних завдань в умовах воєнного стану.

В даному контексті ми спробуємо розкрити, які компетентності є загальними для судових експертів та які саме аспекти вимагають особливої уваги в умовах ведення воєнних дій. Аналіз законодавства та наукових праць видатних дослідників у цій області стане основою для висновків стосовно оптимальних стратегій розвитку професійних навичок судових експертів у воєнних умовах.

Матеріали та методи. Наше дослідження базується на теоретичному аналізі спеціальних та загальних професійних компетентностей судового експерта в умовах воєнного стану. Теоретичні методи аналізу та синтезу були використані для аналізу та об'єднання інформації з різних джерел задля розуміння професійних компетентностей судових експертів.

Для досягнення мети проведено аналіз наукових досліджень, зосереджуючись на роботах видатних професорів та докторів, таких як І. Петренко, О. Литвиненко, М. Сидоренко, та інших. Ці автори визначають ключові аспекти та виклики, з якими доводиться стикатись судовим експертам в умовах воєнного конфлікту, враховуючи як загальні, так і спеціальні професійні компетентності. Проведений аналіз цих робіт дозволяє нам поглибити розуміння важливих психологічних аспектів, що впливають на судово-експертну діяльність в умовах воєнного стану.

Також застосовано метод класифікації та групування задля виділення загальних компетентностей судового експерта в умовах воєнного стану, методи дедукції та індукції, які допомогли узагальнити конкретні висновки із наукових джерел.

Методи конкретизації та абстрагування надали можливість виділити ключові поняття аспекти та підходи до розгляду спеціальних та загальних професійних компетентностей судового експерта в умовах воєнного стану.

Однак існує потреба у подальших дослідженнях, спрямованих на вдосконалення методологічних підходів та впровадження новітніх технологій для об'єктивного визначення професійних компетентностей судових експертів у воєнних умовах в Україні.

Виклад основного матеріалу. У контексті сучасного військового конфлікту на території України, судові експерти постають важливими учасниками системи правосуддя. В умовах війни судові експерти зіштовхуються із специфічними викликами та завданнями, що вимагають високого рівня професійної компетентності.

Експерти в умовах воєнного конфлікту стикаються з інтенсивним збільшенням роботи через великий обсяг справ, пов'язаних із злочинами, вчиненими під час воєнних дій. Зазначено, що завдання експертів стає надзвичайно важливим у встановленні фактів, причетності сторін до конфлікту, аналізі ефективності військових операцій та дотриманні міжнародних норм та угод. Підвищена активність військових дій призводить до великої кількості справ, що вимагає оперативного та відповідального підходу експертів для забезпечення надійного розслідування воєнних злочинів [1].

Для висвітлення особливостей роботи експертів у контексті воєнного конфлікту важливо взяти до уваги нормативно-правовий акт, що регулює їхню діяльність. У цьому відношенні Закон України "Про судову експертизу" становить важливий референс. Згідно з визначенням, яке подано у цьому законі, судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [2].

У контексті воєнного конфлікту даний закон визначає основи та рамки, в межах яких здійснюється експертна діяльність для вирішення питань, пов'язаних із злочинами воєнного періоду. Визначається, що воєнна експертиза, націлена на вирішення питань, пов'язаних із злочинами, що вчинені в умовах воєнного стану чи під час військових конфліктів [3].

Наразі, в умовах тривалого військового конфлікту судові експерти стикаються з більшою кількістю завдань та перевантаженням. У світлі поточної воєнної ситуації на території України, аналіз загальних та спеціальних професійних компетентностей судового експерта в умовах воєнного стану набуває особливого значення. Сучасні реалії вимагають від експертів високого рівня кваліфікації та адаптації до нових умов, де вони стають ключовими фігурами у розслідуванні воєнних злочинів та аналізі наслідків військових дій [4].

У досліджених наукових працях ми можемо висвітлити два ключові аспекти компетентностей судового експерта, а саме: загальні та спеціальні. Останні виявляються критично важливими в умовах воєнного стану, де специфіка завдань та вимог може значно відрізнятися від тих, що ставляться в мирний період [3].

Загальні компетентності, визначені авторами, охоплюють широкий спектр навичок та знань, що є необхідними для будь-якого судового експерта, незалежно від конкретного контексту. До цього розряду відносяться базові аспекти судової експертизи, які забезпечують здатність фахівця до вивчення матеріалів, виявлення обставин справи та формування об'єктивних висновків [5].

Спеціальні компетентності, які визначаються в контексті воєнного конфлікту, зауважені як ключовий аспект у виконанні судових експертів своїх обов'язків під час воєнного стану. До них належать специфічні знання та навички, що дозволяють судовому експерту ефективно аналізувати доказову базу, здійснювати експертні оцінки та робити висновки в умовах, що характеризуються підвищеним ризиком та несприятливими умовами [6].

Підтримуючись досвідом вчених у галузі судової експертизи, ми можемо вказати на важливість інтеграції спеціальних компетентностей у відповідь на виклики, які виникають в умовах війни [7].

У контексті повномасштабного вторгнення, важливість високої професійної кваліфікації судового експерта надається широкому спектру компетентностей. Це охоплює не лише високий рівень розуміння принципів судової експертизи, а й особливостей військового правопорядку та міжнародних норм, які регулюють поведінку під час збройних конфліктів [3; 4].

Володіння методами та методиками судової експертизи в умовах війни включає у себе адаптацію традиційних підходів до стресових ситуацій та невизначеності, які супроводжують конфлікт. Експерт повинен вміло використовувати сучасні техніки аналізу доказів, забезпечуючи необхідний рівень об'єктивності та достовірності результатів [7].

Дотримання вимог законодавства України у воєнних умовах передбачає не лише знання чинного законодавства, але і здатність враховувати його конкретні аспекти, пов'язані із ситуацією війни. Експерт повинен ретельно аналізувати правові норми, що стосуються проведення судової експертизи, та впроваджувати їх у свою практику [8].

Незалежність та неупередженість, визначені як ключові принципи судової експертизи, набувають особливого значення в умовах війни. Здатність експерта залишатися об'єктивним та уникати впливу зовнішніх чинників на його висновки стає вирішальною для збереження довіри до його діяльності [9].

Розглядаючи високий рівень конфіденційності як компетентність судового експерта, особлива увага повинна бути приділена розробці та впровадженню заходів із захисту відомостей у воєнних умовах. Це включає розуміння сучасних методів шифрування та засобів збереження конфіденційності експертних даних в умовах, коли доступ до інформації може бути обмежений або важко контролюватися. Експерт повинен гарантувати, що відомості, здобуті під час експертизи, залишаються під суворим захистом від несанкціонованого доступу [10].

Дотримання вимог професійної етики в умовах війни передбачає високий ступінь самоконтролю та відповідальності. Експерт має додержуватися вищих стандартів професійної поведінки, сприяючи таким чином збереженню довіри до результатів судової експертизи в контексті військових дій. Здатність уникати впливу зовнішніх факторів, що можуть порушити об'єктивність та нейтральність результатів, визначається не лише знанням етичних норм, але й здатністю їх реалізації в умовах військового конфлікту [9].

Загальні компетентності судового експерта в умовах воєнного стану невід'ємно пов'язані з його здатністю оперативно та ефективно реагувати на змінні обставини. Важливою частиною цих компетентностей є висока адаптивність та гнучкість у використанні засобів та методів судової експертизи в нових та непередбачених умовах [6].

Таким чином, на основі розгляду загальних компетентностей судового експерта в умовах воєнного стану свідчать про критичний характер цих навичок у забезпеченні ефективної судової експертизи. Зазначені компетентності визнаються вченими, які спеціалізуються в галузі судової експертизи та юриспруденції, як ключові для здатності судового експерта виконувати поставлені завдання [6].

Розпочати розгляд спеціальних компетентностей судового експерта, варто з розуміння необхідності адаптації судової експертизи до умов воєнного стану. Психологічний аспект цих компетентностей розкривається у розумінні того, як певні психічні якості та навички можуть сприяти високій ефективності експерта в умовах воєнної небезпеки [1].

Судовму експерту для роботи в умовах воєнного конфлікту важливо мати знання і розуміння специфіки військових дій. Під знанням специфіки воєнних дій розуміється знання про характер, методи та засоби ведення воєнних дій [11].

До таких знань ми відносимо:

- знання про види воєнних дій (наземні, повітряні, морські, тощо);
- знання про методи ведення воєнних дій (наступ, оборона, контрнаступ тощо);
- знання про засоби ведення воєнних дій (зброя, техніка, тощо);
- знання про наслідки воєнних дій (пошкодження об'єктів, загибель людей тощо).

Знання специфіки воєнних дій необхідні судовому експерту для проведення експертизи, пов'язаних з воєнними діями. Наприклад, судовий експерт-баліст повинен знати про види зброї, яка використовується в воєнних діях, щоб визначити, чи була та чи інша зброя використана в конкретному випадку [11].

Знання специфіки воєнних дій також необхідні судовому експерту для забезпечення безпеки своєї роботи. Наприклад, судовий експерт повинен знати про можливі замінування, щоб працювати в зоні бойових дій без ризику для свого життя [12; 13].

Отже, знання специфіки воєнних дій – це важлива складова спеціальних компетентностей судового експерта в умовах воєнного стану.

Наступним ми розглянемо вміння працювати в умовах ризику та небезпеки, даний аспект визначається готовністю експерта до ефективного функціонування в умовах, де ризик та небезпека стають неодмінною складовою процесу проведення судової експертизи. Іншими словами, здатність судового експерта працювати в умовах, що можуть становити загрозу його життю та здоров'ю. Умови, до яких можливо віднести роботу в зоні бойових дій, місця вибухів або пожеж, а також місця, де знаходяться вибухонебезпечні або радіоактивні речовини. Враховуючи усі аспекти роботи в таких умовах, експерти повинні проявляти глибокі знання та уміння працювати

в умовах ризику та небезпеки необхідні для виконання своїх професійних обов'язків в умовах воєнного стану [5; 4].

Наприклад, судовий експерт повинен бути здатним працювати в зоні бойових дій, щоб зібрати докази злочинів, пов'язаних з воєнними діями. Судовий експерт також повинен бути здатним працювати в місцях, де відбулися вибухи або пожежі, щоб визначити причини цих подій [14].

В контексті судової експертизи в умовах воєнного конфлікту, навички, пов'язані з роботою в умовах ризику та небезпеки, включають в себе ряд ключових аспектів, які допомагають забезпечити ефективність та об'єктивність експертних досліджень в умовах воєнного стану [14].

Важливою є навичка правильно оцінювати рівень ризику. Уміння адекватно оцінювати можливі небезпеки та визначати їхні наслідки допомагає судовому експерту приймати обгрунтовані рішення під час проведення експертизи. Це вимагає від експерта високого рівня аналітичних здібностей та об'єктивного оцінювання ризиків. В умовах неповного або недостовірного інформаційного поля важливо мати навички прийняття рішень в обмеженому інформаційному середовищі. Судовий експерт повинен вміло взаємодіяти з обмеженими даними та ефективно використовувати наявну інформацію для формування об'єктивних та достовірних висновків [15].

Стресові умови воєнного конфлікту вимагають від судового експерта високої стресостійкості. Уміння ефективно працювати в умовах високого психологічного навантаження допомагає забезпечити стабільність та точність експертних висновків. Навички використання засобів індивідуального захисту є важливим елементом безпеки судового експерта під час роботи на виїздах [16].

Такий комплекс навичок та вмінь стає надважливим для судового експерта, що працює в умовах воєнного стану, забезпечуючи високий рівень його професійної компетентності та відповідність вимогам складного та ризикованого середовища [17].

Отже, уміння працювати в умовах ризику та небезпеки – це важлива складова спеціальних компетентностей судового експерта в умовах воєнного стану [18].

В умовах воєнного конфлікту, де ситуації можуть змінюватися стрімко та непередбачено, до спеціальних компетентностей відноситься дуже важливий аспект здатності до швидкого прийняття рішень. Під здатністю до швидкого прийняття рішень розуміється здатність судового експерта в умовах обмеженого часу приймати правильні рішення. Підготовка до оперативного вжиття заходів, базуючись на знаннях та досвіді, вимагає психічної гнучкості та високого рівня підготовки до стресових ситуацій. Ця здатність необхідна судовому експерту для виконання своїх професійних обов'язків в умовах воєнного стану. Наприклад, судовий експерт може бути викликаний на місце події, де відбувся вибух або пожежа. У таких випадках судовий експерт повинен бути здатний швидко оцінити ситуацію і прийняти рішення про те, які дії необхідно вчинити для забезпечення безпеки та збереження доказів [9; 15].

Здатність до швидкого прийняття рішень включає в себе такі навички, як вміння швидко аналізувати інформацію, правильно оцінювати ситуацію та навички прийняття рішень в стресових умовах [18].

Ще одним із спеціальних компетентностей судового експерта в умовах воєнного стану постає стресостійкість, під якою ми розуміємо здатність судового експерта зберігати психічну рівновагу в умовах стресу, а також здатність ефективно пристосовуватися до стресових впливів, які виникають у процесі виконання завдань. Стрес – це стан, який виникає у людини в результаті впливу несприятливих факторів [19].

У умовах воєнного стану судові експерти постійно піддаються стресовим факторам. Здатність зберігати стабільність та високий рівень функціональності під час стресових ситуацій є важливою для забезпечення найвищого рівня професійної ефективності в умовах воєнного стану [20].

Ці психологічні аспекти спеціальних компетентностей судового експерта в умовах воєнного стану взаємодіють та доповнюють один одного, створюючи психологічний фундамент для високої якості судово-експертної роботи в умовах воєнного конфлікту [14].

Забезпечення професійної компетентності судових експертів в умовах воєнного стану стає невід'ємною частиною високоякісної та об'єктивної судово-експертної діяльності. Ця ідея ґрунтується на усвідомленні того, що у воєнний період вимоги до фахівців вищі, а від їхньої ефективної роботи залежать життя та свобода багатьох людей [21].

Зокрема, висока професійна компетентність судових експертів гарантує об'єктивність та точність результатів експертиз, що є важливим у творенні правосуддя. Це стає ще актуальнішим, оскільки умови воєнного стану можуть породжувати високий ступінь невизначеності та ризику [14].

Дефіцит професійної підготовки судових експертів в умовах війни може вплинути на об'єктивність та достовірність результатів експертизи, що, в свою чергу, може впливати на правосуддя та забезпечення прав людини. Таким чином, важливою стає не лише технічна, але й психологічна готовність судових експертів до викликів, які постають в умовах воєнного стану [22].

Отже, наголос на важливості забезпечення професійної компетентності судових експертів у воєнний стан є необхідним у контексті ефективного функціонування юридичної системи та збереження довіри громадян до судових рішень. Компетентність, яка охоплює не лише технічні аспекти судово-експертної діяльності, а й адаптаційні та психологічні, є ключовим фактором в успішному виконанні завдань у воєнних умовах [5; 6].

У забезпеченні професійної компетентності судових експертів в умовах воєнного стану вирішальну роль відіграє система організації їхньої перепідготовки та підвищення кваліфікації. Сучасні умови війни вимагають від експертів не лише знань у сфері судової експертизи, але й високого рівня адаптивності до новітніх методів та технологій, врахування специфічних аспектів їхньої діяльності в умовах воєнного стану [23].

Другим важливим аспектом є забезпечення судових експертів необхідними методичними матеріалами та обладнанням. Умови воєнного конфлікту створюють виклики та обмеження, тому важливо, щоб експерти мали доступ до необхідних їм ресурсів задля проведення експертних досліджень [15].

Крім того, важливо створення безпечних умов для проведення експертиз в умовах воєнного стану має визначальне значення. Забезпечення безпеки експертів та їхніх досліджень, наскільки це є можливим, не лише гарантує їхню фізичну недоторканність, але й сприяє об'єктивності та достовірності отриманих результатів [23].

Отже, комплексний підхід до забезпечення професійної компетентності судових експертів в умовах воєнного стану спирається на їхню постійну підготовку, наявність доступу до необхідних ресурсів та умов безпеки для здійснення експертиз [23].

Висновки. Повномасштабне вторгнення росії на територію України створює нові виклики для судових експертів, вимагаючи від них великої відповідальності, оперативності та розуміння специфіки воєнного стану.

У контексті судової експертизи в умовах війни ключовими факторами стають незалежність та неупередженість експертів. Важливість збереження довіри до їхніх висновків вимагає високого рівня конфіденційності та етичності в діяльності судових експертів, особлива увага повинна бути приділена заходам з захисту інформації.

Спеціальні компетентності судового експерта в умовах воєнного стану охоплюють різноманітні аспекти, починаючи від розуміння специфіки військових дій і закінчуючи вмінням працювати в умовах ризику та стресу. Уміння працювати в умовах ризику передбачає не лише технічні навички, але й здатність швидко приймати рішення та ефективно діяти в непередбачених ситуаціях. Стресостійкість, навички оцінки ризику та швидкого прийняття рішень визначають успішність їхньої роботи.

Наголошується, що недостатня професійна підготовка судових експертів може підірвати об'єктивність та достовірність результатів експертизи в умовах воєнного конфлікту. У цьому контексті важливою стає як технічна, так і психологічна готовність судових експертів до викликів, які виникають у ситуаціях військового стану.

Забезпечення професійної компетентності судових експертів в умовах воєнного стану вимагає системного підходу, включаючи їхню постійну підготовку, доступ до необхідних ресурсів та забезпечення умов безпеки для проведення експертиз. Успішна діяльність судових експертів у воєнних умовах є важливим чинником для забезпечення справедливості, правосуддя та довіри до юридичної системи в умовах воєнного конфлікту.

Список використаних джерел:

1. Самойлова О., Печерська І. Експертна профілактика як одна з форм судово-експертної діяльності і роль судового експерта в цій сфері. *Молодий вчений*. 2022. № 2 (102). С. 58–62.
2. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/laws/show/4038-12/ed19940225>.
3. Курдес О. В. Трансформація особистості судового експерта в екстремальних умовах воєнного часу. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 1 (30). С. 144–161.

4. Koodrin J. Error vs. accuracy rates: evaluating forensic expert credibility : dissertation thesis. University of Adelaide, 2020. 52 p. URL: https://digital.library.adelaide.edu.au/dspace/bitstream/2440/131211/1/KoodrinJ_2020_Hons.pdf
5. Pastryk T. Expressed emotion in the context of personality traits model: theoretical and empirical examining the key concepts. *Psychological Prospects Journal*. 2022, 40. P. 136–148. doi: 10.29038/2227-1376-2022-40-pas.
6. Сівчук І. Професійна компетентність судового експерта. *Scientific practice: modern and classical research methods*. 2021. Vol. 1. С. 115–116.
7. Курдес О. В. Особливості психологічної підготовки судових експертів як складової процесу адаптації до умов праці. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 23. С. 110–122.
8. Khazratova N., Malimon L., Terentiev O., Oliinyk A. Readiness to conflicts resolving as a factor in the mental health of a lawyer in his professional activity. *Psychological Prospects Journal*. 2022, 39. P. 367–381. doi: 10.29038/2227-1376-2022-39-haz.
9. Alexeeva A. Соціально-комунікативна компетентність як чинник професійної успішності особистості: гендерний аспект. *Psychological prospects journal*. 2020. № 35. С. 8–23. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2020-35-8-23>
10. Портний В. В. Організація сервісних центрів у системі МВС України : магістерська робота. 2020. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/5024>
11. Джолос О. Компетентність та ідентифікація експертів у контексті дотримання стандартів збалансованості та достовірності інформації. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2019. Т. 1. № 74. С. 38–45.
12. Bondarenko N., Skalenko P. Professionalism of law enforcement agencies specialists': theoretical analysis of the problem. *Psychological Prospects Journal*. 2022, 39. P. 10–24. doi: 10.29038/2227-1376-2022-39-bon.
13. Ковальов В. В. Сучасні електронні сервіси як засіб комунікації експертних установ із замовниками експертних послуг. *Криміналістичний вісник*. 2021. Т. 34. № 2. С. 57–65.
14. Mudryk A., Kykhtuik O. До питання професійної компетентності юриста. *Psychological prospects journal*. 2020. № 35. С. 83–100. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2020-35-83-100>
15. Pavlović J. Team Coaching Psychology: Toward an Integration of Constructivist Approaches. *Journal of Constructivist Psychology*. 2021, 34 (4). P. 450–462. doi: 10.1080/10720537.2019.1700856.
16. Бабій М. М. Поняття та рівні компетенції та компетентності судового експерта. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень* : матеріали Міжнар. наук. конф. Херсон : МЦНД, 2020. С. 163–165.
17. Малько Н. О. Реформа державної служби в Україні: нові аспекти самодостатності публічного управління. 2020. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/81860>
18. Poltorak A. Позитивна психологія як інструмент мотивації персоналу підприємств. *Modern economics*. 2023. Т. 38. № 1. С. 132–138.
19. Одарюк М. В. Судова експертиза у кримінальному процесі. European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice. 2021. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-040-7-57>
20. Новак М. Стресостійкість як професійна якість фахівця соціальної роботи. *Psychology travelogs*. 2023. № 1. С. 57–63. URL: <https://doi.org/10.31891/pt-2023-1-6>
21. Mozharovska T. Psychological well-being: theoretical approaches to the concept definition. *Psychological Prospects Journal*. 2021, 37. P. 155–167. doi: 10.29038/2227-1376-2021-37-155-167.
22. Недашківська О. А., Недашківська Т. Є. Експеримент як засіб дослідження когніції судового експерта щодо експертної ініціативи. *Криміналістичний вісник*. 2022. Т. 37. № 1. С. 79–89.
23. Бойко-Бузиль Ю. Професійно-психологічна компетентність як індикатор професіогенезу фахівця системи МВС. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2021. № 3(56)Т2. С. 89–100.

ВИЛЕГЖАНІНА В. В.

**ДЕРЖАВА ВІДПОВІДАЛЬНА ЗА ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА ПЕРЕД ЇЇ ПРАЦІВНИКАМИ, ЯКІ МАЮТЬ ПРАВОВИЙ
СТАТУС ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ**

**THE STATE IS RESPONSIBLE FOR THE OBLIGATIONS OF PUBLIC LAW ENTITIES
TOWARDS ITS EMPLOYEES WHO HAVE THE LEGAL STATUS
OF CIVIL SERVANTS**

У статті аналізуються рішення Конституційного Суду України та Європейсько-го суду з прав людини стосовно Верховного Суду України. Висвітлюється практика національного і європейського судочинства на прикладах судових рішень, в яких вказуються такі правові висновки: рішення та висновки, ухвалені органом конституційної юрисдикції, є обов'язковими і остаточними до виконання на всій території України відповідними державними органами та їх посадовими і службовими особами, які мають пряму дію та не потребують підтверджень з боку будь-яких органів державної влади; визнані неконституційними за рішенням Суду закони, інші акти або їх окремі положення втрачають чинність з дня ухвалення рішення про їх неконституційність і не застосовуються органами державної влади та їх посадовими і службовими особами; внесення запису до єдиного державного реєстру про припинення юридичної особи не є беззастережним доказом того, що юридична особа дійсно припинилася та більше не існує, а є записом, який не тягне за собою наслідків; в цілому, має значення ситуація, яка передбачена законом, а не формальна реєстрація юридичної особи; держава відповідальна за заборгованість заробітної плати юридичної особи публічного права перед її працівниками, незважаючи на той факт, що організація була окремою юридичною особою; а також викладені інші національні судові рішення.

Викладено ґрунтовний висновок на основі аналізу практики Судів та конституційних норм про відповідальність держави в особі державного органу за заборгованість належної працівникам заробітної плати. Констатується, що юридична особа публічного права з дня реєстрації безперервно веде бухгалтерський облік, оскільки являється самостійним суб'єктом права, а тому, вона відповідає за своїми зобов'язаннями, що виникли внаслідок здійснення нею її діяльності, адже делегування, привласнення функцій судів іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Сформульований статус двох суб'єктів державно-службових відносин. Викладено стан припинення юридичної особи публічного права та принцип правонаступництва; висвітлено висновок правонаступництва при реорганізації юридичної особи публічного права. Сформульований висновок, що держава несе відповідальність за зобов'язаннями юридичних осіб публічного права.

Ключові слова: юридичні особи публічного права, формальна реєстрація, обов'язковість виконання висновків та рішень, закон України, правовий статус державного службовця, уповноважена службова особа, стан припинення, правонаступництво при реорганізації, відповідальність держави.

The article analyzes decisions of the Constitutional Court of Ukraine and the European Court of Human Rights regarding the Supreme Court of Ukraine. The practices of national and European jurisprudence are highlighted through examples of court decisions, which provide legal conclusions: decisions and findings of the constitutional jurisdiction body

are mandatory and final for execution throughout the territory of Ukraine by relevant state bodies and their officials, having direct effect and not requiring confirmation by any authorities; laws, other acts, or their individual provisions recognized as unconstitutional lose their force from the date of the court's decision on their unconstitutionality and are not applicable by state authorities and their officials; the entry into the unified state register about the termination of a legal entity is not unequivocal evidence that the legal entity has actually ceased to exist and does not entail consequences; in general, the situation envisaged by law is significant, not just the formal registration of a legal entity; the state is responsible for the owed salaries of a public law entity to its employees, regardless of the fact that the organization was a separate legal entity; and other national court decisions are also presented.

A thorough conclusion is presented based on the analysis of court practices and constitutional norms regarding the state's responsibility, represented by a state body, for the debt of owed salaries to employees. It is asserted that a public law entity, from the date of registration, consistently maintains accounting records as an independent legal subject. Therefore, it is responsible for its obligations arising from its activities, as delegation or appropriation of functions by other bodies or officials is not permissible. The status of two subjects of state-service relations is formulated. The article discusses the termination of a public law entity and highlights the conclusion of legal succession in the event of the reorganization of a public law entity. The conclusion is formulated that the state is responsible for the obligations of public law entities.

Key words: *public law entities, formal registration, enforceability of conclusions and decisions, Ukrainian law, legal status of civil servant, authorized public official, termination status, legal succession in reorganization, state responsibility.*

Вступ. Держава як суб'єкт відповідальності, як публічний суб'єкт, несе відповідальність не за власні дії, а за рішення своїх органів або посадових осіб, тоді як державні органи і їх посадові особи, які за своєю природою є публічним суб'єктом, в правовідносинах відповідальності перед особою втрачають свою публічність і виступають як особи, що не виконали своїх службових обов'язків.

Постановка проблеми. Питання відповідальності держави за зобов'язаннями юридичних осіб публічного права перед її працівниками не мають комплексних досліджень, тому дане дослідження є актуальним, оскільки демонструє недостатність наукової розробки вказаної теми.

Фрагментарним проблемам відповідальності юридичних осіб публічного права приділили увагу такі науковці, як: Р. Б. Сабодаш, метою дослідження якого було встановлення особливостей відповідальності бюджетних організацій як юридичних осіб публічного права за невиконання або неналежне виконання взятих на себе зобов'язань та І. П. Сторожук, метою статті якого було встановлення фінансово-правового статусу юридичних осіб публічного права як суб'єктів адміністративного права шляхом виконання таких наукових знань, як: аналізу нормативно-правового регулювання статусу юридичних осіб публічного права; визначення основних ознак юридичних осіб публічного права; встановлення механізму взаємодії юридичних осіб публічного права з іншими суб'єктами адміністративного права.

Мета статті: встановити, що держава несе відповідальність за заборгованість юридичних осіб публічного права перед працівниками державного органу; розкрити, що юридична особа публічного права самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями, а уповноважені державою службові особи виконують завдання та функції в системі органу державної влади; та викласти стан припинення юридичної особи публічного права та принцип правонаступництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Верховний Суд України є конституційним органом держави, оскільки він створювався Верховною Радою України за публічними законами «Про судоустрій України» і «Про судоустрій та статус суддів», та має правовий статус, володіє правами та обов'язками публічно-правового характеру, реалізує публічні функції держави, покладені на нього Основним Законом та публічно-правовим актом тощо.

У Рішенні від 23 грудня 1997 року № 7-зп у справі № 01/34-97 Конституційний Суд України наголосив, що Верховна Рада України, приймаючи закони, не має права допускати невідповідностей щодо будь-яких положень, прямо закріплених в Конституції України (третє речення абзац 4 пункт 1 Рішення від 23.12.1997) [16]. Суд вважає, що приймаючи Закони України на виконання відповідних норм Конституції України Верховна Рада України повинна дотримуватись

конституційно визначених меж щодо статусу, організації, функціонування, діяльності відповідних органів та їх посадових осіб.

У Рішенні від 18 лютого 2020 року № 2-р/2020 у справі № 1-15/2018 (4086/16) Конституційний Суд України вказав, що Законом України «Про внесення змін до Конституції України» (щодо правосуддя) від 02 червня 2016 року № 1401-VIII не змінено конституційних функцій Верховного Суду України та його місця у системі судоустрою України (речення 2 абзац 2 пункт 7 Рішення від 18.02.2020) [15].

Системний аналіз змін до Конституції України, внесених Законом № 1401-VIII, вказує на те, що вони не були спрямовані на припинення діяльності та ліквідацію Верховного Суду України як органу державної влади через вилучення слова «України» – власної назви держави – із словесної конструкції «Верховний Суд України» (абзац 3 пункт 7 Рішення від 18.02.2020).

Закон № 1401-VIII не порушив принципи інституційної безперервності функціонування найвищого інституту судової влади, який після набрання чинності Законом № 1401-VIII продовжує діяти під назвою «Верховний Суд» (абзац 4 пункт 7 Рішення від 18.02.2020), а також не скасував та не обмежив прав і свобод людини і громадянина, на чому наголошено у висновках Конституційного Суду України від 20.01.2016 № 1-в/2016 у справі № 1-15/2016, від 30.01.2016 № 2-в/2016 у справі № 1-22/2016, які є обов'язковими до виконання, остаточними і не можуть бути оскаржені (речення 3 абзац 2 пункт 7 Рішення від 18.02.2020). Орган конституційної юрисдикції в Україні у 2016 році по вищезазначеним справам щодо Основного Закону виклав такі висновки:

1. Суд утворюється, реорганізовується і ліквідовується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя.

2. Рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені (стаття 151²).

3. Закони та інші акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.

Закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення (частина 2 статті 152) та інше.

Конституційним Судом України положення розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус судів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII зі змінами, зокрема пункту 7 «та ліквідуються» в частині Верховного Суду України та пункту 14 «судді Верховного Суду України» визнано неконституційними [15].

У пункті 14 мотивувальної частини Рішення від 18.02.2020 зазначено, що положення розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1402-VIII суперечить вимогам статті 6, частинам 1, 2 статті 8, частині 2 статті 19, частинам 1, 2 статті 55, частині 1 статті 125 Конституції України.

Із викладених висновків та посилань на Основний Закон органу конституційної юрисдикції випливає, що положення пунктів 7, 14 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1402-VIII стосуються не лише суддів Верховного Суду України, а й працівників апарату Верховного Суду України, які мають правовий статус державних службовців наданий їм державою.

Зі змісту закріплених у конституційному рішенні положень Конституції України слідує, що органи, які уособлюють ту чи іншу гілку влади, здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України (стаття 6). Відповідно до принципу верховенства права держава будує свої відносини з особою і суспільством на основі правових актів, насамперед законів; Конституція України має найвищу юридичну силу і є Основним Законом України; інші нормативно-правові акти мають прийматися на основі Конституції і відповідати їй. Норми Основного Закону є нормами прямої дії (стаття 8). В Конституції України закріплений пріоритетний принцип, за яким ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, тобто держава є гарантом належної реалізації передбачених Конституцією і законами прав і свобод людини і громадянина, гарантом від свавілля, беззаконня, зловживання і вольових рішень органів державної влади та їх посадових осіб. Органи державної влади зобов'язані діяти тільки на підставі, в обсязі та у спосіб, які передбачені Конституцією та законами

України, оскільки їх повноваження, функції, права та обов'язки підпорядковані служінню особі, суспільству і державі. Це передбачається, зокрема, положеннями Конституції про те, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (стаття 21), що права і свободи людини і громадянина визначаються виключно законами України (стаття 92). Будь-які прогалини та інші недоліки в законах мають тлумачитися і використовуватися лише на користь особи (стаття 19). Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та їх посадових осіб (стаття 55). Суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом (стаття 125).

Враховуючи реальний механізм відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, здійснення нею обов'язку утвердження і забезпечення прав і свобод людини, викладений у статті 3 та положеннях статей 6, 8, 19, 21, 43, 55, 92, 125 Конституції України доходжу до висновку, що держава відповідальна перед працівниками апарату Верховного Суду України за заборгованість Верховного Суду України (правонаступником якого являється Верховний Суд) за належну їм заробітну плату, оскільки державою наданий їм правовий статус державного службовця, діючого від її імені і, водночас, від свого імені, разом з тим, державний службовець поєднаний з державою в особі державного органу через посадові та трудові відносини за допомогою яких ними здійснюються персоналізація управлінських функцій та індивідуалізація відповідальності державного службовця.

У Рішенні від 15 жовтня 2013 року № 9-рп/2013 у справі № 1-18/2013 Конституційний Суд України дійшов висновку, що працівник має право звернутися до суду з позовом про стягнення належної йому заробітної плати, сум індексації заробітної плати та компенсації втрати частини заробітної плати у зв'язку з порушенням строків її виплати як складових належної працівнику заробітної плати без обмеження будь-яким строком незалежно від того, чи були такі суми нараховані роботодавцем (абзаци 4, 6 підпункт 2.3. пункт 2 Рішення від 15.10.2013). Це право працівника відповідає засадам справедливості, добросовісності, розумності як складовим конституційного принципу верховенства права та не порушує балансу прав і законних інтересів працівників і роботодавців [13].

22 липня 2021 року Європейський суд з прав людини у справі «Гуменюк та інші проти України» врахував Рішення Конституційного Суду України, яким відповідні законодавчі заходи були визнані неконституційними (перше речення пункт 97 Рішення ЄСПЛ від 22.07.2021), принцип гарантованості конституційних прав і свобод людини і громадянина, неможливості звуження змісту і обсягу існуючих прав і свобод та їх скасування (пункт 23 Рішення ЄСПЛ від 22.07.2021), спільний висновок Венеційської комісії і Генерального директорату з прав людини і верховенства Ради Європи від 8–9 жовтня 2020 року щодо уникнення існування двох паралельних судів, існування спадкоємності «старого» і «нового» судів для можливості посилання на практику Верховного Суду України, реєстрації Верховного Суду України і вказав, «... що в цілому, має значення ситуація, яка передбачена законом, а не формальна реєстрація юридичної особи...», «... що існує єдиний верховний суд», «... що в процесі реформи 2016 р. «Верховний Суд України» попереднього складу був перейменований у «Верховний Суд», а жодного нового суду створено не було» (пункт 35 Рішення ЄСПЛ від 22.07.2021), вилучив положення «про припинення Верховного Суду України», яке суперечило Рішенню Конституційного Суду України, відповідно до якого існує лише єдиний суд і відхилив аргументи та аспекти заперечення Уряду щодо не оскарження процедури ліквідації Верховного Суду України (пункти 62, 67 Рішення ЄСПЛ від 22.07.2021) [11].

Таким чином, національний та європейський Суди констатували, що зміни до Конституції України не були спрямовані на припинення діяльності та ліквідацію Верховного Суду України і що цей суд продовжує діяти під назвою «Верховний Суд». Положення пунктів 7, 14 Закону № 1402-VIII остаточно втратили чинність з 18 лютого 2020 року (статті 129¹, 151² Конституції України; статті 88, 91, 97, 98 Закону України від 13.07.2017 № 2136-VIII «Про Конституційний Суд України» в останній із яких зазначено, що за невиконання рішень та недодержання висновків Суду настає відповідальність згідно із законом).

У Рішенні від 14 грудня 2020 року № 15-рп/2020 № 15-рп/2000 Конституційний Суд України зазначив, що незалежно від того, чи визначено в рішеннях, висновках Конституційного Суду України порядок і строки їх виконання, відповідні державні органи повинні утримуватись від застосування законів, інших правових актів або їх окремих положень, що визнані за цими рішеннями неконституційними, так як вони не підлягають застосуванню як такі, що втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність;

відповідні державні органи та їх посадові і службові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України та юридичним актом, таким як судові рішення; визначення у рішеннях, висновках порядку і строків їх виконання та покладення обов'язку на відповідні органи терміновості забезпечення виконання рішення – це право Суду; додаткове визначення у рішеннях, висновках Суду порядку і строків їх виконання не скасовує і не підміняє загальної обов'язковості їх виконання; Рішення Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання на всій території України відповідно до Конституції України, яка має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно правових актів [17]. Аналогічні правові висновки викладено ВП ВСУ у постанові від 20 січня 2020 року у зразковій справі № 560/2120/20 щодо забезпечення прав позивача реалізацією Рішення Конституційного Суду України від 13.12.2019 № 7-р(П)/2019 [4].

ВП ВС у постанові від 17 червня 2020 року у справі № 826/10249/18 дійшла висновків, що внесення записів до єдиного державного реєстру про припинення юридичної особи не є актом, з яким пов'язується її припинення та припинення права власності на її майно, а є лише записом, який не тягне за собою наслідків; запис про припинення юридичної особи не є беззастережним доказом того, що юридична особа дійсно припинилася та більше не існує [3].

Викладені правові позиції національних судів підтримано Європейським судом з прав людини, який зазначив, що в цілому, має значення ситуація, яка передбачена законом, а не формальна реєстрація юридичної особи [11].

У Рішенні від 14 грудня 2011 року № 19-рп/2011 у справі № 1-29/2011 Конституційний Суд України відмітив, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (частина 2 стаття 3 Конституції України). Для здійснення такої діяльності органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи наділені публічною владою, тобто мають реальну можливість на підставі повноважень, встановлених Конституцією і законами України, приймати рішення чи вчиняти певні дії (пункт 4 підпункт 4.1. Рішення від 14.12.2011) [14].

Відповідно до частини 2 статті 124 Конституції України делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються [1].

Згідно положень статей 155, 156 Закону України від 02.06.2016 № 1402-VIII «Про судоустрій та статус суддів», статей 2, 5 Закону України від 10.12.2015 № 889-VIII «Про державну службу» керівник апарату Верховного Суду України на виконання завдань та повноважень покладених на нього державою очолює, управляє, контролює, видає обов'язкові для виконання накази та розпорядження щодо питань апарату Верховного Суду України, підписує фінансові документи (довідки) та відповідає перед керівником Верховного Суду України за функціонування державної служби як в апараті, так і в цілому в системі органу державної влади тощо.

Керівник апарату Верховного Суду України являвся державним службовцем та за вимогами частини 2 статті 6 Закон № 889-VIII обіймає посаду державної служби категорії «А», а також оцінюється Державною судовою адміністрацією України за виконання завдань та ключових показників результативності, ефективності та якості службової діяльності є суб'єктом декларування та уповноваженою службовою особою на виконання функцій держави [7].

Перелік службових осіб, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище, визначений у примітці до статті 51³ Закону України від 14.10.2014 № 1700-VII «Про запобігання корупції», відповідно до якої під службовими особами, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище, в цій статті розуміються особи, посади яких належать до посад державної служби категорії «А», керівники та інші [8].

А оскільки Верховний Суд України є органом публічного права з конституційним статусом, який викликає резонанс у суспільстві та європейських інституціях, то у даній юридичній особі з дня її реєстрації безперервно вівся бухгалтерський облік. Законодавцем чітко прописано у Законі України від 16.07.1999 № 996-XIV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», що бухгалтерський облік є обов'язковим видом обліку, який ведеться юридичною особою з дня реєстрації до її припинення бухгалтерською службою на чолі з головним бухгалтером. Фінансова, податкова, статистична та інші види звітності, що використовують грошовий вимірник, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку. Підставою для бухгалтерського обліку господарських операцій є первинні документи як у паперовій так і в електронній формі. Інформація, що міститься у прийнятих до обліку первинних документах, систематизується на рахунках бухгалтерського обліку в регістрах синтетичного та аналітичного обліку шляхом подвійного запису їх на взаємопов'язаних рахунках бухгалтерського обліку [5]. Бухгалтерська служба

забезпечує зберігання, оформлення та передачу до архіву оброблених первинних документів та облікових реєстрів, які є підставою для відображення у бухгалтерському обліку операцій та складення звітності тощо [10].

Статтею 49 Кодексу законів про працю України передбачено, що довідка про розмір заробітної плати видається працівникові за його заявою керівником або уповноваженою ним посадовою особою. На довідці зазначається вих. №, дата її видачі, достовірність документу засвідчується підписами керівника та головного бухгалтера, печаткою організації [2, с. 89–90].

З огляду на національне законодавство про: судоустрій і статус суддів, державну службу, запобігання корупції, бухгалтерський облік та фінансову звітність, трудове законодавство, статусу двох суб'єктів державно-службових відносин керівник апарату Верховного Суду України уповноважений від імені юридичної особи публічного права видавати працівнику апарату суду засвідчену довідку про нараховану заробітну плату.

27.12.2023 р. набрав чинності Закон України від 21.11.2023 № 3481-IX Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України від 18 лютого 2020 року № 2-р/2020 щодо забезпечення безперервності здійснення правосуддя найвищим судом у системі судоустрою України. У частині 2 розділі II. Прикінцеві положення цього Закону зазначено, що його положення поширюються на правовідносини, що виникли у зв'язку з перейменуванням Верховного Суду України у Верховний Суд [6].

І лише на основі прийнятого Верховною Радою України Закону № 3481-IX, з дати набрання ним чинності створюється комісія з припинення Верховного Суду України, оскільки суди утворюються, реорганізуються і ліквідовуються законом (частина 1 стаття 19 Закону № 1402-VIII) [9]. Потім протягом трьох робочих днів з дати прийняття рішення письмово повідомляється орган, що здійснює державну реєстрацію, вноситься до єдиного державного реєстру рішення про припинення юридичної особи і тільки з цього моменту юридична особа вважається такою, що перебуває «у стані припинення» (частини 1, 3 статті 105 ЦК України) тощо. Законодавцем чітко вказано, що з моменту призначення комісії з припинення юридичної особи до неї переходять повноваження щодо управління справами юридичної особи (частина 4 стаття 105 ЦК України) та розпорядження майном.

Частина 5 статті 36 КЗпП України встановлює принцип правонаступництва в трудових правовідносинах при реорганізації юридичної особи, а частина 6 цієї ж статті вирішує питання, пов'язані із зміною роботодавця при реорганізації (злитті) юридичної особи дія трудового договору працівника продовжується. Правовим наслідком реорганізації юридичної особи є перехід всіх прав та обов'язків в порядку правонаступництва до іншої юридичної особи не тільки в частині майна і майнових прав та обов'язків, а й у трудових відносинах, в тому числі обов'язок щодо працевлаштування працівника (переведення працівника на рівнозначну посаду).

Враховуючи викладене, за процедурою реорганізації Верховного Суду України одна юридична особа має припинитися як правопопередник, а попередньо створений Верховний Суду продовжує існувати як правонаступник.

Юридична особа вважається самостійним суб'єктом права, однією з основних ознак якої є самостійна майнова відповідальність. Тому за загальним правилом юридична особа несе відповідальність за своїми зобов'язаннями, що виникли внаслідок здійснення нею її діяльності, самостійно і незалежно від її засновників, учасників, керівників, посадових осіб, працівників тощо. Саме цей підхід утілений у частині 1 статті 96 ЦК України, в якій прямо вказується, що юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями [18, с. 627].

Вирішуючи питання щодо можливості покладення відповідальності за зобов'язаннями державних підприємств безпосередньо на державу, Європейський суд з прав людини з'ясовує в першу чергу те, чи була юридична особа публічного права насправді настільки незалежною від держави, що держава може бути звільнена від відповідальності перед скаргниками. Прикладом наведеного є Рішення від 30 листопада 2004 року у справі «Михайленки та інші проти України», у пункті 45 Суд дійшов висновку, що підприємство-боржник функціонувало у високорегульованій галузі атомної енергії та здійснювало свою будівельну діяльність у Чорнобильській зоні відчуження, яка знаходиться під пильним контролем Уряду з огляду на міркування захисту навколишнього середовища та суспільного здоров'я. Цей контроль поширювався і на умови роботи у компанії, включаючи заробітну плату. Держава забороняла відчуження майна компанії з огляду на його можливе забруднення. Більше того, управління компанією було передане Міністерству енергетики у травні 1998 р. На думку Суду, ці елементи встановлюють публічну природу підприємства-боржника, незважаючи на його формальну класифікацію за національним законодавством. Відповідно, Суд доходить висновку, що є достатньо підстав для вирішення питання про

те, що з огляду на спеціальні обставини цієї справи держава є відповідальною за заборгованість компанії «Атомспецбуд» перед заявниками, незважаючи на факт того, що компанія була окремою юридичною особою [12].

Подібна позиція була висловлена в рішенні Європейського суду з прав людини від 4 квітня 2006 року у справі «Лисянський проти України» та в інших європейських судових рішеннях.

Убачається, що підходи, сформульовані в практиці Європейським судом з прав людини, є слухними і повинні обов'язково застосовуватися національними судами під час розгляду аналогічних питань.

З проведеного дослідження викладаються **висновки**.

Держава, як засновник, власник і розпорядник майна юридичних осіб публічного права, а також, як суб'єкт, що здійснює управління справами цих осіб несе відповідальність за зобов'язаннями юридичних осіб публічного права.

На основі аналізу практики національних і європейських інституцій судочинства та положень статей 3, 6, 8, 19, 21, 43, 55, 92, 125 Конституції України держава несе відповідальність в особі Верховного Суду за заборгованість належної працівникам апарату Верховного Суду України заробітної плати, оскільки останнім наданий державою правовий статус державного службовця, разом з тим, державний службовець поєднаний з державою в особі державного органу через посадові та трудові відносини, за допомогою яких ними здійснюються персоналізація управлінських функцій та індивідуалізація відповідальності державного службовця.

Юридична особа публічного права з дня реєстрації безперервно веде бухгалтерський облік, оскільки являється самостійним суб'єктом права, а тому вона відповідає за своїми зобов'язаннями, що виникли внаслідок здійснення нею її діяльності, адже делегування, привласнення функцій судів іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

З урахуванням статусу двох суб'єктів державно-службових відносин керівник апарату Верховного Суду України уповноважений від імені юридичної особи публічного права видавати працівнику апарату суду засвідчену довідку про нараховану заробітну плату.

За процедурою реорганізації Верховного Суду України одна юридична особа припиняється як правопередник, а попередньо створений Верховний Суду продовжує існувати як правонаступник.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Науково-практичний коментар Кодексу законів про працю України. За заг. ред. Іншина М. І., Занфірової Т. А., Чижмарь Ю. В. – Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2020. – 340 с.
3. Постанова ВП ВС від 17.06.2020 у справі № 826/10249/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90111848>.
4. Постанова ВП ВС від 20.01.2020 у зразковій справі № 560/2120/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95177444>.
5. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
6. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України від 18 лютого 2020 р. № 2-п/2020 щодо забезпечення безперервності здійснення правосуддя найвищим судом у системі судоустрою України: Закон України 21 листопада 2023 р. № 3481-XI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3481-20>.
7. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
8. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
10. Про затвердження Типового положення про бухгалтерську службу бюджетної установи: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 січня 2011 р. № 59 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/59-2011-n>.
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Геменюк та інші проти України» (Заява № 11423/19) від 22 липня 2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h09.

12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Михайленки та інші проти України» (Заяви NN 35091/02, 35196/02, 35201/02, 35204/02, 35945/02, 35949/02, 35953/02, 36800/02, 38296/02, 42814/02) від 30 листопада 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_231.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Дзюби Юрія Володимировича щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 233 Кодексу законів про працю України від 15 жовтня 2013 року № 9-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-13>.

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 55 Конституції України, частини другої статті 2, пункту 2 частини третьої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України, частини третьої статті 110, частини другої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України та конституційним поданням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо офіційного тлумачення положень статей 97, 110, 234, 236 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 3, 4, 17 Кодексу адміністративного судочинства України в аспекті статті 55 Конституції України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини) від 14 грудня 2011 року № 19-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11>.

15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень пунктів 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII від 18 лютого 2020 року № 2-п/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-20>.

16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України» (справа про Рахункову палату) від 23 грудня 1997 року № 7-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-97>.

17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України "Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України) від 14 грудня 2020 року № 15-рп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-00>.

18. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 1: Загальні положення. Особи / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Харків: ЕКУС, 2020. – 928 с.

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

МАКСИМІВ І.І. ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ РОЗУМІННЯ ДИТЯЧОГО ЖЕБРАЦТВА
ЯК ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ..... 3

РОГОВА О.Г., ОСТАПЕНКО О.Г. ПРИНЦИПИ ПРАВА
ЯК ДЖЕРЕЛО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ
В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ..... 9

ТИЧИНА Д.М. ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК ІДЕАЛИ
ТА КОМПРОМІСИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ ПІДХІД.....18

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

РУСЕЦЬКА О.О. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН
У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ26

ЯНЧУК А.А. КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ
ВИРІШЕННЯ СІМЕЙНИХ СПОРІВ.....31

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

ДЕНИСЕНКО С.М. ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ ЗА КОНЦЕНТРАЦІЯМИ
НА ЦИФРОВИХ РИНКАХ..... 38

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

АКУЛЕНКО В. В. ОБ'ЄКТИВНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ЄДНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ СУДДІВ..... 45

БУБЛИК О.А. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАКРІПЛЕННЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СЛУЖБОВИХ
РОЗСЛІДУВАНЬ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ..... 51

НІЦЕВИЧ О.В. ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ГАРАНТІЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЖУРНАЛІСТІВ В УКРАЇНІ..... 56

ТЕЛІЖЕНКО О.С. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИНЦИПІВ ЗАСТОСУВАННЯ
СТЯГНЕНЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ТРУДОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ63

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

САРКІСОВА Т.Б. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЕМЕЛЬНІ
ПРАВОПОРУШЕННЯ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС 69

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

БАСКО А.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ.....75

БЕСПАЛЕНКОВ Р.О. РОЛЬ ЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА ДИСПЕТЧЕРИЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ОПЕРАТИВНИМИ НАРЯДАМИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ІНСТРУМЕНТ У ФУНКЦІОНАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОПЕРАТИВНОГО РЕАГУВАННЯ НА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПОДІЇ: ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ТА АСПЕКТИ ВІДПОВІДНОСТІ ЗАКОНОДАВСТВУ.....	81
ГОВОРОВ В.С. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СЛУЖБОВИХ ВІДНОСИН В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ	87
ЗОЛОТАРЬОВА Н.І. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	94
КАМИШАНСЬКИЙ О.Ю. ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ.....	99
КОРНЯКОВА Т.В. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ РЕАГУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ НА ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ПОДІЇ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПУБЛІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ.....	104
ЛИТВИН О.П. ЗАХИСТ ПРАВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	110
НОЦИК А.І. ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЗА УЧАСТЮ ДОБРОВОЛЬНОЇ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ.....	115
ОЛІЙНИК Р.В. ПРАВА ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ.....	120
ПАРАМОНОВ О.О. ПОНЯТТЯ МОНИТОРИНГУ ДОТРИМАННЯ ДИСЦИПЛІНИ І ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК ВИД ВНУТРІШНЬООРГАНІЗАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	126
ПАРХОМЕНКО П.І. ПРІОРИТЕТНІСТЬ РОЗГЛЯДУ СУДОВИХ СПРАВ ЗА УЧАСТІ ДІТЕЙ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ.....	131
САЧКО О.В. РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ЩОДО ВЖИТТЯ ЗАХОДІВ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОРЯДКУ.....	137
СЕРГІЄНКО Н.А. ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	143
СОБКО М.О. НАПРЯМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	150
СОРОКА Л.В., ЛУЦЕНКО-МИСЬКІВ Л.І., КУРКОВА К.М. РЕКРУТИНГ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ: ПРОБЛЕМАТИКА ІДЕНТИФІКАЦІЇ.....	154
ЦЮ БО. МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	159
ШАРОНОВА Н.О. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРОЦЕДУРА РЕЄСТРАЦІЇ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ (ПЕРЕБУВАННЯ) ІНОЗЕМЦЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ.....	164
ШЕВЧЕНКО В.М. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗДІЙСНЕННЯ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	171

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

АВРАМЕНКО О. В. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА, ВЧИНЕНОГО В СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ ТА ОДНОЧАСНО ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ.....	177
БОРИСОВ С.С. ЧАС ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ОЗНАКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ	182
ЗАЙЧЕНКО О.Ю. ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ГЕНОЦИД: ФОРМИ ПРОЯВУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗА ЧАСТИНАМИ 1 ТА 2 СТАТТІ 442 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	191
ЛУГОВИЙ В.О. НАУКОВІ ДИСПУТИ СТОСОВНО ФОРМУЛЮВАННЯ ПОНЯТТЯ «ТРАНСНАЦІОНАЛЬНЕ ОРГАНІЗОВАНЕ ЗЛОЧИННЕ УГРУПОВАННЯ».....	198
НАБІЄВ Б.П. НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ.....	203
ФЕДОРЧУК Я.І. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ.....	209
ШЕВЧИШЕНА К.П. СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ.....	215

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

BODUNOVA O.M., HRYTSIUK I.V. PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE CURRENT CONTEXT: EUROPEAN EXPERIENCE.....	225
ГАРКОТ Д.Ю. ПРАВОВА ПРИРОДА ПОКАЗАНЬ ІЗ ЧУЖИХ СЛІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	231
КОЗАК І.А. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОКУРОРОМ ФУНКЦІЇ ОБВИНУВАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ОДЕРЖАННЯ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ.....	236
ЛЕОНЕНКО А. А. ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВИХ ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО ЗАГРОЗУ БЕЗПЕЦІ ГРОМАДЯН, ЗНИЩЕННЯ ЧИ ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ВЛАСНОСТІ.....	242
ЛИСЕНКО Н.А. СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ТА ІНШІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ, СПРЯМОВАНІ НА ВИЛУЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ТА БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	247
ОГУРЧЕНКО В.Г. ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ФУНКЦІЇ ЯК НАПРЯМУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	253
ЮРЧИШИН П.В. СПЕЦІАЛЬНИЙ СЛІДЧИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК ФОРМА КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ.....	258

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

БОНДАРЕНКО-БЕРЕГОВИЧ В. В. ЗАГАЛЬНІ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ПРОФЕСІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	264
ВИЛЕГЖАНІНА В. В. ДЕРЖАВА ВІДПОВІДАЛЬНА ЗА ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА ПЕРЕД ЇЇ ПРАЦІВНИКАМИ, ЯКІ МАЮТЬ ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ.....	271

CONTENTS

***THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW;
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL SCHOLARS***

MAKSYMIV I.I. HISTORICAL ORIGINS OF THE UNDERSTANDING OF CHILD BEGGING AS A LEGAL AND PSYCHOLOGICAL PHENOMENON.....	3
ROHOVA O.H., OSTAPENKO O.H. PRINCIPLES OF LAW AS A SOURCE OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION.....	9
TYCHYNA D.M. GENERAL HUMAN VALUES AS IDEALS AND COMPROMISES: THEORETICAL AND LEGAL APPROACHES.....	18

***CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW;
INTERNATIONAL PRIVATE LAW***

RUSETSKA O.O. RIGHTS AND OBLIGATIONS OF THE PARTIES IN EXECUTIVE PROCEEDINGS.....	26
YANCHUK A.A. CLASSIFICATION AND SPECIAL FEATURES OF FAMILY DISPUTES	31

ECONOMIC LAW, ECONOMIC PROCEDURE LAW

DENYSENKO S.M. PECULIARITIES OF MERGER CONTROL IN DIGITAL MARKETS.....	38
--	----

EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

AKULENKO V. V. OBJECTIVE CONDITIONING OF THE UNITY AND DIFFERENTIATION OF THE LEGAL REGULATION OF THE PROTECTION OF THE LABOR RIGHTS OF JUDGES.....	45
BUBLYK O.A. REGULATORY AND LEGAL PRINCIPLES OF CONSOLIDATION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF SERVICE INVESTIGATIONS IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE.....	51
NITSEVYCH O.V. LEGAL NATURE OF GUARANTEES OF PROFESSIONAL ACTIVITIES OF JOURNALISTS IN UKRAINE.....	56
TELIZHENKO O.S. TO CHARACTERIZE THE PRINCIPLES OF APPLYING SANCTIONS FOR VIOLATION OF LABOR DISCIPLINE.....	63

***LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW;
NATURAL RESOURCES LAW***

SARKISOVA T.B. CRIMINAL LIABILITY FOR LAND OFFENCES IN THE CONTEXT OF ADAPTATION UKRAINIAN LEGISLATION TO THE EU LAW	69
---	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

BASKO A.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING THE ACTIVITIES OF LOCAL GOVERNMENT BODIES IN UKRAINE.....	75
--	----

BESPALENKOV R.O. THE ROLE OF CENTRALIZATION AND DISPATCHING OF OPERATIONAL ORDERS MANAGEMENT AS A KEY TOOL IN THE FUNCTIONAL DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF RAPID RESPONSE TO LAW VIOLATIONS AND EVENTS: EVALUATION OF EFFICIENCY AND ASPECTS OF LEGISLATIVE COMPLIANCE.....	81
HOVOROV V.S. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF EMPLOYMENT RELATIONS IN LOCAL GOVERNMENT BODIES UNDER THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE.....	87
ZOLOTAROVA N.I. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF THE NATIONAL POLICE AS A SUBJECT OF ENSURING NATIONAL SECURITY.....	94
KAMYSHANSKYI O.IU. PECULIARITIES OF POLICE TRAINING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC LEARNING CONDITIONS DURING MARTIAL LAW.....	99
KORNIKOVA T.V. EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE'S RESPONSE SYSTEM TO OFFENSES AND EVENTS RELATED TO PUBLIC SECURITY.....	104
LYTVYN O.P. PROTECTION OF CITIZENS' RIGHTS UNDER MARTIAL LAW: ANALYSIS OF POLICE ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF PUBLIC SECURITY.....	110
NOTSYK A.I. CONTENT AND FEATURES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS WITH THE PARTICIPATION OF A VOLUNTARY UNITED TERRITORIAL COMMUNITY.....	115
OLIINYK R.V. THE RIGHTS OF PRISONERS OF WAR AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION: CURRENT ISSUES.....	120
PARAMONOV O.O. THE CONCEPT OF MONITORING COMPLIANCE WITH DISCIPLINE AND LEGALITY IN THE ACTIVITIES OF THE PATROL POLICE AS A TYPE OF INTERNAL ORGANIZATIONAL ADMINISTRATIVE ACTIVITY.....	126
PARKHOMENKO P.I. THE PRIORITY OF CONSIDERATION OF COURT CASES WITH THE PARTICIPATION OF CHILDREN AS AN ELEMENT OF CHILD-FRIENDLY JUSTICE.....	131
SACHKO O.V. REGULATION OF THE LEGAL ACTIVITY OF THE POLICE IN TAKING MEASURES IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES TO ENSURE PUBLIC SAFETY AND ORDER.....	137
SERHIENKO N.A. LEGAL ASPECTS OF THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION.....	143
SOBKO M.O. DIRECTIONS OF ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN THE CONTEXT OF ENSURING NATIONAL SECURITY.....	150
SOROKA L.V., LUTSENKO-MYSKIV L.I., KURKOVA K.M. RECRUITING THROUGH THE PRISM OF ADMINISTRATIVE SERVICES: IDENTIFICATION ISSUES.....	154
QIU BO. MIGRATION PROCESSES AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION.....	159
SHARONOVA N.O. LEGAL BASIS AND PROCEDURE FOR REGISTRATION	

OF A FOREIGNER'S PLACE OF RESIDENCE (STAY) ON THE TERRITORY OF UKRAINE.....	164
SHEVCHENKO V.M. THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS A SUBJECT OF PREVENTIVE ACTIVITIES.....	171
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW	
AVRAMENKO O. V. CRIMINAL-LEGAL QUALIFICATION OF INTENTIONAL MURDER COMMITTED IN A STATE OF STRONG MENTAL EXCITEMENT AND AT THE SAME TIME EXCEEDING THE LIMITS OF NECESSARY DEFENSE.....	177
BORYSOV S.S. TIME OF COMMISSION OF A CRIMINAL OFFENCE AS A FEATURE OF THE OBJECTIVE SIDE.....	182
ZAICHENKO O.IU. OBJECTIVE SIDE OF THE CRIMINAL OFFENCE OF GENOCIDE: FORMS OF MANIFESTATION OF THE CRIMINAL OFFENCE UNDER PARTS 1 AND 2 OF ARTICLE 442 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE....	191
LUHOVYI V.O. SCIENTIFIC DISPUTES REGARDING THE FORMULATION OF THE CONCEPT OF "TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIMINAL GROUP".....	198
NABIIEV B.P. SCIENTIFIC SUPPORT FOR THE PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE.....	203
FEDORCHUK YA.I. CRIMINAL-LEGAL CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED IN THE DEFENSE-INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE.....	209
SHEVCHYSHENA K.P. THE STATE OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE PROBLEMS OF INVESTIGATING WAR CRIMES.....	215
CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY	
BODUNOVA O.M., HRYTSIUK I.V. PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE CURRENT CONTEXT: EUROPEAN EXPERIENCE.....	225
HARKOT D.IU. THE LEGAL NATURE OF HEARSAY IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	231
KOZAK I.A. IMPLEMENTATION OF THE FUNCTION OF ACCUSATION BY THE PROSECUTOR IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON RECEIVING AN ILLEGAL BENEFIT BY AN OFFICIAL PERSON.....	236
LEONENKO A. A. TYPICAL INVESTIGATIVE SITUATIONS OF THE INITIAL STAGE OF THE INVESTIGATION OF FALSE REPORTS OF THREATS TO CITIZENS, DESTRUCTION OR DAMAGE OF PROPERTY.....	242
LYSENKO N.A. INVESTIGATIONS (DETECTIVES) AND OTHER PROCEDURE ACTIONS AIMED AT RECOVERING MATERIAL SOURCES OF EVIDENCE DURING THE INVESTIGATION OF FRAUD IN THE SPHERE OF VOLUNTARY AND CHARITY ACTIVITIES.....	247
OHURCHENKO V.H. TASKS AND FUNCTIONS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM FOR THE IMPLEMENTATION OF THE OPERATIVE AND SEARCH FUNCTION AS A DIRECTION OF THE ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	253

YURCHYSHYN P.V. SPECIAL INVESTIGATIVE EXPERIMENT AS A FORM OF CONTROL OVER THE COMMISSION OF A CRIME.....	258
---	-----

JUDICIAL SYSTEM; PROCURACY AND ADVOCACY

BONDARENKO-BEREHOVYCH V. V. GENERAL AND SPECIALIZED PROFESSIONAL COMPETENCIES OF A FORENSIC EXPERT IN WARTIME CONDITIONS.....	264
VYLEHZHANINA V. V. THE STATE IS RESPONSIBLE FOR THE OBLIGATIONS OF PUBLIC LAW ENTITIES TOWARDS ITS EMPLOYEES WHO HAVE THE LEGAL STATUS OF CIVIL SERVANTS	271

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 6, 2023

Відповідальний за випуск – В.В. Галуцько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Славогородська

Комп'ютерне верстання – Ю.В. Ковальчук

Підписано до друку 29.12.2023. Формат 70х100/16.

Обл.-вид. арк. 30,64. Ум. друк. арк. 23,4.

Наклад 300 прим. Зам. № 0524/325.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua